Madde ve Mananın Fethi

FETİH ve MEDENİYET

T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi
Temmuz 2021 - Yıl: 01 - Sayı: 03

ISSN: 2757-5306

Erenler bir denizdir âşık gerek dalası
Bahrî gerek denizden girip gevher alası

Gine biz bahrî olduk denizden gevher aldık
Sarraf gerek gevherin kıymetini bilesi

Yunus Emre

Eskişehir'in erenler denizinden...

Her ne iş eylerseniz Allah için
Eyleyesiz hasbeten li'llah için

Bî-vefadır dünyayı dost sanmanız
Kimseye hergiz hakaret kılmanız

Hem esiri ökşüzü hoş dutasız
Dahi yavuzlarla sohbet etmeniz

Cümle işte meşvere siz edesiz
İşiniz ululara söyleyesiz

Dahi her bir işte Hak'dan yardımı
İsteyip ol işte hiç çekme gamı

Bu nasihatler ki sizler tutasız
Yüzü ak yarın yanıma gelesiz

Battalnâme'den (Türâbî Nüshası, 272a)

(Kaynak: A. Çolak, "Türâbî'nin Manzum Battalnâme'si İnceleme/ Metin", Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2006.)

Madde ve Mananın Fethi

FETİH ve MEDENİYET

T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi
Temmuz 2021 - Yıl: 01 - Sayı: 03

T.C. ESKİŞEHİR VALİLİĞİ ADINA SAHİBİ
Erol AYYILDIZ
Vali

DERGİ YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Mehmet KOCABIÇAKOĞLU
İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürü

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Feride TURAN

BİLİM DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Osman KÖKSAL
Prof. Dr. Mehmet Erol ALTINSAPAN
Prof. Dr. Mehmet Mahur TULUM
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN
Prof. Dr. Kemal YAKUT
Doç. Dr. Adem KOÇ
Dr. Öğretim Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR
Dr. Cezmi KARASU

YAYIN KURULU
Şennur AZADE
Ahmet URFALI
Adem YEŞİL
Feride TURAN
Burcu COŞGUN OVALI
Ali Samet KARAKOÇ
Ceyda ER

ERENLER SAYISI EDİTÖRLERİ
Dr. Öğretim Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR
Feride TURAN
Burcu COŞGUN OVALI

GRAFİK TASARIMI VE DÜZENLEME
Burcu COŞGUN OVALI

İLETİŞİM
Eskişehir Valiliği, ozelkalem@eskisehir.gov.tr / Tel: 0 222 214 2771

BASKI
Sistem Ofset, Ankara

FOTOĞRAFLAR
Eskişehir Valiliği Arşivi

KAPAK
Hat: Özdemir ŞENOVA
Fotoğraf: Ali Samet KARAKOÇ

Yayınlanan yazıların sorumluluğu imza sahiplerine aittir. Yazara telif ücreti ödenmez.

YAYIN TÜRÜ: 3 Aylık Yerel Süreli Yayın ISSN: 2757-5306

ERENLER ŞEHRİ *Eskişehir*

Fetih ve Medeniyet dergimizin üçüncü sayısında; Kuruluş'tan Kurtuluş'a geçmişin mirasını her sektör ve alanda geleceğe taşımayı hedeflediğimiz Eskişehir'in manevi bereketini ortaya koyan değerlerine dair bir gönül kapısı açmayı ümit ettik.

İlk sayısında Kuruluş'un beşiğindeki ilk fethedilen kale olan "Karacahisar" dosyasıyla tarihe şerh düştüğümüz, ikinci sayısında "Yunus Emre ve Türkçe Yılı" münasebetiyle Yunus Emre'yi disiplinler arası ve dönemiyle birlikte kapsamlı bir şekilde ele aldığımız dergimizin üçüncü sayısında ise "gönüllerin fethedildiği bir medeniyet"in izini sürmeye devam ediyoruz. Bu sayımızda Eskişehir'in manevi tarihine ve bu tarihi yazan erenlere bütünleyici bir gözle bakmaya çalıştık. Elbette hepsini sadırlardan satırlara sığdırmak mümkün değildir ancak Yunus'un "Erenler bir denizdir âşık gerek dalası" sözüne ve davetine uyarak erenler denizinden "gevher"ler çıkarmaya gayret ettik.

Kuruluş'tan Kurtuluş'a hayatlarını bir medeniyet inşa etmeye vakfeden ve bu toprakları bizlere vatan kılan nice erenlerden numuneler sunduğumuz dergimizde "Her ne iş eylerseniz Allah için / Eyleyesiz hasbeten-li'llah için" diyen yiğitler yiğidi Battal Gazi'den "İnsanın özü akıl, aklın özü de sabırdır." diyen ve insanın sorumluluğunu hatırlatan Şeyh Sühreverdî Hazretlerine, hikmetli nasihatleriyle Anadolu gölüne millî-manevi değerlerimizi mayalayan Nasreddin Hocamız'dan Millî Mücadele'de ön saflarda yer alan, İstiklal Savaşımızın manevi liderleri olan din adamlarına, müftülere kadar; "Tapduğun tapusunda" pişen Yunus Emre'den huzurun mimarları Şeyh Şücaeddin Veli ve Aziz Mahmud Hüdayi'ye kadar geniş bir perspektifle Eskişehir ekseninde manevi tarihimize dair küçük bir gönül yolculuğuna çıktık.

Dergimizin adındaki "fetih" kavramının mana dünyasına sadık kalarak "erenler"i maddi ve manevi yönleriyle ele aldığımızdan türbeler, zaviyeler ve bu yöndeki kazılara dair çalışmalara da yer verdik. Nitekim dergimizin isminin üstündeki "Madde ve Mananın Fethi" ibaresi de bu yöndeki gayret ve ümidimizin değişmez nişanesidir.

Şehrin kültür ve değerlerini ortaya çıkaracak güzellikler üretmek gayreti içinde farklı alan ve sektörlerde çalışmalarımızı aralıksız sürdürüyoruz. Eskişehir'e hizmet etmeyi mukaddes bir görev ve ibadet kabul ediyoruz. Zira Eskişehir'e hizmet etmek bizim için aynı zamanda bu toprakların bağrından çıkardığı nice değerlerine hizmet etmek demektir. Bir zamanlar Şeyh Edebali'nin yaşadığı ve onun izlerini hâlâ taşıyan bu şehrin onun vizyonunu her sektör ve alanda geleceğe taşıyacağına dair inancımız tamdır.

"Muhteşem bir maziyi, daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak" ümidiyle yola çıktığımız "Fetih ve Medeniyet" dergimizin ilk sayısında da vurguladığımız gibi köklerimizle tarihimizin, kültür ve medeniyetimizin mirasına tutunurken diğer yandan -tıpkı ecdadımızın rüyasında olduğu gibi- kollarımızı insanlığa ve geleceğe açtık. Seyyidler, erenler şehri Eskişehir'de bu rüyayı hakikat kılan manevi değerlerimizi bu vesileyle bir kez daha rahmet, minnet ve şükranla yâd ediyor; Fetih ve Medeniyet dergimizin yayınlanmasında emeği geçenlere; yazılarıyla katkı sağlayan tüm akademisyenlere, araştırmacılara teşekkür ediyor; hayırlara vesile olması temennisiyle selam ve saygılarımı sunuyorum.

EROL AYYILDIZ
ESKİŞEHİR VALİSİ

İÇİNDEKİLER

TEMMUZ 2021

06 ŞEHÂBEDDİN EBÛ HAFS ÖMER ES-SÜHREVERDÎ
HASAN KÂMİL YILMAZ

16 ŞEHÂBEDDİN SÜHREVERDÎ VE HİNDİSTAN'DAKİ HALİFELERİNE GENEL BİR BAKIŞ
AYŞENUR AYDINLI

22 ESKİŞEHİR'DE MANEVİ KÜLTÜR MÜESSESELERİ: ŞEYH ŞEHÂBEDDİN (SÜHREVERDÎ) ZAVİYESİ
HURİYE EMEN

26 DEVLET-İ ÂLİYYE'NİN BÂNİLERİ: ERENLER
VEDAT TURĞUT

34 KARŞI YAKANIN FETHİ VE MİHAL GAZİ'Yİ ANLAMAK
CEZMİ KARASU

42 SEYDÎLER (SEYYİDLER) DİYARI ESKİŞEHİR
ABDÜLKERİM ERDOĞAN

52 ESKİŞEHİR SİVRİHİSAR SEYYİD MAHMUD SUZANİ ZAVİYESİ
M. EROL ALTINSAPAN

58 ESKİŞEHİR MELİK GAZİ ZAVİYESİ
ALİ GERENGİ

64 SAHABE-İ KİRAM, SİVRİHİSAR VE ŞEYH BABA YUSUF SİVRİHİSARÎ
MURAT ÜNALLI

72 NASREDDİN HOCA FIKRALARINDA MEDENİYET TASAVVURU
ZÜLFİKAR BAYRAKTAR

82 ÖRNEKLERİYLE NASREDDİN HOCA LATİFELERİNİN TASAVVUFİ ŞERHLERİ
SELAMİ ŞİMŞEK

94 ESKİŞEHİR'İN EVLADI NASREDDİN HOCA ÖĞRETMEYE DEVAM EDİYOR! (HODJA NASREDDİN – SON OF ESKİŞEHİR IS STILL TEACHING!)
PETER HAWKINS / ÇEV. REYHAN BİLGİLİ

98 KIZDIRAMAZSIN BENİ: NASREDDİN HOCA'DAN ÖFKEYE MEYDAN OKUMA YÖNTEMLERİ
DENİZ ŞENCAN

104 TÜRK DÜNYASININ İKİ BÜYÜK DÜŞÜNÜRÜ YUNUS EMRE VE MOLLA KASIM HAKKINDA BAZI ARAŞTIRMALAR
TAMİLLA ABBASHANLI ALİYEVA

114 YUNUS'TUR DERVİŞLER KULU, TAPDUK GİBİ SERVERİ VAR
SEVİL GÖKTUNA

116 ESKİŞEHİR BOZKIRINDAN BALKANLARA AÇILAN BİR GÜL: ŞÜCAEDDİN VELİ
KEMAL RAMAZAN HAYKIRAN

122 SEYYİD SULTAN ŞÜCAEDDİN VELİ
MEHMET DEMİRTAŞ

132 ESKİŞEHİR KIRSALINDA BİR BEKTAŞİ ZAVİYESİ: BAHŞAYIŞ BABA
AYŞE DEĞERLİ

144 HER YÖNÜYLE SİNAN PAŞA
MERTOL TULUM

158 AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ
HASAN KÂMİL YILMAZ

174 ESKİŞEHİR'İN MANEVİ ÖNDERLERİNDEN BİR MEVLEVİ DEDESİ: HASAN HÜSNÎ DEDE EFENDİ (1830-1908)
HASAN HÜSEYİN ADALIOĞLU

182 MUTASAVVIF, MÜDERRİS, MÜELLİF, HATTAT VE ATTAR: HACI MEHMED ZÜLÂLİ EFENDİ
NİZAMETTİN ARSLAN

190 MİLLÎ MÜCADELE'DE ESKİŞEHİR DİN ADAMLARI
ALİ SARIKOYUNCU

212 MÜFTÜ HASAN HİLMİ COŞGUN: "DELİ MOLLA"
FERİDE TURAN

228 BİR KUR'AN ÂŞIĞI VE GÖNÜL İNSANI: ESKİŞEHİR MUTTALİPLİ HACI HİLMİ OKUR HOCAEFENDİ
BEKİR GEREK

230 SEKİZGEN PLANLI TÜRBELER VE "SEKİZ UÇMAK"
BURCU COŞGUN OVALI

234 GÖNÜL MEDENİYETİNİN UÇ ERENLERİ
AHMET URFALI

244 ROMAN KAHRAMANI OLARAK BATTAL GAZİ
YASEMİN ULUTÜRK SAKARYA

248 SAVULUN, BATTAL GAZİ GELİYOR!
FERİDE TURAN

ŞEHÂBEDDİN EBÛ HAFS ÖMER ES-SÜHREVERDÎ

HASAN KÂMİL YILMAZ[1*]

Eskişehirlilerin tarih boyunca sahip çıkarak bağrına bastığı ve bölgede adına tekke ve vakfiyeler düzenlediği Sühreverdî'yi ilmî kaynaklardan yararlanarak hazırladığımız bir makale ile Valiliğin neşrettiği Fetih ve Medeniyet dergisinde Eskişehirli okuyuculara tanıtmak bizim için vesile-i rahmet olur inşallah.

Şehâbeddin Sühreverdî, irfan geleneği ve tasavvufi hayatın muhalled kaynaklarından *Avârifü'l-maârif*'in ve fütüvvet teşkilatının tüzüğü niteliğinde kaleme aldığı *Kitâbü'l fütüvve* adlı eserin müellifi olarak hayatında ve sonraki dönemlerde ilim ve irfan muhitlerinde haklı bir şöhrete sahip olmuştur. İlim ve irfana olan vukufiyetinin ötesinde Abbasi halifeleri tarafından muhtelif ülkelere diplomatik görevle elçi sıfatıyla gönderilmiştir. Anadolu coğrafyasına Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad zamanında en-Nâsır li-dînillâh tarafından elçi olarak gönderilmiş bulunan Sühreverdî bu coğrafyada fütüvveti mayalamış ve fütüvvet algısı bundan sonra Anadolu'da Ahilik adıyla yaygınlaşmıştır. Fütüvvet ve Ahilikle ilgisi sebebiyle hem Konya Ereğlisi'nde[2] hem de Eskişehir'de[3] adına bir dergâh ve o dergâhlara bağışlanmış vakfiyeler bulunmaktadır. Sühreverdî Eskişehir'e kadar gelmiş midir, tam olarak bilinmemektedir. Ancak onun eseri ve tesirinin bu coğrafyadaki etkisi Eskişehir'de onun adına bir dergâh inşasına vesile olmuş olmalıdır. Eskişehirlilerin tarih boyunca sahip çıkarak bağrına bastığı ve bölgede adına tekke ve vakfiyeler düzenlediği Sühreverdî'yi ilmî kaynaklardan yararlanarak hazırladığımız bir makale ile Valiliğin neşrettiği *Fetih ve Medeniyet* dergisinde Eskişehirli okuyuculara tanıtmak bizim için vesile-i rahmet olur inşallah.

1* Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Dekanı

2 bk. Haşim Karpuz, "Şehabeddin Sühreverdî Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII, s. 420-421.

3 bk. Abdülkerim Erdoğan, Eskişehir Bilgeleri, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s. 78-79.

Hz. Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Türbesi, Odunpazarı-Eskişehir

1- Adı ve Nesebi

Adı Ömer, babasının adı Muhammed'dir. Genellikle Ebû Hafs ve Ebû Abdullah künyeleriyle anılır. İbnü'n-Neccâr, Sühreverdî'nin "Ebû Nasr", Zehebî ise hem "Ebû Nasr" hem de "Ebû'l-Kasım" künyelerini taşıdığını yazıyorsa[4] da diğer kaynaklarda bu rivayete rastlanmaz.[5] İslami ilimlere vukufu ve asrında sağladığı tesir ve nüfuz sebebiyle "Şehabeddin" ve "Şeyhu'ş-şüyûh" unvan ve lakaplarıyla meşhur olmuştur. Kaynaklarda genellikle Hz. Ebû Bekir soyundan geldiği[6] ve bu yüzden "el-Bekrî", "et-Teymî" ve "el-Kuraşî" nisbeleriyle anıldığı kaydedilir. Zehebî, İbnü'l-Hacib'den naklen onun Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ile aynı soydan geldiğini ve şecerelerinin Kasım b. en-Nadr'da birleştiğini yazmaktadır.[7] Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-ârîfîn*'de verdiği bilgilere nazaran Sühreverdî'nin Ebû Bekir soyundan olmak münasebetiyle Mevlana ile akraba olduğu anlaşılmaktadır.[8]

Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, içlerinden pek çok âlim ve sufi yetişmiş seçkin bir aileye mensuptur. Babası Ebû Câfer Muhammed, amcası Ebu'n-Necîb Ziyâuddîn Abdülkahir ve büyük dedesi "Ammûye" lakabıyla meşhur Abdullah b. Sa'd âlim ve sufi kişilerdi. Babası Muhammed, amcası Abdülkahir gibi Sühreverd'den Bağdat'a giderek Nizamiye Medresesi'nde okudu. Es'ad el-Mihenî'den fıkıh icazeti alarak bir süre aynı medresede müderrislik ve Kasr Camii'nde vaizlik yaptıktan sonra memleketi Sühreverd'e kadı oldu. Kadılığı sırasında bir iftira sonucu idam edildiğinde oğlu Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî altı aylık bir çocuktu.

4 bk. ez-Zehebî Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 747/1374), Tarîhu'l-islâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm, Beyrut, 1988, IV, 97; İbnü'n-Neccâr, el-Müstefâd min zeyli Tarihi Bağdad, Haydarâbâd, 1978, IV, 209.

5 krş. İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-a'yân, Beyrut, 1977, III, 446.

6 Sühreverdî'nin Hz. Ebû Bekr'e ulaşan silsilesini İbn Hallikân şöyle vermektedir: Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah Ammûye b. Sa'd b. el-Hüseyn b. el-Kasım b. Alkame b. en-Nadr b. Muâz b. Abdurrahman b. el-Kasım b. Muhammed b. Ebû Bekir Sıddîk, bk. Vefeyâtü'l-a'yân, III, 204, 446; krş. ez-Zehebî, (ö. 748/1374), A'lamu'n-nübelâ, Beyrut, 1985, XXII, 374; Tarîhu'l-islâm, IV, 93; Sübkî, Tabakatü'ş-şafiyyeti'l-kübrâ, Mısır ts. VIII, 338.

7 Tarîhü'l-islâm, IV, 98.

8 Eflâkî, Menâkıbu'l-ârifîn (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara, 1947, I, 45.

Eskişehir'de Bulunan "Hz. Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Türbesi"nin Haziresi

2- Doğumu ve Memleketi

Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, İran'ın Irak-ı Acem bölgesinden Cibal eyaletinin Zencan'a bağlı Sühreverd kasabasındandır. Sühreverd, o günlerin mühim bir yerleşim bölgesi ve şehir merkezi hükmünde iken bugün küçük bir kasaba durumundadır.

Sühreverdî'nin ikinci memleketi Bağdat'tır. O, doğduğu memleketinde ilk ilimleri öğrendikten sonra on altı yaşlarında bir delikanlı iken amcası Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî'nin yanına Bağdat'a gitti. Amcasının vefatına kadar ondan, daha sonra Bağdat'ın diğer âlimlerinden ilim tahsil etti ve ömrünün seksen yıla yakın bir kısmını Bağdat'ta geçirdi.

Doğum tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda genellikle kabul edilen rivayet, talebelerinden İbnu'n-Neccâr'ın bizzat kendi ağzından tespit ettiği 539 Hicrî yılı Receb'inin son ve Şaban'ın ilk gecesi (27 Ocak 1145)'dir.[9]

9 Sühreverdî'ye muasır müelliflerden el-Münzirî (ö. 656/1161) aynı tarihi doğrulamaktadır, bk. et-Tekmile li-vefeyâti'n-nakale (nşr. Beşşâr Avvâd Maruf), Beyrut, 1981, III, s. 380-381.

Tasavvuf tarihimizde Sühreverdî ve amcası dışında Sühreverdî nisbesiyle meşhur başka kimseler de vardır. Bunlardan biri olan "Sühreverdî-i Maktûl" diye maruf, Yahya b. Habeş es-Sühreverdî 1154 yılında doğdu. Felsefi ilimlerle meşgul olduğu için "hakîm" ve "filozof" olarak tanındı. Eserlerinde yeni Eflatun felsefesini doktriner olarak işledi. Bazı müfrit fikirlerinden dolayı 1190 yılında Halep'te idam edildi.[10] Muasır müelliflerden Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*'de bu iki Sühreverdî'yi karıştırarak ayrı yerlerde aynı müellifi anlatmıştır.[11]

10 Hayatı için bkz. İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-âyân, ü/345 vd.; Yakut, Mu'cemu'l-udebâ, Beyrut, ts., XIX, 311-320; İbnü'l-İmâd, *Şecerâtü'z-zebeb fî* ahbâri men-zeheb, Beyrut ts., IV, 290; Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ, XIII, 48-49; el-Kıftî, Ahbâru'l-ulemâ, Mısır 1326, s. 2-6; Brockelmann, GAL, I, 437; Suppl I, 781 vd.; İA, XI, 88-90; Hilmi Ziyâ Ülken, *İslâm Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 188-207; H. Cörbin, La Phliosophic Shabaddin Sohrawardi el-Maktul, Paris 1935; Yusuf Ziyâ Yörükan, "Nur Heykelleri ve Sühreverdî"; Mihrâb Dergisi, 1922-1923; Zebîhullah Safâ, Gencine-i Sühan, Tahran 1363, III, s. 48-60.

11 VII, 310 ve XII, 189.

Sühreverdî'nin yaşadığı dönem İslam dünyasında medreselerin ve tekkelerin kurulup yaygınlaşmaya başladığı hararetli ve hareketli bir çağdır. Bağdat'ta Sühreverdî'den yarım asır önce kurulan Nizamiye Medresesi, ilim ve kültür dünyasının değerli simalarını yetiştirmiştir. Sühreverdî zamanında kurulan Mustansıriyye Medresesi'nde İslami ilimlerden başka tıp, riyaziye, hendese ve hey'et ilmi/astronomi tedrisatı da yapılıyordu.

3- Yaşadığı Devrin Siyasi ve Kültürel Durumu

Sühreverdî'nin yaşadığı çağ 1144-1234 yılları arasıdır. Bu yıllar Abbasi Devleti'nin yıkılışına takaddüm eden yıllardır. Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra Abbasi halifelerinin nüfuzu hayli zayıflamış ve hilafet makamı âdeta dinî ve manevi otoriteden ibaret bir duruma düşmüştü. Selçuklu sultanları, halifelerin ellerinden "Zıllullah fil-ard" sıfatını aldığı gibi, sadece halifelerin kullandığı "Emîrü'l-mü'minîn" sıfatını kullanmaktan çekinmemişlerdi. Bununla birlikte Selçuklu sultanları hilafet makamına bağlılıklarının bir nişanesi olmak üzere onlarla sıhriyyet kurmuş, halifelere kız vermişlerdi. Sultanlar, halifelere Rasulullah'ın halefi ve dinî otorite gözüyle bakarak iyi muamele etmişlerdi. Sultanların halifelere karşı bu iyi muamelesi onları, kaybettikleri siyasi nüfuz ve otoriteyi yeniden ele geçirme gayretine yöneltmişti. Özellikle Sühreverdî'nin muasırı olan halifelerden el-Muktefî, el-Müstencid ve en-Nâsır bu konuda gayret gösterenlerdendir.

Sühreverdî'nin yaşadığı çağda Abbasi hilafet makamından altı halife gelip geçmiştir: el-Muktefî li-emrillâh (1135-1160), el-Müstencid billâh (1160-1170), el-Mustazî billâh (1170-1179), en-Nâsır li-dînillâh (1179-1225), ez-Zahir billâh (1225-1226) ve el-Mustansır billâh (1226-1243).

Sühreverdî'nin yaşadığı dönem Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı, parçalandığı ve dağıldığı; yerine birtakım küçük beyliklerin kurulduğu dönemdir. Yine bu yıllar, Haçlıların başlattığı saldırıların belli aralıklarla devam ettiği yıllardır. Bu yıllarda batıdan gelen Haçlı felaketi kadar, hatta ondan da beter bir tarzda İslam ülkelerini tarumar eden Moğol istilasının zuhur ettiği ve İslam ülkelerini işgal etmeye başladığı yıllardır. Dağılan ve yıkılan Selçuklu Devleti'nin yerinde Harezmşahlar, Artukoğulları, Şam, Musul, Suriye, Erbil ve Fars atabekleri gibi pek çok devletçik oluştu.

Sühreverdî'nin yaşadığı dönem İslam dünyasında medreselerin ve tekkelerin kurulup yaygınlaşmaya başladığı hararetli ve hareketli bir çağdır. Bağdat'ta Sühreverdî'den yarım asır önce kurulan *Nizamiye Medresesi*, ilim ve kültür dünyasının değerli simalarını yetiştirmiştir. Sühreverdî zamanında kurulan Mustansıriyye Medresesi'nde İslami ilimlerden başka tıp, riyaziye, hendese ve hey'et ilmi/astronomi tedrisatı da yapılıyordu. Kahire'de Fâtımîlerin kurduğu *el-Ezher Medresesi* İslam ülkelerinin her tarafına şi'î dâîler gönderirken sünnî Müslümanlar da kendi düşüncelerini yaymak ve halkı karşı propagandalardan korumak için medrese ve tekkeler kuruyorlardı. Nizamiye Medreseleri'nin ilki Bağdat'ta kurulmuş; diğerleri İsfahan, Rey, Nişabur, Merv, Belh, Herat, Basra ve Musul şehirlerine yayılmıştır.

Kaynaklar Nâsıriyye, Bistâmiyye ve Me'mûniyye tekkelerinin şeyhliğinin Sühreverdî'ye ait bulunduğunu ve kendisinin Bağdat'taki bütün tekkelerin irşadda nihai mürşidi sayıldığını zikrederler. Kendisine "Şeyhu'ş-şuyûh", "Şeyhu'l-islam", "Şeyhu'l-Irak" unvanları verildiğine bakılırsa onun bu devirdeki etkisi daha iyi anlaşılır.

4- Yetişmesi ve Hocaları

Sühreverdî'nin hayatının on altı yıllık ilk safhasını geçirdiği memleketinde ilk ilimleri kimlerden okuduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Babasını altı aylık iken kaybettiğine göre belki de Sühreverd kadısı iken ölen babasının arkadaşları, kendisiyle meşgul olmuş ve ona ilk dinî bilgileri vermiş olabilir. Bağdat'ta amcasının himayesinde muhtelif kimselerden ve özellikle amcasından okuduğu bilinmektedir. Ders aldığı hocaları şunlardır:

a- Abdülkâhir es-Sühreverdi
b- Ebu'l-Kasım b. Fadlan
c- Ebu'l-Muzaffer Hibetullah eş-Şiblî
d- Ebu'l-Feth İbnü'l-Battî
e- Ma'mer b. el-Fahir
f- Ebû Zür'a el-Makdisi
g- Ebu'l-fütûh et-Tâi
h- Abdülkâdir Geylânî

Sühreverdî ilmî eğitimini listedeki ilk yedi hocasından, tasavvufi eğitimini ise Kadiriyye tarikatının piri ve asrının sevilen mürşidi Abdülkâdir Geylânî ile amcası Abdülkâhir'den aldı. Sühreverdî, amcasının yanı sıra onun arkadaşı olan Bağdat'ın bu büyük şeyhinden çok istifade etmiş; *Avârif*'te ondan nakillerde bulunmuş ve onun iltifatına mazhar olmuştur. Nitekim Abdülkâdir Geylânî ona "*Sen Irak meşhurlarının sonuncususun.*" derdi.[12]

Sühreverdî, muhtemelen Abdülkâdir Geylânî ve amcasının vefatından sonra düştüğü üzüntülü ortamının etkisiyle bir süre Bağdat'tan uzaklaşmış ve Basra tarafına giderek gönlünü teskin etmek maksadıyla bir mürşid arayışına girmişti. Basra'da bir müddet Ebû Muhammed Abd veya Abdullah[13] el-Basrî (ö. 1105-1176)'nin sohbetlerine devam eden Sühreverdî'nin Basra körfezindeki Abbâdan'da "abdal" diye isimlendirilen erenlerle görüştüğü ve Hızır ile sohbetlerde bulunduğu rivayet edilmektedir.[14] Sühreverdî bu sırada Ebu's-Suûd el-Bağdâdî[15] (ö. 1183) ile görüşmüş ve sohbetlerine katılmıştır.

Devrinde yazılan kaynaklarda Sühreverdî'nin ilm-i kelam ile özel surette uğraştığına dair pek bilgi bulunmamakla birlikte Hocazâde Ahmed Hilmi onun, amcasını rahatsız edecek derecede ilm-i kelama meylettiğini; daha sonra Abdülkâdir Geylânî'nin bir kerametiyle ilm-i kelam ile meşguliyeti bırakarak büsbütün tasavvufa yöneldiğini yazmaktadır.[16] Onun *Avârifu'l-maârif*'in muhtelif bölümlerinde sık sık kelamcıların görüşlerine yer vermesi, ilm-i kelam konusunda zannedildiği ölçüde menfi bir anlayışa sahip olmadığını göstermektedir. Ayrıca onun *İ'lâmu'l-hüdâ ve akîdetu ehli't-tuka* adlı eseri, bir bakıma akait ve kelam kitabı niteliğindeydi.

12 bk. Câmî Abdurrahman Nefehatü'l-üns (trc. Lâmiî Çelebi), İstanbul 1289, s. 472; Hocazâde, Hadîkatü'l-evliyâ, s. 26.

13 Sühreverdî, Avârif'te bu zattan "Ebû Muhammed b. Abdullah el-Basrî" adıyla nakillerde bulunur, bk. Avârif Tercemesi, s. 578.
14 Nefehâtü'l-üns, s. 527.
15 Avârif'te bu zatın sözleri geçmektedir, bk. s. 204.
16 Hadîkatü'l-evliyâ'dan Sühreverdiyye Silsilenamesi, s. 27-28.

İbnu'n-Neccâr ve ondan naklen diğer kaynaklar, Sühreverdî'nin ilim tahsilinden sonra uzunca bir süre insanlardan uzaklaşıp halveti ihtiyar ederek önce oruç, namaz ve zikirle meşgul olmaya; yaşı kemale erdikten sonra ise amcasının Dicle Nehri kenarındaki medrese ve tekkesinde vaaz vermeğe başladığını, son derece etkili konuşmalarının kısa zamanda geniş bir kitlenin hüsnükabulüne mazhar olduğunu ve pek çok kimsenin kendisine intisab ettiğini anlatmaktadırlar.[17] *En-Nücumüz-zâhire*'de Ebu'l-Muzaffer sibt İbni'l-Cevzî'den naklen, onun 1194 yılında Makber Mahallesi'nde toprak bir minber üzerinde vaaz ettiği rivayetine bakılırsa onun bu senelerde artık irşadla meşgul olmaya başladığı anlaşılır.[18]

Sühreverdî'nin yaşadığı asır, tarikatların yeni kurulmaya başladığı bir dönemdir. Bu yüzden o kendini tasavvuf için hazır bir ortamda buldu. Ailesinin şöhreti, kendisinin ilmî kudreti etkisini daha da artırdı. Özellikle Halife en-Nâsır, ona yakın olmaya özel bir özen göstermekteydi. Bazı kaynaklarda kendisinden pek de iyi sıfatlarla bahsedilmeyen bu halifenin hadis rivayetiyle meşgul olacak kadar ilmî konulara[19], Sühreverdî'nin tekkesinde kendisini ziyaret edecek[20] kadar tasavvufi mevzulara ilgi duyması dikkat çekicidir. Halifenin yapacağı işlerde onunla istişare etmeden işe başlamadığı ve bunu bir teberrük saydığı[21] hatta Sühreverdî'ye intisab ettiği rivayet edilir.

Sühreverdî'nin müridlerinden İbnu's-Sâî'nin *Ahbaru'z-zühhâd* adlı yazma eserinden naklen bilgiler veren Beşşâr Avvâd Mârûf, "en-Nâsır'ın Bağdat Merzebâniyye tekkesinde şeyhle baş başa kaldığını" anlatmaktadır.[22] *Misbâhu'l-hidâye* müellifi İzzuddîn Ali el-Kâşî (veya el-Kâşânî) aynı halifenin kendi adına yaptırdığı tekkeye Sühreverdî'yi şeyh yaptığını anlattığına[23] bakılırsa halifenin, ona intisab etmemiş olsa bile derin bir saygı ile bağlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar Nâsıriyye, Bistâmiyye ve Me'mûniyye tekkelerinin şeyhliğinin Sühreverdî'ye ait bulunduğunu[24] ve kendisinin Bağdat'taki bütün tekkelerin irşadda nihai mürşidi sayıldığını zikrederler. Kendisine "Şeyhu'ş-şuyûh", "Şeyhu'l-islam", "Şeyhu'l-Irak" unvanları verildiğine bakılırsa onun bu devirdeki etkisi daha iyi anlaşılır.[25]

5- Diplomatik Seyahatleri

Sühreverdî'nin halife ve devlet ricaliyle yakın münasebetler kurması ve onların sempatisini kazanması, diplomatik görevlerle bazı ülkelere gönderilmesini gerekli kılmıştır. Nitekim en-Nâsır döneminde halifenin siyasi otoritesini iade, Selçuklu Devleti'nin dağılmasını önlemek, çıkan bazı fitneleri bastırmak, komşu İslam ülkeleriyle bazen dostluk münasebetlerini güçlendirmek, bazen de sulh sağlamak maksadıyla Sühreverdî'nin elçi sıfatıyla bir takım diplomatik görevlerle görevlendirildiğini görüyoruz.

Zehebî, onun birkaç defa Şam'daki Melik Eşref diye anılan Eyyûbî sultanına ve Halife ile arası pek hoş olmayan Harezmşah sultanına elçi olarak gönderildiğini anlatır. 1217 yılında 400.000 kişilik bir orduyla Bağdat'ı almak üzere yola çıkan Harezm sultanını bu fikrinden caydırmak üzere Halife, Sühreverdî'yi göndermişse de sultan bir türlü fikrinden vazgeçmemişti. Mevsimin kış olması sebebiyle yağan kar, or-

17 el-Müstefâd min Zeyli Târihi'l-Bağdad, IV, 209; Zehebî, Târihül-İslâm, IV, 97; Sübkî, Tabakatü'ş-şâfiiyyeti'l-kübrâ, VIII, 340.
18 İbn Tağriberdî, en-Nücûmu'z-zâhire, Kahire, 1375, VI, 285.
19 Zehebî, A'lâmu'n-nübelâ, XXII, 197.
20 el-Münzîrî, et-Tekmile li-vefeyâti'n-nakale (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1981, III, 380.
21 Sübkî, A.g.e., VIII, 339.

22 et-Tekmile li-vefeyâti'n-nakale, III, 380.
23 Misbâhu'l-hidâye, Tahran, 1323, s. 23.
24 ez-Zehebî, Târihu'l-İslâm, IV, 98; a.mlf., A'lâmü'n-nübelâ, XXII, 375.
25 Zehebî, Târihu'l-İslâm, IV. 96, 97; Tabakatü'ş-şafiyyeti'l-kübrâ, VIII, 339.

dunun telef olmasına sebebiyet verince Sultan, Bağdat'ı işgal etmekten vazgeçerek geri dönmek zorunda kalmıştı.[26]

Zehebî, tarihini kaydetmeden naklettiği Melik Eşref Mûsâ'ya elçi olarak gidişinde Melik'in Sühreverdî'yi çok iyi karşıladığını ve ona hiçbir elçiye yapılmayan hüsn-i muameleyi gösterdiğini anlatmaktadır.[27] Sühreverdî'nin çağına yetişen fakat onunla görüşme imkânı bulamayan Ebû Şâme el-Makdîsî (ö. 1266) onun birkaç defa Şam'a geldiğini ve vaaz verdiğini yazar.[28]

İbn Hallikân'ın verdiği bilgiye göre Sühreverdî Erbil Atabeklerine de elçi olarak gönderilmişse de bu görevin hangi tarihte ve hangi Atabek zamanında olduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz.[29]

Sühreverdî elçilik görevlerinden birini Konya Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a Halife Nâsır'ın fütüvvet teşkilatıyla ilgili mesajını ulaştırmak üzere 1221 yılında yapmıştır. Sühreverdî, halifeden aldığı mesaj ve itimadnâmeyi götürürken yolu üzerinde uğradığı Malatya'da *Mirsâdü'l-ibâd* müellifi "Necmeddin Dâye" veya "Necm Râzî" lakaplarıyla meşhur, Necmeddin Ebû Bekir b. Muhammed (ö. 1256) ile karşılaşır.[30] O sırada kırk beş yaşlarında genç bir ilim adamı olan ve Horasan diyarından, Moğol işgalinden kaçıp gelen Dâye; yetmiş sekiz yaşında bulunan yaşlı şeyhe hürmet gösterir ve eserinin ilk redaksiyonunu ona takdim eder. Sühreverdî, onun eserini çok beğenir ve Konya'ya götürerek görüşme sırasında Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a takdim ve tavsiye eder.[31]

26 A'lâmü'n-nübelâ, XXII, 195, 233.
27 a.e., XXII, 376-377; Zehebî, Târihu'l-İslâm, IV, 99; Zehebî burada Melik Eşref ile Sühreverdî arasında geçen İbn Sînâ'nın eş-Şifâ adlı eseri üzerine sohbetini anlatır.
28 Terâcim ricâli'l-karneyn zeyl ale'r-ravdateyn, Kahire, 1947, s. 633.
29 Vefeyâtü'l-a'yân, III, 447.
30 Mirsâdü'l-ibâd (nşr. M. Emin Riyâhî), Tahran, 1365, s. 22-23.
31 a.e., Nâşir'in mukaddimesi, s. 21 vd.; İbn Bîbî'den naklen.

Nefehât'ın Mevlana ve Sadreddin Konevi ile de görüştüğünü kaydettiği Necmeddîn Dâye, belki de Sühreverdî ile birlikte Konya'ya gelmiş, oradan Kayseri ve Sivas bölgesine geçmiştir.[32] *Mirsâdü'l-ibâd*'ın sonunda yer alan *"Hâtime-i tahrîr-i düvvüm-i Mirsâdü'l-ibâd"* başlığından eserin ikinci defa redakte edildiği ve bu redaksiyonun Sühreverdî'nin seyahatinden iki yıl sonra 1223 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır.[33]

Eflâkî'nin verdiği bilgilere nazaran Sühreverdî, elçilik göreviyle Konya'ya geldiğinde Alâeddin Keykubad, eğlenmek üzere Gavale Kalesi'ne gitmiş, Mevlana'nın babası Sultanu'l-ulema Bahâeddin Veled'i beraberinde götürmüştü. Sühreverdî'nin Halife'nin mesajıyla geldiği haberini alan Sultan, onun da Gavale'ye getirilmesini emretti. Sultan ile Sühreverdî, resmî görüşmelerini tamamladıktan sonra Sühreverdî ile Bahâeddin Veled, derin bir sohbete daldılar. Bahâeddin Veled'in Belh'ten gelirken uğradığı Bağdat'ta tanıştığı Sühreverdî'ye saygıda kusur göstermemesinin asıl sebebi, belki bu eski hukuklarıydı. Nitekim Sühreverdî ona, Bağdat'ta misafirperverlikte kusur etmemişti.[34] Ayrıca hem Bahâeddin Veled hem de Sühreverdî Hz. Ebû Bekir neslinden olduklarından kendilerini birbirlerine akraba sayıyorlardı. Sühreverdî, Sultan'ın ve Bahâeddin Veled'in birkaç gün misafiri oldu. Sultan, gördüğü bir rüyanın tabiri münasebetiyle hem Bahâeddin'e hem de Sühreverdî'ye pek kıymetli hediye ve ihsanlarda bulundu. Sühreverdî'nin bu seyahati sırasında henüz 14-15 yaşlarında genç bir delikanlı olan Mevlana ile de görüşmüş olduğu anlaşılmaktadır.[35]

Sühreverdî'nin diplomatik seyahatlerinden başka, hac için doksan yaşına gelinceye kadar her yıl olmasa bile sıkça Mekke ve Medine'ye gittiğini, hayatından bahseden kaynakların hemen hepsine yakın kısmı haber vermektedir.[36] Onun hac seyahatlerinin tarihleri ve seyri hakkında geniş bilgiye sahip değiliz. Kaynakların verdiği bilgiye göre en son 1230 yılında hac farizası için Mekke'de bulunduğu sırada meşhur mutasavvıf şair İbnü'l-Fârid ile görüşmüş, onun iki oğluna tarikat hırkası giydirmiştir. Sühreverdî ayrıca *İ'lâmu'l-hüdâ* adlı eserini de Mekke'de kaleme aldığını ifade eder. Bu ifadeler, onun zaman zaman Mekke'de mücavir olarak kaldığını göstermektedir. *Nefehât* müellifi Sühreverdî'nin *Avârif*'i de Mekke'de kaleme aldığını yazıyorsa[37] da başka kaynaklarda ve *Avârif*'te bu konuda bilgiye rastlanmamıştır. İbnü'l-Fârid'in oğulları ve talebelerinden başka Mısırlı Ziyâeddin İsâ b. Yahyâ el-Ensârî es-Sıbtî aynı yıl, Mekke'de Sühreverdî'den tarikat hırkası giydi.[38]

Sühreverdî, gerek diplomatik seyahatleri ve gerekse hac seferleri ve eserleri sebebiyle daha hayatında iken âlemşümul bir şöhrete kavuşmuştu. Bu yüzden hayatının son dönemlerinde onun yanına dünyanın her yerinden pek çok ziyaretçi gelmiş, elini öperek huzurunda tövbekâr olmuştur. Asrının şeyhleri müşküllerini yazılı veya şifahi olarak ona sorarlar, o da cevap verirdi. Hatta onun kendisine sorulan suallere verdiği cevaplar, daha sonra bir eser hâline getirilmiştir.[39]

32 *Nefehatü'l-üns* (trc. Lâmiî), s. 491-492.
33 bk. Mirsâdü'l-ibad, s. 545.
34 Menâkıbu'l-ârifin, I, 45; Nefehâtü'l-üns, s. 514.
35 Menâkıbu'l-ârifin, I, 45.

36 Târihu'l-İslâm, IV, 98.
37 Nefehâtü'l-üns, s. 527.
38 A'lâmü'n-nübelâ, XXII, 377; Târihu'l-İslâm, IV, 99.
39 Yaklaşık 35 varak civarındaki el-Es'ile ve'l-Ecvibe diye bilinen bu eserin Mısır-Emâne Kütüphanesi 1762'de kayıtlı bir nüshası vardır. Vefeyâtü'l-a'yân'ın verdiği bilgiye göre bir defasında kendisine biri şöyle bir sual sormuştu: "Amele başlayınca beni ucüb kaplıyor. Ameli terk edince de büsbütün tembelleşiyorum. Bana ne tavsiye edersiniz?" Şeyh şöyle yazdı: "Amele sarıl, ucübden dolayı tövbekâr ol!" III, 448.

6- Ölümü

Sühreverdî, bir asra yaklaşan ömrünün son zamanlarında gözlerini kaybetti ve kötürüm oldu. Buna rağmen evradını terk etmediği gibi, cuma vaazlarına müridlerinin yardımıyla mahmil içinde çıkmaya devam ediyordu. Vefatına yakın günlerde ise iyice zayıflayıp dışarı çıkacak takati kalmamıştı.[40] Nihayet 26 Kasım 1234'te vefat etti. Cenazesi ertesi gün büyük bir cemaatle kaldırılarak Verdiyye semtinde bulunan tekkesindeki türbeye defnedildi.[41]

Devlet ricâli ve halkın her kesiminin sevgi ve sempatisini kazanan Sühreverdî; kendisine yapılan atiyye ve ihsanlarla büyük bir servete nail olmasına rağmen eline geçen malı, tam bir zühd anlayışıyla hemen fukara ve dervişlere dağıtırdı. Bu yüzden vefatında kendisini kefenlemek için evinde bir bez parçası bile bulmakta sıkıntı çekildiği kaydedilmektedir.[42]

Sühreverdî, sufilik ve şeyhliğinin yanı sıra Şafii mezhebinde fakih, hadis ilminde üstattı. Onun bu birkaç sıfatı cemedebilecek vasıftaki kabiliyetleri, halkın ilgisini çekmiş olmakla birlikte hakkında özel menakıpnameler kaleme alınmamıştır. Belki Sühreverdî'nin ilim muhitinde bulunması ve hayatında iken çok iyi tanınıp hakkında terâcim-i ahval kitaplarında gerekli bilgiler yazılması onunla ilgili menakıpnameler yazılmasına imkân bırakmamıştır. Bununla birlikte *en-Nücûmu'z-zâhire* müellifi[43] ile Nebhânî[44] ve Hocazâde Ahmed Hilmi ona dair bazı menkıbeler anlatmaktadırlar. Ahmed Hilmi ayrıca diğer kaynaklarda rastlanmayan

40 Târihu'l-îslâm, IV, 98.
41 İbnu'n-Neccâr, IV, 210; İbn Hallikân, III, 448; el-Münzîrî, III, 380.
42 Tabakatü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ, VIII, 340 krş.; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut 1982, XIII, 138 vd.; Vefeyâtü'l-a'yân, III, 448; A'lâmü'n-nübelâ, XXII, 375.
43 en-Nücûmu'z- zâhire, V, 284-285.
44 Câmiu kerâmâti'l-evliya, Mısır, 1962, II, 413.

Devlet ricâli ve halkın her kesiminin sevgi ve sempatisini kazanan Sühreverdî; kendisine yapılan atiyye ve ihsanlarla büyük bir servete nail olmasına rağmen eline geçen malı, tam bir zühd anlayışıyla hemen fukara ve dervişlere dağıtırdı. Bu yüzden vefatında kendisini kefenlemek için evinde bir bez parçası bile bulmakta sıkıntı çekildiği kaydedilmektedir.

bir bilgiyi, mehaz göstermeden, nakletmektedir. O da Sühreverdî'nin saçlarını uzattığı ve zaman zaman gözlerinin önünü kapattığı için saçlarını eliyle başının üstüne attığı ve ense kısmındaki saçlarının omuzlarına döküldüğü rivayetidir.[45]

Kitâbiyat

Abdülkerim Erdoğan, Eskişehir Bilgeleri, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

Broekelmann Karl, Geschichte der Arabischen Litteratur, (GAL), Leiden, 1943.

Câmî Abdurrahman, Nefehâtu'l- üns (trc. Lâmiî Çelebi) İstanbul, 1289.

Ebû Şâme el-Makdisî, Terâcim ricâli'l- karneyn zeyl ale'r-ravdateyn, Kahire, 1947.

Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yusuf b. İbrahim eş-Şeybânî el-Kıftî, Ahbâru'l-ahbâr, Mısır, 1326.

Eflâkî, Menâkıbu'l- arifin, (nşr. Tahsin Yazıcı) Ankara, 1947.

el-Kâşî İzzuddin Mahmûd, Misbâhu'l- hidâye, Tahran, 1323.

en-Nebhânî Yûsuf b. İsmâil, Câmiu kerâmâti'l-evliyâ, Mısır, 1962.

es-Sühreverdî Şihâbuddin Ömer, Avârifü'l-maârif, (Farsçaya çeviren: Ebû Mansur Abdulmü'min Isfahânî, nşr. Kasım Ensârî), Tahran, 1364.

Haşim Karpuz, "Şehâbeddin Sühreverdî Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII, İstanbul, 2010.

Hocazâde Ahmed Hilmi, Hadikâtü'l-evliyâ, İstanbul, 1317.

İbn Hallikân, Vefeyâtu'l- a'yân, Beyrut, 1977.

İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n- Nihâye, Beyrut, 1982.

İbn Tağriberdî, en-Nücûmu'z- zâhire, Kahire, 1375.

İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z- zeheb fî ahbâri men-zeheb, Beyrut ts.

İbnü'n-Neccâr, el-Müstefâd min zeyli Tarihi Bağdad, (nşr. Kaysar Ebû Ferah), Haydarâbâd, 1978.

Münzirî Zekiyyüddîn, et-Tekmile li-vefeyâti'n-nakale, (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1981.

Sübkî, Abdulvehhâb, Tabakâtu'ş-Şâfîiyyeti'l-kübrâ, Mısır ts.

Şüşterî Nûrullah, Mecâlisu'l-mü'minîn, İran, 1365.

Ülken, Hilmi Ziyâ, İslâm Felsefesi, İstanbul, 1983.

Yâkut Ebû Abdullah, Mu'cemu'l- üdebâ, Beyrut ts.

Yörükan, Yûsuf Ziyâ, "Nur Heykelleri ve Sühreverdî", Mihrab Dergisi, 1922-1923.

Zebîhullah Safâ, Gencine-i Sühan, Tahran, 1363.

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, A'lamu'n-nübelâ, Beyrut, 1985.

_____, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, Düvelü'l-İslâm, Beyrut, 1980.

_____, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l- meşâhir ve'l-a'lâm, Beyrut, 1988.

45 Hadîkatü'l-evîiyâ'dan Sühreverdî silsilenâmesi, s. 25-30; Sühreverdînin hayatı hakkında, ez-Zehebî, Düvelü'l-İslâm, Beyrut, 1980, s. 32; Nurullah Şüşterî, Mecâlisu'l-mü'minîn, İran, 1365, II. 70-72'de de bilgi vardır.

Şeyh Süleyman Türkmen soyundan geldin,
Köyümüz ereni Şeyh Süleyman'dır.
Edebali'yi mürit seçip aldın,
Köyümüz ereni Şeyh Süleyman'dır.

"Edebali'nin hocasıyım" derdin,
Ahi şeyhi yapıp icazet verdin,
Dervişler eğitip Ehl-i Beyt sevdin,
Köyümüz ereni Şeyh Süleyman'dır.

Alaaddin, Cami Kelbburn'a kurdu,
Köyümle hak için namaza durdu,
Halkımız bekçisi, korudun yurdu,
Köyümüz ereni Şeyh Süleyman'dır.

(Bu dizeler, Şeyh Süleyman Türbesi'nin iç duvarında asılı olup Uludereli merhum öğretmen Şerafettin Ertürk'e ait "Şeyh Süleyman ve Ahilik: 13. Yüzyıl" başlıklı şiirinden alıntıdır.)

Şeyh Süleyman Türbesi, Uludere Mahallesi, Tepebaşı-Eskişehir

ŞEHÂBEDDİN SÜHREVERDÎ VE HİNDİSTAN'DAKİ HALİFELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

AYŞENUR AYDINLI[1*]

O, Abdülkâdir Geylânî'nin sohbet meclislerinde de bulunmuş ve ondan feyzalmıştır. Abdülkâdir Geylânî'nin ona "Sen Irak'ta meşhur olanların sonuncususun." diyerek iltifatta bulunduğu nakledilir.

Tasavvuf tarihinin önemli simalarından olan Şehâbeddin Sühreverdî, hicrî 539 yılında İran'ın kuzeybatısında döneminin önemli ilim ve kültür merkezleri arasında yer alan Zencan eyaletine bağlı Sühreverd kasabasında dünyaya gelmiştir. Şehâbeddin Sühreverdî'nin tam adı Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî olup o, İslami ilimlere vukufiyeti ve bu alandaki hizmet ve nüfuzu sebebiyle "Şehâbeddin", "Şeyhülislam", "Şeyhü'ş-şüyûh" ve "Şeyhü'l-Irak" unvanları ile meşhur olmuştur. Daha ziyade Ebû Hafs künyesi ile bilinen Şehâbeddin Sühreverdî'nin diğer künyeleri ise Ebû Abdullah, Ebû Nasr ve Ebû Kâsım'dır. O; soyu Hz. Ebû Bekir'e dayandığı için de Bekrî, Teymî ve Kureşî nisbelerini almıştır.[2]

Şehâbeddin Sühreverdî ilmî açıdan seçkin bir aileye mensuptur. Babası Ebû Ca'fer Muhammed müderrislik, vaizlik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Amcası Ebu'n-Necîb Ziyâüddin Abdülkâhir es-Sühreverdî ve Ammûye lakabı ile meşhur olan dedesi Abdullah b. Sa'd da sufi ve âlim kişilerdendir. Sühreverdî henüz altı aylıkken Sühreverd kadısı olan babası, bir iftira sonucu idam edilmiştir. Şehâbeddin Sühreverdî on altı yaşlarına kadar Sühreverd'de ilim tahsiline devam etmiş; ardından Bağdat'a giderek amcası Ebu'n-Necîb Sühreverdî ve pek çok âlimden ders okumuş; tefsir, hadis, fıkıh ve kelam ilimlerini öğrenmiştir. O, Abdülkâdir Geylânî'nin sohbet meclislerinde de bulunmuş ve ondan feyzalmıştır. Abdülkâdir Geylânî'nin ona "Sen Irak'ta meşhur olanların sonuncususun." diyerek iltifatta bulunduğu nakledilir.[3] Şehâbeddin Sühreverdî'nin görüştüğü isimler arasında İbn Arabî, Bahâeddin Veled ve İbn Fârız gibi isimler de yer almaktadır. Şehâbeddin Sühreverdî, amcası Ebu'n-Necîb'den zahirî ilimleri tahsil etmiş ve hadis icazeti almıştır. Aynı zamanda amcasına intisap ederek ondan bâtını ilimleri de öğrenmiştir. Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165-66) ve amcası Ebu'n-Necîb'in (ö. 563/1168) vefatından sonra Basra'ya giden Şehâbeddin Sühreverdî, burada bazı sufilerin sohbetlerine katılmıştır. Daha sonra tekrar döndüğü Bağdat'ta vaaz ve irşad faaliyetleri ile meşgul olmuştur. Ömrünün sonlarında âmâ ve kötürüm olan Şehâbeddin Sühreverdî hicrî 632 yılında vefat etmiştir.[4]

"Hacı Ahmed b. Seydî el-Bigavî'nin Avârifü'l-maârif Tercümesi'nden" (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi, nr. 486)

"Hacı Ahmed b. Seydî el-Bigavî'nin Avârifü'l-maârif Tercümesi'nden" (Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş, nr. 218)

1* Arş. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, aysenur.aydinli@dpu.edu.tr
Burada genel hatlarıyla bahsedeceğimiz Şehâbeddin Sühreverdî'nin Hindistan'daki halifeleri ve bu halifelerin bölgedeki faaliyetleri başka bir çalışmamızda genişçe ele alınacaktır.

2 H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Avârifü'l-maârif, İstanbul: Erkam Yayınları, 1993, s. XI-XIII.

3 Abdurrahman Câmî, Nefahâtü'l-üns: Evliyâ Menkıbeleri, trc. ve şerh: Lâmiî Çelebî, (haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul: Marifet Yayınları, 1995, s. 647.

4 Yılmaz-Gündüz, Avârifü'l-maârif, s. XIII; Hasan Kâmil Yılmaz, "Sühreverdî, Şehâbeddîn", DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 40-41.

Avârifü'l-maârif; sufilerin ilimlerinin kaynağı, tasavvuf ilminin fazileti, sufi kelimesinin kökü, sufilerin hâlleri, mürşid ve müridin adabı, biat, hırka, sema, halvet, sohbet, zikir, ibadet, ribat, hâller ve makamlar, Melâmetîler gibi tasavvufun çeşitli konularını içermektedir.

İrşâdü'l-müridîn ve mecdü't-tâlibîn, *İ'lâmü'l-hüdâ ve akîdetü erbâbi't-tükâ*, *Nuğbetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, *Risâletü's-seyr ve't-tayr*, *er-Rahîku'l-mahtûm li-zevi'l-ukûl ve'l-fühûm*, *Reşfü'n-nesâihi'l-îmâniyye ve keşfü'l-fezâihi'l-Yûnâniyye*, *Cezbü'l-kulûb ilâ muvâsalâti'l-mahbûb*, *Vesâyâ*, *Evrâdü's-Sühreverdî*, *Fütüvvetnâme* gibi pek çok eser telif etmiş olan Şehâbeddin Sühreverdî'nin en meşhur eseri ise *Avârifü'l-maârif*'tir.[5] Bu eseri Mekke-i Mükerreme'de kaleme aldığı belirtilen Şehâbeddin Sühreverdi'nin her ne zaman bir güçlükle karşılaşsa Kâbe'yi tavaf edip, müşkülünden kurtulmak ve hakkı bulmak için Allah Teâlâ'nın tevfikini istediği rivayet edilmektedir.[6]

Şehâbeddin Sühreverdi'nin Kur'ân ve Sünnet ahlakını esas aldığı, Sünni tasavvuf anlayışını yansıttığı *Avarifü'l-maârif*'in; Hz. Peygamber'in yaşına hürmetle altmış üç bölümden oluştuğu belirtilir. Amcası Ebu'n-Necîb'in *Âdâbü'l-müridin*'i ve Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-dîn*'i *Avârifü'l-maârif*'in en önemli kaynakları arasında yer almakla birlikte, Şehâbeddin Sühreverdî'nin bu eserinde ayrıca *el-Luma'*, *et-Taarruf*, *Kûtü'l-kulûb*, *Kuşeyrî Risâlesi*, *Menâzilü's-sâirîn* gibi eserlerin de etkisi görülmektedir. *Avârifü'l-maârif;* sufilerin ilimlerinin kaynağı, tasavvuf ilminin fazileti, sufi kelimesinin kökü, sufilerin hâlleri, mürşid ve müridin adabı, biat, hırka, sema, halvet, sohbet, zikir, ibadet, ribat, hâller ve makamlar, Melâmetîler gibi tasavvufun çeşitli konularını içermektedir. Eserdeki kavramsal kısımlar önceki tasavvuf eserleri ile benzerlik gösterse de *Avârifü'l-maârif* Melâmiyye, Kalenderiyye ve fütüvvet hususlarındaki içeriği ile önceki eserlerden ayrışmaktadır.[7]

Avârifü'l-maârif, hakkında yapılmış olan tercüme ve şerhler ile geniş bir literatüre sahiptir. Farklı dillerde tercümeleri olan *Avârif*, ilk olarak Farsçaya tercüme edilmiştir. En eski Farsça tercümesi ise Bahâeddin Zekeriyyâ Multânî'nin müridlerinden Kâsım Dâvûd'un hicrî 639'da yapmış olduğu tercümedir.[8] *Avârifü'l-maârif* 863/1458'de de Zeyniyye tarikatı meşayihinden Bigalı Hacı Ahmed b. Seydî tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. İki cilt hâlindeki bu tercümede, ayrıca ayet ve hadisler şerh edilmiştir.[9] *Avârif*'in yakın dönemde yapılmış Türkçe tercümeleri arasında ise *Tasavvufun Esasları* adı ile H. Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz, *Gerçek Tasavvuf: Avârifü'l-meârif* adı ile Dilâver Selvi'nin[10] tercümeleri zikredilebilir.

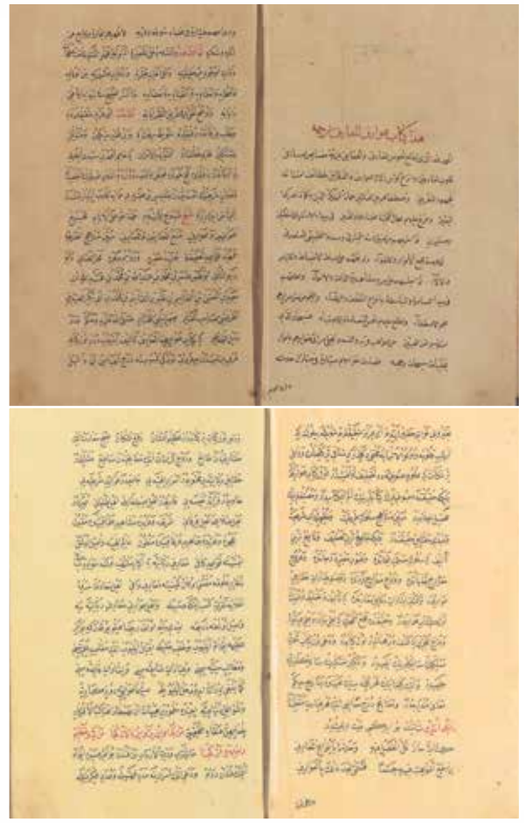
5 bk. Adem Çatak, Şihâbeddin Sühreverdî-Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 32-49.
6 Câmî, Nefahâtü'l-üns, s. 648.
7 bk. Süleyman Uludağ, "Avârifü'l-maârif", DİA, İstanbul, 1991, IV, s. 109-110; Ethem Cebecioğlu, Klâsiklerimiz/XI: "Avarifü'l-Ma'arif" Ebu Hafs Şihabuddin Ömer es-Sühreverdî (539/1144-632/1234), Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2004, cilt: V, sayı: 12, s. 249-264.
8 Nabi Hadi, History of Indo-Persian Literature, New Delhi: Iran Culture House, 2001, s. 77; Arif Naushahi, "Hint Alt Kıtası'nda Avârifü'l-maârif", (çev. Ayşenur Aydınlı), İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD), Haziran 2020, c. 5, sayı: 12, s. 165.
9 Bursalı Mehmet Tâhir Bey, Osmanlı Müellifleri, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1915, c. I, s. 58.
10 H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Avârifü'l-maârif, İstanbul: Erkam Yayınları, 1993; Dilâver Selvi, Gerçek Tasavvuf: Avârifü'l-meârif, İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2004.

Şehâbeddin Sühreverdî pek çok mürid ve halife yetiştirmiştir. Amcası Ebu'n-Necîb'in müessisi olduğu Sühreverdiyye tarikatı, Şehâbeddin Sühreverdî'nin halifeleri vasıtasıyla Irak, Suriye, İran, Türkistan, Hindistan ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Şehâbeddin Sühreverdî pek çok mürid ve halife yetiştirmiştir. Amcası Ebu'n-Necîb'in müessisi olduğu Sühreverdiyye tarikatı, Şehâbeddin Sühreverdi'nin halifeleri vasıtasıyla Irak, Suriye, İran, Türkistan, Hindistan ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Sühreverdiyye tarikatı Bağdat'ta Şehâbeddin Sühreverdî'den sonra oğlu Ebû Ca'fer İmâdüddin Muhammed ile devam etmiştir. Tarikat, Şehâbeddin Sühreverdî'nin halifelerinden Bahâeddin Zekeriyyâ Multânî ile de Hindistan bölgesinde teşkilatlanmıştır.[11]

Hindistan'da çok sayıda halifesi olduğunu ifade eden Şehâbeddin Sühreverdî'nin[12] bölgedeki diğer halifelerinden Celâleddin Tebrîzî Bengal'de; Seyyid Nûreddin Mübârek Gaznevî, Kadı Hamîdüddin Nâgevrî, Ziyâeddin Rûmî, Mevlânâ Mecdüddin Hâcî ve Şeyh Türk Biyâbânî ise Delhi'de faaliyet göstermiştir. Bülbül Şâh ise Sühreverdîliğin Keşmir'deki ilk temsilcileri arasında yer almaktadır.

Rivayete göre Bahâeddin Zekeriyyâ irşâd faaliyetleri için Multan'a döndüğünde bölgedeki meşayih, Multan'da pek çok meşayih bulunduğunu ve burada kendisine yer olmadığını ima etmek üzere Bahâeddin Zekeriyyâ'ya süt dolu bir kâse göndermiştir. Durumu anlayan Bahâeddin Zekeriyyâ, Multan'a hizmet etmeye geldiğini ve burada kendisine de yer olduğunu

"Hacı Ahmed b. Seydî el-Bigavî'nin Avârifü'l-maârif Tercümesi'nden"
(Bursa İnebey Yazma Eserler Ktp., nr. 4443A)

11 Reşat Öngören, "Sühreverdiyye", DİA, İstanbul, 2010, XXXVIII, s. 43.
12 Abdülhak Muhaddis Dihlevî, Ahbârü'l-ahyâr fî Esrâri'l-ebrâr, (nşr. Alîm Eşref Hân), Tahran: Encümen-i Âsâr ü Mefâhir-i Ferhengî, 1373 hş., s. 70.

"Hacı Ahmed b. Seydî el-Bigavî'nin Avârifü'l-maârif Tercümesi'nden"
(Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 3327)

işaret etmek için sütün üzerine bir gül yaprağı koyarak kâseyi geri göndermiştir.[13]

Ekonomik açıdan geniş imkânlara sahip olan Bahâeddin Zekeriyyâ'nın bu durumuna ilişkin ise şöyle bir menkıbesi nakledilir: Şehâbeddin Sühreverdî Bahâeddin Zekeriyyâ'ya nar ikram etti. İçinden bir nar tanesi yere düştü ve Bahâeddin Zekeriyyâ onu yerden alarak yedi. Şehâbeddin Sühreverdî "Ben dünyanın senden uzak olmasını istemiştim ama sen onu alıp yedin. Şimdi hem dünya hem de ahiret senindir." buyurdu.[14]

Hint Alt Kıtası'ndaki Sühreverdîler, Şehâbeddin Sühreverdî'nin oluşturduğu kurumsal kimliği genel itibarıyla muhafaza etmiş; onun Kur'an ve Sünnet'i öne çıkaran tasavvuf anlayışını esas almışlardır. Tarikat faaliyetlerini ilk etapta bölgeyi İslamlaştırmak üzerine yoğunlaştıran Sühreverdîler, bölgedeki gönüllü ihtidaların gerçekleşmesinde önemli bir role sahip olmuşlardır. Bu noktada Sühreverdîler; siyasi otorite ile yakın münasebetleri, şeyhülislamlık gibi devlet kademelerinde edindikleri vazifeler ve zengin-fakir ayrımı yapmayan; renk, ırk farkı gözetmeyen yaklaşımları ile liderlik vasıflarını güçlendirerek halkın dikkatini çekmişlerdir. Müesseseleşen kurumları ile birlikte halka daha yakın olma imkânı elde eden Sühreverdîler'in böylece tebliğ ve irşad faaliyetleri de daha etkin hâle gelmiştir. Sühreverdîler mescid, çilehane, aşevi gibi çeşitli yapıları içeren hankahlarında sosyal yardımların yanı sıra halka dinî ve kültürel anlamda da önemli hizmetlerde bulunmuş ve pek çok Hindu'nun Müslüman olmasını sağlamışlardır. Sühreverdî meşâyihının bu hankahlardaki sohbetlerine müridlerinin yanı sıra bölge halkı hatta ulema, diğer tarikat meşayihi ve devlet erkânı da iştirak etmiştir. Kur'an ve Sünnet'in esas alındığı bu sohbetlerde temel olarak İslam ve imana yönelik konular işlenmiş; çeşitli tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf kitapları okunmuş ve okutulmuştur. Bu meclislerde okutulan tasavvufi eserlerin başında ise Şehâbeddin Sühreverdî'nin *Avârifü'l-maârif*'i yer almıştır.[15]

13 Dihlevî, Ahbâru'l-ahyâr, s. 51; Abdurrahman Çiştî, Mir'âtü'l-esrâr, İran Meclis Kütüphanesi, nr. 667, c. II, s. 271.
14 Hulâsatü'l-ârifîn, (Ahvâl ü Âsâr-i Şeyh Bahâeddin Zekeriyyâ ve Hulâsatü'l-ârifîn içinde), (nşr. Şemîm Mahmûd Zeydî), Pakistan: İntişârât-ı Merkez-i Tahkîkât-ı Fârisî, 1974, s. 158.
15 Mahdûm-i Cihâniyân, Câmiu'l-ulûm Melfûzât-ı Hüseyin el-Ma'rûf be-Celâleddin Mahdûm-i Cihâniyân u Cihângeşt, derl. Ebû Abdullah Alâeddin Ali bin Esad, (haz. Kâdı Seccâd Hüseyin), Delhi: Indian Council of Historical Research, 1987, s. 420.
16 bk. Emîr Hasan Alâ-i Siczî, Fevâidü'l-fuâd (Melfûzât-ı Hâce Nizâmeddin Evliyâ Bedâyûnî), (haz. Muhsin Keyânî), 1377 hş., s. 32-33.

Hint Alt Kıtası'ndaki Sühreverdîler, Şehâbeddin Sühreverdî'nin oluşturduğu kurumsal kimliği genel itibarıyla muhafaza etmiş; onun Kur'an ve Sünnet'i öne çıkaran tasavvuf anlayışını esas almışlardır. Tarikat faaliyetlerini ilk etapta bölgeyi İslamlaştırmak üzerine yoğunlaştıran Sühreverdîler, bölgedeki gönüllü ihtidaların gerçekleşmesinde önemli bir role sahip olmuşlardır.

Avârif Sühreverdîler kadar, bölgenin en yaygın tarikatlarından olan Çiştiyye'yi de önemli derecede etkilemiş ve her iki tarikatın teşkilatlanmasında önemli bir rol oynamıştır. *Avârif*'in bizatihi Şehâbeddin Sühreverdî tarafından yazılmış nüshalarından ve müellif dönemine ait nüshalardan bazısı, Sühreverdiyye ve Çiştiyye mensuplarına ulaşmış ve bu nüshalar birer tarikat emaneti olarak kabul edilmiştir.[16]

Kaynakça

Ahvâl ü Âsâr-i Şeyh Bahâeddin Zekeriyyâ ve Hulâsatü'l-ârifîn, (nşr. Şemîm Mahmûd Zeydî), Pakistan: İntişârât-ı Merkez-i Tahkîkât-ı Fârisî, 1974.

Bursalı Mehmet Tâhir Bey, Osmanlı Müellifleri, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1915, c. I.

Câmî, Abdurrahman, Nefahâtü'l-üns: Evliyâ Menkıbeleri, (trc. ve şerh: Lâmiî Çelebî), haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.

Cebecioğlu, Ethem, Klâsiklerimiz/XI: "Avarifü'l-Ma'arif" Ebu Hafs Şihabuddin Ömer es-Sühreverdî (539/1144-632/1234), Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2004, cilt: V, sayı: 12, s. 239-264.

Çatak, Adem, Şihâbeddin Sühreverdî-Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012.

Çiştî, Abdurrahman, Mir'âtü'l-esrâr, İran Meclis Kütüphanesi, nr. 667, c. II.

Dihlevî, Abdülhak Muhaddis, Ahbârü'l-ahyâr fî Esrâri'l-ebrâr, (nşr. Alîm Eşref Hân), Tahran: Encümen-i Âsâr ü Mefâhir-i Ferhengî, 1373 hş.

Hadi, Nabi, History of Indo-Persian Literature, New Delhi: Iran Culture House, 2001.

Mahdûm-i Cihâniyân, Câmiu'l-ulûm Melfûzât-ı Hüseyin el-Ma'rûf be-Celâleddin Mahdûm-i Cihâniyân u Cihângeşt, derl. Ebû Abdullah Alâeddin Ali bin Esad, (haz. Kâdı Seccâd Hüseyin), Delhi: Indian Council of Historical Research, 1987, s. 241.

Naushahi, Arif, "Hint Alt Kıtası'nda Avârifü'l-maârif", (çev. Ayşenur Aydınlı), İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD), Haziran 2020, c. 5, sayı: 12, s. 162-170.

Öngören, Reşat, "Sühreverdiyye", DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 42-45.

Selvi, Dilâver, Gerçek Tasavvuf: Avârifü'l-meârif, İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2004.

Siczî, Emîr Hasan Alâ-i, Fevâidü'l-fuâd (Melfûzât-ı Hâce Nizâmeddin Evliyâ Bedâyûnî), (haz. Muhsin Keyânî), 1377 hş.

Uludağ, Süleyman, "Avârifü'l-maârif", DİA, İstanbul 1991, IV, s. 109-110.

Yılmaz, H. Kâmil- Gündüz, İrfan, Avârifü'l-maârif, İstanbul: Erkam Yayınları, 1993, s. XI-XIII.

Yılmaz, Hasan Kâmil, "Sühreverdî, Şehâbeddîn", DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 40-42.

ESKİŞEHİR'DE MANEVİ KÜLTÜR MÜESSESELERİ:
ŞEYH ŞEHÂBEDDİN (SÜHREVERDÎ) ZAVİYESİ

HURİYE EMEN[1*]

Şehâbeddin Sühreverdî adına Odunpazarı'nda inşa edilmiş zaviye ile fütüvvet Eskişehir'de teşkilatlandırılmıştır. Zaviye, Moğol istilası sonrasında meydana gelen otorite boşluğunda halkın birlik ve intizam içerisinde olması hususunda önemli bir vazife üstlenmiştir.

Şeyh Şehâbeddin (Sühreverdî) Zaviyesi Eskişehir'de inşa edilmiş en eski dinî ve tasavvufi yapı olarak kabul edilmektedir. Zaviyenin kuruluşu 13. yüzyıl olarak tahmin edilmektedir. Çünkü zaviye, Alâeddin Keykubad'ın (saltanat süresi 1220-1237) saltanata geçişini kutlamak ve kendisine fütüvvet şalvarını giydirmek amacıyla Nasır Lidinillah (Abbâsî Halifesi) tarafından Konya civarına gönderilen Şehâbeddin Sühreverdî adına Eskişehir'de inşa edilmiştir. Dolayısıyla zaviyenin bu yıllar arasında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir (Topal-Çolak, 2015: 55). Ancak çeşitli telif eserlerde, kültür ve sosyal amaçlı hazırlanmış çalışmalarda günümüzde Eskişehir Odunpazarı'nda yer alan türbede Şehâbeddin Sühreverdî'nin kabrinin olduğu bilgisine yer verilmiş ise de burada medfun şahsın Sühreverdiyye Tarikatı'nın kurucusu Şehabeddin Sühreverdî olmaması kuvvetle muhtemeldir.

Sühreverdiyye Tarikatı'nın kurucusu Şehabeddin Sühreverdî 632/1234 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiş, Verdiye semtinde kendi tekkesindeki türbeye defnedilmiştir (Çatak, 2007: 15-16: Yılmaz, 2010: 41). Ayrıca Osmanlı arşiv kayıtlarında sadece Eskişehir'de değil Konya (Ereğli), Çankırı, Karahisari Şarki gibi bazı şehirlerde Şehabeddin Sühreverdî zaviyelerinden söz edilmesi önemli şahısların adlarının hürmet göstergesi olarak bu tür yapılara verilmesi geleneğiyle alakalıdır. Nitekim Anadolu'da, Rumeli'de Hacı Bektaş Veli adını taşıyan zaviye kayıtları da bu minvaldendir. Bunları makam zaviyesi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

1* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü

Tekke ve zaviyelerin, kuruldukları bölgelerde birçok misyonu üstlendikleri bilinmektedir. Kırsal alanlarda kurulanlar bulundukları bölgeyi şenlendirerek konaklama, yeme içme gibi hizmetler sunmuşlardır. Vakfiyelerinde yer alan gelip geçene hizmet etmeleri şartı da söz konusu müesseselerin kurulma amaçlarının öncelikle topluma hizmet olduğunun göstergesidir. Şehir merkezlerinde kurulmuş olan tekke-zaviyelerin de kırsal alanlardakilerle benzer misyona sahip olmalarının yanında kuruldukları bölgede kent kültürünü inşa etmek gibi daha kurumsal amaçlara hizmet ettiklerini söylemek mümkündür.

Zaviyenin Osmanlı Dönemi'nde, Eskişehir şehir merkezinde olduğu kayıtlıdır. Birisi Eskişehir'de, diğer ikisi Aşan Karaca(?) köyünde olmak üzere üç çiftlik arazi zaviyenin tasarrufundadır. Araziler zaviyenin vakfı olmasına rağmen bir dönem tımara dönüştürülmüş, II. Bayezid zamanında yeniden vakıf statüsü kazanmıştır. En eski tarihli defter kaydında zaviyeyi tasarruf edenin Seferşah olduğu belirtilmiştir. 1524 tarihinde Aşan Karaca(?) köyündeki çiftlikler zaviyenin vakfıdır. Çiftlikleri dört hane işlemektedir. Bunlardan ikisi çift, ikisi bennak vergisi mükellefidir (BOA, MAD. d. 18333). 1576 tarihli kayda göre Seferşah'tan sonra zaviyenin tasarrufu Hasan Fakih'in yedinde olmuştur. Söz konusu tarihte zaviyedarlık vazifesi Hacı Mustafa'nın uhdesindedir. Zaviyeye ait arazileri işlemekte olan hane sayısı beşe çıkmış olup vergiden muaf tutulmuşlardır (TKGM, KK.Td. 417/21). 1863 tarihli muhasebe kaydına göre Mehmed Halife zaviyeye mutasarrıftır. Mehmed Halife ile görülen muhasebe kaydına göre kendisinin maaşı olan 102,5 akçe ile mutasarrıf payı 410 akçe düşüldükten sonraki 307,5 akçe bakiye zaviyeye kalmıştır (BOA, C.EV, 17742/4).

1907 tarihli evraka göre zaviyedarlık görevini yürütmekte olan Seyyid Mehmed'in ölümüyle birlikte vazife kızı Meryem'e geçmiştir. Muhtemelen zaviyedarın erkek evladının olmaması nedeniyle böyle bir tevcih gerçekleşmiştir. Zaviye bu tarihte hâlâ eski kayıtlarda belirtilmiş olan çiftlik arazilerini elinde bulundurmaktadır (BOA, Ş.D. 183/90).

Tekke ve zaviyelerin, kuruldukları bölgelerde birçok misyonu üstlendikleri bilinmektedir. Kırsal alanlarda kurulanlar bulundukları bölgeyi şenlendirerek konaklama, yeme içme gibi hizmetler sunmuşlardır. Vakfiyelerinde yer alan gelip geçene hizmet etmeleri şartı da söz konusu müesseselerin kurulma amaçlarının öncelikle topluma hizmet olduğunun göstergesidir. Şehir merkezlerinde kurulmuş olan tekke-zaviyelerin de kırsal alanlardakilerle benzer misyona sahip olmalarının yanında kuruldukları bölgede kent kültürünü inşa etmek gibi daha kurumsal amaçlara hizmet ettiklerini söylemek mümkündür. Eskişehir'deki Şehâbeddin Sühreverdî Zaviyesi, Selçuklular zamanından itibaren bölgede Ahilik teşkilatının tekâmülünde hizmetlerde bulunmuş bir müessese olarak kabul edilebilir.

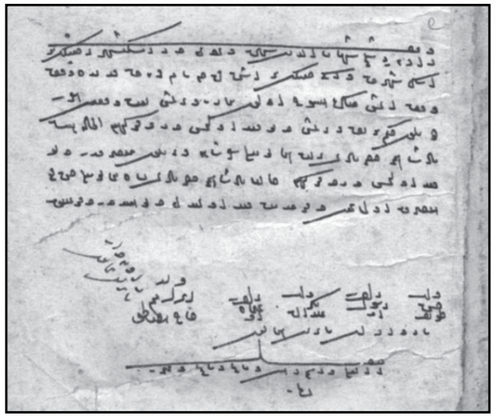
Zaviyeye adını veren Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî, Abbâsî Halifesi Nasır Lidinillah devrinde fütüvvet teşekküllerinin organize edilmesi amacıyla elçilik vazifesi yapmıştır (Şenel- Kılıç, 2020: 3877). Söz konusu halifenin, İslam ülkelerine yapmış olduğu çağrılar sonucu faaliyetler, kurumsal bir yapıya dönüştürülerek fütüvvet teşkilatı hâline getirilmiştir. Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin kaleme aldığı Âdâbü'l-fütüvve isimli eserine istinaden

Zaviye Selçuklular zamanından (13. yüzyıldan) 20. yüzyıla dek faaliyetlerini sürdürmüş, Eskişehir'de manevi kültürün önemli temsilcilerinden birisidir. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla zaviyenin faaliyetleri süreklilik arz etmiştir. Kendisine ait vakıf çiftliklerinin gelirleriyle varlığını idame ettirmiştir.

teşkilat belirli kaidelere göre hiyerarşik bir düzende faaliyetlerini devam ettirmiştir. Ahilik teşkilatının ise Anadolu topraklarında doğarak Türk kültürünün dinamiklerinden gelişmiş bir organizasyon olmasının yanında İslam devletlerindeki fütüvvet anlayışıyla beslenip tekâmül ettiği kabul edilmektedir (Şener, 2004: 8-9, 15).

Anadolu'daki Sühreverdî zaviyeleri de I. İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubad'ın fütüvvet teşkilatına dâhil olmasıyla birlikte açılmaya başlamıştır. Şehir kültürünün temsilcisi konumundaki Sühreverdî tarikatının kurucusuna ait olan makam zaviyeleri Uç'larda yaygınlaşmaya başlamıştır. Eskişehir'de Şehâbeddin Sühreverdî adına inşa edilmiş zaviye ise Bizans sınırında kurulmuş önemli bir örnek teşkil etmiştir (Doğru, 2003: 55). Şehâbeddin Sühreverdî adına Odunpazarı'nda inşa edilmiş zaviye ile fütüvvet Eskişehir'de teşkilatlandırılmıştır. Zaviye, Moğol istilası sonrasında meydana gelen otorite boşluğunda halkın birlik ve intizam içerisinde olması hususunda önemli bir vazife üstlenmiştir (Şahbaz, 2016: 417). Başlangıçta tarikat zaviyesi olmakla birlikte Sühreverdî'nin fütüvveti yaygınlaştırmakta sarf ettiği çabayla Ahilik'le bütünleşmiştir (Altınsapan, 1999: 10).

Zaviye Selçuklular zamanından (13. yüzyıldan) 20. yüzyıla dek faaliyetlerini sürdürmüş, Eskişehir'de manevi kültürün önemli temsilcilerinden birisidir. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla zaviyenin faaliyetleri süreklilik arz etmiştir. Kendisine ait vakıf çiftliklerinin gelirleriyle varlığını idame ettirmiştir.

H.983/M.1576 Tarihli Sultanönü Evkaf Defteri Kaydı, TKGM. KKA. TD 417/21.

Günümüzde Eskişehir'de Odunpazarı'nda Kurşunlu Külliyesi'ne yakın bir konumda Bademlik'e çıkarken yolun sağ tarafında türbe olarak ziyarete açıktır. Yakın zamana dek salı günleri halk burada toplanıp zikir yaptığı için "Salı Tekkesi" olarak da anılmaktadır.

Kaynakça

BOA, MAD. d., 18333.

TKGM, KK.Td., 417.

BOA, Ş.D., 183/90.

BOA, C.EV., 17742.

Altınsapan, E. (1999). Tarihsel Gelişim Sürecinde Eskişehir Bölgesindeki Ortaçağ Türk Yerleşimleri ve Yapısal Boyutu. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), 1-16.

Şehabeddin Sühreverdi Zaviyesi'nde Zaviyedarlığın Boş Olması Sebebiyle Meryem Hatun'a Tevcihi, BOA Ş.D. 183/90 (H.1325/M. 1907)

Topal, M., Çolak, K. (2015). Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler. Alevilik Araştırmaları Dergisi, 9, 51-74.

Çatak, A. (2007). Şihabeddin Sühreverdi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Doğru, H. (2003). Mahruse-i Sultanyüki'nden Eskişehir'e. Kebikeç, 15, 49-64.

https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-157122/seyh-sehabeddin-suhreverdi-turbesi-sali-tekkesi.html.

Kılıç, İ., Şenel, E. (2020). Eskişehir'in İlinde İnanç Turizmi Üzerine Bir Değerlendirme: Odunpazarı Örneği. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 4 (4), 3873-3886.

Şahbaz, H. (2016). Odunpazarı ve Tepebaşı İlçelerinin (Eskişehir) Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

Şener, İ. (2004). Bir Esnaf Teşkilatı Olarak Ahilik'in Tarihçesi ve Tasavvufi Yönü. Yâran kültürü ve Çankırı: II. Çankırı kültürü bilgi şöleni bildirileri, 7-17.

Yılmaz, H. K. (2010). Sühreverdî, Şehâbeddin. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 38, 40-42.

DEVLET-İ ÂLİYYE'NİN BÂNİLERİ: ERENLER

VEDAT TURĞUT[1*]

İmam Kudurî, Ebu'l-Kasım Cürcanî, Ebû Ali Farmezî, Ebu'l-Leys Semerkandî, İmam Gazzalî ve Eskişehir'de de adına zaviye bina edilen Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî gibi kişilerin soyundan gelenler tarafından kurulan Nakşibendî zaviyelerini kuranların içinde yer alan Ulaş Bey ve oğlu Köse Rüsdem, Büyük Selçuklulardan beri uygulanan gulâm sistemini Osmanlı Devleti'ne tatbik etme fikrini Çandarlı Hayreddin Halil Paşa'ya açmıştı.

"Devlet-i Âlîyye" yani Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu açıklamaya çalışırken Ertuğrul Gazi ve soyunun kendisine bağlı 40-50 çadırlık bir aşireti mucizevi bir hızla koskoca bir cihan imparatorluğuna dönüştürdüğüne dair tarihî rivayetten vazgeçilememesi, herhâlde bu konunun en büyük handikaplarından biri olagelmiştir. İlk başta oldukça sempatik görünen bu "aşiretten devlete evrilme" hikâyesi, Osmanlıların önemli bir soydan gelmediği gibi bir alt okumayı da beraberinde getirir ki bu, toplumsal bilinçaltında yerleşik bulunan bilgilerle örtüşmediğinden derhal bu şekilde başlayan anlatımların terk edilmesi elzemdir.

Son zamanlardaki araştırmalar ve ortaya çıkan yeni belgeler, Osman Gazi adına Karacaşehir'de okunan hutbenin etkisinin Bithynia olarak adlandırılan ve Keşiş Dağı/Uludağ, Sakarya Nehri ve kollarından Porsuk Suyu gibi bölge için çok önemli coğrafi ünite/birimleri aştığını ve Osmanlı Devleti'nin kroniklerde de anlatıldığı üzere Osman Gazi adına okunan hutbeye en azından onunla aynı soydan gelen Batı Anadolu beyliklerinin de tabi olduklarını açıkça göstermektedir. Osman Gazi'nin kroniklerde Kızıl Boga olarak adlandırılan üst dedesinin esasen Kızıl Geyik anlamına geldiği, Elbistan-Maraş-Urfa bölgelerinde XIII. yüzyılın başlarından itibaren yığılmaya başlayan Türkmenlerin ve özellikle Dulkadirlilerin arasında oldukça saygın bir yeri bulunan ve bu arada Alâeddin Keykubad'ın da büyük saygı gösterdiği şeyhlerden olan "Şeyh Numan" ya da etrafındaki insanları doyurmasından dolayı "Dede Karkın/Garkın" veya kendi gerçek adıyla İsmail Sultan'ın da müridlerine kızıl geyik derisinden börk giydirmesi, Geyikli Baba ve Orhan Gazi arasında geçtiği belirtilen muhabere ile kardeşi Alâeddin Paşa'dan kendisine bağlı yeni ordusuna ak börk giydirmesi yönünde aldığı tavsiyeye dair haberler; arşiv belgelerinin işaret ettiği bu önemli bağlantıları oldukça anlamlı hâle getirmiştir. Arşiv belgelerinde Numanoğlu Kır Bey olarak kayıtlı olan ve Anadolu'nun pek çok yerinde adına kurulan kale, köy ve mezralara rastlanan Kayır Han, İbn Bîbî tarafından Alâeddin Keykubad'ın en güvendiği adamları arasında zikredilir ve Sultan'ın suikastla öldürülmesinden hemen sonra hapsedildiği zindan şartlarına -yaşlılığına binaen- dayanamayıp vefat eder. Yani Selçuklu kaynaklarının Kayır Han, arşiv belgelerinin Numan oğlu Kır/Kayır Bey şeklinde tanıttığı kişi; bazı Osmanlı tarihçilerinin Kaya Alp şeklinde naklettiği kişiden başkası değildir. Anadolu'da bulunduğu dönemde Osmanlıların üst atalarıyla da görüşmüş olması kabil olan Muhiyüddin İbn Arabî'nin kaleme aldığı geleceğe dair tarihine "Şeceretü*/Dairetü'n-Numaniyye* fî *Devleti'l-Osmaniyye*" adını vermesi; Osmanlı tarihini yazarken kontrol altına alınması imkânsız bir şekilde ortaya çıkan hayranlık, hayret ve heyecanı arttırdığı gibi, pek çok şeyi daha iyi anlamayı kolaylaştırırken, bunu yazarak anlatmayı da zorlaştırabiliyor. Arşiv belgeleri Kayır Han'ın çok sayıda çocuğunun olduğuna ve bunların Batı Anadolu'nun fethini eş zamanlı olarak planladıklarına işaret ediyor. Hutbenin okunmasından hemen sonra 1300-1307 yılları arasında kuşatılan Rodos'un bile Osman Gazi'ye biat eden Türkler tarafından ele geçirildiğine dair bilgileri artık şüpheyle karşılamak yersizdir.

Arşiv belgeleri Kayır Han'ın çok sayıda çocuğunun olduğuna ve bunların Batı Anadolu'nun fethini eş zamanlı olarak planladıklarına işaret ediyor. Hutbenin okunmasından hemen sonra 1300-1307 yılları arasında kuşatılan Rodos'un bile Osman Gazi'ye biat eden Türkler tarafından ele geçirildiğine dair bilgileri artık şüpheyle karşılamak yersizdir.

Osmanlıların Karacaşehir'e geliş güzergâhları ile Cengiz Han'ın teşkilatlandırdığı Moğolların önünden Anadolu'ya gelen Harzemli zümrelerin yol güzergâhlarının birbirleriyle olan uyumluluğuna çekilen dikkatle başlayan ve arşiv belgeleriyle artık üzerinde herhangi bir şüphe kalmayan yeni bulgulara göre Ertuğrul Gazi dedesinin adıyla anılan Kırşehri'nde Alâeddin Keykubad'ın en güvendiği devlet adamlarından biri olarak genç yaşlarından itibaren görev aldı. Bu görevindeyken Mevlana Celaleddin ile mektuplaşmış, Sultan tarafından Bağdat'a gönderilmek üzere hazırlanan orduda görev almış belgelerde Seyfüddin Tuğrul ya da Kıroğlu Seyfi olarak yer almıştı. Karaca Ahmed'in yanında Bayezid-i Bistamî müridlerinden olan Tuğrul Baba'nın da Ertuğrul Gazi'nin aziz hatırasının Anadolu halkı üzerindeki derin etkisinden dolayı Hacı Bektaş Velî Velayetnamesi'nde yer aldığını söylemek gerekir.

Bu nokta oldukça önemlidir. Anadolu'da Kalenderiyye ve Bektaşiyye kadar, olduğundan çok başka şekilde tanıtılan başka bir tasavvufi zümre yoktur. Bu tasavvufi zümre, kendilerini dışarıdan tanıyan ve muhtemelen "mutaassıp" olarak tanımlanması mümkün olan kişilerin yazdıkları üzerinden oldukça yanlış bir şekilde tanıtılmışlardır. Kalenderiyye'nin kurucusu olan Cemalüddin Musa "Savî"nin aslında Horasan'da doğup Tokat'a bağlı Zile'de defnedildiği, Onun Şam'da hizmetine girdiği, Osman-ı

1* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Velî'nin türbesinin de Konya'da bulunduğu artık net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Burada adı geçen Osman-ı Velî'nin Ahmed er-Rıfâî'nin kardeşi ve dünürü olan Şeyh Osman ile aynı kişi olup olmadığı net değilse bile Kalenderîlerin hemen hemen tamamının, mesela Saru Saltuk'un Rıfâî gelenek içerisinde yer alması, Horasan Okulu'nu karakterize eden "Kalenderiyye/Haydariyye/Melâmiyye"nin Bağdat/Basra tasavvuf okuluna da yabancı olmadığını kesin olarak gösterir. Osman Gazi'nin de adını Konya'da medfun bulunan Osman-ı Velî'den mülhem aldığı da kesindir. Osmanlı ailesinde Bayezid ismine olan bağlılık, Horasan Okulu'nun kurucusu kabul edilebilecek olan Bayezid-i Bistamî'den mülhem olduğuna arşiv kaynakları da, tarih yazarları da işaret ederler. Bu yeni bilgiler, Kalenderîliği kuran "Cemaleddin Savî"nin bundan sonra kesin şekilde "Cemalüddin Musa Zilî/Zilevî" şeklinde anılmasını gerekli kılar. Kalenderîlik gibi Haydarîlik de Horasan'ın Zave kentinte doğmuş, bu iki kavram birbirleri yerine kullanılır olmuştur. Hacı Bektaş Velî Velayetnamesi'nde de Ahmed Yesevi'nin oğlu/müridi şeklinde geçen Haydar, "aslanların lideri" manasına geliyordu. "Allah'ın Aslanı" unvanına sahip olan Hz. Ali ve Hz. Hamza'nın Türklerin Müslüman olmasından sonra duygu ve düşünsel dünyalarının en önemli karakterlerinden olduklarında şüphe bulunmaz. Cemalüddin Musa'nın Hamza ya da Haydar olarak tanınan kurucusuna bağlı olarak Haydarîyye şeklinde anılan tarikata bağlı ve hatta Şeyh'in soyundan olduğunu bile söylemek mümkündür.

Arşiv belgeleri, Cemalüddin-i Musa'nın ve Mevlana'yı yetiştiren Şemseddin Tebrizî gibi çok ünlü mutasavvıflar yetiştiren Osman-ı Velî'nin şerefli soyu hakkında da çok değerli bilgiler verir. Buna göre Osman-ı Velî'nin Muînüddin Halil ve Fatma Hatun adında iki çocuğundan Halil'in Edhem adında bir oğlu olmuş ve Anadolu'da Edhemîler denilen çok önemli bir mutasavvıf zümre ortaya çıkmıştır. Somuncu Baba ve müridi Hacı Bayram Velî'nin soyundan da Edhem adını taşıyan XVI. yüzyıl Osmanlı tasavvuf ve düşünce dünyasına damgasını vuran simalar çıkmıştır. Bu, Anadolu'nun yeni sahiplerinin Horasan'da padişah iken mülkünü terk ederek tasavvufun lider isimlerinden olan İbrahim b. Edhem kültüne olan bağlılığın göstergesinden başka bir şey olmasa gerektir. Osman-ı Velî'nin kızı Fatma Hatun'un Moğol zulmüne karşı Mısır'da Eyyûbîleri tasfiye ederek yerine Memlükleri yani köleleri Sultan nasbeden ve bundan dolayı Memlüklerin siyasi dönemlerinde en çok değer verdikleri toplumsal-dinî önderlerin başında gelmesi dolayısıyla Osmanlılar nezdindeki Hacı Bektaş Velî'ye benzetilen Ahmed el-Bedevî'nin oğlu Şemsüddin Ahmed ile evlendiğine işaret eden vakfiyelerin Devlet-i Âliyye'nin mucizevi kuruluş ve yükselişini anlatmaya çalışırken sadece yazarın değil bu yazıya zaman ayırma nezaketini gösteren çok değerli okuyucunun da kalp ritmini hızlandırıp, nefesini kesen ve gözlerini dolduran bir etki yapacağı şüphesizdir. Çünkü bu tespitin büyük bir planı işaret ettiğini, tarihe meraklı her kişi rahatça takdir edebilir.

Her ne kadar günümüze kadar yapılan araştırmalarda Hacı Bektaş Velî'nin "ihtiyar ettiği/seçtiği" "Bacıyan" zümresinin lideri olan Fatma Bacı'nın Evhadüddin-i Kirmanî'nin kızı ve Abdülkâdir-i Geylânî'nin neslinden gelen Ahi Evren'in eşi olduğu ileri sürülmüşse de bu belgeler, Hacı Bektaş'ın manevi kızının Cemalüddin-i Musa'yı yetiştiren Osman-ı Velî'nin kızı olduğunu kesinleştirir. Elbette Ahi Evren'in eşi de Bacıyan liderlerindendi. Ahi Evren, Hacı Bektaş Velî'nin en yakınları arasında bulunuyordu. Buna hem arşiv belgeleri hem velayetnameler ve hem de diğer tarihî kaynaklar tanıklık eder. Kayseri'de Hisarcık Suyu Vakfiyesi üzerinden Abdülkâdir-i Geylânî gibi büyük bir tasavvuf liderinin neslinden gelen kişilerin, İznik'te Eşrefoğlu Abdullah Rumî'den neredeyse iki asır evvel Anadolu'da zaten bulunduklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Hisarcık Vakfiyesi'nde adı geçen Seyyid Mahmud'un Ahi Evren ile aynı kişi olduğu, Ahi Evren'in Nasirüddin'den başka Tacüddin unvanlarını da kullandığı, Hacı Bektaş Velî ile yakın olduğu gibi Kırşehri'nde yöneticilik yapan Ertuğrul Gazi yani Seyfüddin Tuğrul'un danışmanları arasında bulunduğu, hatta ona ithafen "Menâhic-i Seyfî" adında Şafîî mezhebi fıkhını anlatan bir kitap telif ettiği, bu kitabın baş tarafına Farsça kırmızı mürekkep ile kitabın ithaf edildiği Seyfüddin Tuğrul'un Osmanlıların cedd-i âlâsı Ertuğrul Gazi olduğuna dair işaret konulması, herhâlde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Kadirîlik ve Ahiliğin ne kadar önemli bir etkisinin olduğunu göstermeye yeterlidir. Ahi Evren'in Nasreddin Hoca ile aynı kişi olduğu, Nasreddin Hoca'nın yanında "İmad" adında bir kişinin tespit edildiğine daha önceki araştırmalarda işaret edilmiştir. Hüseyin Hüsameddin'in kaynak göstermeden Şeyh Ede-Balı'nın adını "İmadüddin Mustafa b. İbrahim b. İnaç" şeklinde vermesi, Şeyh Ede-Balı'nın Ahi Evren ile beraber daha Kırşehri'nde iken Ertuğrul Gazi ile tanışık olduğunu düşündürür. Şeyh Ede-Balı'nın oğlu ve torunlarında Mahmud isminin sıklıkla kullanılması da bu bakımdan önemlidir. Zaviyesine oğlu Mahmud'un oğlu Mehmed'den sonra, Mehmed'in oğulları Derviş Paşa ve Derviş Mahmud, Fatih Sultan Mehmed nişanıyla zaviyeyi tasarruf etmişti. Dedesi gibi debbağ olan ve bu bakımdan Osmanlı kuruluş coğrafyasındaki Ahilerin pirî kabul edilen Şeyh Ede-Balı'nın kızını Osman Gazi ile evlendirmesinin, Osmanlılara bir meşruiyet zemini kazandırdığı bilinir. Ancak Osmanlıların kendilerine bağlı hatırı sayılır ölçüde kalabalık gazi toplulukları nezdinde zaten meşru kabul edildiklerini söylemek icap eder. Ahi Evren ve Mevlana gibi güçlü tarihî karakterlerin, yapılan bazı araştırmalarda birbirlerine rakip ve kavgalı gösterilmesi tamamen mesnedsiz bir kurgudan ibaret olup zihinlerde kabul görmemiştir.

Orhan Gazi'nin annesinin babasının "Ömer Bey" şeklinde kaydedildiği arşiv belgesi bulunmakla beraber, bu kişinin kimliği son zamanlara kadar meçhul kalmıştı. Ancak son bir-iki yıl içerisinde ortaya konulan çalışmalar, bu Ömer Bey'in Şeyh Ede-Balı'nın türbesinde sandukası bulunan Molla Hattab olduğunu önermektedir. Karacaşehir'de adına Şeyh Abdülaziz Zaviyesi olarak bilinen bir zaviye bina edildiği anlaşılan Molla Hattab nâm-ı diğer Abdülaziz Ömer Bey, son dönem Selçuklu vezirlerinden olup Hamidoğullarının kurucusu Seyfüddin Hamid Bey b. Necmüddin Ebulkasım'ın kardeşi ve ünlü Baba İlyas'ın yeğenidir. Baba İlyas da yukarıda zikredilen Şeyh Numan'ın torunlarından yani Osmanlıların yakın akrabasındandı. Bu bakımdan Orhan Gazi'nin Geyikli Baba'dan "Ebu'l-Vefa tarikinden, Baba İlyas müridinden" ya da "Seyyid Elvan tarikinden, Baba İlyas müridinden" olduğuna dair aldığı cevabı, "Ben de sizdenim." şeklinde algılamış olduğunu iddia etmek mümkündür. Abdülaziz'in oğlu İsrail'in oğlu olan ünlü Şeyh Bedreddin ile ilgili araştırmalarda dedesinin Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un torunlarından olduğu belirtilir. Buradaki Abdülaziz ile Abdülaziz Ömer Bey'in aynı kişi olduğunun ispatı, Şeyh Bedreddin İsyanı'na çok derin anlamlar katacaktır.

Osman Gazi'ye devlet müjdesinin verildiği zaman etrafındaki derviş zümresine mensup bulunan Kumral Seydi de burada anılmalıdır. Aşıkpaşazâde tarihinde Şeyh Ede-Balı'nın Osman Gazi'nin rüyasını tabir ettiği sırada Osman Gazi'den müjdelik isteyen derviş olup Osman Gazi; temlike henüz malik olmadığı için müjde gerçekleştiğinde kendi adıyla anılan köylerin zaviyesine bağışladığına işaret olarak kılıcını ve maşrapasını Kumral Abdal'a vermiştir. Aşıkpaşazâde, kitabını yazdığı döneme kadar kılıcın ve maşrapanın zaviyede olduğunu belirtir. Bugün bu kılıcın ve maşrapanın nerede olduğu bilinmemekte olup sessiz sedasız kaybolup gitmiş olması zamanın bu toplumu şahit ettiği en büyük vurdumduymazlıklardan biri olarak kabul edilmelidir. Rüstem Paşa Tarihi olarak anılan yazmada adı Durut ya da Turgut olan Kumral

Eskişehir'de Sarıköy'de yaşamış olan Yunus Emre'nin şeyhi Tapduk'un da Bizans-Türk doğal sınırı olan Sakarya Suyu'na yakın konumda bulunan Nallıhan'da zaviyesi bulunuyordu. Kopuz kabilinden altı telli bir çalgı olan şeşta çalan Tapduk Emre'nin aynı zamanda Abdülkâdir Geylânî'nin adıyla anılan Kadirîyye'ye de tabi olduğunu belirten kaynaklara da rastlanır.

Abdal adına Osman Gazi tarafından vakfedilen yerleşim birimlerine dair ayrıntılı bilgiler tahrir defterlerinde bulunur. Bu kayıtlar, Kumral Seydi'nin soyu hakkında da önemli bilgiler barındırır. Vakfedilen köylerden Kumral Seydi köyünün mutasarrıfları Kumral Seydi oğlu Alişar'ın oğlu İbrahim Seydi ve oğlu Budak olarak verilirken Kumral Baba köyünü ise Mahmud ve Cemal Seydi ile Cemal'in oğlu Bekir Seydi ve son olarak Şeyh Bekir'in oğlu Kalender tasarruf etmişlerdir.

Bu dönemin Geyikli Baba gibi diğer ünlü karakteri olan Karaca Ahmed, Anadolu erenlerinin "gözcü"sü sıfatıyla anılır. Karaca Ahmed de Cemalüddin Musa Zilî'nin takipçilerinden olup Şehâbeddin Sühreverdî'nin Anadolu'daki faaliyetleri sırasında Sühreverdîyye'ye intisap eden Celaleddin Karatay'ın kardeşinin soyundan gelmekteydi. Tıp ilminde öncü bir konumda oldukları anlaşılan bu çok önemli mutasavvıf aile, Celaleddin Karatay'ın vakfiyesinde baba isminin "Abdullah" şeklinde geçmesinden dolayı yeni Müslüman olan kişilere bu tarz isimlerin verilmesi geleneğinden yola çıkılarak gulâm kökenli zannedilmiştir. Hâlbuki kaynaklar, Karatay için "Allah'ın Velisi" tabirini kullandığı gibi, Selçuklu Gulâm Sistemi'nin başında yer aldığının da altı çizilir. O, diğer Türkmen babalarıyla beraber Gulâm Sistemi'nin Selçuklu Devleti'ndeki tatbikinden sorumluydu. Kardeşi Rum(taş) Bey'in soyundan gelen Karaca Ahmed'in de Osmanlıların ilk fütuhatında oldukça etkili bir şahsiyet olduğu ve Cemalüddin Musa Kalenderî'nin soyundan gelen Ahi Musa ile beraber Balkanların ilk fatihleri arasında yer aldığı da arşiv belgeleriyle açıklığa kavuşturulmuştur.

Mürşid silsilesi Tapduk Emre'den Barak Baba'ya, Barak Baba'dan Saru Saltuk'a uzanan Yunus Emre de Eskişehir'in en önemli tasavvufi karakterlerinden biridir. Rıfâî-Kalenderî gezgin derviş tiplerinden olan Yunus Emre, hayatının belli bir dönemini Karaman'da geçirdiğine dair Karamanoğlu I. İbrahim Bey zamanına ait vakıf-mülk kayıtları tespit edilmiştir. Yaşadığı dönem hakkında çeşitli görüşler bulunan Yunus Emre'nin Orhan Gazi döneminde yaşamış olması ihtimali bu bakımdan oldukça kuvvetlidir. Eskişehir'de Sarıköy'de yaşamış olan Yunus Emre'nin şeyhi Tapduk'un da Bizans-Türk doğal sınırı olan Sakarya Suyu'na yakın konumda bulunan Nallıhan'da zaviyesi bulunuyordu. Kopuz kabilinden altı telli bir çalgı olan şeşta çalan Tapduk Emre'nin aynı zamanda Abdülkâdir Geylânî'nin adıyla anılan Kadirîyye'ye de tabi olduğunu belirten kaynaklara da rastlanır. Cezbeye geldiği zaman yazdığı şathiyelerle tanınan Yunus Emre ve şeyhi Tapduk Emre'nin Hacı Bektaş Velî Velayetnamesi'nde yer alması, Yunus Emre'nin yaşadığı dönemi XIII. yüzyılın ikinci yarısıyla XIV. yüzyılın ilk yarısı arasına kesin olarak yerleştirir. Bu durumda onun Şeyh Ede-Balı, Kumral Abdal, Geyikli Baba, Karaca Ahmed ve İsa Sofu ile çağdaş olduğunu söylemek mümkündür.

Geyikli Baba ve Karaca Ahmed gibi Şücaeddin Velî de Orhan Gazi Dönemi ile II. Murad Dönemi arasındaki bir yere yerleştirilir. Sultan Varlığı olarak da anılan ünlü Kalenderî şeyhi, her ne kadar sözlü gelenekte İmam Ali er-Rıza soyuna dayandırılmakta ve Baba İlyas ile aynı kişi gibi gösterilmekte ise de gerek kendi gerekse de Otman Baba Velayetnamesi'nden onun XIV. yüzyılda ve hatta XV. yüzyılın başlarında hayatta olduğuna işaret eder. Otman Baba Velayetnamesi'nde Timur Han'ın Şücaeddin Veli'yi ziyaret ettiği, Şeyh'in Timur'un bağışlarını kabul etmediği zikredilir. Hatta Timur'un Anadolu'yu terk etmesinde Şücaeddin-i Veli'nin etkisi olduğu anlatılır. Kendi velayetnamesinde ise onun daha çok Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad Dönemi meşayihi ile ilişkilerine değinilir. Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde yaşayan Şücaeddin Velî'nin bölgeye yerleşmesinde elbette ki Battal Gazi'nin türbesinin burada olmasının çok büyük etkisi olmuştur. Abdal Mehmed, Kaygusuz Abdal, Ümmî Kemal, Seyyid Nesimî, Baba Hakî, Abdal Yakub ve Hacı Bayram gibi devrin ünlü meşayihi ile iyi ilişkileri olan Şücaeddin Velî; Orhan Gazi Dönemi meşayihinden Abdal Musa ile de ilişkilendirilir. Abdal Murad'ın oğlu Abdal Mehmed'in mürşidi olan Şücaeddin Velî, büyük bir ihtimal Seyyid Elvan'ın kız kardeşi Selçuk Hatun ile evlenmiş olmalıdır. Onun fıkıh ilmindeki derin ilminden Molla Fenarî'nin de faydalandığı belirtilir. Onunla irtibatlı bulunan Osmanlı devlet adamları arasında Timurtaşoğlu Ali Paşa öne çıkar. Hatta Ali Paşa'nın türbesi, Şeyh'in türbesinin yanına yapılmıştır.

Seyitgazi ilçesine adını veren Battal Gazi, Emevîler dönemindeki Bizans Seferi'ne katılan ve nesli Peygamber Efendimize dayandığı için "seyyid" olarak vasıflandırılan ünlü bir İslam kumandanıdır. Malatya'dan Sakarya Nehri'ne kadarki alan içerisinde gaza yapan Battal Gazi'nin neslinden gelen Sultan Turasan, Kayseri taraflarındaki Hasan Dağı'na adını veren kişi olması muhtemel olup Danişmend Ahmed Gazi'nin en yakın arkadaşıydı. Abbasî Halifesi tarafından kendilerine Battal Gazi'nin ve Horasanlı Ebû Müslim'in sancakları verilen Danişmend Gazi ve Sultan Turasan'ın Anadolu'da Malazgirt Zaferi'nden sonraki Bizanslılarla yapılan gazalarda Selçuklu Süleyman Şah gibi çok önemli vazifeler ifa ettikleri bilinir. Hatta bir dönem bu gaza faaliyetlerinin liderlik inisiyatifini ele alan Danişmendlilerin aile içi mücadelelerinden faydalanan Selçuklular, Danişmendiyye topraklarını II. Kılıçarslan zamanında ele geçirmeyi başararak Danişmendlilerden bir kolu Bizans uçlarına yerleştirerek gazayla meşgul olmalarını sağlamış; Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında Antik Mysia bölgesini fetheden Karasi Bey ve oğulları, mezar taşlarındaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Danişmendoğulları neslinden olarak yeni devletin kuruluşunda önemli rol oynamışlardı.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş coğrafyasında erken dönemlerde kurulan çok sayıda zaviye ve türbe vakfı bulunur. Ahi Yunus, Derviş Abdurrahman, Ahi İsmail, Ferraş Murad, Yarasa Baba, Ahi İdris, Lülü Paşa, Tur Ali Baba, Şeyh Mehmed, İlyas Sofu, Alluca Şeyh, Kulağuz Şeyh, Ahi Hoca, Şeyh İshak, Osman Baba, Murad Baba, Diken/Tigan Abdal, Seydi Ali, Bahşayiş Şeyh, Seydi Süleyman Baba, Kıllu Ali, İsa Sofu, Şeyh Süleyman, Akbaş Derviş, Şeyh Ömer, Ahmed Fakih ve Leylek Fakih, Karaca Ahmed oğlu Ali, Bektaş Şeyh ve Murad Şeyh, Kutlu Paşa, Tekür Şeyh, Musa Şeyh, İsrail Şeyh, Esenli Şeyh, Bayram Şeyh, Menteşe Şeyh, Yarhisar'da İshak Şeyh, Şeyh Akbıyık, Osman Şeyh, Ermeni Baba, Zekeriya Baba, Saru Baba, İlyas Şeyh, Ahi Musa bunlardan sadece birkaçıdır. Bunlardan pek çoğunun Kalenderî-Rıfaî dervişlerden olduğunu söylemek mümkündür.

Murad Hüdâvendigâr Dönemi, Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasını tamamladığı bir dönem olarak vasıflandırılır. Onun dönemi aynı zamanda çevredeki önemli siyasi ve dinî önderlerin evlilikler yoluyla akrabalıklarını geliştirdikleri bir dönem olarak dikkati çeker. Murad Hüdâvendigâr'ın pek çok evlilik yaptığı bilinir ama bu evliliklerden en önemlisi Kızıl Murad Bey'in kızı Paşa-Melek Hatun ile yaptığı evliliktir. Tarsus'ta adının verildiği mahallede kurulan Nakşibendî zaviyelerine dair belgeler,

Hacı Bektaş Velî'nin pîr kabul edildiği Yeniçeri Ocağı'nın kurulması fikrinin, çoğu Büyük Selçuklu devrinin önde gelen dinî ve tasavvufi liderlerinin torunlarının içinde bulunduğu Nakşibendîyye çevresinden geldiği anlaşılmaktadır. Bundan daha doğalı da olamazdı, çünkü hem Bektaşîyye hem de ondan sonra ortaya çıkan Nakşîbendîyye; Abdülhalik Gücdivanî, Hoca Ahmed Yesevi, Yusuf Hamedanî, Ebû'l-Hasan Harakanî gibi şahsiyetler üzerinden Bayezid-i Bistamî'nin kurucusu olduğu Horasan Okulu'nun dalları olarak ortaya çıkmıştı.

Osmanlı Devleti'nde Nakşibendiyye tarikatının tarihî kökenleri üzerindeki çalışmaların yanı sıra Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna da doğrudan katkı sağlayacak çok önemli bilgileri muhtevidir. İmam Kudurî, Ebu'l-Kasım Cürcanî, Ebû Ali Farmezî, Ebu'l-Leys Semerkandî, İmam Gazzalî ve Eskişehir'de de adına zaviye bina edilen Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî gibi kişilerin soyundan gelenler tarafından kurulan Nakşibendî zaviyelerini kuranların içinde yer alan Ulaş Bey ve oğlu Köse Rüsdem, Büyük Selçuklulardan beri uygulanan gulâm sistemini Osmanlı Devleti'ne tatbik etme fikrini Çandarlı Hayreddin Halil Paşa'ya açmıştı. Yeniçeri Ocağı'na seçilen küçük yaştaki çocuklar, Müslüman ailelerin yanında yetişiyor; Bacıların/Anaların pîri olan Hacı Bektaş Velî'yi daha ilk andan itibaren tanımaya başlıyorlardı. Hacı Bektaş Velî'nin pîr kabul edildiği Yeniçeri Ocağı'nın kurulması fikrinin, çoğu Büyük Selçuklu devrinin önde gelen dinî ve tasavvufi liderlerinin torunlarının içinde bulunduğu Nakşibendîyye çevresinden geldiği anlaşılmaktadır. Bundan daha doğalı da olamazdı, çünkü hem Bektaşîyye hem de ondan sonra ortaya çıkan Nakşîbendîyye; Abdülhalik Gücdivanî, Hoca Ahmed Yesevi, Yusuf Hamedanî, Ebû'l-Hasan Harakanî gibi şahsiyetler üzerinden Bayezid-i Bistamî'nin kurucusu olduğu Horasan Okulu'nun dalları olarak ortaya çıkmıştı. Gerçekten bu tarihi yazarken hayran kalmamak mümkün değil. Yeniçeri Ocağı kaldırılırken lağvedilen Bektaşîyye'ye tabi tekkelerin kısa süreli de olsa Müceddidî Nakşibendîlere tahsisi, bu çok önemli tarihî bilginin daha sonraki dönemlerde unutulduğunu gösterir. Burada zikredilen isimler, Türklerin İslam anlayışındaki Ebû Hanife damgası ve İmam Matûridî'nin akaide dair görüşlerinin önde gelen temsilcileridir. Daha Osman Gazi, hatta Ertuğrul Gazi'den itibaren Osmanlıların Hanefi mezhebine bağlı olduklarına çağdaş Osmanlı belgeleri de işaret eder. Türklerdeki Hanefi mezhebiyle tamamen uygun bulunan Hz. Ali aşkını başka bir şekilde yorumlamaya çalışmak bu bakımdan abesle iştigaldir.

Babasının tahta çıktığı gün doğduğunda kendisine Bayezid-i Bistami'nin adı verilen Yıldırım Han; yeniçerilere, babasına biat eden nökerlerin/gazi alplerin soyundan gelenlere ve aralarında Bizans'ın da bulunduğu boyun eğmiş devletlerin yardımcı kuvvetlerine dayanarak doğrudan hâkim olduğu bölgeleri Kızılırmak-Yeşilırmak havzasına kadar genişletmek ve hatta doğu sınırını Fırat-Dicle hattına taşımak şeklinde tanımlanabilecek olan hedefinin önünde; Kösedağ Savaşı ile başlayıp 1261'den itibaren Bağdat'ın işgal ve Halife'nin katledilmesiyle doruk noktasına ulaşan buhran sonrasında, merkezinde Moğolların bulunduğu bir yönetim anlayışını benimseyen ve bu anlamda "statükonun korunması" için çalışan bazı hizipler ile Anadolu'da kaybolan İlhanlı otoritesini Cengiz'in Çağatay adıyla anılan Moğol ulusu lehine canlandırmayı hedefleyen Timur Han'ı buldu. Timur Han, bir uç beyi olarak gördüğü Osmanlıların bu büyük atılımını akamete uğ-

Bayram kökünden gelen ve "Allah katında teyit edilmiş" anlamında olan "müeyyedîlik", kişinin ölümünün bir bayram olması gerektiğine inanan bir dünyaya ait en güzel ve anlamlı vasıfların başında yer alır. XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasına yön verenlerden Ebussuud Efendi ve Hoca Sadeddin Efendi gibi önemli isimlerin kökleri bu geniş aileye uzanır.

rattı fakat Yıldırım'ın kızı Uruz Hatun'u torunu ile evlendirmeyi ihmal etmedi. Gelinine çeyiz olarak temlik ettiği köye dair vakıf kaydında "Sultan" unvanını kullanarak Anadolu'nun yeni efendisi olduğunu da ilan etmiş oldu. Bu evlilikten doğan çocukların isimleri bilinmekle beraber, hayatları hakkında bilgi bulunmaz. Ancak Timur'un Semerkant'a dönerken yanında getirdiği âlimlerin yeniden Osmanlı ülkesine döndüklerinde Türkistan Rönesansı'nı batıya taşıdıkları ve bunların arasında Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin amcası ve Fatih'in hocası Ali Kuşçu ve aynı aileden yani Müeyyedzâdelerden Kadı Mahmud'un oğlu Musa Çelebi'nin olduğuna burada değinmek gerekir. Kardeşleriyle iktidar mücadelesi yaparken Yıldırım'ın oğlu Mehmed Çelebi'nin yanında bulunanlar "Müeyyedzâdeler" ile "Atabeyzâdeler" denilen köklü, soylu ailelerdi. Statükonun korunmasından yana siyaset güden Kadı Burhaneddin de Müeyyedzâdelerden olup "yetim inci" Eretna Bey'in siyasetine devam ediyordu. Çoğu İsfahan bölgesinden Anadolu'ya gelmiş olan Atabeyzâdeler ile Müeyyedzâdeler, Salgûrîler ve Zengîlerle bağlantılı olup onların Anadolu'daki uzantıları durumundalardı. Bunun yanı sıra Afrika'nın kuzeybatısında hüküm süren İdrisîler hanedanına mensup Müeyyedzâdeler vardı ve bunlardan Şeyh Müeyyed, Muhiyüddin İbn Arabî'nin öğretisini devam ettiren Sadreddin Konevî'nin en önemli öğrencisiydi. Bayram kökünden gelen ve "Allah katında teyit edilmiş" anlamında olan "müeyyedîlik", kişinin ölümünün bir bayram olması gerektiğine inanan bir dünyaya ait en güzel ve anlamlı vasıfların başında yer alır. XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasına yön verenlerden Ebussuud Efendi ve Hoca Sadeddin Efendi gibi önemli isimlerin kökleri bu geniş aileye uzanır.

Yukarıda Yeniçeri Ocağı kurulurken Nakşibendîyye'ye müntesip olan ve soyu çok köklü ailelere dayanan kişilere değinilmişti. Ünlü Nakşibendî şeyhi Ubeydullah Ahrar'ın aracılığıyla Timur neslinden Begüm'ün Cengiz'in en büyük oğlu Cüci'nin neslinden gelen Altınordu Hanı ile evliliğinden doğan Muhammed Şeybanî Han'ın Osmanlılarla beraber Şah İsmail'in Safevîlerini en büyük düşman olarak telakki etmesi, Osmanlı Devleti'nin dinî-siyasi görüşünün "hoşgörü"den katı Sünni ve tahammülsüz bir görüşe kaydığına dair düşüncenin doğru olmadığını gösterir. Rafizîliğin Karahanlılar ve Büyük Selçuklular Dönemi'nden itibaren zaten büyük bir tehlike olarak algılandığına tarihî kaynaklar açıkça değinir. Osmanlı coğrafyasında da Safevîlere karşı en büyük muhalefeti önce Timurluların da şeyhi olarak kabul edilen Zeynüddin Hafî'ye nisbet edilen ve aralarında ünlü Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde ve damadı ile Seyyid Buharî'nin de bulunduğu Zeynîyye şeyhleri ile kökleri Erdebilî şeyhleri gibi İbrahim Zahid Geylanî'ye dayanan ve aralarında Ebussuud Efendi'nin babası ve dedelerinin de aralarında bulunduğu Halvetîyye şeyhleri ve tabi ki Nakşîbendîler yapmışlardı.

Türklerin İslamiyet'e tabi olduğu ilk zamanlardan itibaren Hz. Peygamber'in nesline karışmaya özen göstermesi, seyyid ve şeriflere devletin ve sosyal siyasetin her kademesinde yer vermesi, hiç olmazsa kurdukları zengin vakıflarla toplumu dizayn etmelerine olanak sağlaması pek tabidir.

KARŞI YAKANIN FETHİ VE MİHAL GAZİ'Yİ ANLAMAK

CEZMİ KARASU[1*]

"Osman Gazi huzurunda hazır olub el öbdüğinleyin an-samîm il-kalb Osman Gazi'ye eytdi. Bana iman arz it, Müslüman olayım, didi."

Bu yazıda Osman Gazi'nin erken beylik dönemlerinde Harmankaya Tekfuru Köse Mihal ile ilişkisinden hareketle Osmanlıların gayrimüslimlere bakışı üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Osman Gazi ve aşiretinin yaylak ve kışlak olarak yaşadığı Söğüt ve Domaniç Bölgesi bir "uc" bölgesi idi. Daha doğrusu Karadeniz'e cephesi olan kuzey ucu ile Ege Denizi'ne cephesi olan batı ucunun kesiştiği bölgede yer alıyordu. Bu uc bölgesi coğrafi olarak batıya ve Marmara Denizi'ne açılıyordu. Nüfus yapısı olarak ise bu uc bölgesi bir gayrimüslim denize açılmakta idi. O nedenle mücadele ve fetih bu gayrimüslim dünyaya yönelik olurken bu gayrimüslim dünyanın insanları fetihten sonra tebaa hâline dönüşüyordu. Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi daima gayrimüslim bir dünyanın bitişiğinde ve hatta içinde yaşadılar denilirse hiç de yanlış olmaz.

Şu hâlde biz beyliğin ilk zamanlarından itibaren farklı bir toplum yönetimi anlayışının izlerini sürmek durumundayız. Fetihten sonrasını düşünmeden sadece fetihlere odaklı bir yaklaşım Osmanlı ruhunu anlamamak veya eksik anlamak gibi durum ortaya çıkarır ki yazının sonunda birkaç soruya yer verilecektir. Böylelikle bulunduğumuz coğrafyayı altı asır yöneten bir ruhun neresinde durduğumuzu daha iyi görebileceğiz.

Sultan II. Mahmud'un şu sözünü belki değerli okuyucularımız duymuşlardır: "Ben tebaamdan Müslümanları camide, Hristiyanları kilisede, Musevileri havrada tanırım isterim." Çünkü Sultan'ın 1831'de yaptırdığı ilk nüfus sayımında beş milyonun biraz üzerinde olan nüfusun bir buçuk milyondan fazlası gayrimüslim idi. Rumeli'ndeki nüfus ise çoğunlukla gayrimüslimlerden oluşuyordu. Tebaanın bu yapısı nedeniyle II. Mahmud kendisini Müslümanların olduğu kadar gayrimüslimlerin de Sultan'ı görmekte idi. En erken dönemlerinden itibaren Osmanlılar Rumeli'ye daha öncelik veren bir devlet sistematiği meydana getirdiler. Bürokraside Rumeli payeliler daha kıdemli sayılıyordu. Örneğin Rumeli Kazaskeri Anadolu Kazaskerinden, Rumeli Beylerbeyi Anadolu Beylerbeyinden kıdemli idi. Sözün özü başlangıçtan itibaren devletin yüzü batıya dönük idi. Bunun doğal bir sonucu olarak Osmanlı kültür mirası Anadolu'dan daha çok Rumeli'de kendisini gösterir.

Sözün burasında konuyu daha kapsayıcı bir tespit yapalım ve bir soru soralım:

Tespit: Osmanlı Devleti Müslümanların yönetiminde olan bir devlettir.
Soru: Bununla birlikte Osmanlı Devleti sadece Müslümanların devleti midir?

Çalışma alanı olarak gayrimüslimlerin özerk bir yönetimle yaşadıkları bir bölgeyi (şimdiki Romanya ve Moldova'yı oluşturan Eflak ve Boğdan'ı) seçen bir tarihçi kimliğiyle birkaç resim paylaşmak istiyorum. Sultan II. Mahmud'un oğlu Sultan Abdülmecid tarafından verilen imtiyaz ve yapılan arsa tahsisleri ile kurulan iki ibadethaneye ait fotoğrafları sunuyorum. İbadethane derken bir kilise ve bir manastırı kastediyorum.

Yukarıdaki fotoğraf Romanya'da Tuna kıyısındaki Dizdar (şimdiki adı Ghindaresci) köyündeki kiliseye aittir. Şimdi yanına daha büyük bir kilise yapılan bu kilise Sultan II. Abdülmecid'in müsaadesi ve arsa tahsisi ile genişletilerek inşa edilmiştir.[2]

Romanya'da Dizdar
(Şimdiki Adı Ghindaresci) Köyündeki Kilise

Aşağıdaki fotoğraf ise Romanya'da Tulça vilayeti sınırları içindeki Çelikdere Manastırı'na aittir. Hristiyan cemaat bir manastır kurmak için izin isteyince Sultan Abdülmecid, Çelikdere mevkiinde arazi tahsis etmiştir. Manastır kurulunca adı geçen cemaat manastıra bir Hristiyan azizin adını vermek yerine mevkiin adını kullanmayı tercih etmiştir.

Romanya'da Tulça Vilayeti Sınırları İçindeki
Çelikdere Manastırı

Manastırın müzesinde ise hem Sultan Abdülmecid'in aşağıdaki resimde görülen tahsis belgesi hem de Sultan Abdülaziz'in 1868 tarihinde verdiği tapu belgesi sergilenmektedir.

1* Dr., cezkara123@gmail.com

2 Bu kilisenin genişletme ve inşa planı ile diğer bazı kilise, havra gibi ibadet yapılarının inşa izin ve tahsisleri için bk. Cezmi Karasu, Some Notes on the Temples in Dobrogea During the 1860's (According to Ottoman Sources), Romanian Academy "Nicolae Iorga History Institute, Historical Yearbook, vol. III,2006. s. 157 vd.

(Dobruca bölgesine gittiğinizde Sultan Abdülmecid'in kurduğu Mecidiye kasabası ve buradaki Mecidiye Camii'ni de görmeniz mümkündür. Ayrıca Köstence merkezde de Sultan Abdülaziz'in yaptırdığı Hünkâr Camii'ni görebilirsiniz.)

Aşağıdaki fotoğraf Tuna kıyısındaki Malkoç köyünde cemaati göç etmiş bulunan ve bu nedenle yıkılmış olan havraya ait kurucular kitabesidir. Bu havranın arazi tahsisi de Sultan Abdülmecid'e aittir. Hemen yanındaki fotoğraf da yukarıda adı geçen Malkoç köyündeki Katolik kilisesine aittir. Cemaat göç ettiği için bu kilise de yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu kilisenin arazi tahsisini yapan yine Sultan Abdülmecid'dir.

Sultan Abdülaziz'in 1868 Tarihinde Verdiği Tapu Belgesi

Malkoç Köyündeki Havraya Ait Kurucular Kitabesi

Malkoç Köyündeki Katolik Kilisesi

Osmanlı eseri denilince aklımıza cami, medrese, türbe gibi yapılar gelse de verdiğimiz örneklerin tümü "Osmanlı Dönemi Eseri" kadrosu içindedir. Şunu söyleyelim ki Balkan coğrafyasında benzeri türden yüzlerce örnek bulunmaktadır.

Bu bakış açısının biraz tuhaf göründüğünün farkındayım. Öncelikle merhum üstat tarihçimiz Halil İnalcık'tan bir alıntı yapalım, daha sonra bakışımızdaki eksikliğin nedenine ilişkin birkaç söz söyleyelim. İnalcık derdi ki "Yeryüzünde Osmanlılar kadar eksik araştırılan ve anlaşılan başka bir devlet daha yoktur."

İlber Ortaylı'dan bir değerlendirme: *"Osmanlı padişahlarının üç yönü vardır. Birincisi, bazı Osmanlı padişahları fatihtir. Bir yeri/yerleri fethetmişlerdir. Biz en çok bunlara ilgi duyarız. İkincisi, bazı padişahlar mareşaldir. Ordusunun başında bulunarak savaşa gitmişlerdir. Biz bunlarla da ilgileniriz. Üçüncüsü ve en önemlisi bütün Osmanlı padişahları kanun koyucu, imtiyaz verici bir konumdadır. Biz padişahların bu yönüyle çok fazla ilgilenmeyiz."*

Sorunumuz işte, Ortaylı'nın tarif ettiği noktadır. Örneğin III. Osman, II. Mustafa veya II. Süleyman adlarını taşıyan padişahların var olup olmadığını bile bilemeyebiliriz. Ancak bu padişahlar verdikleri bir ferman ile bir toplumun tarihinde yüksek bir yer elde etmiş olabilirler. Örneğin yukarıda adı geçen Sultan Abdülmecid bizim için belki Tanzimat Fermanı'nı ilan eden veya Dolmabahçe Sarayı'nı yaptıran padişah olmaktan daha fazla bir anlam ifade etmeyebilir. Ancak o, Osmanlıların tek planlı şehrini (Mecidiye-şimdiki adı Medgidia) kuran kişidir.

Osmanlı'nın tamamı bitip hizmete sunulan demiryolu hattını (1860'ta hizmete giren Boğazköy-Köstence hattı) yaptıran kişi olduğunu da pek bilmeyiz. O nedenle bu hat üzerinde bulunan ve Haydarpaşa'dan elli yıl daha kıdemli olan Boğazköy ve Mecidiye istasyonlarının varlığından da pek haberdar değiliz.

Bu son örnekler de "Osmanlı Eseri" kapsamında sayılması ve değerlendirilmesi gereken medeni unsurlardır. Üzülerek görmekteyiz ki Osmanlıların Rumeli'de bıraktığı medeni miras içinde bunlara rastlamanız zordur. Muhtemelen pek çok okurumuz da ilk kez duymuşlardır.

Bunlara ek olarak söylemek gerekiyor ki Osmanlıların fetihle yaptıkları sadece bu ve benzeri eserlerle sınırlı değildir. Özellikle "İstimalet" olarak isimlendirilen bir şenlendirme politikası vardır ki mutlaka değinilmelidir. İstimaleti kısaca fethedilen yerlerin "şenlendirme" adı verilen bir düzen ile bir üretim alanı hâline getirilmesi ve memleketin diğer bölgeleriyle bağlantılı hâle getirmek şeklinde tanımlayabiliriz. Böylelikle Müslüman veya gayrimüslim fark

Mecidiye'den Görüntü

Boğazköy (Şimdi Cernavoda) Tren İstasyonu

Özellikle "İstimalet" olarak isimlendirilen bir şenlendirme politikası vardır ki mutlaka değinilmelidir. İstimaleti kısaca fethedilen yerlerin "şenlendirme" adı verilen bir düzen ile bir üretim alanı hâline getirilmesi ve memleketin diğer bölgeleriyle bağlantılı hâle getirmek şeklinde tanımlayabiliriz. Böylelikle Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin bütün Osmanlı tebaası üreten, istihdama ve vergiye katkı sağlayan bireyler hâline geliyordu. Bu bireyler ancak inançlarına ilişkin işlerinde kendi inanç çevrelerinin gereklerinde birbirlerinden ayrılıyordu.

etmeksizin bütün Osmanlı tebaası üreten, istihdama ve vergiye katkı sağlayan bireyler hâline geliyordu. Bu bireyler ancak inançlarına ilişkin işlerinde kendi inanç çevrelerinin gereklerinde birbirlerinden ayrılıyordu. Osmanlı kaynaklarında her bir inanç çevresine "ayin" deniyor ve her bir ayin çevresi bir millet kabul ediliyordu. Bütün sistem "millet nizamnamesi" ile düzen içinde yürütülüyordu.

Böylelikle gayrimüslimler kendi dinlerinden olmasa da Osmanlılar ile "sulh" içinde yaşıyorlardı. Hatta diğer Hristiyan krallıkların yönetimi yerine Osmanlı idaresinde yaşamayı tercih ediyorlardı. (Burada şartları çok farklı olan XIX. yüzyıl millî isyanlar çağını istisna tutmalıyız.) Böylelikle Osmanlılar "Dar'ül-İslâm" ve "Dar'ül-harb" olarak kategorize edilen dünya anlayışına üçüncü bir toplum yönetimi modelini eklediler: "Dar'ül-ahd" Yani karşılıklı kabule dayanan (yazılı olmasa da) bir sözleşme ile oluşturulan yöneten-yönetilen ilişkisi…

İstanbul'un fethinden sonra Patrik Gennadios ile yapılan anlaşmadan tutun, Bosnalılara verilen fermana kadar bu anlayışın izlerini görebiliriz. Bu anlayış ile Osmanlı devlet yönetimi, "Müslümanların iktidarı" olmakla birlikte ayrım gözetmeksizin bütün tebaasını adalet ile yönetmeye öncelik veren bir anlayışın temsilcisi oldu. Böylelikle ilk kutumuzun içindeki sorunun cevabını vermiş olduk.

Şimdi yazıda yeni bir bahse geçebiliriz.

Bilindiği üzere Osmanlı Beyliğinin en erken dönemlerinin yaşandığı bir coğrafyasında yaşıyoruz. Osman Bey'den itibaren pek çok düzenleme yaşadığımız topraklarda hayata geçirildi. Yukarıda söylediğimiz şekliyle gayrimüslimlere ilişkin kucaklayıcı bir erken dönem örnek verebilir miyiz? Böyle cisimleşmiş bir gayrimüslim örnek var mıdır? Pek çok örnek vardır belki. Ancak en bilinen örneği huzurlarınıza getiriyorum.

Bu örneğimiz Harmankaya tekfuru olarak bilinen Köse Mihal'dir. Harmankaya; Sakarya Nehri'nin ötesinde bir yerdir. Büyük bir kaya blokunun eteğinde yer almaktadır.

Köse Mihal Kimdir?

Yukarıda söz edildiği üzere Harmankaya; bugün Sakarya Nehri'nin karşı yakasında, nehir kıyısında, Sakarya Nehri'nden Sorkun'a giden boğazın sol üst yanında yer alan sarp bir kayalıktır. Bu kayalığın alt yanında yer alan yerleşim yeri[3] Erken Osmanlı Dönemi kaynaklarında Köse Mihal adlı tekfurun yönetiminde bir yer olarak gösterilir. En geniş yeri yaklaşık 300 metre olan bu kanyonun tabanında cılız bir dere

3 Koyunlu köyünün yanından Sakarya Nehri'ne akan küçük bir dere yatağına sahip olan kanyon bugün bir trekking güzergâhı olarak ünlenmeye başlamıştır.

İstanbul'un fethinden sonra Patrik Gennadios ile yapılan anlaşmadan tutun, Bosnalılara verilen fermana kadar bu anlayışın izlerini görebiliriz. Bu anlayış ile Osmanlı devlet yönetimi, "Müslümanların iktidarı" olmakla birlikte ayrım gözetmeksizin bütün tebaasını adalet ile yönetmeye öncelik veren bir anlayışın temsilcisi oldu.

bulunmaktadır. Uzunluğu yaklaşık 60 kilometre olan bu boğaz; bereketli topraklara sahip Göynük, Mudurnu, Taraklı taraflarına çıkmaktadır.

Köse Mihal Osman Bey'e ilk katılan "nökerlerden"[4] birisi olup Osman Gazi'nin daveti üzerine din değiştirerek İslamiyet'i seçmiştir. Osman Gazi'nin erken dönem seferlerinde -özellikle de Sakarya ötesindekilerde- yer almış ve kılavuzluk etmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bölgeyi iyi bilmektedir. Nitekim Osman Gazi'ye Sakarya ötesini anlatarak buradaki toprakların bereketli olduğundan bahisle Osman Gazi'yi buralara sefer yapması konusunda teşvik etmektedir.[5]

Köse Mihal bir gayrimüslim olarak Osman Gazi'nin güvenini kazanmış, ona fikirler sunmuş ve danışmanlık yapmıştır. Onun bu samimi tavrı üzerine Osman Gazi Köse Mihal'i İslam'a davet etmiş, o da bunu kabul etmiştir. Köse Mihal'in Müslüman olması Neşrî'de şöyle anlatılmaktadır:[6]

"Osman Gazi eyitdi: Köse Mihal'ı okuyalum. Gelsün. İslam'a davet idelüm. Eğer Müsliman olursa hoş. Her nereye dirseniz varalım. Eğer olmazsa evvel anun vilayetini Harmankaya'yı cevanıbı ile talan idelüm, didi. Zira bu Köse Mihal Harmankaya kâfirlerinin tekfuru idi. Gayet bahadır idi. Andan hemen saat Köse Mihal'e âdem gönderüb eyitdiler: Tizcek gelesün. Azim seferümüz vardur. Cemi-i esbabı müheyya olmuştur. Heman ancak sana muntazırız, didiler. Köse Mihal hemen kim bu haberi işidüp esbabın tehiye idüb ale't-ta'cil gelüb Osman Gazi huzurunda hazır olub el öbdüğinleyin an-samîm il-kalb Osman Gazi'ye eytdi. Bana iman arz it Müslüman olayım, didi. Köse Mihal Osman Gazi önünde İslam'a girib beyler ve paşalar cem- şad oldılar. Andan Osman Gazi Köse Mihal'e bir alemli tırâz-ı zâz-ı eyinine virüb hil'ât geyürdi…"

Görüldüğü üzere Köse Mihal İslam'a girmeden önce de, girdikten sonra da Osman Gazi ve çevresinde memnuniyetle kabul edilen bir kişiliktir. Müslüman olduktan sonra kendisine bir tuğlu alem verilerek -deyim yerindeyse- paşa konumuna yükseltilmiştir. Köse Mihal sonradan Mihal Gazi, ölünceye kadar Osman Gazi'nin yanında bulunmuş; öldükten sonra da Harmankaya'daki türbesine defnedilmiştir.

Mihal Gazi öldükten sonra soyundan gelenler Mihaloğulları olarak devlete hizmet etmeyi sürdürdüler. Hüdavendigâr Livası tahrir defterlerinde Mihaloğullarına ilişkin şu kayıtlara rastlıyoruz:[7]

4 Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İNALCIK, Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 28-33.

5 Cezmi Karasu-Oktay Berber-Tuğçe M.Sakarya, Kuruluş Osmangazi, 3. Baskı, Karakum Yayınları, Ankara, 2019, s. 55 vd.

6 Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihannümâ, (yay: Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen) c. I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1987, s. 121.

7 Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri 1, TTK Yayını, Ankara 1988, s. 316–317.

Köse Mihal bir gayrimüslim olarak Osman Gazi'nin güvenini kazanmış, ona fikirler sunmuş ve danışmanlık yapmıştır. Onun bu samimi tavrı üzerine Osman Gazi Köse Mihal'i İslam'a davet etmiş, o da bunu kabul etmiştir.

556-Çiftlik 2 Aded: Cilt 166:

1)Çiftlik, Harman-kaya [539] da Durasi, hasıl 200.

2)Çiftlik, Harman-kaya' Mehmed [514: 1], hasıl 200.

Zikr olan çiftlikler Mihal-oğlu Mehmed Beğ'in mülki idüğine ellerinde hükm-i şerîfleri var, mazmûnında münderiç olan budur ki:

Anadolu Beğlerbeğisi Karagöz dâme ikbâlehu tevkî'-i refî'-i hümayun vâsıl olıcak ma'lum ola kim, Harman-kaya'da Durası Çiftliği ve Mehmed Çiftliği, ki ikişer yüz akçe hasılyazar, Mihal-oğlu Ali Beğ'ün emlâkinden olub, hâliyâ merkumın oğlu Vulçitrın Sancağı Beği Mehmed Beğ Bâb-ı Se'adet katıma gelüp şöyle 'arz olundu ki:

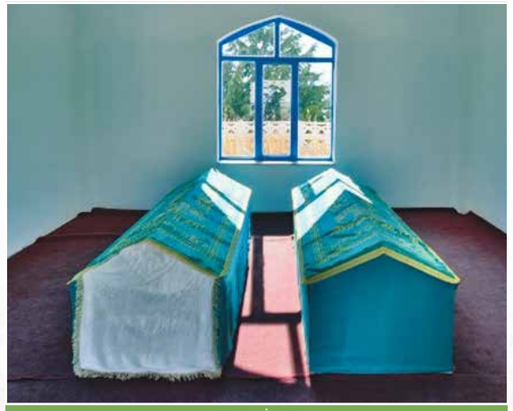
Bu zikrolan mülk bir kimesneye timarlığa virilüp mülkiyet üzere tasarrufa mâni' olurmuş. İmdi bunda 'Atebe-i 'Ulyam'da olan Defter-i Hakanî'ye müraca'at olunub, görülüb, Harman-kaya'da Durasi Çiftliği ve Mehmed Çiftliği, ki ikişer yüz akçe hasıl yazılub mezkûr iki çiftlik Doğan [540] buyurdum ki:

Zikrolan iki çiftlik her kimse timarlığa virilmiş ise girü alınub dahi kemâkân merhum cânibinden mülkiyet üzere tasarruf ettiresin ve dahi hasılından bir mikdar nesne alınmış ise girü alıversin ve Defter'de dahi kayd ettiresin, ki min-ba'd sehv ile timara virilmek ihtimali olmaya, şöyle bilesin. Ypr. 64.

Harmanköy'de Mihal Gazi Türbesi (Önceki ve Son Durumu)

Türbe İçi Hazire

563- Muhtelif Vakıflar, Orhan Beğ'den:

1- B, C: Nefs-i Göl [477] de merhum Mihal Beğ bir zaviye bina idüp, mezkûr zaviye için bir hamam bina idüb vakf etmiş.

Zikrolan hamam harab olub imarete muhtacdır ve zaviye-i mezbur dahi mu'attaldır, deyü kayd olunmuş.

Mihaloğullarının mülklerine işaret eden Neşrî'nin kaydı şöyledir: "*…Akabince gelenlerle Osman dahi ceng iderek, hay diyince Osman'ın yanına haylı yiğit cem olub dönüb Eskişehir Beyinün halkını münhezim kılub Harmankaya kâfirlerünün tekfuru Köse Mihal'i tutdılar. Andan Osman Bey, Köse Mihal'i -bahadır olmağın- öldürmeye kıyamayub günahın af idüb azad itdi. Köse Mihal dahi hemen can-ü dilden Osman Bey'e etbaiyle nöker olub gerçek muhibbi oldu. Ol Harmankaya'yı dahi Köse Mihal'in şimdi oğlı oğlanları malikâne mutasarrıflarıdır…*"[8]

Bu kayıtlarda geçen Mihaloğullarından Mehmet ve (muhtemelen kardeşi veya oğlu) Ahmet Beylerin mezarları yine şehrimiz sınırları içindeki bir külliyede pek de dikkati çekmeyen bir türbe odasında bulunmaktadır. Seyitgazi ilçesindeki Seyyid Battal Gazi Külliyesi'nde, mescit ve ana türbesine girişin hemen sağ tarafındaki odada bulunan mezarlar Mihaloğlu Mehmet ve Ahmet Beylere aittir. Bu kişiler külliyede Sultan II. Bayezid Dönemi'ndeki eklemeleri yapan kişilerdir.

Yazımızı en başta söylediğimiz gibi bazı soruları sorarak bitiriyoruz. Böylelikle Osmanlı Devleti'ne egemen olan ruhun neresinde olduğumuzu daha kolay görebiliriz:

-Gayrimüslim (daha doğrusu bizim gibi olmayan) bir kişinin dediklerine güvenerek onu mutemet adam hâline getirebilir miyiz?

-Osman Gazi gibi, Orhan Bey gibi, I. ve II. Murad gibi, Fatih Sultan Mehmed gibi; bizim gibi inanmayanlara hoşgörü göstererek ortaklaşa bir toplum hayatı inşa edebilir miyiz?

-Fetihlere odaklanmış insanlar olarak fethedilenlerin haklarını da teslim edebilir miyiz? Kendimiz için talep ettiklerimizi farklı düşünenler için de talep edebilir miyiz?

Cevaplarınızı bilemem ancak yukarıda saydığımız hükümdarlar bütün bunları büyük bir samimiyetle yaptılar.

Ve en son soru: Bizim hâlimizi gören gayrimüslimler "Bu insanlar güzel insanlar, âdil insanlar; bu insanlar bizi yönetebilirler, bu insanların yönetimi altında yaşayabiliriz." derler mi? Osmanlı sultanları için dediler. Sizce biz onların ruhunun neresindeyiz?

Seyitgazi Külliyesi-Mihaloğlu Mehmet ve Ahmet Beylerin Türbe Odası

8 Neşrî, s. 77.

SEYDÎLER (SEYYİDLER) DİYARI ESKİŞEHİR

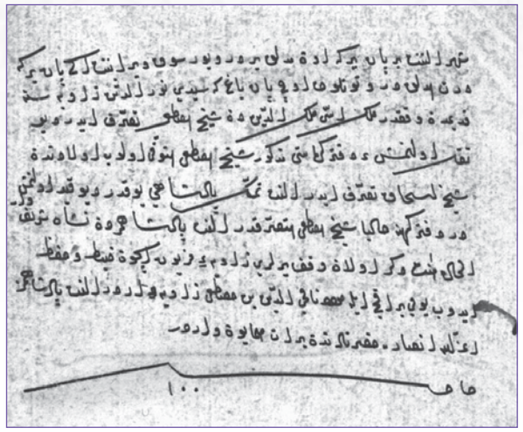
ABDÜLKERİM ERDOĞAN[1*]

Seyyid Nureddin, kesin tarihini bilmediğimiz bir zamanda Sivrihisar'a gelerek yerleşmiş ve bir zaviye (tekke/dergâh) kurmuştur. "Seydî Zâviyesi" adıyla da anılan zaviyesinde yaptığı gönül sohbetleriyle halkı irşad etmiştir. Dönemin Selçuklu sultanları tarafından da zaviyesinin giderlerini karşılamak için vakıflar tahsis edilmiştir.

Seyyid Hüseyin Gazi'nin oğlu ve Türk dünyasının destan kahramanı Seyyid Battal Gazi, Eskişehir il coğrafyasında mezarı bilinen "seyyid nesepli" ilk İslam şehididir. Selçuklu Dönemi'nde Sultan-Öyüğü (Eskişehir) coğrafyasına Müslüman-Türk mührü vurulmuştur. Zaman içinde Seyyid Battal Gazi'nin "yüzü suyu hürmetine" Sultan-Öyüğü toprakları "Seyyid" nesepli dervişlerin zaviyeleriyle şenlenmiş ve bereketlenmiş, Oğuz boyları gönül sohbetleriyle feyizlenmiş ve "seydîler diyarı" olmuştur. Oğuz Türkmenleri akarsularına "Seydî Suyu", kasabalarına "Seyitgazi", köylerine "İpek Seydî" (İbik Seydi) adını vermişlerdir.

Anadolu Selçuklu Devleti, Sakarya havzasında hâkimiyet sahasını genişleterek bölgeyi bir Oğuz diyarı yapmış; Sultan'ın komutasında ordular yeni fetihlere devam ederken Türkmen beyleri de geleneksel muharebe taktikleriyle Bizans belde ve kalelerine akınlara devam etmiştir. Fethedilen Bizans topraklarında bulunan terk edilmiş köylere, şehirlere ve kalelere Oğuz Türkmen boylarına mensup aileler iskân edilmiştir. Diğer taraftan da "seyyid nesepli", "Horasan eri meşrepli" dervişler de Bizans'ın viranelerini şenlendirmek için zaviyeler kurmuşlardır. Bu dervişler; "cihad eden, aşk ehli, gönül yapan, köy kuran, mert ve cömert, bilge, duası makbul, Hak eri, halk önderi ve sultan danışmanıdırlar." Türkmen iskânına öncülük eden bu dervişler özellikle şehir merkezlerinin yakınına yerleşerek zaviyeleri çevresinde yeni mahallelerin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Ayrıca Sakarya, Porsuk, Seydî Suyu, Bardakçı Suyu vadileri ve yamaçlarında zaviyeler kurarak bölgenin şenlenmesini ve güvenliğini sağlamışlardır. Dönemin Selçuklu sultanları, emirleri ve beyleri de bu dervişlere zaviyelerinin giderlerini karşılamak için mülkler bağışlamışlardır. Oğuz Türkmenleri "evlad-ı Resul"e olan sonsuz saygılarını "Ehl-i Beyt muhabbeti"yle perçinlemiştir.

2014-2015 yıllarında Eskişehir coğrafyasında yaptığımız saha araştırmalarında nesebi "seyyid" ve "seydî" olan, vakıf belgelerinde de adını tespit edebildiğimiz ve zaviyesi bulunan dervişler şöyledir: **Seyyid Battal Gazi** (Seyitgazi-Merkez), **Seydî (Seyyid) Nureddin** (Sivrihisar-Merkez), **Seydî Mahmud Suzani** (Sivrihisar-Merkez), **İpek Seydî** (Sivrihisar-İbik Seydi/ Bazı araştırmacılar "İbik Seydi" ibaresiyle okumuş ve köyün adı günümüzde İbikseydi'dir. Osmanlı Dönemi belgelerinde, Ankara Vilayet Salnameleri'nde ve köy cami kitabesinde İpek Seydî yazmaktadır.), Şeyh **Paşa** (Tepebaşı-Gökçekısık), **Seydî Abdullah** (Eskişehir-Merkez/ Yeri tam tespit edilememiştir.) ve **Resul Seydî** (Günyüzü-Ayvalı).[2]

Seyyid Nureddin Zaviyesi Vakfı Kaydı
Evkaf Defteri, No: 580

Eskişehir coğrafyasında yaptığımız saha araştırmalarında nesebi "seyyid" ve "seydî" olan, vakıf belgelerinde de adını tespit edebildiğimiz ve zaviyesi bulunan dervişler şöyledir: Seyyid Battal Gazi (Seyitgazi-Merkez), Seydî (Seyyid) Nureddin (Sivrihisar-Merkez), Seydî Mahmud Suzani (Sivrihisar-Merkez), İpek Seydî (Sivrihisar-İbik Seydi/ Bazı araştırmacılar "İbik Seydi" ibaresiyle okumuş ve köyün adı günümüzde İbikseydi'dir. Osmanlı Dönemi belgelerinde, Ankara Vilayet Salnameleri'nde ve köy cami kitabesinde İpek Seydî yazmaktadır.), Şeyh Paşa (Tepebaşı-Gökçekısık), Seydî Abdullah (Eskişehir-Merkez/ Yeri tam tespit edilememiştir.) ve Resul Seydî (Günyüzü-Ayvalı).

Seyyid

Sözlükte "efendi, bey, önder, sahip, faziletli, kerim" gibi anlamlara gelen seyyid kelimesi (çoğulu sâdât) Kur'an-ı Kerim'de "toplumda seçkin bir yere sahip olan kimse" (Âl-i İmrân 3/39) ve "kadının kocası" (Yûsuf 12/25) manasında yer alır. Kelime Hz. Peygamber'in hadislerinde sözlük anlamında sıkça kullanılır.

Seyyid terim olarak "şerefli, asil soylu, onurlu, kutsal, mübarek" manasına gelen "şerîf" ile (çoğulu eşraf, şürefâ) birlikte "nesl-i pâk-i Muhammedî'ye mensup olup yücelmiş olan" anlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali (RA) ile Hz. Fâtıma (RA)'dan doğan torun-

1* Araştırmacı-Yazar

2 Daha geniş bilgi için: Abdülkerim Erdoğan, Sultanönü'nden Eskişehir'e Sakarya Türküsü, Türk Dünyası Vakfı Yay., Ankara, 2015; Abdülkerim Erdoğan, Eskişehir Bilgeleri, Türk Dünyası Vakfı Yay., Ankara, 2014.

Seydi Nureddin Mezarına Giriş Kapısı, Sivrihisar, Eskişehir, 2014

Seydi Nureddin Mezarı, Kumluyol Kabristanı, Sivrihisar, Eskişehir, 2014

larıyla onların soyundan gelenler için unvan olarak kullanılmıştır. Hem baba hem anne tarafından Hz. Ali'nin soyundan gelenlere aynı zamanda "seyyidü's-sâdât" (tabâtabâ) denilmiştir. Hz. Peygamber'in soyunu devam ettiren kızı Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin çocukları ve torunlarına aynı zamanda "şerîf" unvanı da verilmiştir. Seyyid ve şerîf unvanlarının Hz. Hasan (RA) ile Hz. Hüseyin (RA)'in dışında Hz. Ali'nin diğer çocukları (özellikle Havle bint Ca'fer adlı eşinden dünyaya gelen oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin soyundan gelenler) için de kullanıldığı görülür. Ancak onuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkan genel anlayış seyyid ve şerîfin Hz. Hasan ile Hüseyin'in soyundan gelenlere tahsis edilmesidir.

"Ben âdemoğullarının seyyidiyim." ve "Ben kıyamet gününde insanların seyyidiyim." gibi hadislerle seyyid kavramını "insanların lideri ve efendisi" anlamında kullanan Peygamber Efendimiz bu sıfatı almaya en layık kimse olarak görülmüştür. Resul-i Ekrem'in unvanları arasında "seyyid-i kâinat", "seyyidü'l-kevneyn", "seyyidü's-sakaleyn", "seyyidü'l-enbiyâ", "seyyidü'l-mürselîn", "seyyidü'l-beşer", "seyyid-i nev'-i beşer" ve "seyyidü's-sâdât" en meşhur olanlarıdır.

Hz. Peygamber, torunu Hz. Hasan'a "toplumun efendisi" manasında seyyid unvanını bizzat vermiş; Hz. Hasan ve Hüseyin'i cennet gençlerinin iki efendisi olarak nitelendirdiği için bunlara "seyyideyn" denilmesi âdet olmuştur. Hz. Hamza ve Hz. Hüseyin "seyyidü'ş-şühedâ", Resulullah'ın kızı Hz. Fâtıma da "seyyidetü nisâi hâzihi'l-ümme" ve "seyyidetü nisâi ehli'l-cenne" unvanlarıyla meşhurdur.

Resulullah'ın Ehl-i Beyti Müslümanlar nazarında müstesna bir mevkiye sahip olmuş, onları sayıp sevmeye tarih boyunca büyük önem verilmiştir. Bunda Resul-i Ekrem'e soy bakımından en yakın kimseleri ifade eden Ehl-i Beyt'in fazilet ve üstünlüğüne doğrudan veya dolaylı biçimde temas eden ayetlerin varlığı (Âl-i İmrân 3/61; Ahzâb 33/33; Şûrâ 42/23), hadislerde de onlara saygı gösterilmesinin istenmiş ve bunun Hz. Peygamber'i sevmenin bir gereği sayılmış olması temel etkendir.

Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'nın Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin vasıtasıyla devam eden soyundan gelenler için seyyid ve şerîf tabirleri kullanılarak bunların toplum içerisinde rencide edilmemesi ve kendilerine olan saygının sarsılmaması bütün İslam toplumlarında temel prensip olmuştur.

Hz. Hasan ile Hüseyin'den sonra onların soyundan gelenlerin bir kısmı Hicaz'da kalırken bir kısmı da İslam dünyasının çeşitli bölgelerine hicret etmişler ve gittikleri yerlerde bir cazibe merkezi hâline gelmişlerdir. Seyyid ve şerîflere saygı göstermenin Hz. Peygamber'e tabi olmanın bir gereği olarak görüldüğü toplumda Ehl-i Beyt'in haklarını verme ve saygınlıklarını koruma konusunda yapılan haksızlıklar, yönetim problemleri, insanlara eşit davranılmamasından dolayı halkta Emevi ve Abbasilere karşı oluşan hoşnutsuzluk, bazı seyyid ve şerîflerin siyasi faaliyetlere girişmesine sebep olmuştur.

Seyyid ve şerîflerin Kuzey Afrika ile Endülüs'te yayılmaları İdrîsîler hanedanının kurucusu olan Hz. Hasan evladından I. İdrîs vasıtasıyla olmuştur. Bölgede İslamiyet'in gelişmesinde büyük rolü olan İdrîsîler, İslam tarihinde Hz. Peygamber'in soyundan gelen ve en uzun süre hüküm süren (789-985) hanedanlardan biridir.

969 yılından itibaren Hz. Hasan'ın soyundan gelen Mekke emîrlerine "şerîf" (Hasenî), Hz. Hüseyin'in soyundan gelen Medine emirlerine "seyyid" (Hüseynî) unvanı verilmiştir. Seyyid ve şerîflere yönelik bazı hizmetleri ifa etmek için "nakib", "nakîbü'l-eşraf" veya "nakîbü'n-nükabâ" adı verilen görevliler tayin edilmiş; seyyid ve şerîflerin şecereleri kaydedilerek toplumda statü ve asaletlerinin görünürlük kazanması için çaba gösterilmiştir.

Nakîbüleşraflık müessesesinin Abbasiler devrinden itibaren kurulup gelişmesine zemin hazırlayan bu çaba sayesinde İslam dünyasının çeşitli bölgelerine dağılmış olan seyyid ve şerîflerin kayıt altına alınma faaliyetleri hız kazanmıştır. Seyyid ve şerîfler sadece devlet katında itibar görmüyor, onlara ulema da saygı gösteriyordu.

Ebu Hanife'nin seyyid ve şerîflere gizlice maddi destekte bulunduğu, talebelerini buna teşvik ettiği; Ahmed b. Hanbel'in de onların önünde yürümemeye özen gösterdiği bilinmektedir. Nakîbüleşraflık müessesesinin görevleri arasında seyyid ve şerîflerin şecerelerinin araştırılıp kaydedilmesi ve bu konuda sahte nisbet iddiasında bulunanların cezalandırılması başta gelmekteydi. Seyyid ve şerîflere büyük saygı gösteren Mâlik b. Enes, Hz. Peygamber'in soyuna mensup olmadığı hâlde bu iddiada bulunanların ağır şekilde cezalandırması gerektiği görüşündeydi. İbn Haldun, Ehl-i Beyt mensuplarının her dönemde lekelenmek istendiğini ancak onların bundan münezzeh olduğunu vurguladıktan sonra "Dünya hayatında onların lehinde mücadele ettim, onlar da kıyamet günü benim lehime mücadele ederler." diyerek Ehl-i Beyt'e duyduğu saygıyı belirtir.

Türk-İslam devletlerinde seyyid ve şerîflere büyük itibar gösterilmiştir. Yusuf Has Hâcib tarafından on birinci yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan *"Kutadgu Bilig"*de bir bölüm seyyid ve şerîflere ayrılarak onlara Hz. Peygamber'in soyundan geldikleri için özel muamele gösterilmesi ve bazı imtiyazların tanınması tavsiye edilmiştir. Karahanlılar, Büyük Selçuklular ve Hârizmşahlar döneminde seyyid ve şerîflere büyük saygı gösterildiği; onların pek çok konuda sultanlar nezdinde büyük itibar sahibi olduğu görülür.

Nizâmül-mülk, *"Siyâsetnâme"*nin elçilerle ilgili bölümünde seyyid ve şerîflere itibar edilerek saygınlıklarının korunması gerektiğini söyler ve elçilerin bunlardan seçilmesini tavsiye eder. Onuncu yüzyıldan itibaren Müslüman

olan çeşitli Türk boylarının meydana getirdiği Altınordu Devleti'nde özellikle Özbek Han zamanından (1313-1340) itibaren hükümdarlar ve devlet ileri gelenleri saraylarında seyyid ve şerîfleri barındırarak korudular.

XI. yüzyılda Anadolu'ya gelip yerleşmeye başlayan seyyid ve şerîfler, XII. yüzyıldan itibaren sülaleleri oluşturmaya başladılar. Anadolu Selçukluları Dönemi'nde seyyid ve şerîflerin kayıtlarının tutularak nesep kargaşasının önlenmesi, gelirlerinin temini, her türlü vergi ve resimden muaf tutulmaları ve bu işleri yürüten görevlilerin tayin edilmesi önemli bir nüfuza ulaştıklarını göstermektedir.

Seyyid ve şerîfleri ayandan sayarak onlara son derece saygılı olan, Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid zamanında bir makam olarak ortaya çıkan (802/1400) ve II. Bayezid Dönemi'nde bir kurum hâline gelen "nakîbüleşraf" teşkilatı devletin sona erişine kadar devam etti. Osmanlı toplumunda seyyid ve şerîflere büyük saygı gösterildi ve ayrıcalıklar tanındı. Osmanlı Devleti'nde "hâne-i gayr ez-avârız"a dâhil olan kesimden sayılan seyyid ve şerîfler avârız-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyye gibi vergilerden muaftı. Seyyid ve şerîflere aylık, altı aylık veya yıllık tahsisatların yanında cevâlî gibi gelirlerden pay ayrılır ve özel ihsanlarda bulunulurdu.

Şerîflik ve seyyidliğin kabulünde Osmanlı Dönemi'nde tek şart Ali-Fâtıma evladının soyundan gelmiş olmaktı. Seyyidlik ve şerîflik için anne ve babadan herhangi birinin seyyid-şerîf olması yeterlidir; anne cariye dahi olsa bu unvanı kazanmaya engel değildi. Her iki taraftan Hz. Peygamber'in soyuna mensup olmak ise daha büyük bir şeref telakki edilirdi. Gerek erkek

Fâtıma Bacı Türbesi Harimi, Bacı, Sincan, Ankara, 2014

Anadolu Selçukluları Dönemi'nde seyyid ve şerîflerin kayıtlarının tutularak nesep kargaşasının önlenmesi, gelirlerinin temini, her türlü vergi ve resimden muaf tutulmaları ve bu işleri yürüten görevlilerin tayin edilmesi önemli bir nüfuza ulaştıklarını göstermektedir.

gerekse kadın tarafından olsun aynı soy kütüğü içerisinde "seyyid/seyyide" ve "şerîf/şerîfe" unvanı kullanılır. Bazen aynı aileden anne için seyyide, kızı için şerîfe veya aynı aileden erkek ve kız kardeşlerin çocuklarına her iki unvanın verildiği örnekler de vardır. Osmanlı toplumunda kadın evlendiğinde kocasının sosyal statüsünü kabul ederdi ancak seyyide ve şerîfeler bundan istisna tutulmuştur. Seyyide ve şerîfe olan kadın evlendikten sonra da asıl statüsünü sürdürebilmekte, hatta ondan doğan çocuk annesi vasıtasıyla sosyal konumunu belirleyebilmekteydi.

Osmanlı bürokratik hiyerarşisinde seyyid ve şerîflerin önemli bir yeri vardı. Osmanoğulları'ndan ilk kılıç kuşanan Yıldırım Bayezid ile hükümdarlık sembolü olarak kendisi için ilk kılıç kuşanma merasimi yapılan II. Murad bir seyyid olan Emîr Sultan'ın elinden kılıç kuşanmış; tahta çıkış merasimlerinde, bayram günlerinde nakîbüleşrafın ön sıralarda yer alması âdet olmuştur. Padişah sefere gittiğinde nakîbüleşraf, maiyetindeki seyyid ve şerîflerle birlikte ona eşlik ederdi. Bölgelerinde vekil-i saltanat olan beylerbeyiler sefere çıkacakları zaman ulema, seyyidler, eşraf ve halkın katıldığı büyük bir törenle uğurlanırdı.

Sufi çevrelerin yanında Osmanlılar'da bürokrasi ve ilmiye kesiminde görev alan çok sayıda seyyid ve şerîfin bulunması bunların etkinliğinin bir işareti olmalıdır. Çünkü seyyid ve şerîflerin sıradan işlerle uğraşmaları hoş görülmemiş, vakıflar başta olmak üzere üst düzey görevlerde bunlara öncelik verilmesi istenmiştir. Bununla birlikte seyyid ve şerîfler geçimlerini sağlamak için bazen sıradan işlerle uğraşmışlarsa da birtakım örfi vergilerden muaf tutulmaları mültezimlik gibi servet ve nüfuz gerektiren işlere girmelerine sebep olmuştur. Osmanlılar'da "a'yân-ı vilâyet" adı verilen kesimin içerisinde çok sayıda seyyid ve şerîfin yer alması da bu hususu teyit etmektedir. Osmanlılar'da seyyid ve şerîflerin hukuki ihtilâfları, mahkemeye başvurulmadan hukuki kurallar ve mahalli teamüller yardımıyla nakîbüleşraf tarafından çözülürdü. Seyyid ve şerîflerin herhangi bir konuda sosyal ayrıcalıklarından istifade ederek suistimal yapmaları veya cezalandırılmamaları söz konusu değildi.

Seyyid ve şerîfler, başta Anadolu olmak üzere İslam dünyasının çeşitli bölgelerinin Müslümanlaşmasında etkin rol oynamıştır. Seyyid kelimesi "Seydî" adıyla da anılmıştır. Anadolu'da "Seydî", "Seydîler" adında çok yerleşme bulunmaktadır. Ayrıca "Seydişehir", "Seydi Çayı" gibi isimlendirmeler de yapılmıştır. Benzer bir durum Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bir seyyidin adını taşıyan çok sayıda zaviye ve bunlara bağlı vakıflar için de söz konusudur. İslam dünyasında yayılmış olan tarikatların kurucularının soyu veya silsileleri genellikle Hz. Hasan veya Hüseyin ile Hz. Ali yoluyla Resul-i Ekrem'e ulaştırılır. Resul-i Ekrem'in soyundan gelme şerefini taşıyan bu kişiler yanında zamanla her tarikat pirinin manen bağlı olduğu Hz. Peygamber'e soy bakımından da mensup olması gerektiği şeklinde beliren bir anlayış tasavvufi hareketlerin önemli bir kısmınca benimsenmiştir.

Erken dönemlerden itibaren İslam dünyasında seyyid ve şerîflerin özel renklerde kıyafet kullanmaları kuralı konmuştur. Asaletlerinin

Seyyid ve şerîfleri ayandan sayarak onlara son derece saygılı olan Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid zamanında bir makam olarak ortaya çıkan (802/1400) ve II. Bayezid Dönemi'nde bir kurum hâline gelen "nakîbüleşraf" teşkilatı devletin sona erişine kadar devam etti.

görünmesi istenen seyyid ve şerîfler için seçilen renk yeşildi. İbn Hacer el-Heytemî, seyyid ve şerîflerin öncelikli görevleri arasında neseplerini koruyup yeşil giymelerinin de bulunduğunu kaydeder. Abbasi Halifesi Hârûnürreşîd devrinde seyyid ve şerîflerin yeşil cübbe kullanmaları ve yeşil sarık sarmaları kural hâline getirilmiştir. Me'mûn da İmam Ali er-Rızâ'yı kendisine halef olarak seçtiği zaman Abbasi rengi olan siyahı terk ederek ona yeşil sarık giydirmişti. Abbasilerin sonlarına doğru seyyid ve şerîflerin yeşil cübbeyi ve sarığı terk ederek başlarına sadece yeşil bir alamet koymaya başlamaları onların diğer halktan ayırt edilmesini zorlaştırmıştır.

Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Şa'bân seyyid ve şerîflerin yeşil sarık sarmalarını emretmiş; bundan sonra başta Suriye, Mısır ve Anadolu olmak üzere İslam dünyasının tamamında bu kurala uyulmuştur. Bu uygulamayı sürdüren Osmanlılar yeşil sarığa emirlik sarığı veya siyâdet alameti adını vermek suretiyle sâdât ve eşraftan kadın erkek herkesin bu alameti takmasını istemiştir.

Seyyid veya şerîfliği tasdik edilen kişi yeşil siyâdet sarığını ömür boyu giymek zorundaydı. Hatta Osmanlılar Mekke emîrine gönderilen namelerin, kese, hil'at ve harmanilerin de yeşil renkte olmasına özen göstermişlerdir.[3]

Seyyid (Seydî) Nureddin

"Seydî Nureddîn" adıyla da anılan Seyyid Nureddin (KS), on üçüncü yüzyılda Sivrihisar'da yaşamış bir mutasavvıftır. Hayatı ve kişiliği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Nesebinden "şehid-i Kerbela" Hazreti Hüseyin (RA) evladından olduğu anlaşılmaktadır. *Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnâmesi*'ndeki bir menkıbeye göre Karaca Ahmed Sultan'ın mürşidi ve Sincan ilçesinin Bacı köyünde türbesi bulunan Fâtıma Bacı'nın babasıdır.

Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnâmesi'nde Seyyid Nureddin

Hayatı ve kişiliği hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılamayan Seyyid Nureddin'in adı Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnâmesi'nde zikredilir. Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnâmesi'nde *"Hâcı Bektâş-ı Velî Bâtın Âleminden Rûm Erenlerine Selâm Virdügidür"* başlığı altında şu menkıbe anlatılır: *"Nakldür kim ârîflerin başkanı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli -kutlu sırları aziz olsun- Anadolu'ya yaklaşınca mana âleminden Anadolu erenlerine selam verdi. Allah'ın selamı üzerinize olsun, Anadolu'da olan erenler ve gardaşlar, dedi. O zamanda orada elli yedi bin Anadolu ereni hazır idi. Karaca Ahmed de bu erenlerin gözcüsüydü."*

Hazret-i Hünkâr'ın selam verdiği Sivrihisar diyarından Seyyid Nureddin'in kızı ve henüz bekar olan Fâtıma Bâcı'ya malum olur. Fâtıma Bacı erenler meclisinde erenlerin yemeklerini pişirirdi.

Karaca Ahmed de Seyyid Nureddin'in müridlerindendi. Fâtıma Bacı hemen ayağa kalkıp, Hünkâr varlığından yana yönelip, elini göğsüne koyup, üç kere "Allah'ın selamı senin de üzerine olsun." diyerek geri yerine oturdu. O mecliste hazır olan erenler Fâtıma Bacı'nın selam alıp oturduğunu görünce "Kimin selamını aldın?" diye sordular. "Anadolu'ya bir er geldi. Siz erenlere selam verdi. Onun selamını aldık." dedi. Erenler "Kendisi nerelidir ve nereden geliyor?" dediler. Fâtıma Bacı "Horasan diyarındandır amma Beytullah tarafından geliyor." dedi.[4]

Menkıbede adı geçen Hacı Tuğrul Baba'nın türbesi Ankara-Polatlı ilçesi Hacı Tuğrul köyü yakınında, Fâtıma Bacı'nın türbesi Hacı Tuğrul köyünün kuzeydoğusunda bulunan Bacı köyünde, Karaca Ahmed Sultan'ın türbesi ise Ankara-Polatlı ilçesine bağlı Karaca Ahmed köyü yakınında ve Sakarya Nehri kıyısındadır.

Fâtıma Bacı,[5] Seyyid Nureddin Hazretlerinin kızıdır. Karaca Ahmed Sultan da Seyyid Nureddin'in müridîdir. Bazı kaynaklarda Seydî Nureddin'in kızı Fâtıma Nuriye Bacı'nın Karaca Ahmed Sultan ile evlendiği zikredilmektedir.[6] Kaynak olarak da Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnâmesi gösterilse de mezkûr kaynakta Nuriye Bacı'nın adı zikredilmemiştir.[7] Ayrıca Bektaşi geleneğinde Hacı Bektaş-ı Veli'nin Sultan Hoca Ahmed-i Yesevi'nin halifesi olduğu gösterilse de bu görüş tarihen mümkün görülmemektedir. Ahmed Yesevi Hazretleri M. 1166 yılında vefat etmiş, Hacı Bektaş-ı Veli ise 1210 yılında doğmuştur.

Osmanzade Hüseyin Vassaf Efendi (1872-1930), Sefine-i Evliya'da Karaca Ahmed Sultan hakkında şu bilgiyi verir: Âlî merhum onun hakkında "Rum erenlerinin kutb-ı nâm-dârı, Karaca Ahmed Sultân idi." diyor. Sivrihisar'da sakin Seyyid Nureddin'in türbe-kerdesi imiş.

Hayatı ve kişiliği hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılamayan Seyyid Nureddin'in adı Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnâmesi'nde zikredilir. Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnâmesi'nde *"Hâcı Bektâş-ı Velî Bâtın Âleminden Rûm Erenlerine Selâm Virdügidür"* başlığı altında şu menkıbe anlatılır: *"Nakldür kim ârîflerin başkanı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli -kutlu sırları aziz olsun- Anadolu'ya yaklaşınca mana âleminden Anadolu erenlerine selam verdi. Allah'ın selamı üzerinize olsun, Anadolu'da olan erenler ve gardaşlar, dedi. O zamanda orada elli yedi bin Anadolu ereni hazır idi. Karaca Ahmed de bu erenlerin gözcüsüydü."*

Fâtıma Bacı Türbesi Kitabesi, Bacı, Sincan, Ankara, 2014

3 Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Seyyid", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul, 2009, s. 40-43.

4 Hamiye Duran, Velâyetnâme, TDV Yay., Ankara, 2007, s. 174-182. Transkribe metinde sadeleştirme yapılmıştır.

5 Abdülkerim Erdoğan, Çile Dağı Erenleri, Polatlı Belediyesi Yay., Ankara, 2014, s. 43-56.

6 Tahsin Özalp, Sivrihisar Tarihi, Eskişehir 1961, s. 36, 85-88.

7 Hamiye Duran, Velâyetnâme, s. 174.

Elli yedi bin müridi varmış. Âli'nin bu rivayetine karşı Mehmed Fuad Bey diyor ki: "Bu havadis, Bektaşi velayetnâmelerinden alınmış bir şey olup itimada layık değildir."[8]

Seyyid Nureddin Zaviyesi

Seyyid Nureddin, kesin tarihini bilmediğimiz bir zamanda Sivrihisar merkezine gelerek yerleşmiş ve bir zaviye (tekke/dergâh) kurmuştur. *"Seydî Zâviyesi"*[9] adıyla da anılan zaviyesinde yaptığı gönül sohbetleriyle halkı irşad etmiştir. Dönemin Selçuklu sultanları tarafından da zaviyesinin giderlerini karşılamak için vakıflar tahsis edilmiştir. Sultan II. Selim Han Dönemi'nde yazılan Evkaf Defteri'nde vakıf kaydı şöyledir: *"Şehir altında bir pare yer ki on mudluk yerdir. Ve Porsuk Viranı'nda iki pare yer ki dört mudlukdur. Ve Tutlu'da üç pare bağ ki Seyyidî Nureddin Zaviyesi'ne kadimden vakıfdır. Mülk ısrı Mülkeddin'den Şeyh Mustafa tasarruf ider deyu nakl olunmuş an defter-i Kirmasti. Mezkûr Şeyh Mustafa müteveffa olub evladından Şeyh İshâk tasarruf ider elinde temessük-i padişahi yokdur deyu kayd olunmuş der defter-i Köhne. Haliya Şeyh Mustafa mutasarrıfdır, elinde padişahımızdan nişân-ı şerif var. El-haletü hazihi zikrolunan vakf yerleri zâviye-i mezbûre için kayd ve hıfz idüb yevmî bir akçe ile Mevlanâ Muhyiddîn b. Mustafa zâviyedârdır. Elinde padişahımız e'izzeallahu ensare hazretlerinden berât-ı humayûn vardır. Hasıl 100 [akçe]."*[10]

1301/1883-84 ve 1303/1885-86 tarihli vakıf muhasebe defterlerinde Sivrihisar merkezinde bulunan Seydî Nureddin Zaviyesi'nin yıllık geliri 60 kuruştur.[11]

Hoşkadem Camii'nin Kıble Duvarında Bulunan Şahide Taşı, Sivrihisar, Eskişehir, 2014

Tekke ve zaviyelerin sırlanmasından sonra (1925) zaman içinde zaviye binası harap olur ve Seyyid Nureddin'in mezarının bulunduğu sahada dönemin belediye başkanı garaj-park inşaatını başlatır. Rivayetlere göre zaviyenin bulunduğu yerde iş makineleri çalışmaz. Bu durum üzerine bazı kişiler, yetkililere bu alanda Seyyid Nureddin'in kabri olduğunu ve nakledildikten sonra çalışmaların yapılmasını tavsiye ederler. Bu ikaz üzerine Hazret'in kabri Sivrihisar Kumluyol Kabristanı'na nakledilir.[12]

Prof. Dr. Hüsrev Subaşı, Seyyid Nureddin'in mezar taşını Hoşkadem Camii'nin kıble duvarında bulmuştur.[13] Hoşkadem Camii'nin güneydoğu köşesinde bulunan kitabe siyah yağlı boya ile boyanmış, zaman tahribatı sebebiyle de yazılarda erime olmuştur. Fotoğraf üzerinde yaptığımız incelemede kitabe metninde "Seydî Nureddin" ibaresine rastlanmamıştır, şahide taşı ve yazısının Osmanlı Dönemi'ne ait olduğu kanaatindeyiz.[14]

Seyyid Nureddin Kızı
Fâtıma Bacı

Fâtıma (Fâtıme) Bacı, Anadolu Selçukluları Dönemi'nde Sincan coğrafyasında yaşamış tarihî bir şahsiyettir. Kişiliği ve hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. "Bacı" unvanına göre Âşık Paşazade'nin ifade ettiği Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda emeği geçen Anadolu Bacılarının (Bâcıyân-ı Rûm) öncülerinden olması ihtimal dâhilindedir. Türbesinin batı dış cephesindeki kitabeye göre 26 Muharrem 710 (25 Haziran 1310) tarihinde kendi adını taşıyan Fâtıma Bacı köyünde vefat etmiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye dair rivayetleri ihtiva eden "Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnâmesi"nde Fâtıma Bacı, Sivrihisarlı Seyyid Nureddin Hazretlerinin kızıdır. Fâtıma Bacı'nın türbesinde bulunan üç satırlık Arapça kitabe metnindeki ibareye göre "seyyid" neseplidir.

"Tuvuffiyet en-nesîbetu er-refi'atu el-celîletu Fâtime Bâcı tâbellahu serâhâ fi's-sâdis ve'l-işrîni Muharrem seneti aşerete ve seb'a mietin."

Tercümesi: Soyu temiz, yüce ve ulu olan Fâtıma Bacı -Allah toprağını iyi ve pâk kılsın- Muharrem'in yirmi altısında, yedi yüz on senesinde vefat etmiştir.

Kitabede özellikle zikredilen "neseb yönünden" ibaresi onun "seyyide" olduğuna delildir. Velayetnâme'ye göre de babası Seyyid Nureddin'dir.

Velayetnâme'de Fâtıma Bacı ile birlikte adı zikredilen Anadolu erenlerinden ve Bâyezid-i Bistâmî'nin ulu halifelerinden olan *Hacı Tuğrul*, Irak'tan Anadolu'ya gelerek Çile Dağı'nın yamaç vadisine yerleşmiş ve bir zaviye kurmuştur. Günümüzde Polatlı ilçesine bağlı Hacıtuğrul köyü, adını bu erenden almıştır. Fâtıma Bacı köyünün güneyinde ve vadi içinde Hacı Tuğrul Baba'nın evladından Şeyh Paşa tarafından 1390 yılında türbe ve zaviye yeniden yaptırılmıştır. Yine Velayetnâme'de Anadolu erenlerinin gözcüsü olarak zikredilen *Karaca Ahmed* adına Polatlı ilçesi Karacaahmed köyünde ve Sakarya Nehri kıyısında bir türbe bulunmaktadır.

Vilayet-i Bacı / Bacı İli

"Velayetnâme" haricinde Fâtıma Bacı hakkında yazılı kaynaklarda bilgi bulunmamasına rağmen Fatih Dönemi'nde yazılan 1463 yılına ait Ankara Sancağı Mufassal Tahrir Defteri'nde "Vilayet-i Bacı" ve "Bacı İli" adında idari bir merkez bulunmaktadır. Bu idari birimin merkezi Fâtıma Bacı Türbesi'nin bulunduğu "Fâtıma Bacı" (Bacı) köyüdür. Fâtıma Bacı köyünün yıllık vergi hasılı Fâtıma Bacı Zaviyesi Vakfı'na aittir. Yaklaşık 350 nüfuslu olan köyün 1463'te yıllık vakıf geliri 7.440 akçedir. Seyyid Ali oğlu Şeyh Mehmed, zaviyenin şeyhidir. Bacı Camii, "Cuma Mescidi" olarak kaydedilmiş ve Kızılcaköy ile Yağân Şeyh Mezrası'nda iki çiftlik yer bu camiye vakfedilmiştir. Fâtıma Bacı Zaviyesi'nin üç bahçesi ve üç bağı bulunmaktadır. Bunlarda yetişen mahsul zaviyenin mutfağında gelen gidene ikram edilirmiş.[15]

8 Osmânzâde Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliyâ Evliya-yı Ebrar Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, C. 1, İstanbul, 2005, s. 403.
9 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Ankara, 1995, s. 133.
10 TKGM.TADB.TTD.EVKÂF, No: 580, vr.198a.
11 BOA, Evkâf Defteri, No. 26739, vr.5; Evkâf Defteri, No: 26786, vr. 3.
12 Tahsin Özalp, A.g.e., s. 164.
13 Orhan Keskin, Bütün Yönleriyle Sivrihisar, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2001 s. 267.
14 Abdülkerim Erdoğan, Eskişehir Bilgeleri, Türk Dünyası Vakfı Yay., Ankara, 2014, s. 83-94; Zehra Çınar tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Seyyid Nureddin Zaviyesi Vakıfları hakkında bilgi bulunmaktadır (Zehra Çınar, Hurufât Defterleri'ne Göre Seferihisâr-ı Günyüzü Kazası, Yüksek Lisans Tezi, SÜ. SBE. İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, Konya, 2009, s. 45-46).
15 Daha geniş bilgi için: Abdülkerim Erdoğan, Çile Dağı Erenleri, Polatlı Belediyesi Yay., Ankara, 2014.

ESKİŞEHİR SİVRİHİSAR SEYYİD MAHMUD SUZANİ ZAVİYESİ

M. EROL ALTINSAPAN[1*]

I. Alaeddin (1249-1254) Dönemi'nde zaviyeye gelir getirmesi için Dumluca köyünün bağışlanması, 1348 yılında abidevi Hoca Bahadır Ömer Türbesi'nin yapımı ve zaviyenin 20. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmesi; Mahmud Suzani Zaviyesi'nin Eskişehir ve Sivrihisar bölgesinin Türk dönemindeki önemli dinî kuruluşlarından biri olduğunu vurgulayan iyi bir gösterge olmalıdır.

Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi merkezinde Demirci Mahallesi'nde bulunan Seyyid Mahmud Suzani Zaviyesi 13. yüzyılda inşa edilmiştir.[2] Zaviyeden günümüze Seyyid Mahmud Suzani'nin sonradan yapıldığı anlaşılan mezar yapısı, anıtsal türbe, hazire ve bazı yapı kalıntıları ulaşmıştır.[3]

Zaviye içerisinde yer alan en eski kitabe 1232 tarihli Seyyid Mahmud Suzani'ye ait mezar yapısının batı duvarında yer alır. Eyvanlı formda inşa edilmiş olan anıtsal türbenin kitabesi 1348 tarihlidir. Zaviye haziresinde bulunan diğer mezar taşlarındaki kitabeler ise 15-20. yy. başlarına tarihlenmektedir.

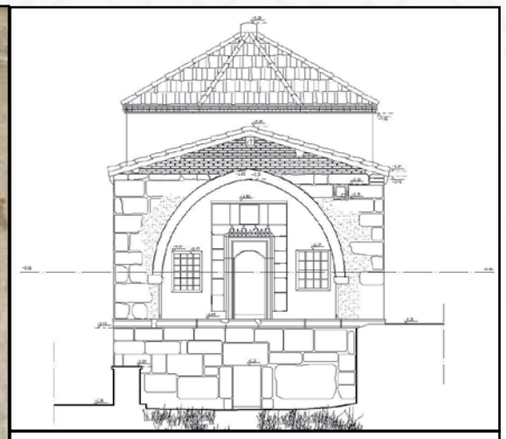
Günümüze ulaşan mimari yapılar içerisinde en abidevi olanı 1348 tarihli eyvanlı türbedir. Mescit bölümünün giriş kapısı üzerinde yer alan beş satırlık sülüs kitabeden yapının 1348 yılında Hoca Sadreddin bin Hoca Bahadır Ömer tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

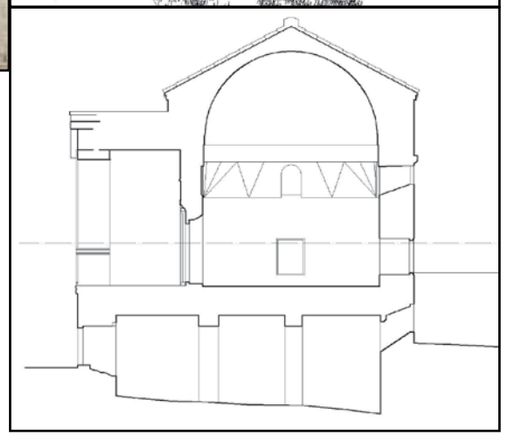
1* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanı

2 Vakıflar Genel Müdürlüğünün zaviye ile ilgili yaptırmak istediği restitüsyon ve restorasyon projelerine yönelik olarak 2006 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Eskişehir Arkeoloji Müzesi Müdürü Dursun ÇAĞLAR başkanlığında ve Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. M. Erol ALTINSAPAN'ın bilimsel başkanlığında kazı çalışmaları yapılmıştır.

3 Bu yazı; Altınsapan, E., "Eskişehir Sivrihisar Mahmud Suzani Zaviyesi 2006 Kazı Çalışmaları", ICANAS 38 (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Ankara, 10-15 Eylül 2007, s. 367-368 adlı yayından düzenlenmiştir.

Günümüze ulaşan mimari yapılar içerisinde en abidevi olanı 1348 tarihli eyvanlı türbedir. Mescit bölümünün giriş kapısı üzerinde yer alan beş satırlık sülüs kitabeden yapının 1348 yılında Hoca Sadreddin bin Hoca Bahadır Ömer tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

İki katlı olan türbenin alt katı ve üst kat eyvanı tonoz, mescit kısmı ise kubbe ile örtülü olup giriş eyvanı kiremit kaplı kırma çatı, mescit bölümü ise sekizgen kasnak üzerine piramidal külah ile örtülüdür.

Alanda tespit edilen en erken tarihli kitabe (1232), eyvan türbenin güneybatısında yer alan ve günümüzde tek yöne eğimli kırma çatı ile örtülü olan Seyyid Mahmud Suzani'ye ait mezar yapısına yerleştirilmiştir. Yapının kuzeyinde yer alan hazire alanında tespit edilen 20 mezar taşındaki kitabelerde bulunan tarihler 18. yy. ile 20. yy. arasında değişmektedir. Bu durum, zaviye alanı içerisinde yer alan hazirenin 20. yy. başlarına değin kullanıldığını göstermektedir.

Kazı buluntuları arasında en önemli buluntu gruplarından birisi sikkelerdir. Çoğu korozyonlu olarak ele geçen ve dolayısıyla okunması güç olan sikkeler arasında; bir yüzünde hayvan betimlemesi bulunan, Selçuklu Dönemi'ne ait sikke dikkat çekicidir.

Burada bulunan zaviyenin Selçuklu Dönemi'nde önemli bir kuruluş olduğu; Selçuklu Sultanı II. Alaeddin Keykubad (1249-1254) Dönemi'nde Sivrihisar'a bağlı Dumluca köyünün zaviyeye gelir getirmesi amacı ile vakfedilmesinden de anlaşılmaktadır.

1926 yılında altı yataklı dispanser olarak kullanılmaya başlanan türbe ve çevresi, bu işlevini 1958 yılına kadar sürdürmüştür. Bu tarihten sonra mülkiyeti Jandarma Genel Komutanlığına geçmiş ve 1976 yılına kadar karakol binası olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra Sivrihisar Belediyesine devredilen türbede bulunan ahşap odaların belediye tarafından yangın endişesi ile söktürüldüğü belirtilmektedir.

2006 yılında türbe ve çevresinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Türk dönemine tarihlenen çok sayıda metal, cam ve seramik buluntular ile alçı kaplama levhalar ele geçmiştir.

Kazı buluntuları arasında en önemli buluntu gruplarından birisi sikkelerdir. Çoğu korozyonlu olarak ele geçen ve dolayısıyla okunması güç olan sikkeler arasında; bir yüzünde hayvan betimlemesi bulunan, Selçuklu Dönemi'ne ait sikke dikkat çekicidir.

Yoğun miktarlarda ele geçen cam bilezik parçalarının sayıca fazlalığı burada bir adak kültünün de olabileceğini düşündürmektedir.

Kazı çalışmalarında karşılaşılan önemli bir diğer buluntu grubu seramikler olup seramiklerin önemli bir bölümünü kırmızı hamurlu, perdahlı tütün lülelerine ait parçalar oluşturmaktadır. Geometrik ve bitkisel bezemelerle süslendikleri anlaşılan bu parçalardan birinin gövde kısmının altın yaldızlı olduğu tespit edilmiştir. Tam olarak ele geçen örnek olmamakla birlikte tütün lülelerini 17-19. yüzyıllar arasına tarihlemek mümkündür.

Ayrıca 15. yüzyılda İznik'te üretildiğini bildiğimiz, Milet işi olarak adlandırılan mavi-beyaz örneklerin yanı sıra beyaz hamurlu domates kırmızısı rengin de kullanıldığı çok renkli seramik örneklerine de rastlanmıştır. Astarlı, şeffaf sırlı olan bu seramikler Cluny Müzesi'nin 1865-75 yıllarında Rodos'tan satın aldığı seramiklerden ötürü Rodos işi olarak adlandırılmıştır. Bu gruba giren iki kap parçasının iç yüzeylerinin bezemesiz, dış yüzeylerinin ise bitkisel bezemeli oldukları görülmektedir. Ele geçen iki parçadan biri fincan parçası, diğeri bir kabın gövde kısmıdır.

Bunların dışında kalan parçalar, Osmanlı Dönemi'ne ait günlük kullanıma yönelik sırlı ve sırsız bezemesiz örneklerden oluşmaktadır. Sırlı olarak ele geçen örnekler yeşil sırlı olarak adlandırılan gruba girerler.

Kazı çalışmalarında tespit edilen bir diğer buluntu grubu alçı kaplamalı levhalar olup alçı plakalar iki farklı dönemi işaret etmektedir. Beş kollu yıldızlarla bunların yanlarında yer alan altıgenlerden oluşan geometrik bezemeli dikdörtgen parçaların benzer örneklerine Sivrihisar'da bugün ayakta olan bazı cami mihraplarında rastlanmaktadır. Örneğin 1274 yılına tarihlenen Sivrihisar Ulu Camii'nin 1440 yılına tarihlenen mihrabında aynı motif örneklerini görmek mümkündür.

Alçı parçaları üzerindeki bezemenin benzer özellikler göstermesi, kazıda bulunan örneklerin 15. yüzyıla ait parçalar olabileceğini düşündürmektedir. İkinci grup örnekler ise daha geç döneme aittir. İlk örnekler ile bezeme tekniği açısından farklılıklar gösteren bu parçalar daha geç dönemlere aittir. Bugün türbe içerisinde kalan alçı kaplamalardan güney duvarda yer alan alçı pano üzerinde H. 1222 M. / 1807 tarihi okunmaktadır.

Bu durum, yapının bu yıllarda onarım geçirdiğini ve mihrabın yenilendiğini düşündürmektedir. Bugün türbenin mescit bölümü mihrabında ve güney duvarında bu alçı kaplamanın izlerini görmek mümkündür.

Anadolu'da alçı mihraplar 14. yüzyıldan sonra gelişim göstermektedir. 14. yy. öncesine (12-13. yy.) tarihlenen örneklerin son derece kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. (Anadolu'da 14. yy. öncesine tarihlenen iki örnek mevcuttur.

Kazı çalışmalarında bulunan alçı mihrap parçalarında geometrik bezemenin yer aldığı görülmektedir. Kompozisyonu beş kollu yıldız motiflerinin ve etrafında bulunan altıgenlerin oluşturduğu, birbirini tekrarlayarak devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Bu parçalarda kompozisyonun 1440 yılına tarihlenen Sivrihisar Ulu Camii mihrabının bordüründe yer alan bezeme ile aynı özellikler gösterdiği söylenebilir.

Bunlardan Harput Ulu Camii mihrabı 12. yüzyılın ikinci yarısına, Konya Sakahane Mescidi mihrabı 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir.)

Esas gelişimini 14 ve 15. yüzyıllarda, özellikle Karamanoğlu ve Candaroğlu Beylikleri eserlerinde gördüğümüz ve bu tarihten sonra Anadolu'nun diğer bölgelerinde de hızlı bir yayılım gösteren alçı mihrapların büyük çoğunluğunda alçak kabartma tekniğinde yapılmış bitkisel, geometrik ve yazıdan oluşan üç farklı bezemenin kullanıldığı gözlenir. Taş mihraplardan farklı olarak alçı mihraplar üzerinde yer alan bezemelerin hazırlanan ahşap kalıplara alçının dökülmesi ile yapıldığı düşünülmektedir.

Kazı çalışmalarında bulunan alçı mihrap parçalarında geometrik bezemenin yer aldığı görülmektedir. Kompozisyonu beş kollu yıldız motiflerinin ve etrafında bulunan altıgenlerin oluşturduğu, birbirini tekrarlayarak devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Bu parçalarda kompozisyonun 1440 yılına tarihlenen Sivrihisar Ulu Camii mihrabının bordüründe yer alan bezeme ile aynı özellikler gösterdiği söylenebilir. Ayrıca Sivrihisar Ulu Camii'nin mihrap sütuncelerinde görülen balıksırtı biçimindeki düzenleme ile aynı biçimsel özelliklere sahip parçalar bu çalışmada da bulunmuştur. Sonuç olarak bulunan alçı parçalardaki geometrik bezemeler ile Sivrihisar Ulu Camii mihrabında bulunan bezemelerin benzerliğinden yola çıkılarak bu parçaların 15. yüzyıla ait olabileceğini düşünmek mümkündür.

Sonuç olarak çalışma alanında tespit edilen Seyyid Mahmud Suzani'ye ait 1232 tarihli mezar kitabesinden ve kazı sonucunda ortaya çıkan verilerden zaviye ve çevresinin 13. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar kullanıldığını söylemek mümkündür. 1926-1958 yılları arasında dispanser olarak kullanılan alan 1958-1976 yılları arasında da Jandarma Karakolu olarak kullanılmıştır. I. Alaeddin (1249-1254) Dönemi'nde zaviyeye gelir getirmesi için Dumluca köyünün bağışlanması, 1348 yılında abidevi Hoca Bahadır Ömer Türbesi'nin yapımı ve zaviyenin 20. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmesi; Mahmud Suzani Zaviyesi'nin Eskişehir ve Sivrihisar bölgesinin Türk dönemindeki önemli dinî kuruluşlarından biri olduğunu vurgulayan iyi bir gösterge olmalıdır.

Kaynakça

Altınsapan, E., (1999), Orta Çağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11-15. yy. Mimarisi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Altınsapan, E.-Deveci, A. ve Gerengi, A., (2005), "Osmanlı Dönemi Bilecik Kenti Çarşı Alanı Kazılarında Çıkartılan Seramik Tütün ve Nargile Lüleleri", III. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri (SERES 2005). Eskişehir.

Altınsapan, E., (2007), "Eskişehir Sivrihisar Mahmud Suzani Zaviyesi 2006 Kazı Çalışmaları", 10-15 Eylül 2007 ICANAS 38 (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi). Ankara.

Altınsapan, E., (2010), "Eskişehir Sivrihisar Mahmud Suzani Zaviyesi Kazı Çalışmaları", Prof. Dr. Yavuz Koşaner İçin Üç Kuşak Mimarlık Yazıları. Eskişehir.

Bakırer, Ö., (1976), Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Doğru, H., (1997), XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Fındık, Ö. N., (2001), İznik Roma Tiyatrosu Kazı Buluntuları (1980-1995) Arasındaki Osmanlı Seramikleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Keskin, O., (2001), Bütün Yönleriyle Sivrihisar, İstanbul: Bayrak Matbaası.

Pere, N., (1968), Osmanlılarda Madeni Para, İstanbul: Y. K. Yayınları.

ESKİŞEHİR MELİK GAZİ ZAVİYESİ

ALİ GERENGİ [1*]

Kazı çalışmalarında Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilen sırlı ve sırsız seramik ağız, dip, kulp ve amorf gövde parçalarından oluşan seramik buluntuyla birlikte ikisi Osmanlı Dönemi'ne, biri Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen üç sikke bulunmuştur.

Bu çalışmanın amacı; Eskişehir'in Seyitgazi ilçesine bağlı Doğançayır Mahallesi'nin 3 km güneydoğusunda bulunan Melik Gazi Türbesi'nin doğu cephesinde gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmasının sonucu ortaya çıkartılan zaviyeyi, günümüze sağlam ulaşan türbe yapısıyla birlikte değerlendirmektir.[2]

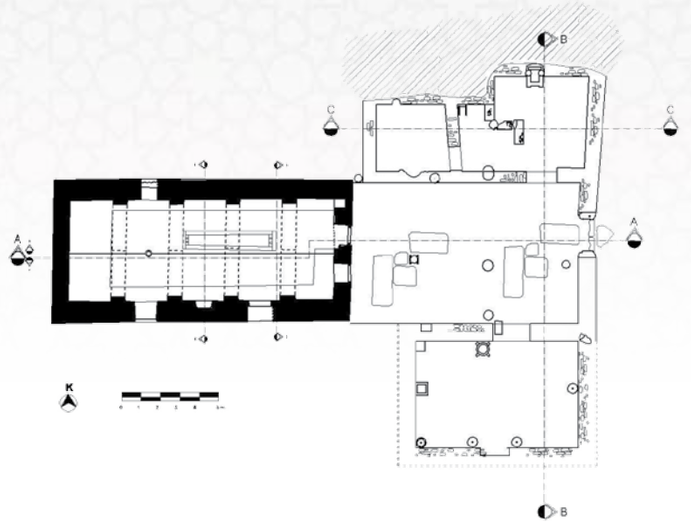
XII. yüzyılda Selçuklu ile Bizans arasında bir sınır bölgesi olan Eskişehir ve çevresi[3] XIII. yüzyılla birlikte yoğun bir Türkmen yerleşmesine sahne olur. 1240 yılında başlayan Babai Ayaklanması, XIII. yüzyıl Anadolu toplumunda önemli sosyal gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Babai Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra Türkmenlerin takibattan kurtulmak isteyişi ve bununla birlikte başlayan Moğol istilası birçok grubun derviş ve şeyhlerin öncülüğünde Anadolu'nun uç bölgelerine doğru göç etmelerine neden olmuştur. Farklı tasavvufi akımlara bağlı olan bu dervişlerin büyük çoğunluğu uç bölgelerdeki köylerde ya da yerleşim alanlarından uzak, göz önünde olmayan dağlık

1* Doktorant, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü

2 Söz konusu türbe ve zaviye yapısı daha önce iki ayrı çalışmayla yayınlanmıştır. Gerengi, A. (2009), "Seyitgazi-Doğançayır Beldesinde Bulunan Melekgazi Zaviyesi" XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Denizli, s. 269-280 ve Altınsapan, E.- A. Gerengi, "Eskişehir-Seyitgazi Melekgazi Türbesi ve Zaviyesi (Die Türbe und die Zaviye von Seyitgazi Melekgazi in Eskişehir)", Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi (Forschungszeitschrift über Alevitentum und Bektaschitentum) Heft 2 Winter 2010 Köln s. 47-62.

3 Doğru, H., (2005), XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, Eskişehir, s. 26.

Avlunun kuzeyine yerleştirilen iki dikdörtgen mekânın içlerinde bulunan ocaklardan, konaklama ve diğer ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Bu ocak nişlerinden batıda bulunan ocak ikili bir düzenlemeye sahiptir.

alanlarda sonradan gelecek göçmenler için zaviyeler kurmuşlardır.[4]

"Köşe, bucak, evin bir odası" anlamlarına gelen zaviye; Arapçada toplanmak anlamına gelen "zvy" kökünden gelmektedir. Kelime anlamı olarak zaviyeler, herhangi bir tarikata bağlı dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağladıkları yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu türden sosyal işleve sahip bu yapıların yerleşim yerlerinde veya yol üzerinde inşa edilen yapı ya da yapılar topluluğu oldukları bilinmektedir.[5]

Kent merkezleri dışında kurulan zaviyelerin temel amacı "ayende ve revende"ye (gelip-gidenler) hizmet olduğundan bazı vergi muafiyetlerine sahip olmuşlardır. Bu vergi muafiyeti yalnızca şeyh ve dervişlere değil aynı zamanda bu zaviyelere hizmet eden köylere de tanınmıştır. Bu durum bir-

4 Adalıoğlu, H. H., (2007), "Eskişehir Mevlevihanesi", Türk kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlana ve Mevlevilik Bildiriler Kitabı, Sümam Yayınları: 1, s. 243; Doğru, H., (2005), s. 22-32.

5 Ocak A. Y. – S. Faruki, (1986), "Zaviye" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, C. 13, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 468.

çok zaviyenin etrafında yerleşimlerin kurulmasına da neden olmuştur.[6]

Söz konusu zaviye, Seyitgazi ilçesine bağlı Doğançayır Mahallesi'nin 3 km güneydoğusunda bir tepe üzerinde yer almaktadır. Zaviyeden günümüze doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı türbesi sağlam ulaşmıştır. Zamanla yok olmuş olan zaviyenin diğer yapıları, ancak kazı çalışmaları sonucunda açığa çıkartılabilmiştir. Söz konusu kazı çalışmaları, Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğünce türbede gerçekleştirilen restorasyon projesi kapsamında yapılmıştır.

Zaviyenin ve türbenin inşa tarihine ışık tutacak herhangi bir kitabe ve dönem belgesi bulunmamakla birlikte, bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar türbenin 14. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini ortaya koymaktadır.[7] Kazı çalışmalarıyla tespit edilen diğer birimlerin türbenin inşasından sonra yapılmış oldukları anlaşılmaktadır.

Zaviye; zemini mermer blok taş döşeli bir avlu etrafına yerleştirilen birimlerden meydana gelmektedir. Türbenin giriş aksında bulunan 11,80x7,30 m ölçülerinde ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kazı çalışmalarının ortaya koyduğu sonuçlar avlu bölümünün

6 Ocak – Faruki, (1986), s. 472.

7 Alevsaçar, K. ve Alpsar, S., (1985), "Seyitgazi'de Bilinmeyen Üç Yapı" Vakıflar Dergisi XIX, Ankara 1985, s. 185-192; Altınsapan, E. (1999), Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11-15. Yüzyıllar Mimarisi) Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 106-108.

Gümüştekin unvanıyla bilinen Melik Gazi Mehmet Gümüştekin'in batıya yaptığı bu akınlardan birinde, 1134 yılında *"Seyitgazi Nahiyesi'ne bağlı Arapviran Karyesiyle Çukur Ağıl Karyesi arasında yer alan bir toprak kale civarında vefat ederek buraya defnedildi."* denilmektedir.

üzerinin iki yana eğimli kırma bir ahşap çatıyla örtülü olduğunu ortaya koymaktadır. Avlunun batısında, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı tonoz örtülü türbeye yer verilirken güneyinde ise çok destekli dikdörtgen planlı bir mescit bölümü bulunmaktadır. Güney duvarında dikdörtgen mihrap nişine yer verilen ve içerisinde in-situ durumda bulunan, kaide olarak kullanılmış devşirme yedi sütun başlığı mescidin ahşap direklerle taşınan çok destekli bir plana sahip olduğunu gösterir. Kuzey duvarında bulunan dikdörtgen kapı açıklığı ile avluya açılan mescidin bu kapı açıklığının daha sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum mescidin inşasından sonraki bir dönemde işlevini yitirdiği ve kullanıma kapatıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Eskişehir ve çevresinde bir kısmı günümüze ulaşan, bir kısmı da yayınlardan tespit edilen çok sayıda tekke ve zaviye bulunmaktadır. Bu durum bölgenin yoğun Türkmen yerleşmesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar bölgede otuz tarikat zaviyesinin varlığını ortaya koymaktadır ki bunlardan 5'i XIII. yüzyıla, 12'si XIV. yüzyıla ve 13'ü XV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Avlunun kuzeyine yerleştirilen iki dikdörtgen mekânın içlerinde bulunan ocaklardan, konaklama ve diğer ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Bu ocak nişlerinden batıda bulunan ocak ikili bir düzenlemeye sahiptir. İki ocak nişinin bir seki aracılığı ile birbirinden ayrı tutulması ve bu sekinin mekânı iki bölüme ayırıyormuş izlenimi uyandırmasından kuzey duvarın batısında bulunan ocak nişinin mihraplı küçük bölümü kullananların yararlanması için düzenlenmiş olabileceğini gösterir. Diğer ocak nişi ise belki de belirli zamanlarda düzenlenen törenlerde kullanılmakta idi. Bu durum, bu bölümün ziyarete gelenlerin ihtiyacını karşılayan bir bölüm olduğunu ve aynı zamanda belki de meydan evi olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

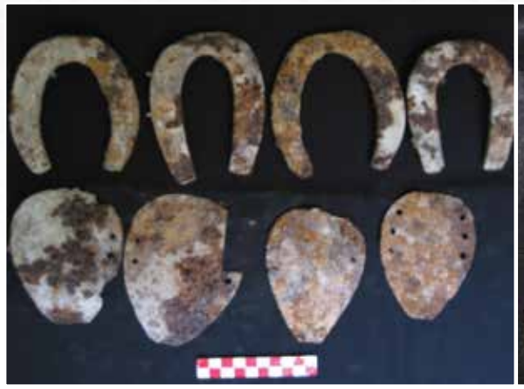
Mevcut mimari yapıları mescit ve zaviye odalarının ise düz damlı bir örtüye sahip olabileceklerini göstermektedir.

Türbede ve kazı çalışmalarında açığa çıkartılan bakiyelerden, yapıların inşasında moloz taşın yanında Roma ve Bizans Dönemi'ne tarihlenen devşirme malzemenin kullanıldığını gösterir.

Kazı çalışmalarında Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilen sırlı ve sırsız seramik ağız, dip, kulp ve amorf gövde parçalarından oluşan seramik buluntuyla birlikte ikisi Osmanlı Dönemi'ne, biri Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen üç sikke bulunmuştur. Osmanlı Dönemi sikkelerinden ilki Sultan II. Mahmud Dönemi'ne ait olup 1839-1840 tarihlidir. İkinci sikke ise Abdülmecid Dönemi'ne ait olup 1860-1861 tarihlidir. Bizans Dönemi sikkesi ise 1030–35 / 1042 yıllarına tarihlendirilmektedir.

Kazı çalışmalarında bulunan boş kurşun kovanları, at nalları ve sütunlar üzerinde grafiti biçiminde yazılmış Yunanca yazılar; yapının Kurtuluş Savaşı sürecinde Eskişehir ve çevresini işgal eden Yunan kuvvetlerince, Ankara yolunu gözlemleyecek bir grup asker tarafından bir üs olarak kullanıldığını göstermektedir.

Melik Gazi Türbesi ve kazılar sonucunda ortaya çıkartılan zaviye (Kazı sonuçlarının gösterdiği gibi türbeden sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır.) yapısının adına yapıldığı kişi ile ilgili tarihî kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak zaviyenin Melik Gazi Zaviyesi olarak bilinirliliği -ki bazı arşiv kayıtları 1798 yılına kadar ayakta olduğunu ve Melik Gazi Zaviyesi olarak bilindiğini göstermektedir[8]- zaviyenin Danişmendli Emiri Melik Gazi Mehmet Gümüştekin'le ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Sivas, Malatya, Amasya Tokat ve Kayseri bölgelerinde hâkimiyet kuran Danişmendlilerin Süleyman Şah'ın 1086 yılında ölümüyle birlikte özellikle Eskişehir bölgesinde güç kazandıkları bilinmektedir.[9] Nitekim Gümüştekin unvanıyla bilinen Melik Gazi Mehmet Gümüştekin'in batıya yaptığı bu akınlardan birinde, 1134 yılında *"Seyitgazi Nahiyesi'ne bağlı Arapviran Karyesiyle Çukur Ağıl Karyesi arasında yer alan bir toprak kale civarında vefat ederek buraya defnedildi."* denilmektedir.[10]

Yukarıda söz konusu olan yerleşimlerden, Çukur Ağıl Karyesi bugün Seyitgazi'nin 9 km kuzeybatısında bulunan ve bugün de Çukurağıl olarak bilinen mahalleyi işaret etmektedir. Arapviran olarak bahsi edilen yerleşim ise zaviyenin bulunduğu Doğançayır Mahallesi olmalıdır. Nitekim 1960 yılına kadar Arapören olarak bilinen yerleşim bu tarihten sonra Doğançayır ismini almıştır. Bugün Doğançayır'ın 3 km güneyinde bulunan Melik Gazi Türbesi söz konusu bu iki yerleşimin arasında yer alır. Bu durum, mevcut zaviyenin ve de türbenin bu tarihsel bilgi ile ilişkilendirildiğini gösterir.

Eskişehir ve çevresinde bir kısmı günümüze ulaşan, bir kısmı da yayınlardan tespit edilen çok sayıda tekke ve zaviye bulunmaktadır.[11] Bu durum bölgenin yoğun Türkmen yerleşmesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar bölgede otuz tarikat zaviyesinin varlığını ortaya koymaktadır ki bunlardan 5'i XIII. yüzyıla, 12'si XIV. yüzyıla ve 13'ü XV. yüzyıla tarihlenmektedir.[12]

Tarikat yapılarının bölgedeki sayısal fazlalığı, siyasal otorite boşluğu içinde bulunan bölgenin tarikatlar ve tarikat zaviyeleri vasıtası ile kontrol altında tutulmaya çalışıldığının bir göstergesi olarak düşünülmektedir.[13]

8 BAOA. AE.SSLM.III 237 13777, H-29-12-1212/ M. 14.07.1798 tarihli belge, Seyitgazi kazasına bağlı Melik Gazi Zaviyesi ismiyle kaydedilen zaviyenin Ömer Halife ibn-i Mustafa isimli zaviyedarının ölümü üzerine yerine Mektubizade Mehmed Rıza'nın atandığını göstermektedir.

9 Say, Y. (2003), Seyyid Batal Gazi, Şucaeddin Veli, Üryan Baba, Alevi Akademisi Yayını, Ankara, s. 9.

10 Say, Y. (2005), "Anadolu Kültür, Edebiyat ve İnanç Tarihinde Önemli Bir Kaynak: Battalname", Prof. Dr. Neşet Çağatay'a Armağan, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir, s. 164.

11 Doğru, H., (2005), s. 28.

12 Altınsapan, E. (1999), s. 210.

13 Altınsapan, E. (1999), s. 211.

SAHABE-İ KİRAM, SİVRİHİSAR VE ŞEYH BABA YUSUF SİVRİHİSARÎ

MURAT ÜNALLI[1*]

"Bu şehrde yatur Cafer-i Tayyar
Bu şehrde yatur Şeyh Abd-i Vehhab
Bu yirdedür bu zümrenün mezarı
Müşerref eylemişlerdür diyarı"

Selman-ı Farisî (RA):
Cennet'in Hasret Çektiği Sahabe

Hz. Muhammed'in (SAV) rehberliğinde yetişen sahabenin oluşturduğu topluluk, İslam'ı ilk kaynağından öğrenmiş ve öğrendiklerini de insanlara var güçleri ile iletmişlerdir. Hz. Peygamber, "Ashabım yıldızlar gibidir." şeklinde ifade buyurarak sahabeyi övmüş ve ümmetinin örnek insanları olarak göstermiştir.[2]

Selman-ı Farisî (RA); "İki Cihan Serveri"nin en güzide sahabelerindendir. Hak ve hakikati araya araya bulmuş birisidir. Bu büyük sahabe hazretleri bidayette Hristiyan iken sonradan Müslim olmuştur. Tabii ki bu vaziyete maceralı bir merhaleden geçmiştir. Memleketi İran'dan başlayarak sırasıyla Şam, Musul, Musul'dan sonra Nusaybin'e, oradan da Ammuriye'ye gelmiştir. Burada bir müddet kalmış, çalışıp bir miktar koyun ve sığır elde etmiştir. Arap kaynaklarında Amuriye/Ammuriye olarak anılan "Amorium"un bugünkü konumu ve adı hakkında yaptığımız araştırmada iki farklı açıklamaya rastladık: Bugünkü adıyla Hisarköy, Afyonkarahisar'ın 70 km kuzey doğusunda, Emirdağ ilçesinin 12 km doğusunda, Ankara'nın 180 km güneybatısında yer alır.[3] Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi'nde ise Ammuriye, "Anadolu'da Sivrihisar" açıklamasıyla verilmiştir.[4]

Kendisinden Hristiyanlık hakkında bilgi aldığı bir papaz ölüm döşeğinde iken ona pek yakında Arap yarımadasında İbrahim peygamberin Hanif dini üzere gönderilecek son peygamberin geleceğini haber verir.[5] Rahibin ölmesine yakın vermiş olduğu nasihat çok ibretli idi. O rahip, Hz. Muhammed'in (SAV) geleceğini ve son peygamber olduğunu kitaplarından biliyordu. Onun bazı evsafını Hz. Selman'a izah etti. O da şudur: "Oğlum, dünyada artık bizim mesleğimizde ve yolumuz üzerinde bulunan kimseyi tanımıyorum. Ancak İbrahim'in dini üzerine gönderilecek peygamberin gelmesi çok yakındır. Bil ki o, Arap topraklarında zuhur edecek; sonra iki taşlık arasında (Medine) bir yere hicret edecektir. Eğer bir yolunu bulursan benim ölümümden sonra o diyara git."[6] Böylelikle yolunun Sivrihisar'dan geçtiğine inanılan Sahabe-i Kiram; buradan ayrılmış, aradığına kavuşmuştur. Zira "Men talebe şey'en ve cedde vecede". Yani kim bir şeyi ister, talep eder ve ciddiyetle üzerinde durursa onu bulur, elde eder.

Selman-ı Pak Hazretleri, Hendek Savaşı'nda hendek kazma fikrini vermiş ve de çok başarılı olmuştur. Zahid bir kişiliğe sahip olan Selman-ı Farisî, ilim öğrenmeye düşkünlüğü ile ashab-ı Suffe arasında önemli bir yer edindi. Hz. Ömer (RA), Selman-ı Farisî Hazretlerini Medayin'e vali olarak tayin etti. O bu vazifeyi layıkıyla yerine getirdi. Mütevazı yaşantısı ile halkın teveccühünü kazandı. Orada da Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Kabri Şerifleri Medayin'dedir.

Selman-ı Farisî Hazretleri, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Aleyhissalâtu vesselâm'ın berberliğini yapmıştır. O yüzden berberler onu pir ittihaz etmişlerdir. Fütüvvet teşkilatının gelişmesinde önemli rol oynamış, aynı zamanda pek çok tasavvufi silsilenin içinde yer almıştır.[7]

Ahiliğin Anadolu'da kurucusu Ahi Nimetullah Evran olarak bilinir. Debbağların Piri diye tanınan bu kişiye Ahilik Selman-ı Farisî ve Suheyb-i Rumi'den geçmiştir. Bütün ahiler arasında bu ananevi şecereye çok önem verilir.

Bizim bu zatı anlatmaya kalemimiz aciz kalır. Onu en iyi Peygamberimiz, bir kısmını aşağıda zikrettiğimiz hadis-i şeriflerle övmüştür.

"Selman bizdendir, Ehl-i Beytimizdendir."[8]

"Allah bana ashabımdan hususi olarak dört

"Oğlum, dünyada artık bizim mesleğimizde ve yolumuz üzerinde bulunan kimseyi tanımıyorum. Ancak İbrahim'in dini üzerine gönderilecek peygamberin gelmesi çok yakındır. Bil ki o, Arap topraklarında zuhur edecek; sonra iki taşlık arasında (Medine) bir yere hicret edecektir. Eğer bir yolunu bulursan benim ölümümden sonra o diyara git."

1* Araştırmacı-Yazar
2 Arif Aytekin, "Delâilü'n-nübüvve'ye Konu Teşkil Eden İki Sahâbî: (Selmân-ı Farisî ve Abdullah b. Selâm)", Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: I, Sayı: I, 2017 Sayfa: 27-40.

3 Talat Koçak, Arkeolojik Veriler ve Yazılı Kaynaklar Işığında Amorium Kentinin Tarihi (En Eski Çağlardan Bizans Yerleşiminin Sonuna Kadar), Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, s. 1.

4 Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi, Çev.-Şerh: A. Naîm, K. Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 1581, Kaynak Eserler: 201, C. 3, İstanbul, 2019, s. 22. https://tecridisarih.diyanet.gov.tr/sayfacep.php?CILT=3 (Erişim Tarihi: 08/06/2021).
5 İbrahim Hatiboğlu, "Selmân-ı Fârisî", TDV İslam Ansiklopedisi, 36. Cilt, İstanbul, 2009, s. 441-443.
6 Adem Apak, İranlı İlk Müslüman Sahâbî Selmân-ı Fârisî (r.a.), https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6541 (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

7 İbrahim Hatiboğlu, A.g.m.
8 İbrahim Hatiboğlu, A.g.m.

Şeyh Baba Yusuf Sivrihisari Hazretlerinin Yaptırdığı Camii, Sivrihisar–Eskişehir

kişiyi sevdiğini bildirip benim de onları sevmemi emretti. Bunlar Ali, Miktad bin Esved, Selman ve Ebu Zer'dir."[9]

"Cennet üç kişiyi şiddetle arzu eder. Bunlar; Ali, Ammâr ve Selmân'dır." (Tirmizî, "Menâkıb", 34)[10]

Cafer-i Tayyar (RA)

Peygamber Efendimizin amcasının oğlu, dördüncü halife Hz. Ali'nin (RA) ağabeyi ve ilk Müslümanlardandır. "Fakirlerin Babası" övgüsüne mazhar olmuştur. Nitekim ashabın muhtaçlarını, fakirlerini daima gözettiğinden dolayı "ebü'l-mesâkîn" lakabıyla da anılıyordu. Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber'den sonra en cömert olarak Cafer-i Tayyar'ı gösterir. Resul-i Ekrem ahlakı itibarıyla kendisine benzediğini belirterek onu takdir ve taltif ederdi. Mekkeli müşriklerin Müslümanlara eziyet ve işkenceleri artınca Hz. Cafer, hanımı Esma bint Umeys ile birlikte Habeşistan'a hicret eden ikinci kafileye katıldı ve Hz. Peygamber tarafından bu kafileye başkan tayin edildi. Mute'de düşmanla yapılan şiddetli muharebede kırk yaşında iken şehit oldu ve bu arada iki kolu da kesildi. Hz. Peygamber, Cafer'in kesilen iki koluna karşılık yüce Allah'ın iki kanat ihsan ettiğini ve onlarla cennette uçtuğunu haber vermiştir. Bu sebeple kendisi "tayyar" (uçan) diye anılmaktadır.[11]

9 Yaşar Akaslan, Hakikat Arayışına Adanmış Çileli Bir Ömür: Selmân-ı Fârisi, https://yayin.diyanet.gov.tr/Category/GetArticles?id=2653&categoryId=65 (Erişim Tarihi: 11/06/2021).
10 Yaşar Akaslan, Cennetin Hasretini Duyduğu Sahâbi: Ammâr B. Yâsir, https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=33620 (Erişim Tarihi: 11/06/2021).
11 Ahmet Önkal, "Ca'fer b. Ebû Tâlib", TDV İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, İstanbul, 1992, s. 548-549.

Cafer-i Tayyar Hazretlerinin Sivrihisar ilçesinde de bir türbesi bulunmaktadır. Ayrıca 580 Numaralı ve Sultan II. Selim Han Dönemi Hudâvendigâr Livâsı Sivrihisar Kazası Evkaf Defterinde "Cafer-i Tayyar Zaviyesi Vakfı" kaydı bulunmaktadır. Bu zaviyeden günümüze sadece türbe ulaşabilmiştir.

Cafer-i Tayyar Hazretlerinin Ürdün'ün Al-Karak şehrinde türbesi bulunmaktadır.[12] Sivrihisar ilçesinde de bir türbesi bulunmaktadır. Ayrıca 580 Numaralı ve Sultan II. Selim Han Dönemi Hudâvendigâr Livâsı Sivrihisar Kazası Evkaf Defterinde "Cafer-i Tayyar Zaviyesi Vakfı" kaydı bulunmaktadır. Bu zaviyeden günümüze sadece türbe ulaşabilmiştir.[13] Şeyh Baba Yusuf Sivrihisarî Hazretleri Mevhûb-ı Mahbûb adlı eserinde Cafer-i Tayyar Hazretlerinin kabrinin Sivrihisar'da bulunduğunu şu dizelerle anlatmaktadır:

"Vechün dördüncisi budur ki iy yâr

Bu şehrde yatur Cafer–i Tayyar"[14]

Şeyh Baba Yusuf Sivrihisarî: Anadolu'ya İlk Kutsal Emaneti Getiren Zat

Sivrihisar'da yetişen manevi büyüklerden biri de Şeyh Baba Yusuf Hazretleridir. Hayatı hep istikametle gitmiş, pek çok talebe yetiştirmiş, halka sürekli vaaz-ı nasihatte bulunmuş, her daim irşad vazifesini ifa etmiştir. Anadolu'da yetişen evliya zatlardan olan Baba Yusuf, Sivrihisar'da doğduğu için doğduğu yere istinaden kaynaklarda "Sivrihisârî" veya "Seferihisârî" lakaplarıyla anılmaktadır. Bayezid Han'la Şeyh Yusuf arasında yapılan "babalık ve oğulluk" akdinden sonra Bayezid Han'ın ona "Baba" diye hitap ettiği ve bundan dolayı onun "Baba" lakabıyla anıldığı halk arasında söylenmektedir. Şeyh Baba Yusuf'un ilk hocası, babası Şeyh Baba Halil'dir. Daha sonra Sivrihisar'ın en ünlü medreselerinden olan Selçuk Medresesi'nden icazet alır.[15]

12 Abdülkerim Erdoğan, Eskişehir Bilgeleri, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Semih Ofset, Ankara, 2014, s. 3.
13 Abdülkerim Erdoğan, A.g.e., s. 3, 5.
14 Ahmet Kartal, Şeyh Baba Yûsuf Sivrihisarî ve Eserleri, bilig-7/Güz '98, s. 137. http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3504-published.pdf
15 Ahmet Kartal, A.g.m., s. 137, 138.

Eserde Sivrihisar'dan bahsettiği beyitlerde Cafer-i Tayyâr ile Şeyh Abdülvehhâb'ın Sivrihisar'da medfun olduğunu söylemektedir. Kırklar'ın burada toplandığını; Hacı Bayram-ı Velî'nin, Kırklar'ın makamının burası olduğunu ifade ettikten sonra Yunus Emre'nin burada yattığını belirtmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerini gören Baba Yusuf Hazretleri Sultan II. Bayezid Han'ın kendi adına yaptırdığı camide ilk vaiz olarak görevlendirilmiştir.[16] Rivayete göre Sultan, Bayezid Camisi'ni yaptırdığında güzel vaaz veren bir âlim ister. O an akla Sivrihisar'da bulunan Baba Yusuf gelir ve Bayezid Camisi'nde ilk vaazı verir. Hatta vaazın tesirinden üç gayri-müslimin İslamiyet'e geçtiği söylenir.[17]

II. Bayezid'in izniyle Sivrihisar'a dönen Şeyh Baba Yusuf Sivrihisarî irşad görevine aralıksız devam etmiş, bir yandan da müderrislik yapmıştır.

Baba Yusuf Hazretleri hacca gitmiştir. Bir sene mücavir olarak Mekke-i Mükerreme'de kalmış ve Hacer-ül Esved yanında Mevhûb-ı Mahbûb eserini ilhamen yazmıştır. Bu eseri inceleyen âlimler, eser sahibinin Arapça ve Farsçaya muazzam seviyede vâkıf olduğunu ve Kur'anî ilimlere azami derecede hâkim olduğunu söylerler. Eserde Sivrihisar'dan bahsettiği beyitlerde Cafer-i Tayyâr ile Şeyh Abdülvehhâb'ın Sivrihisar'da medfun olduğunu söylemektedir. Kırklar'ın burada toplandığını; Hacı Bayram-ı Velî'nin, Kırklar'ın makamının burası olduğunu ifade ettikten sonra Yunus Emre'nin burada yattığını belirtmiştir. Hacı Bayram-ı Velî'nin yaşadığı coğrafi bölge olarak (Ankara ve civarı) Sivrihisar'a gelmesi mümkündür. Yine Sarıköy, yakın bir geçmişe kadar Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine bağlıydı.[18]

"Vechün dördüncisi budur ki iy yâr
Bu şehrde yatur Cafer-i Tayyar

Budur altıncı vech ko itmegil hâb
Bu şehrde yatur Şeyh Abd-i Vehhâb

Bişinci vech budur kırklar efendi
Bu yirde cem' olur dinle bu pendi

Rivayet böyledür Şeyh Hacı Bayram
O sultânu's-suyûh zi-lutfu nik-nâm

Dinmiş kırkların budur makamı
Güzâf görmen dirimiş bu makamı

'Azîzlerimiş hususa Yûnus Emre
İdermiş zühd ü 'uzlet uyup emre

Bu yirdedür bu zümrenün mezarı
Müşerref eylemişlerdür diyarı"[19]

Bütün bu saydığı isimlerin Sivrihisar'ı "müşerref eylediklerini" söyleyen Şeyh Baba Yusuf Sivrihisarî daha sonra Medine-i Münevvere'ye gelerek Hz. Peygamber'in ravzasını ziyaret etti. Hz. Peygamber'in merkad kapısında bulunan asasını Anadolu'ya getirdi. Asayı üç parçaya ayırıp bir parçasını Bursa'da Emir Sultan'ın türbesine, bir parçasını Ankara'da Hacı Bayram Veli'nin türbelerine, bir parçasını da muhtemeldir ki Sivrihisar'daki Şeyh Baba Yusuf Camii'ne bıraktı. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar bu camide "asa-yı şerif" odasında korunduğu bilinmektedir. Asa-yı şerif adına bazı şiirler bulunmaktadır. Aşağıdaki şiir ise Mukayyit Süleyman Şükri Efendi tarafından yazılmıştır:[20]

"Hazreti fahrin mübarek destine almış asadır bu
Nidâ-i ümmetîde sînesi yanmış asâdır bu

Lisân-ı hâl ile söyler hemîşe mana
Hücresinde âşık asâ âh eder asâdır bu

Firâk-ı iştiyâkından bütün yanmış denir ammâ
Şeff-î azamın destine yüz sürmüş asâdır bu

Hâl-i pür-sûzânına bakdıkça verir hayret ü velh
Ser-â-pâ sinesin dâğ eylemiş asâdır bu

Öyle lutfa mazhar olmuş kim bu belde ehl-i Hakka
Fahr-i âlem dest-i pâkile şeref bulmuş asâdır bu

Enbiyânın serveri dü-cihânın bâisi
Âşıkân-ı ümmete yâdigâr kılınmış asâdır bu

Şükrüye yüzün sürüp eyle tazarru hem niyâz
Kim şefi'-i rûz-ı mahşerden eser kalmış asâdır bu"

(Eser hame-i acizi Süleyman Şükrü el-ma'ruf "Mukayyıt", bi-Medine-i Sivrihisar Günyüzü, sene 1280)

Hz. Peygamber'in merkad kapısında bulunan asasını Anadolu'ya getirdi. Asayı üç parçaya ayırıp bir parçasını Bursa'da Emir Sultan'ın türbesine, bir parçasını Ankara'da Hacı Bayram Veli'nin türbelerine, bir parçasını da muhtemeldir ki Sivrihisar'daki Şeyh Baba Yusuf Camii'ne bıraktı. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar bu camide "asa-yı şerif" odasında korunduğu bilinmektedir.

Alemdâr-ı Nebi: Hz. Abdülvehhâb (RA)

Şeyh Baba Yusuf'un ifadelerine göre Abdulvehhâb Hazretleri, sahabenin fakihlerinden olup zühd ü takva sahibidir. Cömert olduğu kadar cesur bir kimsedir. (bk. Mevhûb-ı Mahbûb, 197a)

16 Güray Kırpık, "Şeyh Baba Yusuf Sivrihisarî", Eskişehir Bilgeleri, haz. Abdülkerim Erdoğan, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Semih Ofset, Ankara, 2014, s. 525.
17 Ahmet Kartal, A.g.m., s. 139.
18 bk. Çağhan Sarı, "Mihalıççık'ta Bulunan Yunus Emre Mezarının Nakilleri", Fetih ve Medeniyet, Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, s.272-287.
19 Ahmet Kartal, A.g.m., s. 137.
20 Güray Kırpık, A.g.e., s. 527; Ahmet Kartal, A.g.m., s. 151.

Rivayete göre Medine'de iken manevi âlemde veya rüya-yı sadıkada Hz. Peygamber tarafından Baba Yusuf'a bu asayı üç parçaya bölmesi işaret edilir. Baba Yusuf, bu asayı almak için Hz. Peygamber'in türbesine geldiğinde, aynı rüyanın türbenin hizmetkârlarının reisi tarafından da görülmesinden dolayı onun asayı almasına izin verilmiş. Baba Yusuf, asayı aldıktan sonra Anadolu'ya dönmüş ve kendisine buyrulan şeyi aynen yerine getirmiştir.[21] Bu Asâ-yı Şerif-i Mübareke yüzyıllarca Sivrihisar'da ziyaretgâh olmuştur. Dünyanın dört bir yanından ziyaret için gelinmiştir.

XV. asrın evliya zatlarından olan Baba Yusuf'un adı etrafında çeşitli menkıbeler oluşmuştur. Onun halk arasında manen yükselmiş bir Allah dostu ve Hak âşığı olduğunu açık bir şekilde gösteren menkıbelerden birisi şu şekildedir: Şeyh Baba Yusuf Hazretleri bir cuma gecesi itikafta iken rüyasında Hacı Bayram Veli Hazretleri ona "Sivrihisar kırkların cem olduğu mübarek bir yerdir. Şu anki mescidi yık, oraya bir camii yap. Allah Kerimdir. Allah inayet edecektir." diye söyler. Sivrihisar'da kendi adındaki camii ve kıble cihetindeki türbeyi yaptırır. Fakat camiinin ismi sonradan değiştirilmiş, türbe de yakın bir zamanda yıkılmıştır. Hatta camii inşa edilirken bazı kerametler de zuhur eder. Bir gün kum ve taş biter. Ustalar "Hocam yarın gelmeyelim." der. O da onlara "Sizler geliniz, Allah Kerimdir, Allah Kerimdir." diye cevap verir. Hakikaten mahalle sakinleri ve ustalar inşaat mahalline gelince görürler ki kum ve taş gelmiş. "O zaman biz evlere gidelim, hayvanlarımızı getirelim." derler. Bakarlar ki hayvanlar terlemiş, yorulmuş. Anlarlar ki sabaha kadar bu hayvanlar o kum ve taşları taşımışlar.

Caminin kıble tayini aşamasına gelinir. Baba Yusuf ile usta arasında kıble tayini hususunda ihtilaf çıkar. Baba Yusuf kıble cihetini gösterir. Usta da "Hocam, diğer camilerin kıblelerine bakınız nasıl; siz nereyi gösteriyorsunuz!" diye itiraz eder. Baba Yusuf da ısrar ile gösterdiği yönü söyler. Usta inat edince "Bre usta, aşağıya in gel! Ayağıma bas!" der. Usta Kâbe-i Muazzama'yı karşısında görür. Sonra özür diler, dediğini yapar. Evliya zatları da bir daha tecrübe etmemeye karar verir. İlerleyen zamanda Sivrihisar'da kıble tayini yapılırken en müstakim kıblenin Baba Yusuf Camii'nin olduğu ortaya çıkar.

Baba Yusuf Hazretleri aynı zamanda muazzam bir hattattır. Yazmış olduğu Farsça tefsirli Kuran-ı Kerim hattatlıkta üstün vasıflara sahip olduğunu göstermektedir. Şiirlerinde de Kuran'ın bütün emirlerinin yerine getirilmesini, "Şer'-i Nebî"den ayrılmamayı; ehl-i sünnete bağlı, samimi bir Müslüman olmayı tavsiye ettiğini görmekteyiz:[22]

Kadem ırmayalum şer'-i Nebîden
Baîd olmayalum merdân-ı dinden

Kabûl eylen anı ne dirse Kur'ân
Netîce dîn ola İslâm u îmân

Devlet nizamına dair devlet erkânına da nasihatleri olan Şeyh Baba Yusuf Sivrihisarî; cömertlik, adalet ve amel (salih ve güzel iş) üzerinde durur:

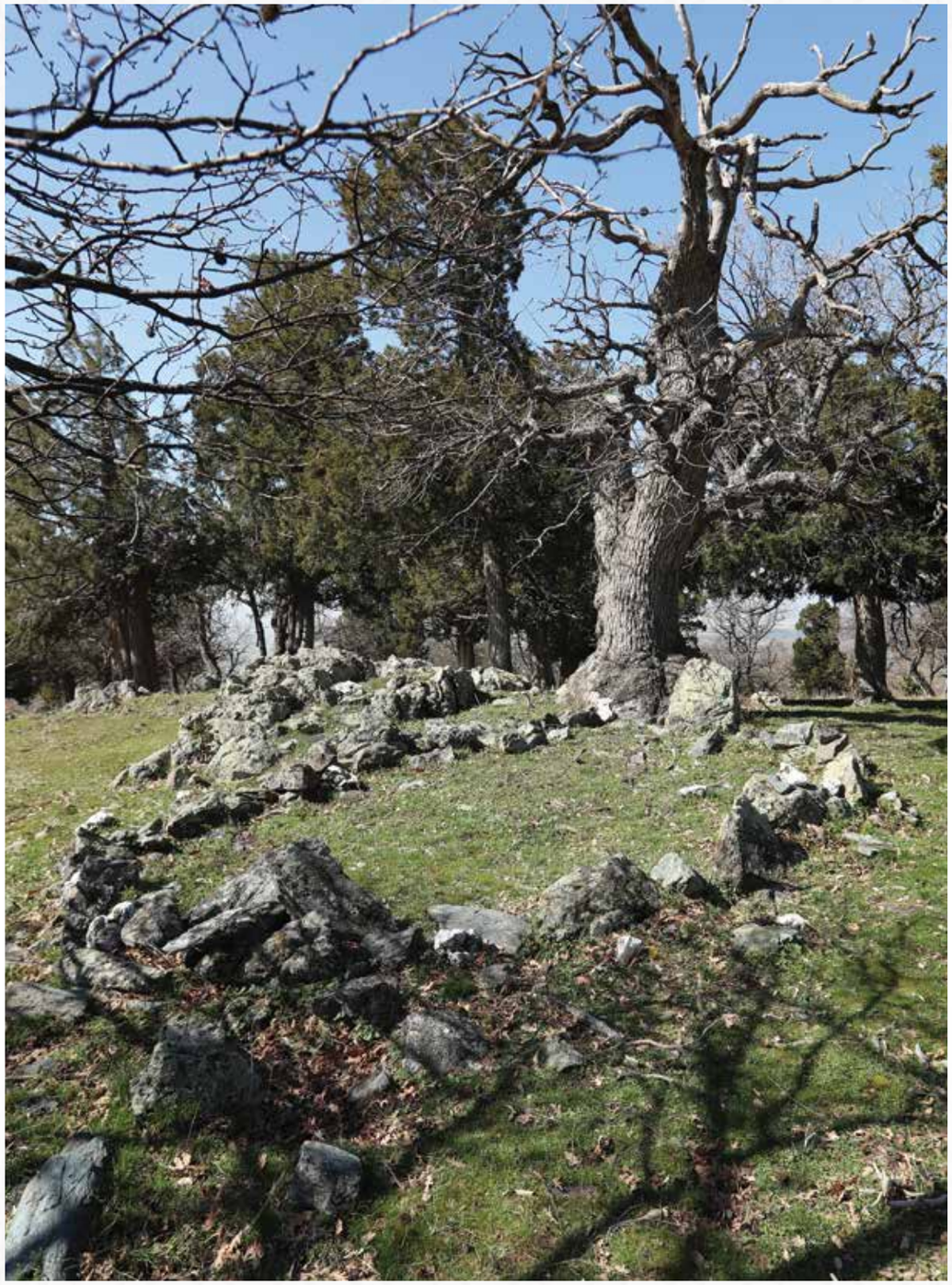
"Dimişlerdür nizâm üç nesnededür
Sehâ vü hem adl bir de ameldür

Bu üçü ki ola şâh-ı cihânda
Huzur bulur reâyâ her zamanda.[23]

Kabri İstanbul'daki Eyyûb El-Ensârî Hazretlerinin (RA) türbesinin yakınlarındadır.

21 https://www.sivrihisar.com.tr/seyh-baba-yusuf.html (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

22 Ahmet Kartal, A.g.m., s. 140.
23 Güray Kırpık, A.g.e., s. 531.

Gözet Dede Yatırı, Mihalıççık-Eskişehir

NASREDDİN HOCA FIKRALARINDA MEDENİYET TASAVVURU

ZÜLFİKAR BAYRAKTAR[1*]

Nasreddin Hoca fıkraları bütün yönleri ile ele alındığında bunların bir fıkra tipi oluşturduğu ve Nasreddin Hoca'nın tarihî kişiliğini yansıtmaktan öte Türk milletinin kolektif bilincini ve kolektif karakterini yansıtmakta olduğu görülür.

Sözlü anlatı geleneğimiz içerisinde müstesna bir yere sahip olan fıkrayı konusu hayattan alınmış, kısa ve yoğun anlatımlı; insani kusurlarla günlük yaşamda ortaya çıkan kötü ve gülünç olayları, çatışmaları mizahi bir üslupla yansıtan; genellikle bir tip etrafında oluşturulmuş, her ortamda her yaştan insan tarafından eğlendirmek ve ders vermek gibi temel işlevlere sahip kısa anlatı türü (Bayraktar, 2010: 35) olarak tarif edebiliriz. Edebiyatımızda ister sözlü ister yazılı gelenekte olsun bütün fıkralar şu veya bu şekilde halkın yarattığı herhangi bir fıkra tipine bağlı olarak anlatılır. Fıkraların temel özelliklerinden biri de zaten budur. Fıkra tipi, fıkranın bir kahramanıdır ama tek kahramanı değildir. Çünkü fıkrada yer alan başka kahramanlar da bulunabilir. Peki, halkın kendisini temsil etme gücünü verdiği bu ana karakter, şahıs ya da tip kimdir? İşte bu durumu açık bir şekilde ortaya koyabilmek için fıkralardaki ana tipe *"fıkra tipi"* adı verilmektedir (Yıldırım, 1998: 18).

Fıkra tipleri tarihî ve yaşamış kişilikler olabileceği gibi çeşitli toplulukların, azınlıkların, bölge ve yörelerin ortak özelliklerinin bir araya gelmesinden meydana gelen; fiziki ve ruhi portre kazanmış, ortak yapı hususiyetlerini belli bir şahsiyet hâlinde meydana koymuş, kişilik vasfı belirmiş tipler de olabilir (Yıldırım, 1998: 18). Bir yönüyle aslına bakılacak olunursa neredeyse bütün fıkra tipleri, öz ve tarihî kişilikleri unutulmuş veya bundan kurtulmuş şahıslar arasından meydana gelmiştir. Doğduğu ve yaşadığı cemiyetin ortak yönlerini temsil ettiği ölçüde de tip; yayılma, tanınma ve kabul edilme alanını genişletmiştir. İnsani ve toplumsal unsurları bünyesinde taşıyan fıkra tipleri, geleneksel sözlü anlatı geleneği içerisinde var olma kabiliyetini göstermiştir. Burada unutulmaması gereken en önemli husus, tiplerin temsil ettiği şahsiyeti yine onlara halkın kazandırdığı gerçeğidir. Halk onları görmek istediği kalıplar içinde kabul etmiştir ve bu sebeple de *halkın gözü, kulağı, hissiyatı, aklı, yargı gücü, zekâsı ve sesi olma* görevine hak kazanmışlardır. Hâl böyle olunca hiçbir fıkra tipi, ferdî şahsiyet olarak ifade edilmez. Tipin şahsiyeti cemiyetin ve bu cemiyette yaşayan insanların ortak eğilimlerinden şekillendiğine göre bu tip hiçbir zaman ferdî tip olarak değil ortak şahsiyeti temsil eden *"fıkra tipi"* olarak açıklanabilir (Yıldırım, 1998: 18).

Bizim geleneksel fıkra anlatı kültürümüz içerisindeki en önemli tiplerden biri de Nasreddin Hoca'dır. Nasreddin Hoca tarihî şahsiyetinden ziyade, fıkraları ile neredeyse tüm dünyada nam salmış bir fıkra tipimizdir. Yerelden evrenselliğe uzanan çizgide böyle bir başarıyı yakalamış olmasının temel nedeni *insanı, tüm yönleriyle yansıtmasında* yatmaktadır. Nasreddin Hoca fıkralarında *sadece Türk insanının değil, tüm insanlığın ortak meseleleri* ele alınır ve bu meseleler *belli bir hoşgörü atmosferi içerisinde* çözüme bağlanır (Bayraktar, 2021: 209). Türkiye'de Nasreddin Hoca konusunda yapılan çalışmalar, ona Sivrihisar ile Akşehir arasında XIII. yüzyılda bir hayatı uygun görmüştür. Bu temel üzerine oturtulan çalışmalar başka coğrafyalardaki, başka bağlamlarda Nasreddin Hoca fıkralarını sonradan oluşmuş fıkralar olarak ele almış; hatta çoğunu belirlenen çeşitli kriterlere uymamaları sebebiyle uydurma kabul edip yok saymayı tercih etmiştir. Balkanlarda *(Macaristan, Romanya, Makedonya, Yunanistan), Irak'ta, Suriye'de, Kıbrıs'ta, Kafkasya ve Azerbaycan'da, Kumuklar'da, Karaçay ve Malkar Türklerinde, Karakalpaklar'da, Kazan'da, Gagavuzlar'da, Başkurdistan'da, Çuvaşlar'da, Altay ve Hakaslar'da, Türkistan Alanında, Kazakistan'da, Özbekistan'da, Türkmenistan'da, Kırgızistan'da* veya başka bir Türk coğrafyasında bugün de yaşamaya devam eden canlı Nasreddin Hoca gözlerden kaçırılmıştır. Buralardaki Nasreddin Hoca fıkralarının bir bölümü Anadolu'daki fıkralara benzemektedir. Ancak Anadolu'da karşılaşmadığımız fıkraların sayısı da az değildir. Üstelik buralardaki Nasreddin Hoca fıkralarında tarihî ve coğrafi mekân değişmekte, dekor değişmekte, Hoca eşekten indirilip ata bindirilmektedir. Bu fıkralarla birlikte, halkın muhayyilesinde yaşayan efsanelerde Nasreddin Hoca, doğma büyüme o yörenin insanı olarak görülmektedir. Nasreddin Hoca'nın ünü o kadar büyüktür ki hatta bazı yerel ve ünlü tarihî şahsiyetlerin fıkraları bile Hoca'nın ününden dolayı ona bağlanarak anlatılmaktadır. Folklorun dinamizmi içinde halk bunu benimsemekte ve Nasreddin Hoca'yı bu bağlam içinde yaşatmaktadır (Oğuz, 2009: 556-557).

Balkanlarda (Macaristan, Romanya, Makedonya, Yunanistan), Irak'ta, Suriye'de, Kıbrıs'ta, Kafkasya ve Azerbaycan'da, Kumuklar'da, Karaçay ve Malkar Türklerinde, Karakalpaklar'da, Kazan'da, Gagavuzlar'da, Başkurdistan'da, Çuvaşlar'da, Altay ve Hakaslar'da, Türkistan Alanında, Kazakistan'da, Özbekistan'da, Türkmenistan'da, Kırgızistan'da veya başka bir Türk coğrafyasında bugün de yaşamaya devam eden canlı Nasreddin Hoca gözlerden kaçırılmıştır. Buralardaki Nasreddin Hoca fıkralarının bir bölümü Anadolu'daki fıkralara benzemektedir.

1* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

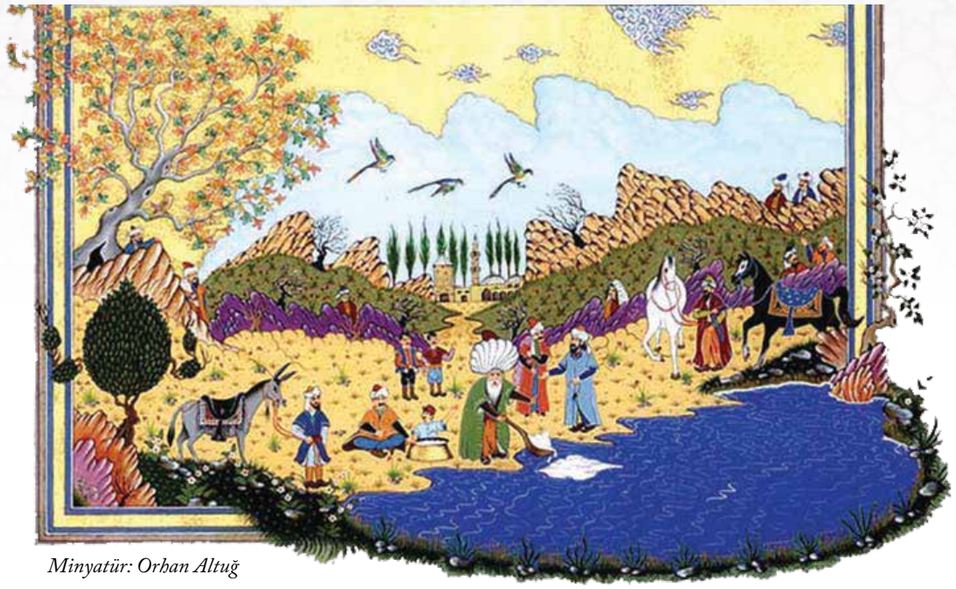
Nasreddin Hoca tarihî olarak belli bir dönemde yaşamış olsa da biz onu zaman kavramından da arındırıp her dönemin Hoca'sı, her kuşağın güldürü ustası ve gülme yaratıcısı, kısacası Türk mizahının çağlar ve coğrafyalar arası bir unsuru olarak anlatmayı ve dinlemeyi tercih ederiz. Nasreddin Hoca ne belli bir bölgenin ne de belli bir dönemin insanıdır. Nasreddin Hoca bütün Türk dünyasının ve hatta Türk boylarına coğrafi ve kültürel olarak komşu olan milletlerin ve toplumların güldürü ustası olduğu gibi, o sadece yaşadığı kabul edilen 13. yüzyılın değil kendi döneminden itibaren Türk coğrafyasında yaşamış ve yaşayacak bütün kuşakların Nasreddin Hoca'sı olmuş ve olmaya devam edecektir (Ekici, 2009: 271). Dolayısıyla Nasreddin Hoca fıkraları geçmişten günümüze birçok araştırmacının üzerinde çalıştığı bir konu olagelmiştir.

Nasreddin Hoca ve temsil ettiği medeniyet tasavvuru bizlere çok önemli ipucular sunmaktadır. Nasreddin Hoca fıkraları bütün yönleri ile ele alındığında bunların bir fıkra tipi oluşturduğu ve *Nasreddin Hoca'nın tarihî kişiliğini yansıtmaktan öte Türk milletinin kolektif bilincini ve kolektif karakterini yansıtmakta olduğu görülür*. Nasreddin Hoca fıkralarında sonuç olarak ortaya çıkan gülme sadece sıradan bir refleks değildir. Bu, bilinçli bir gülmedir. Gülen kişi bu yolla kendini ve karşısındakini belli bir hoşgörü atmosferi içinde yargılar ve bu durumu yine hoşgörü ile çözüme bağlar. Bu durum; *Türk milletinin kendisiyle barışık olduğunu, komplekslerinden arındığını, kendi eksikliklerinin farkına varıp buna gülebildiğini göstermektedir.* Kişinin eksikliklerini fark etmesi, buna gülebilmesi ve bununla ilgili çözüm üretmeye çalışması sağlıklı bir zihnin sonucudur (Bayraktar, 2013: 151; Kırman, 2005: 57).

Genel olarak Nasreddin Hoca fıkra metinlerinin hemen hemen hepsi, mizah çeşidi olarak değerlendirildiğinde nükte başta olmak üzere hiciv ve ironiye örnek teşkil etmektedir. Bu fıkralarda motif ve amaç; keşfetme, aydınlatma ve düzeltmedir. Fıkraların alanı; insan tabiatı, kelime ve fikirler, ahlak ve davranıştır. Fıkralarda metot veya araç olarak gözlem, sürpriz ve vurgulayarak etkilemenin kullanıldığını söyleyebiliriz. Fıkraların hâkim olduğu dinleyici kitlesini de sempatik tipler, zeki tipler ve kendinden emin tipler oluşturmaktadır. Nasreddin Hoca fıkralarında mizah unsuru oluşturulurken birden çok metot ve yöntem kullanılmıştır. Bunların belli başlı olanlarını mantık dışı durum ve sözlere başvurma, uyumsuzluk, kelime oyunları, kafiye oyunları, benzetme, şaşırtıcı zekâ oyunları; beklenmedik, akla gelmedik nedenler, ihtimaller ortaya atma; umulmadık, şaşırtıcı davranış ve sözler; abartma, ima, taşlama ve çağrışım şeklinde sıralayabiliriz (Bayraktar, 2010: 379).

Nasreddin Hoca fıkralarındaki mizahın genel niteliklerinden biri de fıkralarında sözden doğan komiğin daha çok, durumdan doğan komiğin daha az oluşudur. Yani fıkralarda söz komiği, hareket komiğine ağır basmaktadır. Bu durum Nasreddin Hoca fıkralarının sinema ve tiyatroya uyarlanmasında sorun oluşturmaktadır. Nasreddin Hoca'nın mizahında söz ve hareket komiği genellikle birbirini tamamlayan iki unsurdur. Nasreddin Hoca fıkralarındaki son espri cümlelerinden bazıları zamanla atasözü ve deyim hâline gelmiştir. *Acemi bülbül ancak bu kadar öter, bindiğin dalı kesme, ipe un sermek, kazın ayağı, buyurun cenaze namazına, el elin eşeğini türkü çağıra çağıra arar, damdan düşenin hâlini damdan düşen anlar, fakirin malı gözünün önünde gerek, mavi boncuk kimdeyse benim gönlüm ondadır, yorgan gitti kavga bitti, parayı veren düdüğü çalar vb.* gibi atasözü ve deyimler bunlardan bazılarıdır (Bayraktar, 2010: 380).

Nasreddin Hoca fıkraları her kuşak tarafından sahiplenilerek günümüze kadar gelmiştir. Kültür ve özellikle de geleneksel sözlü kültüre sahip çıkma bakımından bu durum son derece önemlidir. Bir diğer önemli unsur ise güncelle-

Minyatür: Orhan Altuğ

medir. Geleneksel kültürün canlı kalabilmesi, benimsenmesi onun güncellenmesi ile mümkündür. Konuya bu açıdan baktığımızda Nasreddin Hoca başta olmak üzere fıkra kültürümüzde güncelleme yapılabilmekte ve dolayısıyla Nasreddin Hoca ve onun etrafındaki anlatmalar çağları aşabilmektedir. Birçok fıkra zamanla Nasreddin Hoca'ya bağlanmış, başka kişilere ait fıkralar Nasreddin Hoca fıkrasıymış gibi anlatılmaya başlanmıştır. Bu fıkralara yenileri eklenmiş ve fıkra sayısı zamanla daha da artmıştır. Bu bakımdan yaşayagelen Nasreddin Hoca'nın fıkraları değil Nasreddin Hoca fıkralarıdır. Hoca'yı ve fıkraları 13. yüzyıl Anadolu halkı yaratmış, yaratım süreci çağlar boyu sürmüştür (Bayraktar, 2010: 380).

Nasreddin Hoca'yı ahmak ve sersem gösteren fıkralar da vardır. Bu, bir sıkıntıdan kurtulmak için aptallık taslamak, kendini aptal yerine koymak bağlamında değil yabancılaştırma ögesinin ya da özelliğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Nasreddin Hoca fıkralarında gerçekler şudur ya da budur şeklinde öğüt verilerek açıklanmaz. Durumun çelişkisi ele alınır ve insanın düşünmesi sağlanır. Fıkralarda yer alan, eleştirilmesi gerekli alandır. Uyumsuzluk Nasreddin Hoca fıkralarının özünü oluştururken büyük ölçüde biçimini ve kurgusunu da oluşturur. Nasreddin Hoca fıkralarında heyecan ve dramatik gerilim yoktur. Bu, fıkraların biçim ve içerik özelliğindendir. Nasreddin Hoca fıkralarında anlatılan olaylar ne kadar kötü olursa olsun dramatize edilmez. Dinleyicide acımaya, korkuya ve gözyaşına yol açmaz. Aksine güldürür ve bu güldürmenin sonucunda halkın kendisini eleştirdiğini, yargıladığını, düşünmeye ve denemeye itildiğini görürüz (Bayraktar, 2010: 381).

Nasreddin Hoca fıkralarında konu olarak önce küçük bir olay öykü biçiminde anlatılır. Bu olay içerisinde kişiler ve çevre hakkında da bilgi verilir. Sonuç olarak da Nasreddin Hoca'nın o konu ve olayla ilgili nüktesi bulunur. Bu nükteler anlaşılır, kısa ve açıktır. Nasreddin Hoca fıkralarının asıl konusu insan ve insan ilişkileridir. Bu fıkralarda insanoğlunun nefsani tutumları, gü-

Fıkralardaki eleştirinin temel amacı, kişinin kendi yaptığı yanlışın farkına vararak bundan ders almasıdır. Kişinin kendisinin hatalarının farkına varmasını sağlamak için ustalıkla işlenmiş bir dil kullanılır. Nasreddin Hoca fıkralarının hemen hemen bütününde sadece Türk insanının değil bütün dünya insanlarının ortak sorunları genel özellikleriyle ele alınır. Nasreddin Hoca'nın tüm dünyada kabul görmesinin en önemli nedenlerinden biri de budur. Tüm insanlık, sorunlarının ustaca çözümünü bu fıkralarda bulur.

lünç tarafları, yanlışları, zaafları, hataları, sakarlıkları ve çaresizliği ele alınır. İnsan ilişkilerindeki kimi sorunlar üzerinde durulur. Fıkralarda hakaret ve saygısızlık içeren unsurlara rastlanmaz. Fıkraların bütününde insana, topluma, çevreye ve diğer varlıklara karşı saygı ve sevgi esastır. Yine fıkralardaki eleştirinin temel amacı, kişinin kendi yaptığı yanlışın farkına vararak bundan ders almasıdır. Kişinin kendisinin hatalarının farkına varmasını sağlamak için ustalıkla işlenmiş bir dil kullanılır. Nasreddin Hoca fıkralarının hemen hemen bütününde sadece Türk insanının değil bütün dünya insanlarının ortak sorunları genel özellikleriyle ele alınır. Nasreddin Hoca'nın tüm dünyada kabul görmesinin en önemli nedenlerinden biri de budur. Tüm insanlık, sorunlarının ustaca çözümünü bu fıkralarda bulur. Bu fıkralarda neredeyse ele alınmayan bir tip, üzerinde durulmayan sosyal bir mesele yok gibidir (Bayraktar, 2010: 381).

Nasreddin Hoca tipi ekseninde oluşan fıkra anlatı geleneği, aynı zamanda büyük bir medeniyet tasavvurunun da hem yansıması hem de taşıyıcısı konumundadır. Nasreddin Hoca ile alakalı yukarıda özetlenmeye çalışılanların dışında ifade edilmesi gereken en önemli husus ise, bu medeniyet tasavvurunun büyük bir hoşgörüden beslendiği gerçeğidir. Tarihî vakalar, birlikte yaşama sanatının kolay olmadığını birçok örnekle bizlere göstermiştir. Özellikle farklı inançlara ve kültürlere sahip toplulukların bir arada barış ve hoşgörü içerisinde yaşamasının tarihte örnekleri çok azdır. Nasreddin Hoca fıkralarının kaynak noktası olarak kabul ettiğimiz Anadolu toprakları, hoşgörü atmosferinde ve birlikte yaşama kültürüne sahip nadir coğrafyalardandır. *"Yaradılanı Yaradan'dan Dolayı Sevmek"* fikri ve anlayışı yüzyıllardır bu coğrafyada yaşayan insan tipolojisini de etkilemiş ve insanların davranışları üzerinde önemli etkiye sahip olmuştur. Yunus Emre'nin de *"Söz ola kese savaşı, söz ola bitire başı / Söz ola ağılı aşı, bal ile yağ ede bir söz"* şeklinde ifade ettiği sözün değeri ve etkisi meselesi o dönemin sosyal yaşantısında ve dolayısıyla sözlü geleneğinde çok önemli bir yere sahipti. Güzel görmek, güzel söz söylemek, söylerken incitmeden ve kırmadan söylemek bugün olduğu gibi dün de çok büyük ehemmiyet arz ediyordu.

Nasreddin Hoca tipi ekseninde dünden bugüne korunarak ve güncellenerek yaşam kabiliyeti gösteren tüm fıkralarda bu hoşgörü ve birlikte yaşama sanatının inceliklerini görmek mümkündür. Bu fıkralarda özellikle kırmadan, kızmadan, kızdırmadan, gönül yıkmadan ve umutsuzluğa düşürmeden insani olan tüm olumsuz özellikler tenkit edilir ve içinde bulunulan çıkmaz için bir yol aranır. Bu duruma en güzel örneklerden biri de şu fıkradır*: "Kendini uyanık sanan komşularından birisi her seferinde olduğu gibi, Nasreddin Hoca'ya gelerek çamaşır ipini ister. Nasreddin Hoca vermeye niyetli olmadığı için,*

– Sen biraz bekle, hanıma bir sorayım, der.

İçeri girer. Az sonra dönüp ipi veremeyeceğini,

Nasreddin Hoca fıkralarının kaynak noktası olarak kabul ettiğimiz Anadolu toprakları, hoşgörü atmosferinde ve birlikte yaşama kültürüne sahip nadir coğrafyalardandır. "Yaradılanı Yaradan'dan Dolayı Sevmek" fikri ve anlayışı yüzyıllardır bu coğrafyada yaşayan insan tipolojisini de etkilemiş ve insanların davranışları üzerinde önemli etkiye sahip olmuştur. Yunus Emre'nin de *"Söz ola kese savaşı, söz ola bitire başı / Söz ola ağılı aşı, bal ile yağ ede bir söz"* şeklinde ifade ettiği sözün değeri ve etkisi meselesi o dönemin sosyal yaşantısında ve dolayısıyla sözlü geleneğinde çok önemli bir yere sahipti.

– Bizim hanım ipe un sermiş, diyerek açıklar.

Hocanın komşusu şaşırır:

– Hocam, der, hiç ipe un serilir mi?

Nasreddin Hoca gülümseyerek cevap verir:

– İnsanın vermeye gönlü olmayınca elbette ipe un da serilir (Türkmen 1999)*."*

Bu fıkrada da olduğu gibi Nasreddin Hoca, her seferinde insanların iyi niyetlerini suistimal eden kişilerin taleplerini haklı sebeplere bağlı olarak, kırmadan ve üzmeden reddederek bizlere sosyal ve komşuluk ilişkilerimizde önemli bir iletişim tekniği konusunda rehberlik etmiştir.

"Bir gün Nasreddin Hoca'nın evine, meraklı ve dedikoducu komşu kadınlardan birisi gelerek,

– Hocam, demiş, senin karın çok geziyor.

Nasreddin Hoca,

– Yanlışın var, demiş.

Kadın iddiasında diretmiş:

– Ben, senin karının çok gezdiğini kendi gözlerimle görüyorum, demiş.

Nasreddin Hoca da fikrinde diretmiş:

– Ben de yanlış olduğunu söylüyorum. Eğer senin dediğin gibi bizim hanım çok gezseydi, arada sırada bizim eve de uğrardı (Sakaoğlu: 2005)*".*

Nasreddin Hoca burada ince bir ironi dili kullanarak eşi ve hanesi noktasında dile getirilen bir eleştiriye kırmadan ve terslemeden cevap vererek karşıdaki muhataba etkili bir mesaj vermiştir. İnsanların bir arada yaşamasının temel ve önemli yollarından birinin insanların hayatlarına ve mahremiyetlerine saygı göstermek olduğu gerçeği, Nasreddin Hoca'nın vermiş olduğu cevapla en etkili şekilde ete kemiğe bürünmüştür.

"Bir gün, Nasreddin Hoca'nın yolu bir köye düşer. Akşamüzeri olduğu için köyün imamına konuk olur. İmam, Nasreddin Hoca'yı güler yüzle karşılar. Nereden geldiğini, nereye gittiğini, hâlini hatırını güzelce sorar.

Sonra da,

– Hocam, der. Uykusuz musun, yoksa susuz musun?

Karnı çok aç olan Nasreddin Hoca, yemekten hiç söz etmeyen ev sahibine,

–Yolda gelirken açlıktan pınarın başında epeyce uyumuştum, deyiverir (Ünal: 2005)*".*

Eve gelen misafir bizim kültürümüzde aynı zamanda "Tanrı Misafiri" sözüyle karşılanır ve ağırlanır. Bu fıkrada da olduğu gibi Nasreddin Hoca insani bir isteğini incelikle ve zekice bir üslupla dile getirerek ev sahibine geleneksel misafirperverliğimizle alakalı bir hatırlatmada bulunmuştur.

"Bir tanıdığı yolda karşılaştığı Nasreddin Hoca'ya,

– Yahu Hoca Efendi, acaba bizim dünyamız kaç arşındır, diye sormuş.

Tam o sırada bir cenaze geçmeye başlamış önlerinden. Nasreddin Hoca cenazeyi göstermiş:

Nasreddin Hoca Mahallesi, Sivrihisar-Eskişehir

"Bir tanıdığı yolda karşılaştığı Nasreddin Hoca'ya,

– Yahu Hoca Efendi, acaba bizim dünyamız kaç arşındır, diye sormuş.

Tam o sırada bir cenaze geçmeye başlamış önlerinden. Nasreddin Hoca cenazeyi göstermiş:

– Ona sor, demiş. Bak o ölçüp biçmiş de gidiyor bu dünyadan".

Dünyanın faniliği, bu dünyanın bir imtihan yeri olduğu ve hepimizin bu dünya hanında misafirliğimizin bir gün son bulacağı gerçeği bu fıkrada en güzel şekliyle dile gelmiştir.

– Ona sor, demiş. Bak o ölçüp biçmiş de gidiyor bu dünyadan (Duman: 2008)".

Dünyanın faniliği, bu dünyanın bir imtihan yeri olduğu ve hepimizin bu dünya hanında misafirliğimizin bir gün son bulacağı gerçeği bu fıkrada en güzel şekliyle dile gelmiştir. Nasreddin Hoca tıpkı Yunus Emre'nin *"Mal sahibi mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi? Mal da yalan, mülk de yalan, var biraz da sen oyalan!"* dediği gibi bu fıkrasında hayatın gerçek manasına mizahi bir üslupla dikkat çekmektedir.

"Hoca bir gün Timur'un huzurundaymış. Aralarında tam iki arşın uzaklık varmış. Timur sormuş birden:

– Söyle bakalım Hoca, eşekle senin aranda ne fark var?

Hoca lafı yapıştırmış:

– Tam iki arşın efendimiz (Babacan, 2006: 47)". Bu fıkrada Timur'un kendini bilmemesi ve Nasreddin Hoca'nın şahsında Anadolu Müslüman Türk halkını ezmeye çalışması onu zor durumda bırakmıştır. Aristo'nun ifade ettiği gibi insanlar kendilerine gülünmesinden hoşlanmadıkları için gülme, haksızlık yapanları yeniden doğru yola sokan bir toplumsal düzenleyici gibi hizmet verebilir (Morreall, 1997: 9). Timur, yaptığı hakaretin karşılığını bularak toplumun eleştiri silahı ile kendisine verilen cezaya razı olmuştur. Haksızlık yapanları doğru yola sokan gülme, aynı zamanda bizlerin toplum içinde nasıl davranmamız gerektiği hususunda da önemli bir etkiye sahiptir. Bu gibi durumlarda toplumun verdiği ceza çok acımasız olabilir. Bu acımasızlık bazen bir gülme kadar masum görünse de daha ciddi ve kalıcı tesirler bırakabilir. Timur'un Hoca'ya eşek demeye çalışması ve Hoca'nın kıvrak zekâsı ile ona haddini bildirmesi bu duruma güzel bir örnektir (Bayraktar, 2012: 272).

Nasreddin Hoca fıkraları üzerinden, ortaya koyduğu medeniyet zenginliğinin derinliklerinde uzun bir yolculuğa çıkmak elbette ki mümkün. Burada aslında sorulması gereken en önemli hususlardan biri de bizlerin bu zengin kültür hazinesini genç kuşağın istifadesine nasıl sunacağımız üzerine olmalıdır. Nasreddin Hoca da tıpkı Yunus Emre gibi dil ve düşünce dünyamızın en önemli figürlerinden biridir. Başta ortaya koyduğu fikir dünyası ve fıkralarında kullanılan arı Türkçesi ile çağlar ötesinden günümüze evrensel mesajlar vermeye devam etmektedir. Hoşgörü, birlikte yaşama kültürü ve yaradılanı Yaradan'dan ötürü sevme fikri Nasreddin Hoca'da da tıpkı Yunus Emre'de olduğu gibi en yalın şekliyle kendine yer bulur. Nasreddin Hoca bu özelliklerinden dolayıdır ki yerelden ulusala, ulusaldan evrensele uzanan çizgide sadece Anadolu coğrafyasında değil tüm dünyada bilinen ve anılan bir değerdir. UNESCO bu bağlamda, milletler arası yakınlaşma ve hoşgörüyü geliştirmek için üye devletlerin evrensel öneme sahip kişilerini anma ve kutlama yıl dönümleri kapsamına almaktadır. Nasreddin Hoca da bu kapsamda birçok coğrafyada anılan ve değeri tüm dünyaca bilinen bir değerimizdir.

Köklü devlet geleneğine sahip milletler, öngördükleri kültür politikalarını hayata geçirirken gelecek kuşağa ruh ve istikamet kazandıracak projelere öncelik verirler. Bu anlayışa göre kültür politikalarının üretilmesinde havza ile hafıza arasındaki bağları sağlıklı temeller üzerine kurmak, geçmişi tüm yönleriyle değerlendirmek, tarihimize ilişkin bütün zenginlikleri kucaklamak ve günümüz şartlarının gerçekliğinden kopmamak büyük önem arz etmektedir. Bunun gereğini yerine getirmek için de söz konusu kültürel havzaların doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Dün ile bugünü ve yarını buluşturmak için yapılacak tüm girişimlerde bu temel prensip bizler için yol gösterici olmalıdır. Ayrıca kültürel mirasın korunması ve aktarılması sürecine tüm vatandaşların da dâhil edilmesi, kültürel ve sanatsal etkinliklerin her yerde erişilebilir olması ve yapılacak faaliyetlerin toplumun düşünce ve davranışları üzerinde farkındalık oluşturması beklenmektedir. Özellikle devlet politikalarının sürdürülebilirliği noktasında bu çok önemlidir.

Hızla değişen ve dönüşen dünyada hayatın bize dayattığı yeni yaşam modelleri insanoğlunu kalabalıklar içerisinde yalnızlaştırmış, bu durum birey ve toplum psikolojisini olumsuz yönde etkilemiştir. İçinde var olduğu toplumla bağları kopan birey, insani değerlerini yavaş yavaş yitirmiş ve zamanla mutsuzlaşmıştır. Nasreddin Hoca'nın çağlar ötesi ve güncelden vermiş olduğu mesajlar, dün olduğu gibi günümüz insanlığı için de hâlâ çok anlamlı ve işlevseldir. Nasreddin Hoca'yı değerli yapan yönü tarihî bir şahsiyet olmasından öte, ahlakı ve kültürüdür. Fıkralarında tüm insanlığı ortak kıymetler etrafında kenetleyebilecek değerler bütününe vurgu yapmasının yanı sıra insan ve var olmanın önemine değinmiştir. Aile, komşuluk, iş, arkadaş, akraba ve daha birçok alandaki iletişim biçimimizin değiştiği günümüz dünyasında Nasreddin Hoca fıkra geleneği, ahlakı ve kültürü ile yoğrulmak, yaşam biçimimizi onun öngördüğü hoşgörü ve sevgi atmosferi ekseninde şekillendirmek başta birey ve toplum huzuru için büyük öneme sahiptir. Hoşgörü ve sevgi, başta birey ve toplumun tüm katmanları tarafından ihtiyaç duyulan temel iki unsurdur. İletişim kuramayan, anlamayan, ön yargılı ve bunun doğal bir sonucu olarak sevmeyen bir toplumun baştan sona tüm değerleri ile yozlaşması kaçınılmazdır. Nasreddin Hoca'nın nasıl anlaşılması ve anılması gerektiği sorusu, aslında tam da bu noktada kendine yanıt bulmaktadır.

İnsanların birbirine tahammül edemediği, neredeyse her kıtada savaşların ve ölümlerin yaşandığı, ırkçılığın ve inançlar üzerinden insani ayrımcılığın yapıldığı, doğanın sınırsız tüketim kaynağı olarak görüldüğü, çevrenin sorumsuzca kirletildiği, hayvanların eziyete uğradığı, çocukların istismar edilip kadınların şiddete maruz kaldığı, boşanmaların artıp komşuluk ilişkilerinin bitme noktasına geldiği, sosyal medyada bile insanların birbirine tahammül edemeyip "*sosyal medya terörü*" diye bir kavramın literatüre girdiği, trafikte yol tartışması yüzünden cinayetlerin işlendiği ve hoşgörüsüzlüğün neredeyse toplumun tüm katmanlarına sirayet ettiği bir dünyada yaşıyoruz. COVID-19 pandemisinin tüm dünyada, başta birey ve top-

Aile, komşuluk, iş, arkadaş, akraba ve daha birçok alandaki iletişim biçimimizin değiştiği günümüz dünyasında Nasreddin Hoca fıkra geleneği, ahlakı ve kültürü ile yoğrulmak, yaşam biçimimizi onun öngördüğü hoşgörü ve sevgi atmosferi ekseninde şekillendirmek başta birey ve toplum huzuru için büyük öneme sahiptir.

lum üzerinde yarattığı olumsuz etkileri de göz önüne alındığında insanoğlunun her alanda yeni arayış ve beklentilere girdiği bir vakadır. Özellikle insani olan ve bize insanlığımızı hatırlatan temel kavramlar yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Tablo, uyandırdığı tüm kötü izlenime rağmen elbette ki umutsuz okunmamalı. Nasreddin Hoca'nın, tıpkı Yunus Emre gibi ortaya koyduğu ve "*Yaradılanı sev, Yaradan'dan Ötürü*" sözü ekseninde şekillenen felsefesi bile yukarıda bahsi geçen tüm olumsuz durumlara çözüm olabilecek vizyonu bizlere sunmaktadır. Dolayısıyla Nasreddin Hoca'nın fıkralarındaki düşünce sisteminin günümüz meselelerine çözüm sunabilmesi noktasında somut projelerle ete kemiğe bürünmesi büyük öneme sahiptir.

Kaynakça

Babacan, E. (2006). Nasreddin Hoca'yı Nasıl Bilirdiniz, Karmat Yayıncılık, İstanbul.

Bayraktar, Zülfikar (2010). Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Bayraktar, Zülfikar (2012). "Nasreddin Hoca ve Timur Konulu Fıkraların Gülmede Üstünlük Kuramı Açısından Değerlendirilmesi". TEKE, Sayı: 1, Sayfa: 265-274.

Bayraktar, Zülfikar (2013). "Nasreddin Hoca Fıkralarının Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramlarından Yayılma ve Gelişme Kuramlarına Göre Tahlili", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 14, Sayfa: 141-152.

Bayraktar, Zülfikar (2021). "Nasreddin Hoca Fıkralarının Çizgi Filme Uyarlanmasında Karşılaşılan Problemler Üzerine", JASSS, Yıl: 14, Sayı: 84, Sayfa: 209-218.

Duman, Mustafa (2008). Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası, Heyemola Yayınları, İstanbul.

Ekici, Metin (2009) "Gülme Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, [Uluslararası Sempozyum, 8–9 Mayıs, Akşehir: 2008], Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, Sayfa: 271-280.

Kırman, Ümral Deveci (2005). "Nasreddin Hoca Fıkralarında Eksikliğe Dayalı Gülmeceyi Yaratan Karşıtlıklar", I. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Sempozyumu Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı, (6–7 Temmuz, 2005–Akşehir), Sayfa: 318-335.

Morreall, J. (1997). Gülmeyi Ciddiye Almak, çev. Kubilay Arsever–Şenar Soyar, İris Yayınları, İstanbul.

Oğuz, Öcal (2009). "Nasreddin Hoca Fıkraları mı; Nasreddin Hoca'nın Fıkraları mı?", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları [Uluslararası Sempozyum, 8–9 Mayıs, Akşehir: 2008] Ankara, Sayfa: 555-560.

Sakaoğlu, Saim (2005). Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler, Akçağ, Ankara.

Türkmen, Fikret (1999). Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi) Transkripsiyon, İnceleme, Metin, Akademi Kitabevi, II. Baskı, İzmir.

Ünal, Gıyas (2005). Nasreddin Hoca'nın Eski Yeni Öyküleri ve Öğretileri, Barış Kitapevi, İstanbul.

Yıldırım, Dursun (1998). Türk Bitiği Araştırma ve İnceleme Yazıları, Akçağ Yayınevi, Ankara.

"Yavrum! Dünya ve dünyanın yaldızı seni gururlandırmasın, aldatmasın. Zira dünya yeşil, parlak, tatlıdır. Ona gönül bağlayan, peşinden gider. Onu terk edene kendisi gelir. Dünyanın kalıcı olmasına bir yol yoktur. Yavrum! Dünyayı terk et. Zira dünyayı istemekle dininin gitmesi söz konusudur. Dünyada bir yabancı gibi, yahut yolcu gibi ol ve kendini kabir ehlinden say. Nasıl girdinse dünyadan öyle çık. Zira yarın kıyamet gününde isminin nasıl olacağını bilemezsin."

(Şeyh Şehâbeddin Sühreverdi Türbesi'nin Girişinde Asılı, Hz. Sühreverdi'nin Oğluna Hitaben Yazdığı Vasiyetinden)

ÖRNEKLERİYLE NASREDDİN HOCA LATİFELERİNİN TASAVVUFİ ŞERHLERİ

SELAMİ ŞİMŞEK[1*]

O, mensubu bulunduğu toplumun sıkıntılarını bizzat yaşamış bir âlim ve derviş olarak tasavvufi fikirlerin topluma intikalinde ve tasavvufun vermek istediği mesajın halk tabakalarına iletilmesinde mizah ve nükteyi bir metot olarak kullanmış ve bunu başarma tarzı, kendi millî sınırlarını aşarak dünyaya yayılmıştır.

Konumuza geçmeden önce Nasreddin Hoca'mızın yaşadığı dönem, muhiti, tasavvufla olan bağlantısı, tarikatı ve latifelerinin tasavvufi kaynakları hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Osmanlı Dönemi'nde yazılan eserlerde "evliyâ-yı kirâm"dan olduğu belirtilen ve latifeleri bu bağlamda değerlendirilen Nasreddin Hoca (v. 1284) yakın zamanlara kadar genellikle sırf güldürmek için fıkra ve nükteler anlatan, mizah ve şakalar yapan bir komedyen olarak sunulmaktaydı. Ancak gerek akademik, gerek diğer çevrelerce yapılan ciddi çalışmalar; durumun hiç de öyle olmadığını, Hoca'nın bir din adamı, bilge ve sufi olduğunu ortaya koymuştur.

Öncelikle Hoca'nın, elimizde mevcut bilgi ve belgelere göre Selçukluların yıkılış döneminde, yani XIII. asırda yaşadığını kaydedelim. Büyük savaş, isyan ve iç karışıklıklara sahne olan söz konusu asırda tasavvufi düşüncenin ve tarikatların zirveye çıktığını da belirtmek gerekir. Hoca'nın yaşadığı bölge -Eskişehir, Konya, Karaman, Akşehir gibi yerler- ve zaman dilimi büyük tasavvuf önderlerine tanıklık etmiştir: Muhyiddin İbnü'l-Arabî (v. 1240), Hacı Bektaş-ı Veli (v. 1271), Seyyid Mahmud Hayrânî (v. 1268), Mevlana Celaleddin Rumî (v. 1273), Yunus Emre (v. 1321), Şeyyad Hamza, Sarı Saltuk ve Akşehirli Bilgin Sinaneddin.

İşte bu savaş, isyan ve karışıklıklardan bunalan halk; çareyi Moğol İstilası sebebiyle Anadolu'ya kaçan dervişlerin şefkatli kucağı, mütebessim çehresi, umut dağıtan tekkesine sığınmakta bulmuştur. Çünkü yaşanan buhranların zarar boyutu sadece maddi olmamış, manevi bakımdan da büyük yaralar açmıştı. Bu sebeple

1* Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı

Esasen Hoca'nın latifelerinin tasavvufi anlamlar taşıdığının ilk işaretini Ebu'l-Hayr Rûmî vermiştir. Şöyle ki Rûmî, ileride latifelerin tasavvufi şerhleri kısmında da geleceği üzere meşhur Sarı Saltuk ile Hoca arasında geçen latifenin akabinde Hz. Peygamber'in "Mecaz hakikatin görünümü gibidir." hadisine yer vererek *"Pes bildi kim bu Molla Nasrüddin gerçi zahirde hep mecazdır. Lakin hakikat söylermiş, mecazi sözü suret eylermiş."* demiştir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Hoca'nın söylediği şeyler mecazidir, yani hikmet ve inceliklerle doludur.

toplum büyük bir umutsuzluğa düşmüş, ortada hurafe ve batıl inançlar kol gezmeye başlamış; dolayısıyla halka ümit ve neşe verecek, hak ve hakikati anlatacak âlim ve ariflere ihtiyaç hâsıl olmuştu. İşte Mevlana, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Seyyid Mahmud Hayrânî ve Nasreddin Hoca gibi ulular; bu yaraların sarılması, hak ve hakikatin öğretilmesi için görev üstlenmiş şahsiyetlerden birkaçıdır.[2]

1. Nasreddin Hoca'nın Tasavvufla İrtibatı ve Tarikatı

XIII. asırda yaşamış olan Nasreddin Hoca, Sarı Saltuk'la pirdaş olup Akşehir'de tekke kurarak ömrünün sonuna kadar burada faaliyet göstermiş olan Seyyid Mahmud Hayrânî'nin dervişidir. Bazı kaynaklarda Seyyid Mahmud Hayrânî'nin civarında bulunan mezar taşlarındaki "er-Rifâî" nisbetlerine göre tekkesinin kendisinden çok zaman sonra Rifâîlerce yönetildiği belirtilmektedir. Yakın zamanda elde edilen bilgilere göre İbnü's-Serrâc'ın (v. 1346) *Tuffahu'l-Ervâh* ve Ebubekir Ayderûsî'nin (v. 1508) *en-Necmu's-Sâ'i* isimli eserlerine göre Mahmud Hayrânî'nin şeyhi Üveysîlik yoluyla Ahmed Rifâî'dir. Bu sebeple Nasreddin Hoca'nın Rifâîlik yolundan olduğu ortaya çıkmış durumdadır.

2. Nasreddin Hoca Latifelerinin Tasavvufi Kaynakları

Nasreddin Hoca'nın latifelerinin kaynağı çok boyutlu olmakla birlikte latifeler dikkatli bir şekilde incelediğinde onların birtakım psikolojik, sosyal, felsefi, dinî ve bilhassa tasavvufi kaynaklardan beslendiği görülmektedir.[3]

Hoca'yı gerek yukarıda izah etmeye çalıştığımız durum ve şartlar, gerekse Seyyid Mahmud Hayrânî'den almış olduğu tasavvufi terbiye çerçevesinde yaşadığı dönemin sosyal, siyasi, dinî ve tasavvufi etkilerinden soyutlayarak değerlendirmek gerçekçi bir yaklaşım olmasa gerektir.

Bir kere Hoca, mensubu bulunduğu toplumun acılarını bizzat yaşamış bilge bir kişi olarak tasavvufi fikirlerin topluma intikalinde ve tasavvufun vermek istediği mesajın halk tabakalarına iletilmesinde mizah ve nükteyi bir metot olarak kullanmış ve bunu başarma tarzı, kendi millî sınırlarını aşarak dünyaya yayılmıştır. Aynı yaklaşımı rahmetli A. Süheyl Ünver'de de görmekteyiz. Nitekim o "Nasreddinimiz Fıkralarındaki Mistik Anlamlar" adlı makalesinde şunları söylemektedir: *"Selçuklu Devleti'nin dâhili gaileler ve buhranlı değişiklikleriyle sarsılan halkımızın ruhiyatını yükseltmekte Nasreddin Hocamız da büyük şahsiyetler zamanında kendisine düşen vazifeyi halkı düşündürerek ve güldürerek yetiştirmek suretiyle ifa etmiştir."*[4]

2 Selami Şimşek, Nasreddin Hoca ve Tasavvuf (İnceleme-Şerh), Buhara Yay., İstanbul 2011, 2. Baskı, s. 110-111; a.mlf., "Nasreddin Hoca'nın Şeyhi, Tarikatı ve Silsilesi Üzerine", Eskiyeni Aylık Şehir Kültürü Dergisi, Sayı: 43, s. 56-62.

3 Bu konuda geniş bilgi için bk. Şimşek, Nasreddin Hoca ve Tasavvuf, s. 104 vd.

4 Süheyl Ünver, "Nasreddinimiz Fıkralarındaki Mistik Anlamlar Üzerine", Eskişehir Anma Günleri

Hoca'nın latifelerinin tasavvufi kaynağı hakkındaki delillerden belki de en önemlisi, bu latifelerin taşıdığı mistik anlamlar sebebiyle tasavvufi değerlendirme ve şerhlere müsait olmalarıdır.[5] Esasen Hoca'nın latifelerinin tasavvufi anlamlar taşıdığının ilk işaretini Ebu'l-Hayr Rûmî vermiştir. Şöyle ki Rûmî, ileride latifelerin tasavvufi şerhleri kısmında da geleceği üzere meşhur Sarı Saltuk ile Hoca arasında geçen latifenin akabinde Hz. Peygamber'in "Mecaz hakikatin görünümü gibidir." hadisine yer vererek *"Pes bildi kim bu Molla Nasrüddin gerçi zahirde hep mecazdır. Lakin hakikat söylermiş, mecazi sözü suret eylermiş."* demiştir.[6] Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Hoca'nın söylediği şeyler mecazidir, yani hikmet ve inceliklerle doludur.

Nasreddin Hoca'nın latifelerinin kaynağı çok boyutlu olmakla birlikte latifeler dikkatli bir şekilde incelediğinde onların birtakım psikolojik, sosyal, felsefi, dinî ve bilhassa tasavvufi kaynaklardan beslendiği görülmektedir.

Bu konuda Abdülbaki Gölpınarlı, Hoca'ya nispet olunan latifelerin büyük bir kısmının tasavvufun folklorumuza tesirlerini gösterdiğini ve bunun da gerçekten incelemeye değer bir konu olduğunu; aranıp, taranıp, incelenip ve eleştirilirse orijinal eserlerin ortaya çıkacağını belirtirken[7] Mehmet Önder, Hoca'nın latifelerini tasavvufi bir görüş ve düşünüşle izah edenlerin onda geniş ve köklü bir mistik anlayış bulduğunu, bunun sebeplerini ise Seyyid Mahmud Hayrânî'nin etkilerinde aradıklarını kaydetmektedir. Önder ayrıca Hoca'nın latifelerinin mistik anlam taşıyabileceğini; aslında tasavvufun, insanları kötülüklerden, dünya hırsından, kinlerden arıtmak ve doğruya, güzele yöneltmek; onu insan-ı kâmil (olgun insan) yapabilmek olduğunu, Hoca'nın toplumdaki fonksiyonunun bundan farklı olmadığını; bu görevi Mevlana'nın aydınlar, okumuşlar arasında icra ederken Hacı Bektaş'ın halk kitlelerine yöneldiğini ve bundan dolayı Hoca ile sufiler arasında bir ilişki kurmanın yadırganmaması gerektiğini ifade etmektedir.[8]

Ahmet Aytaç ise nasıl ki Sa'dî Şirâzî'nin *Gülistân*'ı, Abdurrahman Câmî'nin *Baharistân*'ı, Mevlana'nın *Mesnevî*'si hep nükte ve kıssadan hisse hikâyelerle dolu olup kimse bu ulu şahsiyetleri komedyen olarak göstermiyorsa Nasreddin Hoca'nın latifelerinin de aynı şekilde kabul edilmesi gerektiğini; zira geçmişe bakıldığında pek çok âlimin, mutasavvıfın öğretilerini, mesajlarını nüktedan bir üslupla kurgulayıp yaşatarak mesaj verdiklerini dile getirmektedir.[9]

Bizim bu hususta kanaatimiz; Ünver, Önder, Gölpınarlı ve Aytaç'ın serdettiği bu düşünceler eksenindedir.

3. Örnekleriyle Nasreddin Hoca Latifelerinin Tasavvufi Şerhleri

3.1. Yunus Emre (v. 1320)

Yunus Emre'nin hemşehrisi Nasreddin Hoca ile karşılaşıp karşılaşmadığını bilemiyoruz. Ancak Yunus'un 1240 yılında dünyaya gelmesi ve Hoca'nın 1284 yılında vefat etmesi bunun mümkün olabileceğini göstermektedir. Öte taraftan Yunus'un gerek yazdığı şathiyeleri, gerekse bazı şiirlerindeki nükteli ifadeler onun latife ve mizah kültürüne oldukça vakıf olduğunu göstermektedir. Mesela Mustafa Tatcı tarafından bulunan bir Yunus şiirinde Hoca'mızın "ipe un serme" latifesi işlendiği görülmektedir:

Latife

Komşusu Hoca'dan bir gün çamaşır ipi ister. Hoca eve girer çıkar. Komşusuna "Bizimkiler ipe un sermişler." der. Komşusu "Hocam ipe un serilir mi?" deyince Hoca "İpi vermek istemeyince serilir." diye cevap verir.

Şerh

Çamaşır ipi, alınamayacak kadar pahalı değildir. Bu, komşusunun tedbirsizliğidir. Hoca "ipe un sermek" demekle bu tedbirsizlikle alay etmekte, "Hiç olmazsa bir ipin de mi sahibi olamıyorsun!" diye serzenişte bulunmaktadır.[10] Latifenin ilk bakışta görünüşteki manası budur. "İpe un sermek", tasavvufi açıdan "ömrü heba etmek, boşuna harcamak" anlamındadır. Şöyle ki günlük kullanışta "bir işi yokuşa sürmek" anlamlarına gelen bu deyimin bir Yunus Emre şiirinde "ömrü heba etmek, boşa harcamak" manasıyla kullanıldığı görülmektedir:

Derviş Yûnus söyler bunu
Sakın ipe serme unu

"İpe un sermek", tasavvufi açıdan "ömrü heba etmek, boşuna harcamak" anlamındadır. Şöyle ki günlük kullanışta "bir işi yokuşa sürmek" anlamlarına gelen bu deyimin bir Yunus Emre şiirinde "ömrü heba etmek, boşa harcamak" manasıyla kullanıldığı görülmektedir:

Derviş Yûnus söyler bunu
Sakın ipe serme unu
Yakındır dünyanın sonu
Kopacak kıyâmetdir

Yakındır dünyanın sonu
Kopacak kıyâmetdir[11]

Latifede Hoca'nın komşusu mürşididir. Ondan ipi, yani vaktini istemektedir. Hoca ise kâmil bir mürşidin söylediklerini yapmaya hevesli olmadığı için kendince mazeret beyan eder. Bu mazeretin geçerli olmadığını kendisi de bilmektedir. İnsanların gönlü yoksa ne kadar çabalarsanız çabalayın Hak yoluna getiremezsiniz.

Latife bir başka açıdan ise şöyle açıklanmıştır: Hoca mürşittir, komşusu ise mürit olmak isteyen bir yeni hevesli kimsedir. Hoca, kendisine bağlanmak isteyen bu kişinin maksadında ciddi olup olmadığını anlamak için mazeret ileri sürmüştür. Mazerete karşı göstereceği tavırdan onu müritliğe kabul edecek yahut etmeyecektir.[12]

3.2. Bursalı Lâmiî Çelebi (v. 1532)

Daha çok Abdurrahman Câmî'den yapmış olduğu çevirilerle tanınan Divan şairi ve Nakşbendî şeyhi Lâmiî Çelebi'nin *Letâif* adlı eserinde Hoca'nın iki latifesine yer verdiği ve bunları açıkladığı bilinmektedir.[13]

Latife

Hoca bir gün çift sürerken boyunduruğun ka-

Dergisi (Nasreddin Hoca Özel Sayısı), Yıl: 2, Sayı: 4, 1979, s. 8.
5 Sedat Topçu, "Nasreddin Hoca Fıkralarında Mizah Anlayışının Psikolojik ve Tasavvufî Kaynakları", Din Öğretimi Dergisi, Sayı: 29, Temmuz-Ağustos 1991, s. 23.
6 Ebu'l-Hayr Rûmî, Saltık-nâme, haz. Necati Demir-Mehmet Dursun Erdem, Destan Yay., Ankara, 2007, s. 336.
7 Abdülbaki Gölpınarlı, 100 Soruda Tasavvuf, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985, 2. Baskı, s. 168.
8 Mehmet Önder, Nasreddin Hoca, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1971, s. 105.
9 Ahmet Aytaç, "Türk Kültüründe Nasreddin Hoca ve 800. Yıl", Reform Akşehir Dergisi, Sayı: 4, Haziran 2008, s. 26.
10 Kemal Uzun, Nasreddin Hoca Araştırması, İstanbul, 1988, s. 84.
11 bk. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi Yazmaları İçinde, No: 451, vr. 20a'dan naklen Mustafa Tatcı, "Yûnus'un Yeni Bir Şiiri mi?", Erguvan, Mart 1985, s. 6.
12 İsmail Güleç, Nasreddin Hoca'nın Biri Bir Gün, İz Yay., İstanbul, 2012, s. 102.
13 Gölpınarlı, A.g.e., s. 11-12.

yışı kopar. Bütün düzeni altüst olur. Hoca hemen başındaki tülbendi çıkarıp onu kayış yerine bağlar. Kırık dökük ne varsa sarıp sarmalar ve öküzlere "Hay!" deyip önüne katar. Bir miktar sürüp söker. Nazik tülbent zora dayanamayıp cırt cırt kopmaya başlar. Hoca bu duruma hiç aldırış etmeden gönlü gayet rahat bir hâlde "Sen de gör, e, kayış ne çekermiş!" der.

Şerh

Bu latifeyi mezkûr eserinde nakleden Lamiî Çelebi anlatmakla kalmaz, aynı zamanda bir şiirle de yorumlar. Ona göre latifede kastedilen mukaddes şeylerin yiğitleri olan ariflerdir ki onlar ancak feleğe himmet ederler. Toprağa ait olan mülk arifin yanında kıymetsizdir. İnsanlar onları deli ve bilgisiz zanneder. Hâlbuki onlar akıl ve hikmetle donanmış ilim erbabıdır:

Mülk-i hâki ârifin yanında bî-kıymet olur
Şâhbâz-ı kudsdür bunlar felek-himmet olur
Hâlk-ı âlem bunları divâne vü nâdân sanır
Bunlar illâ âkil u dânâ-yı pür-hikmet olur[14]

3.3. Niyâzî Mısrî (v. 1694)

XVII. asır sufi şairlerinden ve Halvetiyye'nin Mısriyye kolunun kurucusu Niyâzî Mısrî'nin kendi el yazması hatıralarında "rüşvet yiyen kadı" latifesini açıkladığı bilinmektedir.[15]

Latife

Nasreddin, Kadı'dan birine bir testi bal iletmiş. Bana bir hüccet ver, demiş. Hücceti alıp gidince Kadı "Getirin, Hoca'nın balını yiyelim." demiş. Meğer Hoca testinin altına toprak doldurmuş imiş. Kadı yerken "Bre varın, Hoca'yı çağırın, hüccetin yanlışı varmış, tashih edeyim!" demiş. Hoca "Yanlış kitapta değildir, testidedir." deyip yolundan kalmamış vesselam.

Şerh

Nasreddin Hoca bu latifesinde öncelikle kadıyı rüşvet ile sınamaktadır. Nitekim kadı, balın altındaki toprağı görüp durumu anlayınca verdiği ilamı hatalı olduğu gerekçesiyle geri istemiş fakat Hoca; ilamda yanlışlık olmadığını, yanlışlığın bal testisinde olduğunu, kadı efendinin bizzat kendi nefsini tashih ve ıslah etmesi gerektiğini belirtmiştir. Hocanın bu hareketi asla halkı salahiyet sahiplerine karşı kışkırtmak için değildir. Onun gayesi rüşvetçi kişiliğe sahip yöneticilere şiddetli bir ihtarda bulunmak, onlara ahlakınızı düzeltiniz yoksa hem şerefinizden hem de mesleğinizden olursunuz, demek istemiştir.[16]

Hocamız tasavvufi açıdan ise bu dünyanın tatlılığına kanıp ahireti unutmamak gerektiğini; dünyanın geçici, ahiretin ise ebedî olduğunu söylemiştir.

3.4. Abdullah Salâhaddin Uşşâkî (v. 1783)

XVIII. asır sufi şairlerinden ve Halvetiyye'nin Uşşâkiyye koluna bağlı Salâhiyye şubesinin kurucusu Abdullah Salâhaddin Efendi'nin Nasreddin Hoca'nın bir latifesinin şerhini içeren eseri olduğu bilinmektedir.[17]

Latife

Nasreddin Hoca'ya bir gün birkaç efendi gelerek "Sen okuyup yazarsın amma Farsça bilmezsin." derler. Hoca "Nice bilmem!" der. "Eğer bilirsen bir beyit söyle." derler. Hoca da şu beyti okur: "Reftem becâyi serviler gördüm dokuz kurd âmedend / Birkaçını yağırladım (etkisiz hâle getirdim), birkaçı tarla mireved." dediğinde mollalar "Eyvâh!" deyip kalkıp giderler.

Şerh

Salâhaddin Uşşâkî'ye göre Hoca'nın bu beyti birçok nükte, nasihat ve ibretle doludur. *"Reftem becâyi serviler gördüm dokuz kurd âmedi"* mısrasında geçen "serviler"; düz yerden yüksekte bulunan minare, kale ve dağ tepesi anlamındadır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî (v. 1240)'nin *"Künnâ hurûfen 'âliyât lem-nekul müte'allikât fî zerrî a'le'l-kulel/Ene ente fihi ve nehnu ente ve ente hüve fe'l-küllü fî hüve hüve f'es'el 'amman vasal"* (Biz yüce harflerdik söylenmemiş/Ondaydık ben ve sen/Biz sensin/Sen ise o/Onda her şey o/O hâlde sor/ Vuslata eren kim)[18] şeklindeki hoş kıtalarına işaret edilmektedir.

Yine Uşşâkî'ye göre *"Gördüm dokuz kurd âmedi"* sözü ise zirvelerin zirvesi hakikat sayıları demek olup insan mertebesinin zuhurundan, ortaya çıkmasından kinayedir ve bu zuhur, mutlak şehadet itibarıyla dokuz kısımdır.

Birincisi, kötü ve günah olan işlerin yapılmasını emreden hayvani nefs (nefs-i emmâre) olup insanı çirkin şeylere, dünyevi lezzetlere sevk eder ki Kur'ân'da bununla ilgili olarak *"(Yine de) ben, nefsimi temize çıkarmak istemem. Çünkü Rabbimin esirgemesi olmadıkça nefis her zaman kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir."*[19] buyrulmuştur. İkincisi, sadr mertebesidir ki İslam mahallidir. Yani İslam'ın tasdik ve kabul yeridir. Kur'ân'da bununla ilgili olarak da *"Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa o, Rabbinden bir nur üzerine olmaz mı?"*[20] ve *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslam'a açar."*[21] buyrulmuştur. Üçüncüsü, kalp mertebesidir ki iman mahallidir. Cenab-ı Hakk'ın şu sözünde olduğu gibi *"Kalbi imanla huzur bulmuşken..."*[22] Dördüncüsü, fu'âd mahallidir ki kalp ile aklın arasındadır. Beşincisi, akıldır. Altıncısı, ruhtur ki ihsan ve müşahede makamıdır. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadisteki ifadeyle *İslam; Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan'da oruç tutman ve gücün yeterse haccetmendir. İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanmandır. İhsan, Allah'a sanki görüyormuş gibi ibadet etmendir. Zira sen onu görmüyorsan da o seni görüyor".*[23] Yedincisi, sır'dır. Sekizincisi, hafî mertebesidir. Dokuzuncusu, ahfâ'dır ki zirvelerin zirvesidir. Buna berzah-ı evvel ve berzah-ı a'zam denir. Vahdet mertebesinden ibarettir. Nisbet-i sivâiyye adı da verilmektedir. Zira vahdet, ahadiyyet arasında bir nisbettir ki ahadiyyata nisbeti itibârâtın hepsini ispat edici olması yönüyledir. Sözün kısası İslam, iman ve ihsanın her biri nefsani ve ruhani olmak itibarıyla üçün üç ile çarpımından dokuz adet hasıl olur.[24] Uşşâkî, bu açıklamaların ardından bu konuda geniş bilgi için kendisinin kaleme aldığı *Mevâkı'u'n-Nücûm Şerhi*'ne[25] bakılmasını ister.

Uşşâkî'ye göre beyitte geçen "kurd" sözü; her rütbe sahibinin hâli kendisine ait olup, yukarıya yükselmeye engel teşkil etmekle birlikte içinde bulunulan duruma zarar ve ziyan vermesinden dolayıdır. Çünkü *fenâfillâh*'ta vahdet mertebesine ulaşmak *"Onun vechinden; zat ve varlığından başka her şey helak olucudur."*[26] sırrına mahrem olmakla mümkündür. Bundan dolayı Nasreddin Hoca *"Birkaçını yağırladım* (etkisiz hâle getirdim), *birkaçı tarla mirevi."*, yani makam ve hâllerle ilgili olanları vahdet hakikatinin denizine yazdım, fenâ'ya müstağrak ettim, demiştir. İbadet ve amellere yönelik olanları ise ruhani gıda elde etmek için şeriat tarlasında bıraktım, yani dışımı temiz şeriat ile yıkadım ve içimi ışıklı ha-

14 Lamiî Çelebi, Latifeler, haz. Yaşar Çalışkan, Tercüman Yay., İstanbul, 1978, s. 94-95.
15 bk. Mustafa Tatcı, "Nasreddin Hoca'ya Ait Bir Fıkra", Millî Kültür, Sayı: 61, 1988, s. 35.
16 Şinasi Altundağ, "Nasreddin Hoca'nın İlim Cephesi Hakkında", Nasreddin Hoca Kitabı, haz. Sabri Koz, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s. 109-110.
17 Bir nüshası için bk. Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî, Min Makâlât-ı Hoca Nasreddîn, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi No: 2684, vr. 33b-34a.
18 bk. Zafer Erginli, Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kalem Yay., İstanbul, 2005, s. 392.
19 Yûsuf, 12/53.
20 Zümer, 39/22.
21En'âm, 6/125.
22 Nahl, 16/106.
23 bk. Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1.
24 Abdullah Salâhî-i Uşşâkî, A.g.e., vr. 33b-34a.
25 Eserin tam adı, Tavâli'u Menâfiu'l-'Ulûm Min Matâli'i Mevâki'i'n-Nücûm'dur. Mevâki'i'n-Nücûm, İbnü'l-Arabî'nin eseridir. Salâhaddîn-i Uşşâkî bu eseri Arapça olarak şerh etmiştir. Onun diğer eserleri yanında önemli bir yeri olan bu şerh hakkında bazı müelliflerin methiyeleri vardır. Eser, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi A.Y. No: 3334'te kayıtlıdır. Geniş bilgi için bk. Akkuş, Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri, s. 105-108.
26 Kasas, 28/88.

kikat ile aydınlattım, demiştir.[27] Bu bilgilerden anlaşılıyor ki Uşşâkî'ye göre vahdete kavuşmak için fenâfillâh olmak, ruhani gıda (ledün ilmi) elde etmek için ise dışı temiz şeriatla yıkamak ve içi de hakikat ile aydınlatmak gerekir. Dolayısıyla ona göre beyitte geçen *"Birkaçını yağırladım* (etkisiz hâle getirdim)*."* ifadesi fenâ'ya ve "*Birkaçı tarla mîrevi."* ise bekâ'ya işarettir.

3.5. Kuşadalı İbrahim Halvetî (v. 1845)

Son dönem büyük mutasavvıflarından "Kuşadalı" diye meşhur İbrahim Halvetî'nin kaleme aldığı *Mektupları*'nda Hoca'nın üç latifesini ima yoluyla şerh etmiştir. Mesela dervişlerinden Ali Efendi'ye yazdığı bir mektubunda *"Hoca Nasreddin Hazretlerinin çamura batması, yokluk eseri olan tevazua temsildir. Filhakika tevazu zuhur eder ise rifat zuhurunda iştibah olmaz."* diyerek toprağın tevazuyu sembolize ettiğini, mütevazı olanların kuşkusuz tasavvuf yolunda ilerleyeceklerini söylemektedir.

3.6. Seyyid Burhaneddin Dede (v. 1897)

Seyyid Burhaneddin Dede, Konyalı olup Mevlevilik yolundan ve Mevlana'nın soyundandır. Rindane meclislerden hoşlandığı, latifeler yaptığı, nüktedanlık gösterdiği ve şiirden zevk aldığı belirtilmektedir. Hoca'nın yüz yirmi bir latifesini *Letâif-i Nasreddin Hoca* adıyla şerh etmiş ve Vilâyet Matbaası'nda bastırmıştır (1306/1888).[28]

Latife

Hoca, bir defasında çamaşır yıkamak için göle giden karısının yanındadır. Bir aralık karga, sabunlarını gagalayıp kaçınca karısı hiddetlenir. Hoca sükûnetle "A karı, ne telaş ediyorsun? Varsın alsın, onun üstü bizimkinden daha kirlidir." der.

Şerh

İnsan bu geçici dünyaya sadece çamaşır yıkamak (zahirî temizlik) için gelmemiştir. Çünkü ne kadar yıkarsa yıkasın yine kirlenir. Çamaşır yıkamanın yanında gönlü de temizlerse iyi olur. Dışımızı yıkamanın yanı sıra içimizi de pâk edelim.

Beyt:

Dışta hamama benzeyen bu aşağılık dünya hemen
Daima pisin elinden temiz olmayan ele geçer."

Özetle insan; dışını yıkadığı, temiz tuttuğu gibi içini de temiz tutmalıdır."[29]

3.7. İsmail Emre (v. 1970)

XX. asrın Yunus Emre'si olarak nitelendirilen İsmail Emre[30] tasavvuf neşvesini 1933 yılında ahirete göç eden son devir Melâmîlerinden Develilioğlu Hafız Halil Efendi (v. 1933)'den almıştır.

İsmail Emre'nin sohbetlerinde sık sık Nasreddin Hoca'nın latifelerine yer verdiği, onun büyük bir mutasavvıf olduğunu ve latifelerin tasavvufi hakikat ile tasavvufi ahlakı telkin ettiğini söylediği bilinmektedir. Ona göre Nasreddin Hoca hem isnat hem de istinat merkezi olup arifler, mutasavvıflar kendi sözlerini tesir etsin diye Hoca'ya atfetmişlerdir. Hoca'ya bazen de müstehcen latifeler isnat edilmiştir ki bunlar asla Hoca'nın değildir; uydurmadır, iftiradır.[31]

Latife

Nasreddin Hoca'nın bir evi vardır. Hoca bir gün evine der ki "Sen artık adamakıllı eskidin, neredeyse yıkılacaksın. Gel seninle bir anlaşma yapalım. Sen bana ne zaman yıkılacağını söyle, ben de senin altında kalmayayım." Ev de "Peki!" der. Aradan epey zaman geçer ve bir gün ev yıkılır. Bereket versin ki yıkıldığı zaman Hoca evde değildir. Akşam Hoca gelip bakar ki ev yıkılmış, ona "Hani sen bana ne zaman yıkılacağını haber verecektin?" deyince ev, "Ben sana çok söyledim ama sen anlamadın. Bir gün duvarım çatladı, bir gün sıvalarım döküldü, bir gün tuğlam düştü. Bunlar hep sana benim yıkılacağımı haber veriyordu. Bizim dilimiz böyledir." diye cevap verir.

Şerh

Evi insan vücuduna benzetirsek, olmaz mı? Evin yıkılması da "ölüm" olsun. Duvarın çatlaması, sıvaların dökülmesi, tuğlanın düşmesi de hastalanmamıza; saçlarımızın, dişlerimizin dökülmesine benzetilmez mi? Bu vücut binası, bir gün nasıl olsa ölüm zelzelesiyle yıkılacaktır. İş bu ev yıkılmadan, ölmeden önce ölerek Ebedî Ev'e, Emîn Belde'ye yani bir kâmil insanın gönlüne göç edip girmektir.[32]

3.8. Lütfi Filiz (v. 2007)

İzmir Tireli olup hayatının büyük bir kısmını saatçilik mesleği ile geçirmiştir. Otuz dört yaşında Mevlevi-Melâmî Osman Dede'ye kapılanmış, daha sonra yukarıda adı geçen Melâmî kutbu Develilioğlu Hâfız Halil Efendi'nin yetiştirdiklerinden "Kenzî" mahlaslı Abdülaziz Şenol'dan feyz almıştır. İsmail Emre ile aynı kaynaktan beslenen Lütfi Filiz de sohbetlerinde yeri geldikçe Nasreddin Hoca'nın latifelerine yer vermiş, tasavvufi şerhler yapmıştır.[33] *Noktanın Sonsuzluğu* adıyla yayımlanan dört ciltlik eserinin ikinci cildinde yer alan bir latife ve şerhi şöyledir:

Latife

Nasreddin Hoca, komşusundan ödünç olarak bir kazan istemiş. Kullanıp iade ederken içine bir de tencere koymuş. Komşu merak edip sorduğunda "Sizin kazan doğurdu." demiş. Bir süre sonra Hoca yine kazanı ödünç istemiş. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen Hoca kazanı bir türlü iade etmemiş. Komşusu Hoca'ya gelerek kazanı istemiş. Hoca, gayet üzgün vaziyette "Hiç sorma komşu, senin kazan öldü." demiş. Komşusu, "Aman Hoca Efendi, hiç kazan ölür mü?" diye itiraz edince, Hoca tebessüm ederek "Be adam, doğurduğuna inanıyorsun da niçin öldüğüne inanmıyorsun?" demiş.

Şerh

Allah kullarına kendi aklından, yani akl-ı küllden birer miktar vermiştir. Kulların bu cüz'î akılla akl-ı küllü anlamaları mümkün değildir. Zira daha önce verdiğimiz örnekte olduğu gibi küçücük bir tencere kapağıyla koskoca bir kazanı örtmek mümkün değildir. Hoca'nın komşusundan ödünç aldığı kazanı iade ederken bir de tencere verip "Senin kazan doğurdu." demesi, "akl-ı küll, akl-ı cüz'îyi doğurdu" anlamındadır. Bu tip hadiseleri misal vermeden anlatmak olanaksızdır.[34]

Evi insan vücuduna benzetirsek, olmaz mı? Evin yıkılması da "ölüm" olsun. Duvarın çatlaması, sıvaların dökülmesi, tuğlanın düşmesi de hastalanmamıza; saçlarımızın, dişlerimizin dökülmesine benzetilmez mi? Bu vücut binası, bir gün nasıl olsa ölüm zelzelesiyle yıkılacaktır. İş bu ev yıkılmadan, ölmeden önce ölerek Ebedî Ev'e, Emîn Belde'ye yani bir kâmil insanın gönlüne göç edip girmektir.

27Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, A.g.e., vr. 34a.
28 bk. Sadettin Nüzhet Ergun-Mehmed Ferit, Konya Vilâyeti Halkıyat ve Harsiyatı, Vilâyet Matbaası, Konya, 1926, s. 339.
29 Letâif-i Nasreddin Hoca (Burhaniye Tercümesi), İnceleme-Şerh, haz. Fikret Türkmen, KB Yay., Ankara, 1989, s. 79.
30 Geniş bilgi için bk. Atiye Emrecan, *İsmail Emre Hayatı ve Eserleri,* Ülkü Basımevi, İstanbul, 1944, s. 9-11; İsmail Güleç, "İsmail Emre ve Nasreddin Hoca Fıkralarına Farklı Bir Yaklaşım", Yedi İklim Dergisi Nasreddin Hoca Özel Sayısı, s. 99-102.
31 Güleç, A.g.m., s. 100.
32 Güleç, A.g.m., aynı yer.
33 Seyhun Besin-Aziz Şenol Filiz-İsmail Güleç, Fânî Divanı, Pan Yay., İstanbul, 2002, s. 13-16; Güleç, Nasreddin Hoca'nın Biri Bir Gün, s. 18.
34 Lütfi Filiz, Noktanın Sonsuzluğu, Pan Yay., İstanbul, 2009, 8. Baskı, s. 100.

3.9. İdris Şah (v. 1996)

Hindistan'da dünyaya gelmiş olan İdris Şah, her ne kadar sufi olmasa da tasavvuf geleneğinden oldukça beslenmiş ve onunla ilgili pek çok çalışmaya imza atmış şahsiyetlerden birisidir. Onun Nasreddin Hoca ve latifeleri ile ilgili de birçok çalışması vardır. *Pleasantries of The İncredible Mulla Nasrudin,*[35] *The Exploits of The İncomparable Mulla Nasrudin,*[36] *Caravan of Dreams*[37] ve *The World of Nasrudin*[38] adlı eserleri bunlardandır.

Latife

Çocuklarla grup hâlinde ve ders işleyerek yolda giderlerken Hoca, yüzü eşeğin kuyruğu tarafına dönük biçimde oturur ve soranlara da "Önde gitsem arkada kalırlar, göremem; geride kalsam onlar beni göremez, en iyisi yüz yüze gitmek." cevabını verir.

Şerh

İdris Şah, Hoca'nın bu latifesini "Kendinin daha önce aynı yoldan geçmiş olması sebebiyle yüzünün gittiği yöne dönük olmasını gerektirmediği ve dolayısıyla izlediği yolu görmesine ihtiyacı olmadığı, olağan bir kimse için oldukça rahatsız edici olan bu pozisyonda dahi dengesini muhafaza etmeye muktedir olduğu ve bu davranışıyla Hoca, söze değil fakat bizzat yaparak ve örnek olarak ders verdiği" şeklinde izah etmiştir.[39]

3.10. Şıh Hasan Sarı Baba (v. 1999)

Ümmi bir arif olan Şıh Hasan Baba, Aksaray'ın Sultanhanı köyündendir. İstanbul'a gelerek Sultanhamamı semtine yerleşmiş, daha sonra gittiği Muğla Marmaris Bozburun'da Hakk'a yürümüştür. Kabri İstanbul'da Karacaahmet Mezarlığı'ndadır. Sohbetlerinde zaman zaman Hoca'nın latifelerine yer verdiği ve açıkladığı bilinmektedir.[40]

Mesela Hasan Sarı Baba, Hoca'nın yukarıda iktibas ettiğimiz "eşeğe ters binme" latifesini şöyle açıklamıştır:

"Nasreddin Hoca'nın eşeğe ters binmesi olayının aslı nedir, biliyor musunuz? Eşek nefs-i emmâreyi; ha bire boşboğazlık eden, olur olmaz her şeyi isteyen nefsi temsil ediyor. Hoca, eşek temsilindeki nefse diyor ki: "Ben senin dediğin tarafa yönelmem! Senin gittiğin tarafın tersi doğrudur! Ben de seninle aynı yöne yönelmem!"[41]

3.11. Mustafa Özdamar (d. 1946-)

Konyalı olan Mustafa Özdamar, İmam Hatip Lisesi ve Yüksek İslam Enstitüsü tahsilinin yanında özellikle tasavvuf alanında kaleme aldığı onlarca araştırma, inceleme ve biyografi kitapları ile tanınmıştır. Özdamar'ın tasavvufi hayatla tanışması ise henüz çok küçük yaşlarda iken Konya'da karşılaştığı sufilerle olmuştur. *Dersaâdet Dergâhları, Abdülkadir Geylânî, İnsanlığın Piri, Hz. Mevlânâ, Şah-ı Nakşıbend, Mehmed Muhyiddin Üftâde, Niyazî Mısrî, Aziz Mahmud Hüdâî, Hüsameddin Uşşaki ve Uşşakiler, Gönül Cerrahı Nureddin Cerrahi ve Cerrahiler, Bir Dervişin Seyir Defteri* yayımlanmış eserlerinden bazılarıdır. Özdamar, *Nasreddin Hoca* adlı bir eser de kalem almış olup bu eserinde yer yer Hoca'nın latifelerini tasavvufi bakımdan şerh etmiştir.

Latife

Nasreddin Hoca, merkebine binmiş yolda giderken Hoca'nın, yuları bütün kuvvetiyle çekmesine rağmen merkep yolda her gördüğü merkep pisliklerini koklar. Hoca da (beğendi ki kokluyor düşüncesiyle) merkebin kokladığı pislikleri torbasına doldurur. Akşam yem zamanı gelince hayvanın başına tezeklerle dolu torbayı asar. Hayvan tezekleri yemeyip, başını torbadan çıkarmak istedikçe Hoca "Sen beğendin, ben doldurdum. Şimdi niye titizleniyorsun?" der.

Şerh

Nefis, nefs-i emmâre de aynen böyledir. Önüne gelene süner, önüne geleni koklayıp durur. O koklar, siz toplarsınız ama sonra o koklադıklarını önüne koyduğunuz vakit burun kıvırıp beğenmez. Gözü hep dışarıdadır, elindekilerle yetinmeyi bilmez.[42]

3.12. Nahit Sertdemir (d. 1947-)

Denizli'nin Bekilli nahiyesindendir. Askerlik görevinden sonra tasavvufla tanışmış ve bu yolda önce son devir Melâmîliğinin pîri Muhammed Nûru'l-Arabî yolundan gelen İştipli Hasan Özlem Efendi, sonra da Hasan Fehmi Kumanlıoğlu'ndan nasiplenmiştir. *Arifler Gül Bahçesi, Arifler İrfan Sofrası* adlı eserlerinin yanında *Bir Mutasavvuf Gözüyle Nasreddin Hoca* adlı eseri vardır.

Sertdemir, söz konusu eserinde Hoca'nın yüz elli kadar latifesini hem zahirî hem de tasavvufi açıdan şerh etmiş olup bir örneği şöyledir:

Latife

Hoca bir gün evinin içinde yüzüğünü kaybeder. Arar arar ama bulamaz. Bu defa kapının önüne çıkarak yüzüğü orada aramaya başlar. Hoca'nın bu hâlini görenler sorarlar: "Hocam orada ne arıyorsun?" Hoca "Yüzüğümü" cevabını verir. "Peki, sen yüzüğü içeride kaybetmedin miydi?" dediklerinde Hoca "Evet" der. "Daha ne! İçeride kaybettiğin yüzüğü dışarıda niçin arıyorsun?" dediklerinde ise Hoca "İçerisi çok karanlık, onun için dışarıda arıyorum." cevabını verir.

Şerh

Karanlıkta kaybedilenin aydınlıkta bulunamayacağı ancak bu kadar açık anlatılabilir. Böyle hâllerde ilk şart evvela hedefi belirlemek, sonra o yolda çaba sarf etmektir. Ayrıca fıkra; hatalarını/kusurlarını görmekten kaçınan, sorulara saçma sapan cevaplarla karşılık verenlerin hâlini anlatmaktadır.

Nasreddin Hoca, hâlimizi bize yansıtan bir aynadır; yani kendi özündekini dışarıda arayanın hâlini gösteren aynadır. Cenâb-ı Allah Kur'ân'da şöyle buyuruyor: *"Andolsun ki insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını da biliriz. Biz insana şah damarından daha yakınız."* (Kaf, 50/16).

Bu latife, Cenâb-ı Allah insanın özünde olduğu hâlde ve *"Hâlâ beni görmüyor musunuz"* uyarısına rağmen dışarıda ya da yukarılarda/gökyüzünde bir İlah arayan kimsenin hâlini yansıtır. Karanlık yokluktur/hiçliktir. Yokluğa ulaşmak en zor hedeflerden birisidir. İşte o yüzden karanlık korkutur. İnsanlar korktuklarında kolayına geleni yapmak isterler. Tıpkı Hoca'nın karanlıkta kaybettiği yüzüğü aydınlıkta aramaya çıktığı gibi. Zira özdeki dışarıda aranmaz, aransa da bulunmaz.

"Nasreddin Hoca'nın eşeğe ters binmesi olayının aslı nedir, biliyor musunuz? Eşek nefs-i emmâreyi; ha bire boşboğazlık eden, olur olmaz her şeyi isteyen nefsi temsil ediyor. Hoca, eşek temsilindeki nefse diyor ki: "Ben senin dediğin tarafa yönelmem! Senin gittiğin tarafın tersi doğrudur! Ben de seninle aynı yöne yönelmem!"

35 Geniş bilgi için bk. İdris Şah, Pleasantries of The İncredible Mulla Nasrudin, Lowe and Brydone Ltd. London, 1968, 220 s.
36 Geniş bilgi için bkz. İdris Şah, The Exploits of The İncomparable Mulla Nasrudin, Butter and Tanner Ltd., London, 1969, 163 s.
37 Geniş bilgi için bk. İdris Şah, Caravan of Dreams, The Octagon Pres, London, 1968.
38 bk. İdris Şah, The World of Nasrudin, Londra, 2003, 438 s.
39 bk. İdris Şah, The Sufis, Doubleday and Co. New York, 1964, s. 92-93.
40 bk. Mustafa Özdamar Şıh Hasan Sarı Baba, Kırk Kandil Yay., İstanbul, 1997.
41 bk. Mustafa Özdamar, Nasreddin Hoca, Kırk Kandil Yay., İstanbul, 2005, s. 103.
42 Özdamar, A.g.e., s. 23.

Kaybedilen yüzük tevhid ilmidir, hakikat ilmidir. Ve bu ilim hepimizin kaybettiği malıdır. Onu nerede bulursak alırız. Resûlullah Efendimizin bir hadisinde *"İlim müminin yitiğidir, nerede bulursa alsın."* buyurur. Ev karanlığı anlatır. Karanlıkta yüzük aramak, kitaplarda hakikati aramak gibidir. Anlayamadığımız bir konuyu kitaba sorsak kitabın o konuyu izah etmesi mümkün mü? İşte bu yüzden anlayamadığımız konuları canlı kitap olan bir kâmil mürşit bulup ona sormalıyız.

Hoca'nın kaybettiği yüzük merâtib ve makâmât zevklerinden düşmesidir. Karanlık vahdet, aydınlık ise kesret hâlini remzeder. Yüzüğünü aydınlıkta araması tekrar eski zevkine kavuşabilmesi için bir bekâbillah sâlikini aramasıdır.

Karanlık zulmettir. Aradığı yüzük ise Hakk'ın nişanıdır. Zulmette Hakk'a ait bir şey bulunmaz. Hoca bunu bildiği için bulmak istediğini ilmin ışığında aramıştır.[43]

3.13. Ergun Candan (d. 1961-)

İstanbullu olan Ergun Candan, Nasreddin Hoca'nın latifelerini *Sufi Bilgesi Nasreddin Hoca* adıyla ele alarak yorumlamıştır.

Latife

Bazı kimseler Hoca'nın bir keramet göstermesini isterler. Hoca "Tamam" der.

-Şu karşıdaki dağı bana doğru yürüteceğim, diyerek ağaca seslenir:

-Ey dağ yürü!

Dağın yürümediğini gördüğünde yerinden kalkar ve dağa doğru yürümeye başlar. Ne yaptığını soranlara,

-Bizde gurur, kibir yoktur. Dağ bize gelmezse biz dağa gideriz, cevabını verir.

43 bk. Nahit Sertdemir, Bir Mutasavvıf Gözüyle Nasreddin Hoca (Fıkraların Zahiri ve Tasavvufi İzahları), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 251-253.

Şerh

Hoca burada sufi mürşitlerin bir özelliğini anlatmaktadır. Dervişlerin eğitim sürecinde kendilerinde birtakım paranormal yeteneklerin (keramet) ortaya çıktığı bilinmektedir. Ancak bu yeteneklerini kesinlikle halkın içinde sergilemezler ve bunu bir övünç vasıtası hâline getirmezlerdi. Bu durum, gurur ve kibirden uzak yaşayan dervişlerin çok önemli bir özelliğiydi. Hoca'nın çevresine anlatmak istediği de buydu. Hem de kendisini gülünç duruma düşürerek…

O, bu davranışıyla böylelikle kendisinin de gurur ve kibirden ne kadar uzak olduğunu da gözler önüne sermiştir.[44]

3.14. İsmail Güleç (d. 1970-)

İstanbul Kadıköy doğumlu olan Güleç, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu olup Eski Türk Edebiyatı alanında yüksek lisans ve doktora çalışması yapmıştır. Klasik edebiyatın yanında Tasavvuf edebiyatı ve Türkçe eğitimi tarihi üzerinde araştırmalarını yoğunlaştırmıştır. Hâlen İstanbul Medeniyet Üniversitesi öğretim üyesidir. *Rûhu'l-Mesnevî, Türk Edebiyatına Mesnevî Tercüme ve Şerhler, Mesnevî Üzerine Araştırmalar* eserlerinden bazılarıdır. Hoca'nın bazı latifelerini tasavvufi açıdan şerh eden Lütfi Filiz'in *Noktanın Sonsuzluğu* adlı külliyatını hazırlayan heyetin içerisinde de yer almıştır. Ayrıca *Nasreddin Hoca'nın Biri Bir Gün* adıyla Hoca'nın latifelerinin tasavvufi şerhlerini içeren bir eseri vardır.

Latife

Rivayete göre Nasreddin Hoca
Üç kafa toplamış kuru, koskoca
Getirmiş pazara satılık demiş
Başına toplanmış hem genç hem koca
Sormuşlar fiyat ne, kaç kuruş kafa
Düşünmüş hocamız ve girmiş lafa
Demiş, bir iki üç farklı fiyatlar
Demişler "Ciddi ol ve gel insafa"

Birinci kafayı eline almış
Kulaktan bir avuç kuru kum salmış
Dökülmüş tamamı diğer kulaktan
Kum gitmiş, kafada yalnız toz kalmış

İkinci kafadan yarısı akmış
Üçüncü kafadan akmak yasakmış
Hoca marifeti göstermiş ama
Zekiler anlamış kalanı bakmış

Kimi duyduğunu aynen tutarmış
Kimi yarısına kulak asarmış
Han kapısı gibi kulak taşıyan
Ayakta uyurmuş, öyle yatarmış

Her gördüğün kelle kafadır sanma
Kılık kıyafete bakıp aldanma
Viranede kalmış defineler var
Ara, bul, sor, öğren, sakın utanma[45]

Şerh

Latife kendini yorumlamaktadır. Burada taş kafa, boş kafa ve hoş kafa tarif edilmektedir. Taş kafa tasavvufi hakikatleri anlamaktan âciz, hatta onlara düşman olan kimselerdir. Boşa kafa ise düşman olmamakla birlikte herhangi bir tarikata intisap etmemiş muhiplerdir. Hoş kafa ise bu tarikata girip ilmini "hâl"e çevirmesini başaran arif kimselerdir.[46]

Sonuç

Nasreddin Hoca'nın yaşadığı XIII. asırda büyük tarikat pirleri ile birçok sufi bilgin ve şair yetiştiği malumdur. Hacı Bektaş Veli, Mevlana Celaleddin Rumî, Ahi Evren, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Şems-i Tebrizî ve Yunus Emre bunlardan bazılarıdır.

44 Ergun Candan, Sufi Bilgesi Nasreddin Hoca, Sınır Ötesi Yay., İstanbul 2017, s. 153.

45 Hayrettin Karaman, Dert Söyletir, İz Yay., İstanbul, 2002, s. 64-65.

46 Güleç, Nasreddin Hoca'nın Biri Bir Gün, s. 80-81.

Hoca'nın tasavvuf yolundaki mürşidi Rifâî şeyhi Seyyid Mahmud Hayrânî'dir. Onu almış olduğu bu tasavvufi terbiye muvacahesinde yaşadığı dönemin sosyal, siyasi, dinî ve tasavvufi etkilerinden soyutlayarak değerlendirmek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Nitekim o, mensubu bulunduğu toplumun sıkıntılarını bizzat yaşamış bir âlim ve derviş olarak tasavvufi fikirlerin topluma intikalinde ve tasavvufun vermek istediği mesajın halk tabakalarına iletilmesinde mizah ve nükteyi bir metot olarak kullanmış ve bunu başarma tarzı, kendi millî sınırlarını aşarak dünyaya yayılmıştır.

Hocamızın latifelerinin tasavvufi kaynağı hakkında da mühim deliller vardır. Bunlardan en önemlisi, latifelerin taşıdığı mistik manalar sebebiyle tasavvufi değerlendirme ve şerhlere müsait olmalarıdır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisi gibi Rifâîlik yoluna mensup olan Yunus Emre başta olmak üzere Nakşî şeyhi Lâmiî Çelebi, Halvetî şeyhi Niyâzî Mısrî, Halvetî-Uşşâkî şeyhi Abdullah Salâhaddin Efendi, Halvetî-Şa'bânî şeyhi Kuşadalı İbrahim Efendi, Mevlevi dedesi Seyyid Burhaneddin Efendi, Melâmîlik yolundan İsmail Emre, Lütfi Filiz ve Nahit Sertdemir, ümmi ariflerden Aksaraylı Şıh Hasan Sarı Baba, Batı'da tasavvufla ilgili yaptığı araştırmalarla tanınmış İdris Şah, ülkemizde tasavvufla ilgili araştırma ve biyografi türü eserlerle meşhur Mustafa Özdamar, pek çok ezoterik araştırma ve incelemelerin sahibi Ergun Candan ve Klasik edebiyat ve Tasavvuf edebiyatı ile ilgili araştırma ve incelemeleriyle temayüz etmiş akademisyen İsmail Güleç; Hoca'nın latifelerini tasavvufi açıdan şerh etmişlerdir.

Netice olarak bu çalışmamızda Nasreddin Hoca latifelerinin tasavvufi açıdan izahı, büyük sufiler ve günümüz tasavvuf araştırmacılarının yapmış olduğu şerhler ışığında ele alınarak birer örnekle ortaya konulmuştur. Çalışmamız bu alanda bir katkıda bulunabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

ESKİŞEHİR'İN EVLADI NASREDDİN HOCA ÖĞRETMEYE DEVAM EDİYOR!

(HODJA NASREDDİN – SON OF ESKİŞEHİR IS STILL TEACHING!)

PETER HAWKINS[1*]
ÇEV. REYHAN BİLGİLİ[2*]

Tasavvuf geleneğindeki hikâyeler en az üç seviyede çalışılmalıdır: Mizahın yaratıcı silkeleyişi, kişinin zihniyetindeki psikolojik değişim, bizi kalıplaşmış varlığımızdan geçici olarak serbest bırakmasının manevi boyutu.

Nasreddin Hoca her çağa ait ve aynı zamanda zamansız, nüktedan bir bilgedir. Nasreddin hikâyeleri evrenseldir. Uzak Doğu'dan İrlanda'nın batı kıyısına ve ötesine ama özellikle Orta Doğu'da ve dünyanın birçok yerinde bulunur.

Nasreddin Hoca 1208 yılında Sivrihisar'ın Hortu köyünde bir imamın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Ancak hayatı ve birçok hikâyesi tarih içerisinde yer almaz.

1* Professor, www.renewalassociates.co.uk
2* İngilizce Öğretmeni, Eskişehir Fatih Fen Lisesi, reyhanbilgili@gmail.com

Nasreddin Hoca daha ziyade sufi, nüktedan bir bilge olarak bilinir. Ancak hikâyelerinin mizah anlayışına sahip diğer manevi miraslarda da karşımıza çıktığının farkındayım. Bunlar Yahudi geleneğine ait hikâyelerle beraber Zen, Tao ve Hristiyan hikâyeleri ile örneklendirilebilir. Nasreddin, alanının aydın üstadıdır ve tüm inançların ortak unsurudur; başka bir deyişle, yalnızca birine ait değildir.

Bazı Nasreddin hikâyelerini ilk olarak 1970'lerin başında duydum ve onları sözlü ve yazılı olmak üzere çeşitli kaynaklardan toplamaya başladım. Yetmişli yıllarda konferanslarda bildiriler vermeye başladığımda, arkadaşım

Nasreddin Hoca'nın Evi, Sivrihisar-Eskişehir

Hikâyelerini anlattığım bu ilginç Nasreddin'i sormak için pek çok kişi konuşmalarımdan sonra yanıma geldi ya da daha sonra bana yazdı. Neredeyse hepsi, daha fazlasını nerede bulabileceklerini keşfetmek istedi.

Nasreddin'i hatırladım ve konuşmamı canlandırmak için her zaman onun hikâyelerinden birine yer vermeye başladım. Kaygılarım ve konferanstan bıkmış izleyiciler beni sahnede mahsur bıraktığında birçok kez kurtarıcım oldu. Son kırk yıldır bu hikâyelerin birçoğunu tekrar tekrar anlattım ve tüm güzel hikâyeler gibi onlar da sürekli anlatılarak gelişti ve olgunlaştı, dinleyiciler tarafından yeniden şekillendirildi.

Hikâyelerini anlattığım bu ilginç Nasreddin'i sormak için pek çok kişi konuşmalarımdan sonra yanıma geldi ya da daha sonra bana yazdı. Neredeyse hepsi, daha fazlasını nerede bulabileceklerini keşfetmek istedi. Bazılarına referansların listesini verdim, bazılarına kitabımın bir kopyasını verdim (The Wise Fools Guide to Leadership: Short spiritual stories for organizational and personal transformation) ve diğerleri için ise başka bir hikâye anlattım.

Kısıtlı bakış açılarımızla dünün problemlerine çözümler getirirken yarının problemlerinin semptomlarını oluşturuyoruz. Nasreddin Hoca bizi alışılagelmiş rotamızdan çıkarıp, baş aşağı edip bakış açımızı tazeler.

Psikoterapist olarak çalışırken sık sık Nasreddin Hoca ne kadar harika bir psikoterapist olurdu, diye düşünürdüm. Organizasyon danışmanı ve liderlik koçu olarak çalışmaya geçtiğimde bunun Nasreddin Hoca için başka bir uygun meslek olduğunu anladım.

Büyük şirketlerin yeni güçlü yöneticileri de aynı bu çağda yaşayan herkes gibi kalıplaşmış, alışılagelmiş ve tekdüze düşünme biçimine hapsolma tehlikesiyle karşı karşıyalar. Onlar ve biz, çoğu zaman sorunun aşikâr semptomlarını göremeyip, altta yatan asıl problemleri daha kötüleştirip işe yaramayan bir tedavi uyguluyoruz. Kısıtlı bakış açılarımızla dünün problemlerine çözümler getirirken yarının problemlerinin semptomlarını oluşturuyoruz.

Nasreddin Hoca bizi alışılagelmiş rotamızdan çıkarıp, baş aşağı edip bakış açımızı tazeler. Nasreddin Hoca'nın sıradaki problemi çözmek için alelacele davranan meşgul yöneticiye demiş olabileceği gibi:

-Hiçbir şey yapma, orada otur ve dinle!

Hikâyeler birçok durum için geçerlilik sağlayabilir. Onlar bizi aşina olduğumuz durumlara ve fikirlere farklı bir pencereden baktırarak şaşırtır. Nasreddin Hoca bizi paradoksu benimsemeye ve nedenselliğin doğrusal bir süreç olmadığını ancak altta yatan birbirine bağlı kalıplardan ortaya çıktığını fark etmeye davet ediyor.

Tasavvuf geleneğindeki hikâyeler en az üç seviyede çalışılmalıdır:

• Mizahın yaratıcı silkeleyişi

• Kişinin zihniyetindeki psikolojik değişim

• Bizi kalıplaşmış varlığımızdan geçici olarak serbest bırakmasının manevi boyutu.

İyi bir Nasreddin Hoca hikâyesinin (fıkrasının) her zaman bıraktığı bir tat ya da iyi bir geri dönüşü vardır. Fıkra, iyi mizahıyla evinizin içine girer ancak bir kez içeri girdikten sonra evi yeniden düzenlemeye ve duvarlarda yeni pencereleri açmaya başlar. Bu, çoğu zaman içinde yaşadığınız kafesi fark ederseniz rahatlatıcı olabilir ancak kurumsallaşmış kafesinize bağlı ve rahat büyüdüyseniz çok endişe vericidir.

Söz konusu kitapta eski ve yeni birçok kaynaktan Nasreddin Hoca hikâyeleri (fıkraları) topladım ve onları modern iş ve kurumsal danışmanlar dünyası için yeniden uyarladım. Uyarladığım bu hikâyelerde bile geleneksel türe sadık kalmaya çalıştım ve sadece üç seviyenin her birini de karşılayan hikâyeleri kullandım. Bu hikâyeleri topladıktan sonra liderlik becerilerini geliştirme üzerine olan, alternatif ve alışılagelmişi bırakan bir müfredat oluşturacak şekilde onları düzenledim: Bir tanesi bilgi yerine bilgeliğe dayanan; diğeri, zekâmızı geliştirmek yerine duygusal ve manevi kapasitemizi geliştirmek üzerine olan; bir diğeriyse dış dünyayla olan bağlarımızla serüvenler yaşamaktansa içimize dönük paradoks kullanan...

Ancak Nasreddin Hoca fıkralarının aynı zamanda bizi güldürmek için de bulunduğunu asla unutmamalıyız.

O CEO daha sonra bana "Benim sorunum, fıkraları hiç hatırlamamam." dedi.

"Fark etmeniz gereken şey, şaka yapanlar duyduklarını değil anlattıklarını anımsarlar. Bana duyduğun ve hatırlamak istediğin bir sonraki fıkrayı yirmi dört saat içinde üç farklı yerde, üç farklı kişiye anlatacağına söz verir misin?" dedim.

Bana söz verdi ve bildiğim kadarıyla hâlâ fıkralar anlatıyor.

Bu fıkraların tadını çıkarmanızı ve onları yeniden anlatırken eğlenmenizi dilerim.

Kaynak: "The Wise Fools Guide to Leadership: Short spiritual stories for organizational and personal transformation." (Nasreddin Hoca'nın Liderlik Rehberi), Peter Hawkins O Books 2005. (Bu kitap aynı zamanda Türkçeye çevrilmiştir.)

Nasreddin Hoca Mahallesi, Sivrihisar-Eskişehir

KIZDIRAMAZSIN BENİ:

NASREDDİN HOCA'DAN ÖFKEYE MEYDAN OKUMA YÖNTEMLERİ

DENİZ ŞENCAN[1*]

Onun çelik gibi sinirleri ve paslanmaz bir gönül aynası vardır.

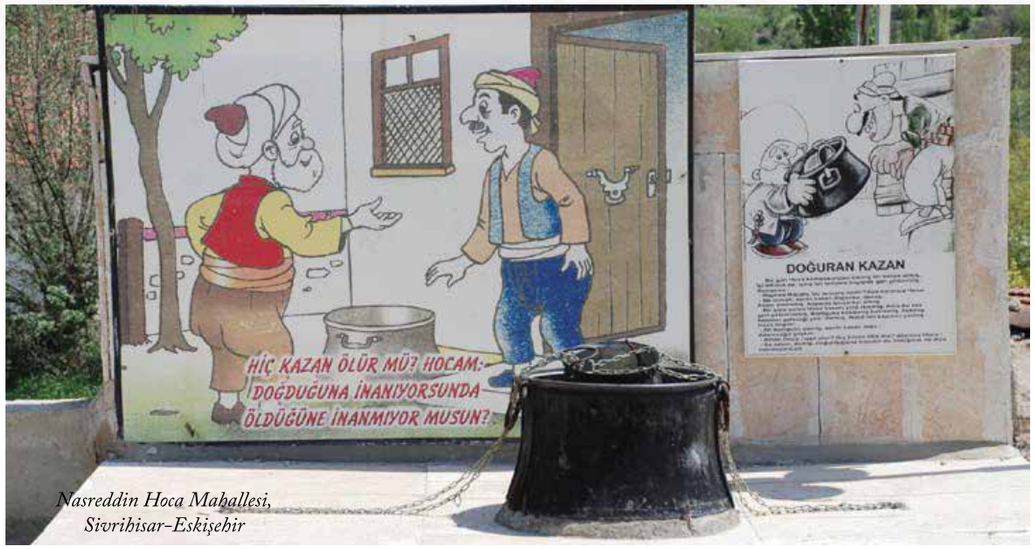
1. GİRİŞ

Psikolojinin merkezinde insan, insanın davranışı ve mutluluğu olması onu gün geçtikçe daha popüler bir bilim hâline getirmektedir. Psikolojinin işlediği konulardan biri olan öfke kontrolüyse günümüzde maalesef ki sıkça karşı karşıya geldiğimiz gündem sebebiyle oldukça gerekli bir alandır. Öte yandan kültürel mirasımız olan Nasreddin Hoca fıkraları ince mesajlar vermesi sebebiyle bu kapsamda incelenmeye değerdir. Nasreddin Hoca'nın fıkralarda onu öfkelendirenlere karşı olan bu mesaj verici ve sakin tutumu onun öfke kontrolü konusunda ne denli başarılı olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla Nasreddin Hoca'nın öfkesini nasıl kontrol ettiği araştırılmaya değer bir konudur. Bu bağlamda çalışmamızın amacı Nasreddin Hoca fıkralarını öfke kontrolü ekseninde analiz etmektir.

Araştırmamız nitel olup tarama modelindedir. Tarama modeli geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Tarama modelleri ile araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne; kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Batur, Sır ve Bek, 2012). Yapılan literatür çalışması sonucunda 444 adet Nasreddin Hoca fıkrasına ulaşılmıştır. Çalışma konusunun sınırlılığı çerçevesinde ulaşılan fıkralar içinden amaçlı örnekleme yöntemiyle 27 fıkra seçilmiş, öfke ve

1* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü Öğrencisi

Bu makale; Deniz Şencan'ın Danışman Öğretmeni Feride Turan ile birlikte VIII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde (VIII. INTERNATIONAL CONGRESS OF EDUCATIONAL RESEARCH) 2016 yılında sundukları poster bildirinin kısaltılmış ve revize edilmiş biçimidir.

Nasreddin Hoca Mahallesi, Sivrihisar-Eskişehir

Onun fıkralarını diğerlerinin arasından çekip çıkarmak için konu üzerinde çalışan uzmanlar bazı ölçütler belirlemiştir. Ahmet Kabaklı'ya göre boş, basit, anlamsız, aptalca, müstehcen ya da ideolojiye dayanan (beşeri olmayan) bir fıkra anlatıldı mı Hoca'nın olamaz (Kabaklı, 2005: 37). Bu hususta birbiriyle çoğu zaman örtüşen ölçütler belirlenmiştir. Şükrü Kurgan ise bir fıkranın Nasreddin Hoca'ya ait olduğunu anlamamıza yarayan 10 ölçü belirlemiştir.

öfke yönetimi ile ilişkilendirilebilecek fıkralar belirlenmiştir. Seçilen fıkralar; günümüz öfke kontrol yöntemlerinden yola çıkılarak analiz edilmiştir. Yazımızda 4 fıkra ile konunun çerçevesi ana hatlarıyla çizilmeye çalışılacaktır.

Şuna vurgu yapmak gerekir ki onun fıkralarını diğerlerinin arasından çekip çıkarmak için konu üzerinde çalışan uzmanlar bazı ölçütler belirlemiştir. Ahmet Kabaklı'ya göre boş, basit, anlamsız, aptalca, müstehcen ya da ideolojiye dayanan (beşeri olmayan) bir fıkra anlatıldı mı Hoca'nın olamaz (Kabaklı, 2005: 37). Bu hususta birbiriyle çoğu zaman örtüşen ölçütler belirlenmiştir. Şükrü Kurgan ise bir fıkranın Nasreddin Hoca'ya ait olduğunu anlamamıza yarayan 10 ölçü belirlemiştir (akt. Dedebağı, 2007: 79-80). Bunlardan bazıları şöyledir:

- Bir fıkrada sarhoşluk ya da içki varsa o fıkra Nasreddin Hoca'ya ait olamaz. Çünkü Nasreddin Hoca, içkiyi günah sayan Müslüman Türklerin gülmece tipidir.
- Nasreddin Hoca'yı mal-mülk, köle-cariye sahibi gösteren; onun misafirlerine altın tabaklarla yemek ikram ettiğini anlatan fıkralar ona ait değildir. Çünkü Hoca, ömür boyu yoksulluk çekmiştir.
- Bir fıkrada çapkınlık, iffetsizlik, kadın ihaneti varsa bu anlatılan; Nasreddin Hoca'nın değildir.
- Bir fıkrada dalkavukluk, ikiyüzlülük, çıkarcılık varsa Nasreddin Hoca, bir paşa veya büyük bir adamın emrinde gösteriliyorsa bu anlatılan ona ait olamaz.

Öfke, kişinin doyurulmamış arzularına ve karşılanmayan beklentilerine verdiği, en az diğer duygular kadar doğal bir tepkidir. Sağlıklı bir şekilde ifade edildiğinde iletişimi düzenleyebilirken kontrol edilemediğinde tahrip edici etkiler meydana getirebilir. Fakat öfke kontrolü; sanılanın aksine yaşanan öfkeyi karşı tarafa göstermemek, onu bastırmak, içe atmak veya başka bir yere yansıtmak değil öfkenin zararını azaltarak öfkeyi sağlıklı bir biçimde ifade etmektir.

- Anlatılması dakikalar süren bir fıkra da Nasreddin Hoca'ya ait olamaz.

Öfke ve Öfke Kontrolü

Öfke, kişinin doyurulmamış arzularına ve karşılanmayan beklentilerine verdiği, en az diğer duygular kadar doğal bir tepkidir. Sağlıklı bir şekilde ifade edildiğinde iletişimi düzenleyebilirken kontrol edilemediğinde tahrip edici etkiler meydana getirebilir. Fakat öfke kontrolü; sanılanın aksine yaşanan öfkeyi karşı tarafa göstermemek, onu bastırmak, içe atmak veya başka bir yere yansıtmak değil öfkenin zararını azaltarak öfkeyi sağlıklı bir biçimde ifade etmektir (İskit, 2019: 33).

Tavris ve Wade (1993) öfkeyle baş etmek için öfkenin ateşiyle konuşmadan bedendeki hareketlenmenin ortadan kalkmasını bekleyerek hareket etmeyi önermişlerdir. *"Genel olarak öfke kontrol yöntemleri; bilişsel, duygusal, iletişim ve davranışsal boyutlar içerir"* (Kökdemir, 2014: 8).

Nasreddin Hoca

"Nasreddin Hoca topluma ve toplum değerlerine bakışı ile bir sosyolog, insan ruhunun derinliklerine nüfuz edişi ile bir psikolog, dilimizde duygu ve inceliği nüktede buluşturması ile bir nüktedandır" (Batur, Sır ve Bek, 2012: 583). Bu sıfatların yanı sıra adı, zekâsı ve fıkralarıyla dünyaca tanınmış bir halk filozofu (Banarlı, 1983: 304) olarak tarihte yerini almıştır. Hayatı hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte birçok araştırmacıya göre 1208 yılında Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine bağlı Hortu köyünde doğmuştur (Arıcı, 2018: 204).

Nasreddin Hoca önce kendini ve insanlığı, sonra da hayatı dünya bahçesinde anlayıp yorumlamıştır. Ardından bu yorumlarını fıkraları aracılığıyla nükteyi harmanlayarak insanlara sunmuştur. Altın tepside sunduğu bu fıkralar ise *"kin yerine sevgiyi, şüphe yerine güveni, öfke yerine selim aklı, ümitsizlik yerine de neşeyi ve ümidi öne çıkarmıştır"* (Temrin, 2009; akt. Batur, Sır, Bek, 2012: 585).

Fıkraların belirgin biçimde olumsuz duyguları olumlu hâle getirmesi noktasında öfke kontrolü göz ardı edilmemesi gereken bir ayrıntıdır. Çünkü Nasreddin Hoca, fıkralara konu olan olaylarda aslında onu sinirlendirip öfkelendiren gerek dostlarına gerek alacaklılara gerekse bir konağın uşağına daima sakin kalarak cevap vermiştir. Yani kısacası Turan'ın (2014: 111, 113) da dediği gibi *"Göze göz, dişe diş bir dünyada Nasreddin Hoca kin ve öfkeyi mizah yoluyla bertaraf etmiştir. İyiliği emretmeyi ve kötülükten men etmeyi hayatının gayesi edinmiş Nasreddin Hoca'nın hikmetli dersler verdiği fıkraları onun maneviyatına aynalık eder. Gayrısı Hoca'mızın ruhunu yansıtmaktan uzaktır."* Diğer taraftan mizah, belirli bir kültürün içinde o kültüre özgü kodlarla şekillenmektedir. Mizahın bu kültüre özgü yönü, onun farklı sosyal alanlarda da farklılaşabildiğinin bir göstergesidir (Kılıç, 2019: 16-17).

Şimdi birkaç Nasreddin Hoca fıkrasıyla Nasreddin Hoca'nın öfkeyle nasıl başa çıktığını inceleyelim.

2. BULGULAR

Fıkra 1: Cübbenin Gürültüsü

Bir gün Hoca'nın evinde bir gürültü kopmuş. Hoca hiddet içinde evden çıkınca onu gören komşusu "Hayrola Hoca Efendi!" demiş. "Sizin evde bu sabah epeyce gürültü vardı." Nasreddin Hoca içini çekerek "Evlilik hâli, hanımla biraz atıştık da." demiş. Kavganızı duyduk ama arkasından çıkan gürültü neydi, demiş komşusu. "Bizim hanım bana kızdı, cübbeme bir tekme attı, cübbem de paldır küldür merdivenlerden aşağıya yuvarlandı. Duyduğunuz, herhâlde onun gürültüsüdür, demiş Hoca. "Aman Hoca Efendi, hiç cübbe merdivenden düşerken bu kadar gürültü çıkarır mı!" demiş komşusu. Nasreddin Hoca anlayışsızlığın bu kadarına artık dayanamamış ve "Sen de amma uzun ettin be komşu, yuvarlanırken cübbenin içinde ben de vardım işte!" demiş (Sakaoğlu, 2005; akt. Bayraktar, 2013: 149-150).

Nasreddin Hoca içine düştüğü kötü durumda öfkesini yeniden yapılandırarak kendisi üzerinden mizaha başvurmuş ve bu sayede öfkesiyle baş etmiştir.

Fıkra 2: Vasiyet

Hoca bir gün hastalanmış, yatağa düşmüş. Bunu duyan komşuları Hoca'yı ziyarete gelmişler fakat gelenler çok uzun kalıyor, çok da konuşuyormuş. Üstelik bunlar moral bozucu sözlermiş. Yine bir gün bir komşusu Hoca'yı ziyarete gelmiş. "Hocam, hastasın, belli. Ecelin ne zaman geleceği belli olmaz. Vasiyetini hazırladın mı?" diye sormuş. Hoca "Evet!" demiş. "Peki, ne yazdın, nedir vasiyetin?" diye sormuş komşusu. Hoca, manalı manalı başını sallamış ve şöyle cevap vermiş: "Vasiyetim şudur ki hasta ziyaretine gittiğiniz zaman hastanın yanında fazla kalmayın." (Dedebağı, 2007: 67).

Nasreddin Hoca ziyaretçilerinin uzun süren ziyaretleri karşısında rahatsızlığını ve öfkesini doğrudan dile getirmek yerine ziyaretçilerin vasiyet hakkında sordukları soru üzerine var olan problemi çözmeye yönelik konuşarak öfkeyi bastırmıştır.

Fıkra 3: Ye Kürküm Ye!

Hoca, çağrıldığı bir ziyafete eski giysileriyle gitmiş. Kimse onun farkına bile varmamış. Tek bir kişi çıkıp da buyur bile etmemiş. Buna canı sıkılan Hoca hemen eve gelmiş. Bayramlık kürkünü giyerek ziyafet yerine geri dönmüş. Aman aman, ne iltifatlar! Hoca'yı ev sahipleri oturtacak yer bulamamışlar.

– Buyurun Hocam!

– Şu tarafa buyurun Hocam!

– Şöyle oturun Hocam!

– Yok yok, bu tarafa buyurun Hocam, demişler.

Ziyafet sofrasının başköşesine buyur edilmiş. Sıra yemeğe gelince Nasreddin Hoca, kürkünün ucunu tabağa doğru uzatarak,

– Ye kürküm ye, demiş.

Nasreddin Hoca'nın bu tavır ve sözlerinden ziyafettekiler hiçbir şey anlamamışlar.

– Hayrola Hoca Efendi, diye şaşkın şaşkın sormuşlar sebebini.

Nasreddin Hoca, başından geçenleri anlatmış ve arkasından da eklemiş:

– Madem bu ikram, bana değil kürkümedir. Öyleyse "Ye kürküm ye!" (Turan, 2014: 94-95).

Nasreddin Hoca kıyafete, insanların dış görünüşüne, zenginliğine göre muamele edilmesine karşı tepkisini yaratıcı düşünceyle ortaya

koymuş ve öfkeyi kontrol etmiştir. Diğer yandan "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak" gayesi için çalışan Hoca, düşünüp öğüt alsınlar diye "dünya ehli" olanlara inat, kendi yememiş; kürküne yedirmiştir.

Fıkra 4: Çift Görmek

Nasreddin Hoca'yı sevmeyen ve onunla alay etmeye çalışan bir kadı ona "Efendi, duyduğuma göre siz her şeyi çift görüyormuşsunuz. Doğru mu?" diye sorunca Hoca "Doğru efendim..." demiş ve cevabına şu sözü eklemiş: "...Şimdi de sizi dört ayaklı görüyorum." (Turan, 2014: 111).

Böylelikle kızmadan, köpürmeden, sesini yükseltmeden kendisiyle alay etmeye çalışan bir kadı için de gereği düşünülmüştür.

Bir mücadele şekli olabilen alay etme, tıpkı Mahmoud'un ifade ettiği gibi, entelektüel alanın içinde de sıklıkla karşılaşılan bir savunma stratejisi olarak görülmektedir. Nitekim Öğüt Eker de alay etmenin karşıdaki rakibi alt etmenin en asil ve etkili yolu olduğunu ifade etmektedir (akt. Kılıç, 2019: 65).

Söz konusu fıkralarda öfkenin bilişsel yöntemler kullanılarak bastırıldığı anlaşılmaktadır. "Bilişsel müdahaleler; bilişsel yeniden yapılandırma, mizah ve problem çözme becerisi bileşenlerinden oluşmaktadır" (İskit, 2019: 36). Bu bağlamda Nasreddin Hoca'nın fıkraları; hoşgörü ikliminde mizah ekip tebessüm biçmekte ve öfke kontrolüne dair hikmetli nasihatler barındırmaktadır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turan'ın da ifade ettiği gibi *"Göze göz, dişe diş bir dünyada Nasreddin Hoca kin ve öfkeyi mizah yoluyla bertaraf etmiştir. Uyanıklar dünyasında 'Kandıramazsın beni!' diyen insanoğluna inat, Nasreddin Hoca 'Kızdıramazsın beni!' demiştir. Onun çelik gibi sinirleri ve paslanmaz bir gönül aynası vardır. O; kızmaz, üzmez; sövmez, dövmez; gönül yıkmaz, yaptığı iyiliği başa kakmaz, kimseye yan gözle bakmaz, fani şeyleri aklına takmaz; gönül evine 'kibir' sokmaz. Kimseyle alay etmez, kimseye hor bakmaz. Zira düşmez kalkmaz bir Allah!"* (Turan, 2014: 111-112).

Göze göz, dişe diş bir dünyada Nasreddin Hoca kin ve öfkeyi mizah yoluyla bertaraf etmiştir. Uyanıklar dünyasında "Kandıramazsın beni!" diyen insanoğluna inat, Nasreddin Hoca "Kızdıramazsın beni!" demiştir. Onun çelik gibi sinirleri ve paslanmaz bir gönül aynası vardır. O; kızmaz, üzmez; sövmez, dövmez; gönül yıkmaz, yaptığı iyiliği başa kakmaz, kimseye yan gözle bakmaz, fani şeyleri aklına takmaz; gönül evine "kibir" sokmaz. Kimseyle alay etmez, kimseye hor bakmaz. Zira düşmez kalkmaz bir Allah!"

Toplum tarafından yaygın olarak bilinen fıkralar analiz edildiğinde ise Nasreddin Hoca'nın öfke kontrolü konusunda günümüze ders niteliğinde çözümler sunduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki Nasreddin Hoca fıkraları günümüzde kullanılan öfke kontrolü yöntemlerine rehberlik edebilme yetisine fazlasıyla sahiptir. Özellikle bilişsel yöntemin içerdiği mizah, yeniden yapılandırma ve problem çözme hususunda Nasreddin Hoca'nın fıkralardaki tutumu göz önüne alınmalıdır. Bu sayede eğitimlerde hem kültürel mirasımız olan Nasreddin Hoca anılmış hem de öfke kontrolü yöntemlerine yeni bir bakış açısı eklenmiş olacaktır.

Kaynakça

Arıcı, A. F. (2018). Eğitsel Yönleriyle Nasreddin Hoca Fıkraları: Bir İçerik Analizi, Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20(3), 602-621.

Arıoğlu, İ. E. (2017). Nasreddin Hoca Fıkralarının Toplumsal Zekâ Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 1(20), 101-111.

Banarlı, N. S. (1983). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Batur, Z., SIR, A. N., & Bek, H. (2012). Nasreddin Hoca Fıkralarında Değer Yargıları ve Eğitim, Electronic Turkish Studies, 7(3).

Bayraktar, Z. (2013). Nasreddin Hoca Fıkralarının Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramlarından Yayılma ve Gelişme Kuramlarına Göre Tahlili, Journal of Social Sciences Eskisehir Osmangazi University/Eskisehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kasım 2013, 14 (Özel Sayı), 141-152.

Dedebağı, H. (2007). Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.

Gölpınarlı, A. (1961). Nasreddin Hoca, Remzi Kitabevi, İstanbul.

İskit, Y. (2019). Beş Basamaklı Öfke Kontrol Eğitiminin Yetişkinlerdeki Öfke Düzeyine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Kabaklı, A. (2005). Mizahta Alp-eren: "Hoca Rahmetullah", Türk Edebiyatı Dergisi Nasreddin Hoca Anıt Sayısı, S. 255, Türk Edebiyatı Vakfı Yayını, İstanbul, s. 37.

Kılıç, G. (2019). Alay Etmenin Farklı Toplumsal Bağlamlardaki Değişen Anlamları Üzerine Fenomenolojik Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kökdemir, H. (2004). Öfke ve Öfke Kontrolü, Pivolka, 3(12), 7-10.

Öğüt Eker, G. (2014). İnsan Kültür Mizah, Grafiker Yayınları, Ankara.

Sakaoğlu, S. (2011). Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tavris, C. ve Wade, C. (1993). Psychology, (third edition), New York: Herper College Publishers.

Turan, F. (2014). Girdim Gönül Şehrine (1. Baskı). Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yay., Ülkü Ofset, Eskişehir.

TÜRK DÜNYASININ İKİ BÜYÜK DÜŞÜNÜRÜ

YUNUS EMRE VE MOLLA KASIM HAKKINDA BAZI ARAŞTIRMALAR

TAMİLLA ABBASHANLI ALİYEVA[1*]

Yunus Emre ile Molla Kasım'ın şiirlerinin dil ve üslubundan konuşurken şöyle bir kanaate varmak gerekiyor ki Molla Kasım'ın Azerbaycan Türkçesiyle, Yunus Emre'nin Türkiye Türkçesiyle yazdığı eserler dil bakımından birbirinden farklı değil.

Bütün Türk dünyası Yunus'un hayranı, vurgunudur. Yunus'u sevenler çoktur. Böyle olmasaydı Yunus'un mezarı Azerbaycan'da olmazdı. Bu da Yunus'a olan sevginin kanıtıdır. "Yunus hakkında Azerbaycan'da da araştırmalar yapılmıştır. Elbette ki bu, yeterli değil ve bunun da sebebi var. Azerbaycan Türklerini Anadolu Türklerinden ayırmak isteyen ve onların birbirleriyle hiçbir ilişkisi olmadığını söyleyen Rus şovenizmleri Türk edebiyatının Azerbaycan üniversitelerinde geniş şekilde öğrenilmesine her zaman mani olmuşlar" (Abbashanlı-Aliyeva, 2007: 88). Ama Ruslar kendileri Yunus Emre ve Anadolu âşıkları hakkında çok sayıda kitap basmışlar. O kitaplardan biri 1983 yılında Moskova'da "Bedii Edebiyat" Yayınevi tarafından basılmıştır. Kitap, Türk Âşık Şiiri adında ve Rus dilindedir. Kitabı düzenleyen ve Ön Söz'ün yazarı dünyaca ünlü Türkolog, şimdi Hak dünyasında olan Haluk Köroğlu'dur (Köroğlu 1983: 3). Kitap Yunus Emre'nin şiirleri ile başlıyor. Bütün şiirleri Rus Türkologlar çevirmişler, bunların içerisinden sadece bir Türk var, o da A. İbrahimova'dır. Dünyaca ünlü bilim insanı Haluk Köroğlu'nun kitaba yazdığı "Ön Söz" Yunus Emre hakkında çok değerli fikirler söylüyor (Köroğlu, 1983: 4). Kitabın sonunda Yunus Emre'nin öz geçmişi verilmiştir. Yunus Emre'nin "Güldeste" adlı şiirler kitabı 1992 yılında Azerbaycan'da ışık yüzü görür. Bundan başka "Türk Halk Şiirinden Seçmeler", "İki Zirve", Salman Mümtaz'ın "Azerbaycan Edebiyatı Kaynakları" kitabında olan yazıları, 20'den fazla gazete makalesi bulduk. Bütün yazılarda Azerbaycanlı araştırmacıların Yunus Emre yaratıcılığına ne kadar ihtiram ve saygı ile yaklaştığını gördük. Yazımızda o makaleler hakkında geniş konuşacağız. Onlardan birini Azerbaycan'ın çok ünlü bilim adamı olan Salman Mümtaz kaleme almıştır. Onun "Molla Kasım ve Yunus Emre" makalesi çok ilgi çekiyor. Yunus Emre'nin adı geçen kitaplardan biri de Bakü Devlet Üniversitesinin Öğretim Üyesi, âşık edebiyatı hakkında değerli araştırmalar yapmış Prof. Dr. Nizami Halilov'un "Aşık Sanatının Teşekkülü" kitabıdır. Kitap Bakü'de 2003 yılında basılmıştır. Bir makale ise Selahaddin Sultanov'un "Yunus Emre Nerde Defin Edilmiştir?" makalesidir (Komünist gazetesi, 1977). Bu makale, Sovyet Dönemi'nde Yunus Emre'nin Azerbaycan bağını gösteren ilk makale olabilir. Tabii ki Salman Mümtaz'ın Molla Kasım ve Yunus Emre hakkındaki makalesi daha öncelerde yazılmıştır. Bir başka makale Yunus Emre'nin 750 yıllığı münasebetiyle yazılmış "Oğuz Ormanında Düşünceler" makalesidir. Makaleyi H. Ezimov ve P. Mehmetov yazmışlar. Çok teessüf ki 2013 yılında Bakü'de düzenlenen Büyük Türk Şairi Yunus Emre'nin Hayat ve Yaratıcılığına ithaf olunmuş Yaşayan Yunus Emre Uluslararası Sempozyumu'ndaki önemli konuşmalar içerisinde Molla Kasım ve Yunus Emre konusuna rastlamadık (Yaşayan Yunus Emre, 2013: 6).

Salman Mümtaz Azerbaycan edebiyatı tarihinde önemli yer tutan bilim insanlarından biridir. Onun Azerbaycan ve öylece de Türk dünyasının şair ve yazarları hakkındaki ilmî araştırmaları dikkati çekmektedir. Salman Mümtaz'ın "Molla Kasım ve Yunus Emre" makalesi de onun değerli ilmî eserlerinden biri sayılır. Salman Mümtaz yazıyor ki Yunus Emre'yi dünyada herkes tanıyor. Onun Eski Osmanlı Edebiyatı üzerinde mühim bir etkisi ve kıymeti olduğunu da herkes biliyor. Bu büyük Türk sofisine dair etraflı yazılar yazanlar olmuştur" (Mümtaz, 1986: 11). Salman Mümtaz bugüne kadar hiçbir bilim insanının Yunus Emre hakkında dokunmadığı meseleden konuşur. O da Molla Kasım ve Yunus Emre konusudur. Salman Mümtaz'ın fikrince Yunus Emre'yi Molla Kasım adlı bir şairin etkisinde görüyoruz. Bu etkiyi Yunus Emre kendisi de itiraf ediyor:

Derviş Yunus, bu sözü eyri-büyru söyleme,

Seni sigeye çeker bir Molla Kasım gelir.

Göründüğü gibi Yunus; Molla Kasım'a ilim-irfan sahibi, bir hocaefendi gibi bakıyor. Aslında Yunus Emre haklı. Molla Kasım çok bilgili olmakla beraber; birkaç dil bilmiş, mantık okumuş bir insan idi. Salman Mümtaz'ın fikrince Yunus Emre ne kadar mütevazılık edip Molla Kasım'ı övse de kendisi ilim-irfan yönünden hiç de üstadından geri değilmiş. Molla Kasım'ın "Bin Kelamlı Molla Kasım Şirvan'ı" isimli iki veya üç şiiri göze çarpmaktadır. Bu da iki tecnis ve bir şiirden oluşur. Bu şiirlerin birine Yunus Emre nazire yazmıştır. Salman Mümtaz kitabında her iki şiiri vererek inceliyor:

Molla Kasım'ın şiiri:

Mügabirden güzer ettim,
Acayip merdüman gördüm.
Garangu toprak altında
Yatan cismiyle can gördüm.

Yunus Emre der:

Teferrüc eylüyü vardım,
Bugün ben sinliyi gördüm,
Karışmış kare toprağa
Şu nazik tenleri gördüm.

Salman Mümtaz'ın fikrince her iki şiiri yan yana koyup okudukça açık görünür ki Yunus Emre'nin şiiri konu, şekil, redif, kuruluş itibarıyla Molla Kasım'ın şiirine nazire olarak söylenmiş bir şiirdir. Aşağıdaki şiir numuneleri, dediklerimizi bir daha onaylamaktadır:

1* Prof. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı

Molla Kasım:
Yumulmuşsa ala gözler,
Kıyamet yolunu gözler.
Hanı şirin, şeker sözler
Dehanı bizeban gördüm.

Yunus Emre:
Soğulmuş ela gözler,
Bozulmuş ay gibi gözler
Karışmış kara toprağa
Gül deren elleri gördüm.

Molla Kasım:
Kim eyş ile işrette
Kimi zövs ile sohbette
Kimi fencile möhnetde,
Katı halın yaman gördüm.

Yunus Emre:
Kimi zövgüyle işretde,
Kimi eysu beşarette.
Kimi azabı möhnette,
Dün olmuş günleri gördüm.
(Mümtaz, 1986: 12)

Azerbaycanlı bilim insanı E. Memmedov bu konuda yazdığı eserinde ihtiyatla, çok hassas şekilde hakkında söz açılan bu tecnisleri başka şairlerin adına yazmaktadır: *"Eğer gerçekten Yunus Emre ile ismi zikredilen Molla Kasım efsanevi karakter ise o zaman bize şimdi malum olan her üç şiir ya Molla Kasım Zakir'in ya da bize şimdilik belli olmayan başka bir Molla Kasım'ındır."* (Memmedov, 1998: 59).

Yunus Emre Güldestesi, Bakü, 1992

Prof. Dr. N. Halilov E. Memmedov'un bu fikrine itiraz ederek şunları söylemektedir: *"Neden biz ismi, unvanı belli olmayan bir yazarın şiirlerini şüphe altına alıp başka isim altında vermeliyiz?"* (Halilov, 2003: 71).

Molla Kasım ve Yunus Emre konusuyla ilgili Azerbaycan'daki ünlü bilim insanları yazdıkları makalelerde bu konuyu aydınlatmaya çalışmışlar. Onların birçoğu çok bilgili araştırmacı Salman Mümtaz'ın ilk defa kaleme aldığı Molla Kasım ve Yunus Emre makalesini kaynak ve doğru olarak kabul etmişler. Çünkü Salman Mümtaz Halilov, yazdığı gibi işin içinde idi. Eski el yazılarından, cönklerden, halk arasında dolaşan malumatlardan istifade ederek fikirlerini söylemiştir (Halilov, 2003: 72).

Bir diğer araştırmada başka bir fikre de rastladık. Bilim insanı E. Memmedov Azerbaycan'ın ünlü halk edebiyatçısı Prof. Dr. Qara Namazov'un fikirlerine istinat ederek Molla Kasım ve Yunus Emre ile ilgili halk arasında yayılmış bir efsaneden söz açmaktadır. Efsanede denilir ki Yunus Emre üç bin şiir yazmıştır. O şiirler onun Divan'ının içinde imiş. Güya şairin ölümünden sonra bu şiirler Molla Kasım'ın eline geçiyor. Molla Kasım, Divan'ı alıp nehir kıyısına geliyor; şiirleri okumaya başlıyor. Şiirlerin bin tanesini şeriata aykırı bulduğu için yakıyor. Daha sonra diğer bin şiiri de okuyor, memnun kalmıyor. Diğer şiirleri okumaya başladığında ise şu beyte rastlıyor:

Derviş Yunus, bu sözü eyri-büyru söyleme,
Seni siğeye çeker bir Molla Kasım gelir.

"O beyti okuyan Molla Kasım Yunus Emre'nin ermişliğine inanıyor, kendisini de kutsallar içinde hesap ediyor. Molla Kasım bin şiiri öperek gözünün üstüne koyuyor." (Kudeman, 1980: 19).

Bilim insanı E. Memmedov buradaki düşüncelerle bağlantılı bir soruya cevap aramakta: "Nasıl olmuş da Salman Mümtaz'ın bu efsaneden haberi olmamış? Ve bir de nasıl olmuş ki Salman Mümtaz Yunus Emre'yi Molla Kasım'ın çağdaşı olarak kaleme almıştır?" (E. Memmedov, 1998: 59).

Prof. Dr. N. Halilov bu düşüncelere kendi dünya görüşünden yaklaşmaktadır. Yazıyor ki Molla Kasım Yunus'un yaşadığı dönemde kendisini ünlü bir şair olarak kültür dünyasına tanıtmıştı. Diğer taraftan konuyu incelesek o rivayette denilir ki o beyti okuyan Molla Kasım Yunus Emre'nin ermişliğe yücelmesine inanmış, kendisini de o kutsalların içinde hissetmiştir, fikrinin içinde de bir muamma vardır. Ama E. Memmedov'un sonraki fikirleri o fikirden daha fazla muammalıdır. E. Memmedov yazıyor ki Salman Mümtaz o beyti Yunus Emre'nin Divan'ından almıştır, demek ki o beyti şairin kendisi yazmıştır. Bunun aksini söylesek ki bu beyti efsane yazanlar uydurmuşlar. Bu efsane kime ve niye lazım? Bizim fikrimizce Yunus'un şöhretini artırmak; onu din hadimine, mollaya karşı koymak; sanatın ve sanatkârın cehalet üzerindeki parlak zaferini göstermek maksadıyla yapılmış olabilir (Memmedov, 1998: 59).

Yunus Emre'nin Mezarı, Mihalıççık-Eskişehir

Prof. Dr. N. Halilov "Molla Kasım Hakkında Gerçekler" makalesinde bilim insanı E. Memmedov'la fikir alışverişine giriyor. Der ki Molla Kasım o dönemde çok ünlü ozan idi. Aynı zamanda derin ilmî bilgiye malik olan şahıslara 13. yüzyılda Molla ismi veriliyordu ve bu Molla ismi onlara hürmet, ihtiram idi. (Molla Nasrettin, Molla Fuzuli vs.) Bilim insanı E. Memmedov buradan şöyle bir fikir ortaya koymaktadır: Nasıl olmuş ki Salman Mümtaz bu efsaneyi duymamış, Molla Kasım'la Yunus Emre'yi bir dönemin şairleri olarak yazmıştır? E. Memmedov sonrasında konuyu bilim insanı Salman Mümtaz'ın fikirleri ile devam ettirir. Ancak E. Memmedov'un daha sonra dediği fikir de muammalıdır: Salman Mümtaz o beyti Yunus Divanı'ndan almıştır. Belki bunu da halk kendi yarattığı efsaneye ilave etmiştir. Herhâlde burada Salman Bey'in esas düşüncesi Yunus'un şöhretini artırmak; onun hümanist düşüncelerini, sanatın ve sanatkârın cehalet üzerindeki zaferini göstermek niyeti idi.

Yunus Emre'nin şiirlerinin dil ve üslubundan konuşan Dr. Kübra Kulıyeva büyük sofi şairinin şiirlerinin dilinde Azerbaycan Türkçesinde kullanılmış diyalekt sözlerine rast geldiğini yazarak orada sıfatlardan söz açmış, örnekler sunmuştur. K. Kuliyeva özellikle sıfatlar üzerinde yoğunlaşarak şu karara varmıştır ki Yunus Emre Azerbaycan Türkçesinde hem eskiden hem de bugün kullanılan sözleri 13. yüzyılda şiirlerinde kullanmıştır.

Araştırmacının fikrine göre Sultan Veled, Yunus Emre, İzzettin Hasanoğlu ile birlikte Şirvanlı Molla Kasım da varmış ve o, Yunus Emre gibi Türk sofisine ustalık etmiştir. Âşık şiiri üzere tanınmış bilim adamı Doç. Dr. Nizami Halilov da Yunus Emre yaratıcılığını dikkatle incelemiş ve o da hocası Salman Mümtaz gibi onun Molla Kasım'la bağını dile getirmiştir. N. Halilov, Âşık şiirinin 13 ve 14. yy. kaynaklarında Molla Kasım adının Yunus Emre'nin adı ile bağlantılı olduğunu söyler. Prof. Dr. Nizami Halilov "Âşık Sanatının Teşekkülü" isimli kitabında dediği gibi Azerbaycan ozan sanatının kökü çok eskilere dayanmaktadır. Bu kadim ozan sanatımızı yaşatanlardan biri de Molla Kasım'dır. *"Çok güman ki Molla Kasım yalnız olmamış, hem ondan evvel hem ondan sonra sazı, sözü ile halkın içinde ünlü olan diğer ozanlar da olmuştur."* (Halilov, 2003: 66). Molla Kasım hakkında bugüne kadar çok az bilgi gelmiştir. Onun hakkında yapılan araştırmalarda Molla Kasım'ın Hasanoğlu, Yunus Emre, Gazi Burhanettin'le bir dönemde yaşadığı söylenilmiştir.

Yunus Emre ile Molla Kasım'ın şiirlerinin dil ve üslubundan konuşurken şöyle bir kanaate varmak gerekiyor ki Molla Kasım'ın Azerbaycan Türkçesiyle, Yunus Emre'nin Türkiye Türkçesiyle yazdığı eserler dil bakımından birbirinden farklı değil. Bunu düşündüren ihtimallerden biri de Yunus'un bir mezarının da Azerbaycan'da olmasıdır. Anlaşılıyor ki Yunus Emre ile Şirvanlı Molla Kasım Azerbaycan'da buluşmuşlardır. Onların birbirine nazire yazması da Yunus Emre'nin Azerbaycan Türkü olduğunu gösteriyor (Halilov, 2003: 90).

Yunus Emre'nin şiirlerinden oluşan Güldeste 1992 yılında Bakü'de basılmıştır. Kitaptaki yazılarda Yunus Emre'nin Rum'u, Şam'ı ve bütün yukarı elleri gezip dolaştığından bahsedilir. Rum-Anadolu, Şam-Suriye, Yukarı Eller ifadesiyle de Azerbaycan ve İran kastedilmiştir (Güldeste, 1992: 9). Belki de Azerbaycanlı âlimin fikri burada mübahase de doğurabilir çünkü o, Yunus Emre'nin sırf Azeri Türkçesiyle yazdığı kanaatindedir ve bunu sadece kendisi söylemiyor, çok ünlü âlimlerin fikrine istinaden söylüyor. Bunun kanıtı ise Azerbaycan'ın Gah kentinde de Yunus Emre'nin mezarının olmasıdır.

Yunus Emre'nin şiirlerinin dil ve üslubundan konuşan Dr. Kübra Kulıyeva büyük sofi şairinin şiirlerinin dilinde Azerbaycan Türkçesinde kullanılmış diyalekt sözlerine rast geldiğini yazarak orada sıfatlardan söz açmış, örnekler sunmuştur. K. Kuliyeva özellikle sıfatlar üzerinde yoğunlaşarak şu karara varmıştır ki Yunus Emre Azerbaycan Türkçesinde hem eskiden hem de bugün kullanılan sözleri 13. yüzyılda şiirlerinde kullanmıştır. Bu sözler ulu, irak, görklü, esrük, arı, yeg, uslu vs. sözlerdir (Kuliyeva, 2013: 390). Aynı zamanda K. Kuliyeva "Kitab-ı Dede Korkut"ta kullanılan sözleri Yunus Emre'nin de şiirlerinde kullandığını dile getirmektedir. K. Kuliyeva şöyle diyor: Yunus Emre Divanı'nda "uslu" sözü Azerbaycan'daki gibi "sakit" manasını da bildirir. Bunu örneklerde de görmek mümkündür:

Seni sevenlerin ola mı aklı?

Bir dem usluysa, bir dem uludur (Kuliyeva, 2013: 391)

Aynı zamanda K. Kuliyeva "Kitab-ı Dede Korkut"ta kullanılan sözleri Yunus Emre'nin de şiirlerinde kullandığını dile getirmektedir.

Prof. Dr. N. Halilov; Molla Kasım ve Yunus Emre konusundaki kaynakların araştırılmasında gecikme meselesini ortaya koymuştur. O, sözüne devam ederek der ki âşık şiirinin meydana gelmesinde Molla Kasım ve Yunus Emre gerçeğine göz yummuşuz; onların Azerbaycan âşık şiirinin gelişimindeki çok önemli hizmetlerini kifayet kadar araştırıp ortaya koymamışız. Bunun için bir sıra nedenler var. Lakin bu bir gerçektir ki araştırmacıların temiz Azerbaycan Türkçesinde yazdığı kanaatinde oldukları Yunus Emre; aynı zamanda Azerbaycan âşık şiirinin yeni merhaleye yükselmesinde, millî âşık şiiri ananelerinin araştırılmasında öncül mevkiye malik olmuştur. Tabii ki bu konuda geniş ve etraflı araştırmaya ihtiyaç vardır (Halilov, 2003: 13).

Yunus Emre'nin bir mezarının da Azerbaycan'da olması hakkında ilk makale Sovyet Dönemi'nde, 1977 yılında "Komünist" gazetesinde "Yunus Emre Nerede Defin Edilmiştir?" basılmıştır. Orada yazılıyor ki şairin nerede doğduğu, nerede defnedildiği bugüne kadar belli değil. Türkiye'de Yunus Emre'nin defnedildiği 15 kent vardır. Belli oluyor ki şairin daha bir mekânı vardır. Makaleden öğreniriz ki Gah kentinde yaşayan bilim adamı Selahaddin Sultanov bu bilgi ile tanış olduktan sonra Gah'taki Oncalı mezarlığındaki Taptık Baba ve Yunus Emre mezarları hakkındaki rivayetlerin Türkiye'dekilere ne kadar benzediği hakkında kıyaslamalar yapmış, bunların birbirini tekrar ettiğini görmüş. Gah kentinde Taptık Baba ve Yunus Baba hakkında birkaç efsane var. Bir efsanede denilir ki o dönemde Taptık Baba çok iyi amelleri ile ünlü olmuş bir insan idi, herkes sadakati ile onun gözünde yücelmek istiyordu. Lakin kimse bu işte Yunus gibi olamamıştı. Yunus'un bu sadakatini gören Taptık Baba "Onu mezarımın baş tarafına gömün." demişti. Bir başka efsanede denilir ki Hac ziyaretine giden bir şahıs yetim bir çocuğu da kendisi ile götürür. Bu çocuk o kadar zekidir ki şeyh seviyesine yükselir. Bir gün Türk bezirgânları işitirler ki şeyh erkeklerle kadınların bir arada ibadet etmesine izin veriyor. Bunu Yunus da işitir ve şeyhe mektup yazar. Şeyh, Yunus'a bir mektup gönderir; onun içinde kömür, pamuk ve mum vardır. Mektupta yazıyor ki yürek temiz olduğu zaman kadınlarla bir arada ibadet mümkündür. Yunus şeyhin yanına geliyor ve onun hizmetinde oluyor; ona odun taşımaktan omuzu, sırtı kabar oluyor. Çektiği çilenin karşılığı olarak şeyh vasiyet ediyor ki Yunus'u benim mezarımın başına defnedin; mezarımı ziyaret eden önce Yunus'un mezarını, sonra beni ziyaret etsinler. Her gün onlarca insan onların mezarını ziyaret ediyor ve Yunus Baba'nın azaplarını hafifletmek için onun mezarına odun koyuyorlar. Yunus Baba'nın mezar taşındaki sözlerden belli oluyor ki mezarı Yunus Emrar Çelebi inşa etmiştir.

Bilim insanlarını bir soru düşündürür: Anadolu yaylasında dünyaya göz açan Yunus Azerbaycan'ın Gah kentinde nasıl defin olunabilir? Bu soruya cevap vermek için Selahaddin Sultanov'un makalesine müracaat edelim. O yazıyor ki Selçuklar sülalesinden olan Melik Şah fethettiği yerlerde isyan ve ayaklanmalardan korunmak için Anadolu'dan Hazar kıyılarına Türk tayfaları göçürmüştür. Selahaddin Bey'in yazdıklarına göre bu kanıt "Tarih-i Cevdet" kitabının birinci cildinde gösterilmişti. Aynı zamanda Sultanov yazıyor ki Selçuklar o zamanlar Anadolu, Şam ve İran taraflarında devlet kurmuşlar. "Tarih-i Cevdet" kitabı Türk tayfalarının gö-

Yaşlıların dilinde Yunus Emre ve Taptık Baba ile ilgili çok sayıda rivayet var. Onları toparlamak, Türkiye'de olanlarla kıyaslamak lazımdır. Yani Azerbaycan'daki Yunus Emre mezarı tam araştırılmamıştır: *"Göğün yüzünü tutmuş iri gövdeli meşe ormanının eteğinde geçmişle bugünün yüz yüze geldiği yerde yaşı kimseye belli olmayan eski Oğuz mezarlığı uyuyor. Kufi hattı ile yazılmış mezar taşları asırların gaddarlığına, zamanın sertliğine bakmayarak okunuşunu bugüne kadar koruyup saklamış."*

çürüldüğü yerleri nişan verirken bu yerler Gah kentinin yerleştiği araziye denk geliyor. Görünen o ki göçürülenler arasında Yunus Emre de var ve burada Taptık Baba'ya rast geliyor.

Makalenin yazarı bir meseleye de dikkati çeker. Vaktiyle Türkiye'nin Kültür Bakanlığından bir Bakan Yardımcısı Azerbaycan'a geldiğinde Yunus Emre'nin uyuduğu Oncalı mezarlığını da ziyaret etmiş ve hayretini gizlemeden şöyle demiş: "Artık Yunus'un mezarının sayısı 22'ye ulaştı. Bir insanın 22 yerde uyuması mümkün değil. Halk Yunus'u o kadar sevmiş ki nerede üstünde isim olmayan ve halk tarafından kutsal kabul edilen mezar varsa Yunus'un mezarı demişler." Makalenin yazarları bu sözlerdeki mantığı doğru bulsalar da bazı muahezeler de sunmuşlardır. Zira bu mezarların hiçbirinde Yunus'un mezarı Taptık Baba ile yan yana değil. Bu sadece Azerbaycan'da böyledir.

Eski dönemlerde Yunus Emre Azerbaycan'da Türkiye'de olduğu kadar ünlü değildi, Abdulla Şaik'in kitabını dikkate almasak onun hakkında o kadar da bilgi yok idi. Bir de sade halk herkesi mukaddes saymaz ve meçhul mezarı ziyaretgâha çeviremez. Bu bir tesadüftür ki halkın kutsal bildiği bir şahıs büyük bir şair imiş. Eğitimsiz insanlar o zamanlar Yunus Emre hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı.

Azerbaycan'ın görkemli şairi Abdulla Şaik 1928 yılında bastırdığı kitabında Yunus Emre'yi ne güzel tanıtır. Abdulla Şaik yazıyor ki Yunus Emre Sakarya etrafındaki köylerin birinde yaşamış, fakir Türkmen köylüsüdür. Taptık Emre namında pir dervişin kapısında uzun yıllar çalışmış, ona ormandan odun taşımıştır. Taptık rahmetlik olduktan sonra insanlar Yunus'un etrafında toplanmışlar.

Bu mezar hakkında ikinci makale 1991 yılında Yunus Emre'nin 750 yıllığı nedeniyle Komünist gazetesinde yayımlanmıştır. O makalenin adı "Oğuz Meşesinde (ormanında) Düşünceler"dir. Makalede okuyoruz ki Azerbaycan'ın çok eski kentlerinden olan Gah kentinde eski bir mezarlık var. Buradan geçen insanlar salavat verir ve dua okurlar. Burada Taptık Baba, Yunus Baba uyuyor. Sovyet Dönemi'nin yasaklarından korkan insanlar bu mezarları gizlice ziyaret ediyorlardı. Bu yüzden buradaki taş kitabeler okunmayıp kalmıştır. Neden onlara "Baba" diyorlar? Makale yazarlarının fikrince halk arasında yüksek hürmet-izzet sahibi olanlara "baba" diyorlar. Yunus da Taptık da sağlıklarında mukaddes olmuşlar.

Makalenin yazarları şöyle bir sonuca varıyorlar: Yunus Emre tarihî bir şahıs gibi bu yerlerde tanınmaz idi. Yalnız son zamanlar Türk tarihine, edebiyatına merak arttığı için belli olmuştur ki ziyaretçilerin gittikleri bu mezar çok ünlü Türk şairi Yunus Emre, yanındaki ise Taptık Baba'dır. Demek onları burada halk yaşatır, şair gibi değil kutsal bir insan gibi. Ama bununla iş bitmiyor. Çok güman ki o yerlerin yaşlılarının dilinde Yunus Emre ve Taptık Baba ile ilgili çok sayıda rivayet var. Onları toparlamak, Türkiye'de olanlarla kıyaslamak lazımdır. Yani Azerbaycan'daki Yunus Emre mezarı tam araştırılmamıştır: *"Göğün yüzünü tutmuş iri gövdeli meşe ormanının eteğinde geçmişle bugünün yüz yüze geldiği yerde yaşı kimseye belli olmayan eski Oğuz mezarlığı uyuyor. Kufi hattı ile yazılmış mezar taşları asırların gaddarlığına, zamanın sertliğine bakmayarak okunuşunu bugüne kadar koruyup saklamış."* (Azimov N. Mehmetov, P. Kommunist gazetesi, 1991).

Yunus Emre'nin Azerbaycan'daki mezarı hakkında Azerbaycan'ın dünyaca ünlü tarihçisi Ord. Prof. Dr. Meşedihanım Nemet yazmıştır. Gah şehri, Oncalı köyü, Oğuz Mezarlığı'ndaki Yunus'un mezarının üzerinde Arapça kitabe mealen şöyledir: "Biz topraktan günahsız yaratılmışız, toprağa ise günahkâr dönüyoruz. Bu mezarı merhum Yunus hatırasını aziz tutmak için Mirza İbn Çelebi ünlü Sultan ibn Salih ibn Muhammet Zaman ibn İmam Ali -Allah onları affetsin- 821 (1418) yılı tarihinde bina (inşa) etti (Nemet, 1992).

Meşedihanım Nemet'e göre "Selçuklulardan çok çok önce Maverünnehir'den bu taraflara göçüp gelen Oğuz Türkleri; Horasan, Ecem, Irak, Halep'te yerli halkla kaynaşıp karıştı. Bütün bu zorluklara bakmayarak buralar bir Türk memleketi hâline geldi. Anadolu ve Azerbaycan Türkleri için yeni medeniyet merkezine çevrildi ve Oğuz Türkleri ebedi olarak bu toprakları vatan saydı. Yani Oncalı köyünde Oğuz Mezarlığı'nın mevcut olması tesadüfi değildi (Nemet, 1992).

Ord. Prof. Dr. M. Nemet, Yunus Emre ve Taptık Baba'nın mezarları hakkında yazdığı eserinde şöyle diyor: *"Yunus Emre'nin ve mürşidi, büyük sofi Şeyh Taptık Baba'nın Gah şehrinde, Oncalı Mezarlığı'ndaki kabirlerinin unutulmayıp kutsal mekân gibi büyük ihtiramla yâd edilmesi Azerbaycan Türkleri ile Anadolu Oğuz Türklerinin aynı kültürün insanı olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır"* (Nemet 1992: 98).

Yunus Emre hakkında Azerbaycan'da basılmış kitaplardan biri de şairin şiirlerinden oluşan Güldeste kitabıdır. Kitap 1992 yılında Bakü'de Yazıcı Yayınevi'nde basılmıştır. Kitabı şair Muzaffer Şükür Meçhul çevirmiştir. Kitap 1990 yılında Ankara'da Sevgi ve Ayvaz Gökdemir'in hazırladıkları Güldeste kitabının çevirisidir.

Azerbaycan'ın ünlü bilim insanı Azerbaycan'da Yunus Emre'nin en güzel araştırmacılarından olan Prof. Dr. Huraman Hümbetova da Yunus Emre'nin Risaletün-Nüshiyye eserini Azerbaycan Türkçesine çevirmiş ve ona "Yunus Emre'nin Yaşadığı Dönem, Hayatı ve Risaletün-Nüshiyye Mesnevisinde Ahlaki Telkin" isimli otuz sayfalık Ön Söz yazmıştır (Hümbetova, 2013: 3). Huraman Hümbetova Ön Söz'de şunları dile getirmiştir: *"Yunus Emre'nin yaşadığı dönem ne kadar savaş meydanlarına sahne olsa da bu kanlı-kadalı savaşlar ozan-âşık şairin poetik (şiirsel) deyim-duyumunun önüne kara perde çeke bilmiyordu. Bunun sonucudur ki Yunus şiirleri günümüze kadar ulaşmıştır. Yunus Emre halk üslubunda yazdığı için şiirlerinin fazlasını Moğol işgali döneminde ve ondan sonraki durumdan etkilenerek yazmıştır. Yunus şiirleriyle insanların kalbine giriyor, onların ruhunu temizliyor, bu dünyanın geçici olduğunu göstermeğe çalışıyordu"* (Hümbetova, 2013: 4).

Bir olayı da sizlerle paylaşmak isterim: Yunus Emre'nin şiirlerinde ismi geçen Hz. Cercis Peygamberin mezarı da Azerbaycan'ın Aran Karabağ bölgesinde, Beylegan şehrindedir. Ve son olarak bilim insanlarının Yunus Emre'nin mezarlarının 22 yerde olması fikrini Bahtiyar Vahabzade'nin fikirleri ile sonuçlandırmak uygun düşecektir:

Her gün kazılır çünkü gönüllerde mezarı,
Otlarda, çiçeklerde ve güllerde mezarı.
Efsane mi gerçek mi bu insan, nasıl insan,
Varlık sesidir o kopmuş Türk'ün kopuzundan.
(Vahabzade, 2002: 10)

Türk dünyasının sesi, Azerbaycan'ın dünyaca ünlü şairi, Anadolu Türklerinin çok sevdiği Bahtiyar Vahabzade Yunus Kervanı şiirinde Yunus hakkında en güzel düşüncelerini dile

Taptık Baba ve Yunus Baba'nın Oncalı Mezarlığı'ndaki Kabirleri, Gah-Azerbaycan

Azerbaycan'ın çok eski kentlerinden olan Gah kentinde eski bir mezarlık var. Buradan geçen insanlar salavat verir ve dua okurlar. Burada Taptık Baba, Yunus Baba uyuyor. Sovyet Dönemi'nin yasaklarından korkan insanlar bu mezarları gizlice ziyaret ediyorlardı. Bu yüzden buradaki taş kitabeler okunmayıp kalmıştır. Neden onlara "Baba" diyorlar? Makale yazarlarının fikrince halk arasında yüksek hürmet-izzet sahibi olanlara "baba" diyorlar. Yunus da Taptık da sağlıklarında mukaddes olmuşlar.

getirmiştir. Şair yedi yüz yıldır gelen Yunus kervanından konuşmaktadır. O kervanın yükü muhabbettir, sevgidir. Muhabbet unvanlı o kervan, kemâle eriştirir; onların kalbini, vicdanını temizler. Kim Yunus'u okursa onun şiirlerindeki hikmetten mest olur. Yunus'u okuyanların kalbi kötü duygulardan kurtulur. Şair Yunus'un diliyle şöyle diyor:

O demiş: -Sevenin itikadında
Kin değil sevgi var, ben değil sen var!

Vahabzade diyor ki Yunus'a göre insan, içindeki nefreti öldürmelidir; insanın yol yoldaşı, seven gönül olacaktır.

Yunus demiş: -Allah'a giden zorlu yol,
Herkesin gönlünden baş alır, ancak,
Demiş: -Kendi içinden yeniden doğul,
Bu eski dünyaya taze gözle bak.

Şair kendi kendine soruyor: "Yeniden doğmak ne demek?" Yeniden doğan insanın kalbi tamahtan ve kötü huylardan arınmış oluyor. Vahabzade'ye göre Yunus, ulu göklerin eteğinden tutmuş ve kalbinden toprağa su vermiş; ana toprağa sığınarak sevgiyi bayrağa çevirmiştir. Onun kanı da sevgi cevheridir. Sevgi, Yunus için meslektir. Ve yedi yüz yıldır Yunus kervanı sevgi yüküyle yol almaktadır (Yüz Yılın Yüz Şairi, 2000: 195).

Azerbaycan'ın ünlü araştırmacısı, şair Muzaffer Meçhul Şükür Yunus sevgisini şöyle dile getirmektedir: *"Her çiçeği bir renge çalan bu gülistandan doymak imkânsız. Hasretli bülbülleri Yunus Emre gibi okuyan, dertli gönülleri Yunus gibi inildeyen bu ebedî gülistandan güller kokladık. Ne iyi ki Yunus olan dünyada aynı zamanda büyük Türk dünyasında biz de varız, varız ki bütün yokluklar bize can atıyor, eskilik çergesinde Yunus Baba'nın yeri var, Yunusların yeri öndedir. Yunus için garip diyorlar. O nasıl gariptir ki nevası koca Kaf dağından başlamış, Ağrı dağlarının yüce zirvelerindeki Hz. Nuh Peygamber'in nevasına karışmış; Türkün ulu, kutsal göklerinde Hakk'ın ışığı ile süslenmiştir. O nasıl gariptir ki mezarı Türk toprağında, ruhu Hak dergâhında; kelamları her bir duyan, düşünen insanın gönlündedir. Yunus garipler garibinin yardımcısı, elinden tutanı;*

"Yunus Emre'nin ve mürşidi, büyük sofi Şeyh Taptık Baba'nın Gah şehrinde, Oncalı Mezarlığı'ndaki kabirlerinin unutulmayıp kutsal mekân gibi büyük ihtiramla yâd edilmesi Azerbaycan Türkleri ile Anadolu Oğuz Türklerinin aynı kültürün insanı olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır."

büyük Türk dünyasında Marmara'dan Karadeniz'e, Baykal'dan Hazar'a, Gök göle kocaman bir yelken açmış doğmalar doğmasıdır." diyor ve şöyle devam ediyor: *"Yunus Emreler olmasaydı, onların Hakk'a kanatlanan yalvarışları olmasaydı belki de bu dünya çoktan yerle yeksan idi; güneş, ışığını insanlardan esirgerdi. Kanlı savaşlar meydanı olmuş eli kanlı dünya bütün günahları kendi üzerine götüren Yunus Emre gibi dâhilerin yüzüne kalmıştır* (Güldeste, 1992: 229).

Ben gelmedim dava için,
Benim işim sevi için.
Dost'un evi gönüllerdir
Gönüller yapmağa geldim...

Kaynakça

Abbashanlı-Aliyeva Tamella (2007). Yunus Emre ve Azerbaycan Nizami'den Yunus Emre'ye ve Atatürk'ten H. Aliyev'e Uzanan Sevgi Yolu, Uluslararası Sempozyum, Azerbaycan, Bakü.

Azimov H., Mehmetov P. (1991). Oğuz Ormanında Düşünceler, Kommunist gazetesi, 18 Haziran, Azerbaycan, Bakü.

Anar, Akpınar, Yavuz (2000). Bin Yılın Yüz Şairi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Gölpınarlı, A. (1948). Yunus Emre Divanı. İstanbul.

Halilov, Nizami (2003). Âşık Sanatının Teşekkülü, BDU Yayınevi, Bakü.

Hümbetova, Huraman (2013). Yunus Emre ve Risaletün-Nüshiyye, İlim ve Tehsil Yay., Bakü.

Köroğlu, Haluk (1983). Türk Âşık Şiiri (Rus dilinde), Bedi Edebiyat Yayınevi, Moskova.

Kudeman, V. B. (1980). Yunus Emre'nin Poezıyası, Nauka Yayınevi, Moskova.

Kuliyeva, Kubra (2013). Azerbaycan Dili ve Dialekt Şiveleri, Y. Emre Şiirlerindeki Bir Sıra Sifetler, Yaşayan Yunus Emre Uluslararası Sempozyumu, İlim ve Tehsil Yayınları, Bakü.

Mehmetov E. (1998). Tecnis Sanatkârlığı, Bakü.

Mümtaz, Salman (1986). İki Zirve-Azerbaycan Edebî Kaynakları, Yazıcı Yayınevi, Bakü.

Namazov Gara (1980). Âşığın Sazı ve Sözü, Bakü.

Nemet, Meşedihanım (1992). Azerbaycan'da Taptık Baba ve Yunus Emre Gebirleri, Edebiyat Gazetesi, 21 Şubat, Bakü.

Sultanov, Selahaddin (1977). Yunus Emre Nerde Defin Edilmiştir?, Komünist gazetesi, Bakü.

Şaik, Abdulla (1928). Yunus Emre, Bakü.

Vahabzade, Bahtiyar (2002). Soru İşareti, Çağlayan Yay., İstanbul.

Yaşayan Yunus Emre (2013). Uluslararası İlmi Sempozyum, İlim ve Tehsil Yay., Bakü.

Yunus Emre (1992). Güldeste, Yazıcı Yayınevi, Bakü.

YÛNUS'TUR DERVİŞLER KULU, TAPDUK GİBİ SERVERİ VAR

SEVİL GÖKTUNA[1*]

"Tapdug'un tapusında kul olduk kapusında
Yûnus miskîn çigidük bişdük el-hamdüli'llâh"

Mana dünyamızın sayfalarını biraz okumak istersek pek çok gönül sultanımız olduğunu görürüz. Anadolu'nun bağrında kimler vardır? Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rumi, Akşemseddin ve daha niceleri… Bu kimseler veli olan kimselerdir. Allah'ın mukarrebîn kullarıdır.

Bu veliler bu âlemde sırat-ı müstakim üzerinde yaşamışlar, Hz. Muhammed (SAV) Efendimizin sünnet-i seniyyelerine uymuşlardır. Allah'ın insanlara sunduğu aşk, sevgi, hoşgörü, tevazu gibi daha nice ulvi hasletler varsa onunla birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kıskançlık, haset, kin, kibir gibi olumsuzlukları yaşamları içine sokmamışlardır. Hepsinin özünde var olan Allah aşkıdır. Hz. Muhammed (SAV) Efendimizin şefaatinden, Evliyaullah himmetlerinden nasipkâr olmuşlardır. Hz. Muhammed (SAV) Efendimizin insanlığa emanet olarak bıraktığı Ehl-i Beyt sevgisini ve onun sevdiklerini de birlikte tutmuşlardır.

Anadolu'nun ortasında bir belde var. Adı Sarıköy... İşte orada bir sultan, mananın eri olan bir insan var. Allah onu yeryüzüne gönderdiğinde kendisine pek çok güzel hasletler sunmuştur. Ama ne var ki bunları kimse, kendi kendine açamaz. Allah'ın "Kün!" emri tecelli edince, vakit tamam olunca bu yolculuğa çıkılır. Buna "seyr ü sülûk" adı verilir. Bu, velilerin geçtiği bir yoldur. Bunun için de önünde bir rehberin, öğreticinin olması gerekir. Adına "mürşid" denir. Manevi yolculuğun erkânını öğretir. Onları "Hakk'ın yoluna ulaştırır."

Bu, uzun ince bir yoldur. İmtihanları pek çoktur. Her veli kendi hâliyle bu yolu geçer. İşte Yunus Sultan'a da Levh-i Mahfuz'unda yazılmıştır. Ama ne var ki bunu ailesi de, kendisi de evvela çözemez. Öyle bir an olur ki artık o yolun içinde yürümeye başlar. Bu, ruhun tekâmül hâlidir. Beden sadece bu basamakları geçer.

Velilerin murakabe hâli vardır. Bu bir ilahi tecellidir. Onlar için mekânlar ayrı olsa da gönüller arası iletişim vardır. Tapduk Sultan da onu can gözüyle seyreder. Gönül âlemine bakar ki bir dost onun kapısına gelmiştir. Bu gelen, Hakk'ın ona gönderdiği bir kuldur. Onun için eğitimi kendilerine verilmiştir. Artık "irşad dönemi" başlamıştır. Yunus artık bir er meydanındadır. Burada pişecek, yetişecek, hakkın sırrındaki ilmi öğrenecek, velayet halkasının içinden geçecektir.

Velilerin eğitildikleri yolda pek çok sınav vardır.

Tapduk Sultan, Yunus'a der ki:

-Sen bizim dergâhımıza sadece odun getir.

-Eyvallah!

Akşamları sohbetler olur. Yunus onları bir kenarda dinler. Boynunu büker, söylenen dersleri gönül defterine yazar. Tapduk Sultan çok memnundur. Çünkü o çok farklı bir derviştir. Benim ilmimi taşımaya bir gönül hâli vardır, der.

'Işk sultânı Tapduk durur Yûnus gedâ bu kapuda
Gedâlara lutf eylemek hem kâ'idedür sultâna

Hacı Bektaş-ı Veli dergâhında Yunus'a gizli bir hazinenin anahtarı verilmişti. Aslolan anlamak değil yaşamaktır, denmişti. Yaşayacaksın, hâl edineceksin, potada eriyeceksin, öyle sahipleneceksin, denmişti. Bu hâl her kula nasip olmazdı. Tapduk dergâhında menzil, menzil sırrın içinde yol alacaktı. Dualar ediyor, secdede bulunuyordu. Çünkü Hakk'ın nurunu her şeyde görmekteydi.

Sensin Kerim, Sensin Rahim…
Allah sana sundum elim,
Senden artuk yoktur umum
Allah sana sundum elim

Yunus sanki bir arı gibiydi. Tapduk Sultan'ın sözlerini dinliyor, onu gönlüne yerleştirirken yaşamını da gözden geçiyordu. Arının kovanında bal eder gibi gönül kovanını dolduruyordu. Mana balını yarın insanlara uzatacaktı. İşte Yunus o vakit tanınacak; insanlar onun gibi olmak için, onun sözünden nasip almak için çırpınacaklardı. Tapduk Sultan'ın birçok müridi vardı ama Yunus farklıydı.

Tecelliden nasip erdi kimine
Kiminin maksudu bundan içeri

Bunu söylerken, birçok güzel manevi hâller içindeydi. Dergâh hizmetlerinde, insanlarla ilişkilerinde çok içten ve duyarlı davranır. Her hâl bana imtihandır, der.

Yunus özünde olanı anlıyordu, kendisini de keşfetmekten memnun oluyordu. Bu bir sır hâliydi. Açıklamak olmazdı. En güzeli tevazu ile takva ehli olmaktı.

Gönül bir kıble-gâh artık Yunus için. Dervişlik tacını başına değil gönlüne yerleştirmişti. Eğer Yunus, Tapduk Sultan'a rastlamasaydı bunları öğrenemezdi. Onun irşadı ile kemal sahibi oldu.

Tâlib meseli ırmak mürşid meseli deryâ
Seyr ü seferi hoş gör 'ummân bulasın bir gün

Tasavvuf bir mana yolculuğudur. "Er kişinin hâlidir. Her kişinin hâli değildir." Aşk yolunun yükü çoktur ama insanı da öyle bir ehil gönül eder ki o vakit aşk yükü onu yücelere taşır. Tasavvuf bütünüyle vahdet sırrına ermektir. Bu yolda kişiye takva lazımdır. Bu yolun incelikleri, çilesi vardır. Tasavvuf başlı başına bir ilimdir. Bu ilmin anahtarını almak kâmil bir mürşide varmak ile olur.

Tapdug'un tapusında kul olduk kapusında
Yûnus miskîn çigidük bişdük el-hamdüli'llâh

2021 Yunus Emre Yılı'nda Yunusça bilişelim. Yunus'un sevgisinde, aşkında pişelim. Nice ilim irfan badesinden yudum yudum içenlerden olmak dileği ile…

1* Yazar

ESKİŞEHİR BOZKIRINDAN BALKANLARA AÇILAN BİR GÜL: ŞÜCAEDDİN VELİ

KEMAL RAMAZAN HAYKIRAN[1*]

Şeyh Şücaeddin yaşadığı dönemde sadece Anadolu'da değil Balkanlarda da oldukça tesirli bir mutasavvıf olmuştu. Anadolu'nun birçok değişik yerinde görüldüğü gibi Balkanların da pek çok köşesinde Şücaeddin Veli Hazretlerine izafe edilen tekkeler ve bunlara bağlı olarak gelişen köyler bulunmaktadır.

Sahabenin büyüklerinden Ukkâşe Bin Misyân (RA)'ın bir gaza esnasında kılıcının kırılması üzerine bir hurma dalını koparak gazaya devam ettiği ve onun bu gayreti üzerine hem zaferin mukadder olduğu hem de İki Cihan Serveri'nden de iltifatlara mahzar olduğu bilinir. Gücün silahta, parada değil adalet, doğruluk ve Hak'ta olduğunu gösteren bu olaya izafen Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi'nin bir tahta kılıç taşıdığı ve halifelerine de birer tahta kılıç verdiği, böylece Türkmen dervişler arasında tahta kılıç taşıma geleneğinin ortaya çıktı görülmektedir. İşte böyle bir tahta kılıcı taşıyan dervişlerden biri de Eskişehir'de medfun olan Şücaeddin Veli Hazretleridir. Her ne kadar bazı sözlü kaynaklar onu Babaîler isyanına öncülük eden Baba İlyas olduğunu ve İmam Rıza'nın soyundan geldiğini dillendirmiş olsalar da tarihî kaynakların şahitliğinde Şücaeddin Veli'nin XV. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır.

XV. yüzyılın önemli sufileri arasında sayılan Şeyh Şücaeddin Veli hakkındaki bilgilerin büyük çoğunluğu XV. yüzyılda yazılan *Vilâyetnâme-i Şeyh Şücâeddîn* isimli esere dayanmaktadır. Hem zikredilen kendi Vilâyetnâme'si hem de çağdaşı bir başka eser olan *Vilâyetnâme-i Otman Baba*'daki bilgiler birbirlerini doğrulamakta ve Şücaeddin Veli'nin XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyıl başlarında yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Bazı tasavvufi kaynaklar onun Orhan Gazi Dönemi'nde yaşadığını ileri sürse de daha sarih olan ve Şücaeddin Veli hakkında daha ayrıntılı bilgiler veren yukarıdaki eserlerle mukayese edildiğinde bu bilginin şüpheliliği ortaya çıkmaktadır. Tarihî kaynakların Şücaeddin Veli'den ilk defa Yıldırım Bayezid Dönemi'nin sonlarına doğru bahsettiği görülmektedir. Ondan ilk bahseden kaynak olan Vilâyetnâme-i Otman Baba, Timur'un Anadolu'ya ulaştığında maiyetindeki emir ve komutanları ile birlikte kendisini ziyaret ettiklerinden söz etmektir. Bu ziyaret ile ilgili verilen ayrıntılara göre Emir Timur, tekkesine yüklü miktarda bağışta bulunmak istemiş fakat Şücaeddin Veli Hazretleri bunu reddetmiştir. Halk arasında anlatılagelen bir menkıbeye göre ise Şücaeddin Veli, Emir Timur'dan Anadolu'yu hemen terk etmesini istemiştir. Bu anlatı Şücaeddin Veli'nin gerek Anadolu'da gerekse Timur'un geldiği Türkistan çevresinde ne kadar tanınmış ve etkisi olan bir zat olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Verdiği bilgiler açısından menakıbnâmeler içinde ayrı bir yere sahip olan Vilâyetnâme-i Otman Baba'da da Şücaeddin Veli'nin Timur ile irtibatından bahsetmekte ve Timur'un Anadolu'yu terk etmesinde Şücaeddin Veli'nin etkisi olduğundan söz edilmektedir. Bu anlatı Şücaeddin Veli'nin yaşadığı muhitte ne denli geniş bir etkiye sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Şücaeddin Veli'nin Timur ile ilgili anlatılarına kendi vilayetnâmesinde rastlanılmamaktadır. Bu durumda bu hikâyeyi tıpkı Emir Sultan Hazretleri'nin Timur ile olan anlatıları gibi halk tahayyülünde oluşup menakıplara yansıyan anlatılar olarak düşünmek gerekmektedir. Zira Timur'un Anadolu'da hangi koşullar altında bulunduğu ve ne şekilde ayrıldığına dair net tarihî bilgilere sahip olduğumuz için bu nevi anlatıların tümünün tahayyülî anlatılar olduğu söylenebilir. Tahayyülî anlatımlarda dahi Timur karşında etkin bir konuma yerleştirilmiş olması Şücaeddin Veli'nin devrindeki etkisi ve tanınırlığını göstermesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Tarihî kaynakların Şücaeddin Veli'den ilk defa Yıldırım Bayezid Dönemi'nin sonralarına doğru bahsettiği görülmektedir. Ondan ilk bahseden kaynak olan Vilâyetnâme-i Otman Baba, Timur'un Anadolu'ya ulaştığında maiyetindeki emir ve komutanları ile birlikte kendisini ziyaret ettiklerinden söz etmektir. Bu ziyaret ile ilgili verilen ayrıntılara göre Emir Timur, tekkesine yüklü miktarda bağışta bulunmak istemiş fakat Şücaeddin Veli Hazretleri bunu reddetmiştir.

Tarihî kişiliğine bakıldığında Şücaeddin Veli'nin Osmanlı tarihinde Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde etkin bir mutasavvıf olduğu görülmektedir. Devrinde anlatılan pek çok menakıp onun Osmanlı devlet erkânı ile olan yakın ilişkilerini ve Osmanlı Devleti üzerindeki tesirini açıkça ortaya koymaktadır. Şücaeddin Veli'nin yaşadığı Eskişehir, Osmanlıların hem kurulduğu hem de Anadolu'ya doğru yayıldığı kritik bir coğrafyaya tekabül etmekteydi. Osmanlıların Kuruluş Dönemi'nde sufi zümrelerinin ne kadar hayati bir rol oynadıkları göz önünde tutulduğunda Eskişehir gibi Osmanlıların Anadolu birliği kurması açısından kritik öneme sahip bir muhitte yaşıyor olması Şücaeddin Veli Hazretlerinin taşıdığı önemi daha da arttırmaktaydı.

Dönemi aydınlatan tarihî kaynaklardan açıkça anlaşıldığına göre Şücaeddin Veli Hazretleri, Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde yaşamış ve faaliyetlerini buradan yürütmüştür. Seyitgazi merkez olmak üzere Anadolu'nun batı kısmında derin bir etki oluşturan Şücaeddin Veli'nin Bursa, Kütahya, Ankara ve Manisa dolaylarında da dolaştığı; buralarda da irşad faaliyetlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Kendi adını taşıyan vilâyetnâmesinde onun hikâyesine çobanlığı ile başlanması Haşim Şahin'in değerlendirmesi

1* Dr. Öğr.Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Her ne kadar Seyitgazi'ye dergâhını kurup burayı kendine merkez edinmişse de onun asla sabit bir yaşamı tercih etmediği görülmektedir. Oldukça hareketli bir mizacı olan Şücaeddin Veli Hazretlerinin, müridlerini de yanına alarak ve elinden hiç eksiltmediği, hatta kendisinin da alameti olan ve adıyla anılan asası ile sürekli seyahat ettiği evliya tezkirelerine geçmiş ve Şeyh, bu özelliği ile devrin diğer mutasavvıflarından ayrılmıştır.

ile onun Türkmenliğine işaret etmektedir. Aydınlatıcı net bir bilgiye ulaşılamamış olsa da Şücaeddin Veli'nin Seyyid Battal Gazi'ye büyük bir hürmet duyduğundan dolayı onun civarını kendine mesken tuttuğu ileri sürülmektedir. Belli zamanlarda Seyyid Battal Gazi'yi ziyaret ediyor olması da bu düşünceyi haklı çıkarmaktadır.

Her ne kadar Seyitgazi'ye dergâhını kurup burayı kendine merkez edinmişse de onun asla sabit bir yaşamı tercih etmediği görülmektedir. Oldukça hareketli bir mizacı olan Şücaeddin Veli Hazretlerinin, müridlerini de yanına alarak ve elinden hiç eksiltmediği, hatta kendisinin da alameti olan ve adıyla anılan asası ile sürekli seyahat ettiği evliya tezkirelerine geçmiş ve Şeyh, bu özelliği ile devrin diğer mutasavvıflarından ayrılmıştır. Eski bir Yesevî geleneği olan ve Yeseviliğin gölgesinde gelişen bütün sufi ekollerinde derin karşılığı olan, hatta Hacegân yolunda ise *sefer der vatan* ifadesi ile yolun erkânlarından birine dönüşen, yaşadığı yerden ayrılma prensibine yaşadığı çağda sadık kalan nadir sufilerden biri olarak görülmektedir. Böylece o seyyah dervîş tiplemesi içinde önemli bir yer işgal etmiştir.

Devrinde oldukça hareketli ve aktif bir sufi olan Şücaeddin Veli'nin sadece devlet ricali ile değil diğer mutasavvıflarla da oldukça yakın ilişki içinde olduğu görülmektedir. Evliya tezkireleri onun çağdaşı olan Abdal Mehmed, Kaygusuz Abdal, Ümmî Kemal, Seyyid Nesîmî, Hacı Bayram-ı Veli gibi devrinin diğer önemli sufileriyle yakın ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir. Şücaeddin Veli hakkında ilk ciddi çalışmalardan birini yapan Haşim Şahin bu isimlere Baba Mecnûn, Baba Hâkî, Abdal Yâkub gibi derviş ve sufileri de eklemektedir. Kendi vilâyetnâmesinde onun Abdal Musa ile temasından da söz edilmekteyse de bunun kronolojik olarak imkânı görülmemektedir.

Şücaeddin Veli, yükseliş dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'nin önemli destekçileri arasında sayılmaktadır. Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi veren, kendi adını taşıyan Vilâyetnâme'nin müellifi olan Abdal Murad'ın oğlu Abdal Mehmed'in uzun yıllar Şeyh Şücaeddin'e hizmet ettikten sonra bizzat şeyh tarafından Bursa'ya gönderilmesi bu desteğin açık delillerinden olarak kabul edilebilir. Ayrıca Şücaeddin Veli ile Osmanlı'nın güçlenme döneminin önemli tasavvufi motiflerinden olan Hacı Bayram-ı Veli'nin yakın dostlukları bulunmaktaydı. Hem Hacı Bayram-ı Veli'nin vilâyetnâmesi hem de Vilâyetnâme-i Şücaeddin Veli; Hacı Bayram Hazretlerinin Şücaeddin Veli'yi ziyaret amacı ile Ankara'dan kalkıp Eskişehir'e geldiğinden bahsetmektedir. Yine Hacı Bayram Hazretlerinin Vilâyetnâmesi'nde Şücaeddin Veli'nin dönemin diğer sufilerinden daha üstün bir mertebede olduğu ifade edilmektedir. Hatta Vilâyetnâme'de bu üstünlük bizzat bu mutasavvıfların kendi ağızlarından dile getirilmektedir. Anlatıldığına göre Kaygusuz Abdal, Seyyid Nesîmî ve Ümmî Kemal'in bulunduğu bir mecliste bunu açıkça ifade etmektedir.

Şücaeddin Veli Külliyesi, Seyitgazi-Eskişehir

Sadece tasavvuf çevrelerinde etkin bir şahsiyet olmayan Şücaeddin Veli fıkıh, kelam gibi dinî ilimlerde sözü geçen ve tesiri olan bir şahsiyet olarak belirmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin mühim fıkıh âlimlerinden olan ve Osmanlı hukukuna yön veren Molla Fenârî'nin Şeyh Şücaeddin Veli ile görüştüğü ve takıldığı bazı fıkhî konuların çözümünde Molla Fenârî'ye yardımcı olduğu Şücaeddin Veli hakkında aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır.

Daha önce de zikredildiği gibi Şücaeddin Veli sadece ilim ve tasavvuf çevrelerinde değil devlet ricali arasında da tesirli bir şahsiyetti ve Osmanlı Devleti'nin güçlenme sürecinde etkisi olan mutasavvıflar arasında önemli bir yere sahipti. Osmanlı tarihinde Yıldırım Bayezid Han'ın son dönemlerinden başlayarak Çelebi Mehmed ve II. Murad ile yoğun ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı hanedanı ile yakın ilişkiler içinde olan Şücaeddin Veli Hazretlerinin Sultan II. Murad'ın annesi Şehzade Hatun, oğlu Alaeddin Çelebi ile samimi bir irtibatı vardı. Kaynaklar açık bir şey ifade etmese de bu iki hanedan üyesinin Şücaeddin Veli'ye intisap ettikleri rahatlıkla düşünülebilir. Hanedan mensuplarının yanında Osmanlı Devleti'nin önemli vezirleri arasında yer alan Timurtaş Paşa'nın Şücaeddin Veli'nin müridi olduğu devrin kaynaklarının çoğunun ittifaken verdiği bir bilgidir. Bununla birlikte yine Osmanlı Devleti'nin önemli vezirlerinden biri olan Laçinoğlu Paşa'nın da Şücaeddin Veli ile irtibatından bahsedilmektedir. Devrin kaynaklarının verdiği bilgiler ışığında Şücaeddin Veli'nin Osmanlı Devleti'nin üst düzey devlet ricali ve gaziler arasında yaygın bir tesiri olduğu öğrenilmektedir. Osmanlıların Rumeli'ndeki ilerleyişinde de önemli katkıları olduğu anlaşılan Şücaeddin Veli'nin aynı zamanda kendi müridi de olan Timurtaş Paşa ve oğlu Ali Paşa ile birlikte Rumeli'ndeki gazaların bir kısmına katıldığı, oralarda irşad faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şücaeddin Veli Hazretleri bu

Sadece tasavvuf çevrelerinde etkin bir şahsiyet olmayan Şücaeddin Veli fıkıh, kelam gibi dinî ilimlerde sözü geçen ve tesiri olan bir şahsiyet olarak belirmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin mühim fıkıh âlimlerinden olan ve Osmanlı hukukuna yön veren Molla Fenârî'nin Şeyh Şücaeddin Veli ile görüştüğü ve takıldığı bazı fıkhî konuların çözümünde Molla Fenârî'ye yardımcı olduğu Şücaeddin Veli hakkında aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır.

özelliği ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, bununla birlikte Batı Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir role sahip olan Abdalân-ı Rum dervişleri içinde hatırı sayılır bir yere sahiptir.

Vilâyetnâmede "kaşı kirpiği yoluk" bir kişi olarak tasvir edilen Şücaeddin Veli Hazretlerine yönelik bu betimleme onun bir Kalenderî şeyhi olduğuna işaret etmektedir. Bu özelliği ile Anadolu'da bazı çevrelerce yadırganmış, hatta oklu saldırıya dahi uğramıştı. Fakat o devrin tasavvufi çevrelerinde haklı ve hatırı sayılır bir itibara sahipti. Yaşadığı devre ve muhite oldukça olumlu izler bırakan Şücaeddin Veli bizzat kendi sağlığında hakkında bühtan eden hemen hemen bütün çevreleri mahcup etmiş, birçoğu kendisinden af dilemiştir.

Şeyh Şücaeddin yaşadığı dönemde sadece Anadolu'da değil Balkanlarda da oldukça tesirli bir mutasavvıf olmuştu. Anadolu'nun birçok değişik yerinde görüldüğü gibi Balkanların da pek çok köşesinde Şücaeddin Veli Hazretlerine izafe edilen tekkeler ve bunlara bağlı olarak gelişen köyler bulunmaktadır. Balkanlarda pek çok Türk dervişi gibi Şücaeddin Veli'nin hâlâ yaşayan derin izlerini bulmak mümkündür. Gerek Balkanlarda gerekse Anadolu'da faaliyet gösteren Rum abdalları, Şücaeddin Veli'nin taşıdığı asaya izafeten ellerinde bir asa taşırlar ve buna Şücaeddin Veli'nin adını vererek "Şeyh Şücâ Çomağı" derlerdi. Bununla beraber Kalenderî gelenek içinde de oldukça önemli bir yere sahip olan Şücaeddin Veli'nin ölümünden sonra türbesinin Hindistan ve İran'da bulunan Kalenderî dervişlerince yılın belli zamanlarında ziyaret edildiği görülmektedir. Ayrıca Sünni bir mutasavvıf olmasına karşın Şücaeddin Veli Anadolu'da bulunan Alevi gruplarınca da benimsenmiş, kendisine karşı büyük bir hürmet gösterilmiştir. Öyle ki Şücaeddin Veli adını taşıyan bir Alevi ocağı da zaman içinde oluşmuştur.

Şücaeddin Veli vefatından sonra kendi adını taşıyan köye defnedilmişti. Şeyhin önemli müridleri arasında yer alan Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Paşa'nın da türbesi, şeyhine olan muhabbetin bir nişanesi olarak aynı köyde bulunmaktadır. Şücaeddin Veli Hazretlerinin vefatında yıllar sonra, 1515'te Bâlî Bey'in oğlu Kasım Bey tarafından bir türbe yaptırılmıştır. Sonraları ise bir cami de yaptırılmış, bütün bu eserlerin toplamı ile Şücaeddin Veli adını taşıyan bir külliye oluşmuştur. Şücaeddin Veli'nin faaliyetlerini sürdürdüğü ve medfun olduğu Eskişehir'in Seyitgazi ilçesine 6 km mesafedeki köy, 1968 yılında Arslanbeyli olarak adının değiştirildiği tarihe kadar onun adı ile anılmıştır. (Günümüzde Arslanbeyli Mahallesi) Bunun dışında Balkanların birçok yerinde adıyla anılan tekke bulunmakla birlikte Edirne ve Antalya'da adını taşıyan makam türbeleri bulunmaktadır.

XV. yüzyılın önemli mutasavvıfları arasında yer alan Şücaeddin Veli Hazretleri; Eskişehir'den bütün Batı Anadolu'ya, oradan da Balkanlara kadar ulaşan geniş muhitte tesiri görülmüş, kendisinden sonra yüzyıllar boyu takip edilen bir geleneği miras bırakmıştı. Bu özelliği ile Mustafa Kara'nın Buhara-Bursa-Bosna olarak tarif ettiği; Türkistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlara ulaştırılan zarif ve naif ruhun, tasavvuf kültürünün önemli temsilcileri ve taşıyıcıları arasındaki yerini almıştır.

Balkanlarda pek çok Türk dervişi gibi Şücaeddin Veli'nin hâlâ yaşayan derin izlerini bulmak mümkündür. Gerek Balkanlarda gerekse Anadolu'da faaliyet gösteren Rum abdalları, Şücaeddin Veli'nin taşıdığı asaya izafeten ellerinde bir asa taşırlar ve buna Şücaeddin Veli'nin adını vererek "Şeyh Şücâ Çomağı" derlerdi.

Kaynaklar

Ahmet T. Karamustafa, God's Unruly Friends, Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550, Salt Lake City 1994.

Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar), Ankara, 1992.

Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul, 1983.

Ayşe Yıldız, "Şücaaddin Baba Velâyetnâmesi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 37 (2006).

Haşim Şahin, Şücaeddin Veli, TDV İA, C. 39. İstanbul, 2010.

Filiz Aydın, "Seyitgazi Aslanbey Köyünde Şeyh Şücâeddin Külliyesi", VD, S. 9 (1971).

Hikmet Tanyu, Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ankara, 1967.

Latîfî, Tezkiretü'ş-şu'arâ ve tabsıratü'n-nuzamâ (haz. Rıdvan Canım), Ankara, 2000.

Mehmet Demirtaş, Seyit Sultan Şecaaddin Veli, Eskişehir, 2003.

Nevzat Demirtaş, "Sultan Şücaettin Veli", Nefes, S. 32, İstanbul, 1996.

Orhan F. Köprülü, "Velâyetnâme-i Sultan Şücaeddin", TM, XVII (1972).

Şükrü Elçin, "Bir Şeyh Şücaeddin Baba Velâyet-nâmesi", TKA, XXII/1-2 (1984).

Yağmur Say, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Önemli Bir Kült Kimlik: Şücaeddin Veli (Sultan Varlığı)", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 37, Ankara, 2006.

Yağmur Say, Seyyid Battal Gazi, Şücâeddîn Veli, Üryan Baba, Ankara, 2003.

SEYYİD SULTAN ŞÜCAEDDİN VELİ

MEHMET DEMİRTAŞ[1*]

Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Ocağı; Alevi, Babai ve Bektaşi topluluklarını içinde barındıran; "Pençe-i Âl-i Abâ" ve "tarik-i nazenin" hizmetlerinin uygulandığı, "El Ele, El Hakk'a" anlayışı içinde Mevlana'nın "Ne Olursan Ol Gel" felsefesi ile bütünleşen sembol bir toplumdur.

Batı Anadolu Aleviliğini ve Babailiği sembolize eden, kuran, lideri olan, Anadolu'yu İslamlaştıran, Türkleştiren, Otman Baba gibi bir veli ile dost olup Balkanlarla gönül köprüsü kuran Seyyid Sultan Şücaaddin Veli Horasan Erenleri'ndendir. Kalenderî dervişidir. Türkmen dervişidir. Kendisinden Alperen diye bahsedilir. Vakıf senetlerinden anlaşıldığı üzere 8. İmam Rıza'nın üçüncü göbek torunudur.[2] "Velayetnâme-i Sultan Şücâu'd-din" adlı eserde "Sultan Varlığı" diye anılır.

İsminin geçtiği en eski kitap Hacı Bektaş Veli Vilayetnâmesi'nin Halep nüshasıdır. Kitapta Hacı Bektaş Veli'nin cenaze namazında bulunduğunu, cenaze namazını bizzat kıldırdığını yazar.

Halk inanışlarına göre, asıl adı Ebu'l Beka Şeyh Baba İlyas (Bin Ali)'dir. Kendisinden Hacı Bektaşi Veli Vilayetnâmesi'nde "Kutb-ı Evliya, Sultan Varlığı, Şevküllü Bey" olarak bahsedilir. Vakıf senetlerinde, Sultan Şücaeddin Veli Vilayetnâmesinde de (1255 yılında) 90 yaşında olduğundan lakabının Pir-i Fani, yaşlı, bilge kişi olduğundan bahsedilmektedir. Kendisine ait vilayetnâmesinden Yıldırım Bayezid Dönemi ve sonrasında yaşadığı anlaşılır.

Seyyid Sultan Şücaaddin Veli'nin Baba Hakî, Timurtaş Beğ oğlu Ali Çelebi, Padişah Sultan Murad, Sultan Murad oğlu Sultan Alaeddin gibi devlet erkânı yanında Seyyid Nesimî, Baba Kaygusuz Abdal, Seyit Gazi Sultan, Sultan Kemal, Abdal Musa, Molla Fenarî, Hacı Bayram,

1* Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Postnişini (Dede)

2 Cevat Hakkı Tarım; künyesinin Şücaaddin İlyas bin Aliyyül Horasani olduğunu, Oğuz Boylarından Bayındır aşiretine mensup olduğunu yazar. "Tarihte Kırşehiri Gülşehiri ve Babailer Ahiler Bektaşiler" 3. Baskı, Yeniçağ Matbaa, İstanbul, 1948, s. 25.

Şücaeddin Veli Külliyesi, Seyitgazi-Eskişehir

Samut Baba, Karamanoğlu Mehemmed Beg, Abdal Mecnun, Abdal Yakup gibi şahsiyetlerle -Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Vilâyetnamesi'nden anlaşılacağı üzere- ilgisi vardır.

Yine Vilâyetname'de adı geçen Bayındırözi, Seyidgâzi, Melikgâzi, Nigârınçal, Atluçal, Çamağaç, Kırklarçamı, Bölükçam, Karkın Köyü, Horasan, Gezbeli, Kırkkavak, Burusa, Kurucaçay, Larende, Haleb, Karacadağ, Mısır, İstanbul, Kanluca, Karaburun, Kütahiyye, Hindustan, İran, Tutman Tağı, Seydi Suyu, Akşehir, Engüri, Eskişehir, Sivrihisar, Diyar-ı Rum, Elmalı Tağ ve Altuntaş'ta yaşanmış ve halk irşad edilmiştir.

Yedinci ve sekizinci yüzyılda yaşayan, Kalenderî ser-çeşmesi olan Seyyid Battal Gazi'ye büyük sevgi ve hürmet gösteren Seyyid Sultan Şücaaddin Veli buraları mekân tutmuştur. Önce Seyitgazi İlme Çiftliği civarında mağarada yaşamış, sonra da şimdi merkadinin bulunduğu -eski adı Şucâ, yeni adı Arslanbeyli Köyü (Mahallesi) olan- yerleşkeyi yurt edindiği kabul görmektedir. Buralarda yaşamış olsa da Bursa, Bilecik, Kütahya, Afyon, Isparta, Manisa, Ankara'da dolaştığı; halkı irşad ettiği görülmektedir.

Prof. Dr. Medine Sivri'nin, Prof. Dr. Yağmur Say'ın ve Dr. Coşkun Kökel'in yazılarına bakıldığında Anadolu Aleviliğinin Eskişehir'den başladığı, buranın merkez olduğu belirtilmektedir. O dönemde Hacı Bektaş Veli'nin halifelerini[3] bu bölgeye getirmesi, Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin Eskişehir'de olması bu böl-

3 Karadonlu Can Baba, Kemal Sultan, Karaca Ahmet, Kolu Açık Hacım Sultan, Resul Baba

Şücaeddin Veli yaşadığı dönemde Hindistan'a ve İran'a gidip Kalenderî zümreleri ziyaret etmiş, onlarla birlikte olmuştur. Bazı kitaplar, şiirler, nefesler Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin ve Pir İlyas'ın aynı zat olduğundan bahseder. Köyümüzde yaşayan, mezarı türbenin bahçesindeki Garipler Mezarlığı'nda olan Genç Abdal; deyişlerinde Pir İlyas ve Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'den açıkça bahsetmektedir.

genin Anadolu Aleviliğinin merkezi olduğunun teyidir.

Vilayetnâme'de elinde "Şeyh Şücâ Çomağı" olan, onunla dolaşan, "gezici derviş" diye bahsedilen kişidir. Yine Vilayetnâme'de elinde "Şeyh Şücâ Çomağı" olan Kalenderîlerin Şeyh'i ziyaret ettikleri, her sene kurban kestikleri yazmaktadır.

Anadolu'da kurulan ilk tarikatlardan olan Bayramiye'nin Piri Hacı Bayram Veli ile yakınlığı vardır. Hacı Bayram Veli; Somuncu Baba diye bilinen Şeyh Hamid-i Aksariyi'nin müridi dir. Bunların hepsi Seyyid Sultan Şücaeddin Veli ile dosttur. Ankara'dan köye gelip, Şeyh'in elini öpüp sohbet etmişlerdir. Böylesine saygı ve bağlılık ifadesinin öne çıkması Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin nüfuzunun Ankara'ya kadar uzandığını göstermektedir.

Kalenderî olan, yine Seyitgazi'de yaşayan Üryan Şücâileri; Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'ye bağlıdır.

Şücaeddin Veli yaşadığı dönemde Hindistan'a ve İran'a gidip Kalenderi zümreleri ziyaret etmiş, onlarla birlikte olmuştur.

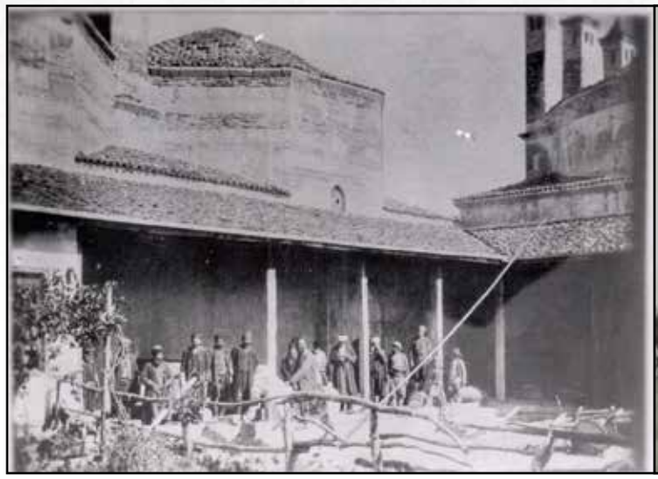
Bazı kitaplar, şiirler, nefesler Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin ve Pir İlyas'ın aynı zat olduğundan bahseder. Köyümüzde yaşayan, mezarı türbenin bahçesindeki Garipler Mezarlığı'nda olan Genç Abdal; deyişlerinde Pir İlyas ve Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'den açıkça bahsetmektedir.

Anadolu'dan Balkan coğrafyasına gönül köprüsü kuran Seyyid Sultan Şücaaddin Veli ve Otman Baba bugün hâlâ devam eden birlikteliği sağlamıştır. Küçük Abdal'ın yazdığı Otman Baba Vilayetnâmesi'nde Otman Baba'nın (Hüssem Şah Gani) Seyyid Sultan Şücaeddin Veli ile musahip olduğu kayıtlıdır.

Otman Baba'nın her yıl dervişleri ile Şeyh'in türbesini ziyaret ettiğini yazmaktadır. İkisi de hem Anadolu'da hem Balkanlarda geniş Türkmen ve Alevi topluluklarına önderlik etmiş dergâh kurucularıdır. İkisi ahiret, tarikat, yol kardeşidir. Otman Baba Vilâyetnamesi'nde Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin önderi, mürşidi, rehberi olduğunu; gönülden musahip olduklarını yazar.

Ölümünden sonra etki alanı bir hayli genişlemiş, yayılmıştır. Balkanlara kadar ulaşmış ve hâlâ devam etmektedir. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi 37 No.lu dergisinde Otman Baba'nın "Biz bu diyarda iki kişi idik; birimize Hüssem Şah, birimize Şefküllü Bey derler; o benim koçum[4] idi." dediği yazar. Otman Baba'nın bu söyleminden Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin Otman Baba'dan önce yaşadığı, vefat ettiği anlaşılıyor. Etrafındaki kendine bağlı muhibbânın tamamının önderi, musahibi ve mürşidi olduğu

4 Önder, rehberin talibini dedeye teslim ettiği kişi.

için Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Dergâhı'na bıraktığı bilinmektedir.

Önemli bir noktaya değinmek gerek: Otman Baba ile Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin aynı çizgiyi takip eden çok iyi gönül dostu olması, bir bütün olmasıdır. Nakibü'l Eşrâf Teşkilatı sicil kayıtlarından Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin Şücaeddin köyünde yaşadığı belgelenmektedir. Ve o tarihte dergâhta koyun satış senedi, gümüş devri senedi yapılmıştır. Üzerinde 1310 (1896) yılı yazmaktadır.

Şücaeddin Veli Dergâhı Mührü

Mühür Kullanan Alevi Dergâh ve Ocaklarındandır

Seyyid Sultan Şücaeddin Veli; Postnişinlik geleneği devam eden,[5] mühür kullanan dergâh/ocaklardandır. Tekkeye bağlı babalara, dedelere icazet verilirken mühür kullanılır.

Seyyid Sultan Şücaaddin Veli tekke mühründe "Şüca'eddin Baba (1305)" diye yazmaktadır. Mühür şu an dergâhın postnişini olan Mehmet Demirtaş Dede'dedir. Dört ocak/dergâh mühür kullanmaktadır:

1-Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda Veliyettin Ulusoy Dede'de,

2-Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Dergâhı'nda Mehmet Demirtaş Dede'de,

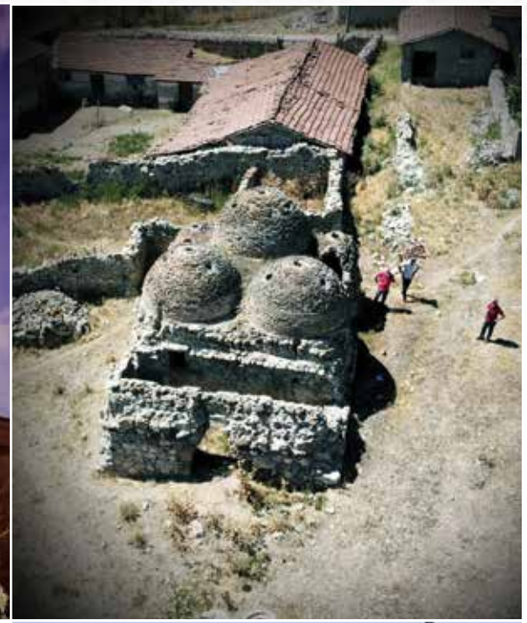
3-Güvenç Abdal Ocağı'nda Mehmet Mol Dede'de,

4-Ali Koç Baba Ocağı'nda Dernek Başkanı Kevser Koçerdin'dedir.

Sarı Saltuk Ocağı'nın mührünün olduğu Selahattin Türabi Dede tarafından beyan edilmektedir. Mührün fotokopisi yayınlanmıştır. Önemli olan bu işlevin sürmesi, mühür kullanılıp ocağın canlılığının devam etmesidir.

5 Cumhuriyet'ten sonra sembolik olsa da tek elden yönetilmenin belli edilmesi için bu unvan kullanılmaktadır.

Anadolu'dan Balkan coğrafyasına gönül köprüsü kuran Seyyid Sultan Şücaeddin Veli ve Otman Baba bugün hâlâ devam eden birlikteliği sağlamıştır. Küçük Abdal'ın yazdığı Otman Baba Vilayetnâmesi'nde Otman Baba'nın (Hüssem Şah Gani) Seyyid Sultan Şücaeddin Veli ile musahip olduğu kayıtlıdır. Otman Baba'nın her yıl dervişleri ile Şeyh'in türbesini ziyaret ettiğini yazmaktadır. İkisi de hem Anadolu'da hem Balkanlarda geniş Türkmen ve Alevi topluluklarına önderlik etmiş dergâh kurucularıdır. İkisi ahiret, tarikat, yol kardeşidir.

Dört Büyük Veliden Biridir

Veliler:

1-Hacı Bektaşi Veli,

2-Seyyid Sultan Şücaeddin Veli,

3-Hacı Bayram Veli,

4-Şeyh Şehâbeddin Veli olarak kayıtlarda geçmektedir.

Ulu bir şahsiyet olan Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin yedi yerde mezarı vardır: Antalya[6], Amasya, Trakya[7], Bulgaristan Rusçuk[8], Azerbaycan, Diyarbakır, Arslanbeyli Mahallesi-Seyitgazi ilçesi.

Seyyid Sultan Şücaeddin Veli ve Dergâh ile ilgili yazı yazan bilim insanları, yazarlar Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyetnâmesi Halep Nushası, Hallaç Mansur,[9] Nesimî,[10] Kaygusuz,[11] Sultan Kemal ve Nasreddin Hoca[12] ile Kalenderîliğin yedinci yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar devam etmesi ile ilişkilendirerek XII-XIII. yüzyılda Hacı Bektaş Veli döneminden önce yaşadığını söylemektedir. Bazı yazarlar ise Vilâyetnâme'de ismi geçen bazı kişilerle karşılaştırıp XIV. yüzyılın ikinci yarısı ve XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerini gördüğünü beyan etmektedir. Elbette kaynak önemlidir. Buna kimsenin itirazı yok. Bizlerin de hedefi doğruların belirlenmesidir.

6 Murat Paşa'da
7 Edirne Debbağlar Mahallesi'nde
8 Rusçuk, Küçük Orhan'da
9 Hallaç Mansur; Doğum (Hicri:244-M:857) vefat (24 zilkadde, 309 -26 Mart 922). Kadı Ebu Ömer Hammadi fetvası ile idam edilmiştir.
10 On dördüncü yüzyılda yaşamış olan Nesimî Halep'te 1369-1370 yıllarında doğmuş, 1404 yılında derisi yüzülerek idam edilmiştir.
11 Doğumu (742) 1341-ölümü (848) 1444
12 Nasreddin Hoca 1208-1284 arası yaşamıştır.

Sonuç olarak Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin on ikinci yüzyılda veya on dört-on beşinci yüzyıl arasında yaşadığı var sayılıyor. Şücaeddin Veli'nin etki alanı bu dönemdir. Bizler bu düşüncelerin hepsine saygılıyız. Önemli olan bizlere bıraktıkları ve o dönemde yaptıklarıdır. Şecerelerde, beratlarda, vakıf senetlerinde, kayıtlarda adı aynı, taşıdığı unvan aynı, soy aynı ve ikisinde de veli unvanı vardır. Aynı nurun parçası, bir bütündür. İki düşünce de bizim baş tacımızdır.

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ve Fuad Köprülü'nün yazılarında, yine Ayşe Yıldız'ın Şücaeddin Veli Vilâyetnamesi hakkında Gazi Üniversitesi Araştırma Merkezi dergisinin 37. sayısında yazdığı gibi "Vilâyetnameler, nezdinde yazılan kişiyi önemli duruma getirmek için çağdaşı olmayan kişilerle ilişkilendirilebiliyor; canlı kaynaklar, sözlü bilgiler de değerlendirilir." denmektedir.

Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin ve Hacı Bektaş'ın Seyitgazi Seyyid Battal Gazi türbe tespitinde beraber olmalarında ve diğer yapılan çalışmalarda görülüyor ki Hacı Bektaş Veli ve Seyyid Sultan Şücaeddin Veli aynı dönemi görmüş, aynı davaya gönül vermiş, birlikte olmuş, her şeyde birlikte hareket etmişlerdir.

Babai tarikatının kurucusu olan Seyyid Sultan Şücaeddin Veli; insanları dürüstlüğe, kardeşliğe, iyiliğe çağırmış ve yöneltmiştir. O zamana kadar tüm Anadolu Babaidir. Horasan'dan gelen Hacı Bektaş-ı Veli, Bektaşiliğin kuruluşu aşamasında, Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin evinde bir müddet kalmış ve Babailiğe intisap edip Babailiği öğrenmiştir.

Babai Ayaklanması'nda Babailik tarikatı damga yemiştir. Damga yiyen Babailik tarikatı yerine Babailikten başka bir tarikat kurulması için Hacı Bektaş-ı Veli'yle birlikte hareket etmiştir. Onu önder olarak göstermiş ve onu

Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin Baba Hakî, Timurtaş Beğ oğlu Ali Çelebi, Padişah Sultan Murad, Sultan Murad oğlu Sultan Alaeddin gibi devlet erkânı yanında Seyyid Nesimî, Baba Kaygusuz Abdal, Seyit Gazi Sultan, Sultan Kemal, Abdal Musa, Molla Fenarî, Hacı Bayram, Samut Baba, Karamanoğlu Mehemmed Beg, Abdal Mecnun, Abdal Yakup gibi şahsiyetlerle -Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Vilâyetnamesi'nden anlaşılacağı üzere- ilgisi vardır.

önder, ser-çeşme olarak kabul etmiştir.[13] Baba İlyas (Seyyid Sultan Şücaeddin Veli) Babai hareketine, isyanına katılmamıştır.[14]

Seyyid Sultan Şücaeddin Veli, Hacı Bektaş-ı Veli'yi her zaman önder olarak göstermiş ve yüceltmiştir. O dönemde Anadolu'ya ve Balkanlara Bektaşi dervişleri ve Babai dervişleri birlikte gönderilmiştir.

Seyyid; nesli peygamber soyundan gelen

Sultan; büyük zat, er kişi

Şücaeddin; güçlü, cömert

Veli; Allah'ın sevgili kulu, yüksek evliyası, demektir.

Kısacası Seyyid Sultan Şücaeddin Veli, kişiliğine yakışır bir lakap oluşturmaktadır.

5.500 hane Ankara Çubuk havzasında, 5.500 hane Bulgaristan ve Balkanlarda, 5.000 hane kadar Türkiye'nin muhtelif yerlerinde olmak üzere yaklaşık 16.000 hane talibi vardır. Şu anda mürşit-pir, pir-rehber, rehber-talip ilişkisi devam eden canlı ocaklardandır.

Seyyid Sultan Şücaaddin Veli Ocağı'nda "Pençe-i Âl-i Abâ" ile hizmet yapılır. Ankara Karpuzu Büyük Hasan Dede Ocağı ulusuna[15]; İstanbul, Tekirdağ, Çorlu, Bulgaristan havalisi cem babalarına Pençe-i Âl-i Abâ hizmeti uygulanır.

Hasan Dede Ocağı ulusu silsile ile kendine bağlı olan ocak dedelerine tarik hizmeti uygular. Aynı şekilde ocağımıza bağlı babalar da taliplerine tarik hizmeti uygulamaktadır.

Yaklaşık olarak İstanbul'da 15; Tekirdağ, Çorlu ve havalisinde 10 baba, (ayrıca İstanbul'da bir Bektaşi halife babası), Bulgaristan'da tekkemize bağlı altı halife baba, bunlara bağlı tahminî 102 baba (her cem yaklaşık 40 çift) bulunmaktadır.

Bursa, Bilecik, Kütahya, Eskişehir yöresi taliplerinin hizmetleri Pençe-i Âl-i Abâ ile görülür.

Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Ocağına Bağlı Ocaklar Hangileridir?

Türkiye'de Karpuzu Büyük Hasan Dede Ocağı, Seyit Sultan Şücaeddin Veli Ocağı'na bağlıdır.

Şah Kalender Veli Ocağı, Karpuzu Büyük Hasan Dede Ocağı'na bağlıdır.

Seyyid Hacı Ali Turabi Ocağı ve Cibali Sultan Ocağı, Şah Kalender Veli Ocağı'na bağlıdır.

Seyyid Hacı Muradı Dede Ocağı ve Mehemmed Abbal Dede Ocağı, Seyyid Hacı Ali Turabi Ocağı'na bağlıdır.

Kütahya Taptuk Emre Ocağı ocağımıza bağlıdır. Onların dedelerinin hizmeti de ocağımız tarafından yapılmaktadır.

Yurt dışında ise başta Bulgaristan, Trakya ve Rumeli'de birçok Alevi sonradan Nevzat Dede'nin gayretleri ile bağımsız, hiçbir ocağa bağlı olmayan birçok Bektaşi Ocağı babası, Musa Baba, Demir Baba, Akyazılı Sultan talipleri; Otman Baba Ocağı'na bağlıdır. Otman Baba'nın talipleri de Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Ocağı'na bağlıdır.

Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Ocağı; Alevi, Babai ve Bektaşi topluluklarını içinde barındıran; "Pençe-i Âl-i Abâ" ve "tarik-i nazenin" hizmetlerinin uygulandığı, "El Ele, El Hakk'a" anlayışı içinde Mevlana'nın "Ne Olursan Ol Gel" felsefesi ile bütünleşen sembol bir toplumdur.

Türbesi Eskişehir ili Seyitgazi ilçesi Arslanbeyli Mahallesi'ndedir. Öncesinde köy olan Arslanbeyli'nin kuruluş tarihi kesin bilinmemekle birlikte köy büyüklerinin bizlere aktardığı bilgiye göre Kenan Elinden (Mısır) gelen bir ailenin köye yerleşmesi ile teşekkül ettiği ve Seyyid Sultan Şücaeddin Veli'nin köyü etkisi altına alıp irşad etmesi ile büyüdüğü söylenmektedir.

Şücaeddin Veli Dergâhı, Osmanlı Devleti tarafından özel izinle korunan 7 büyük dergâhtan/zaviyeden[16] biri olup vakıflaştırılmıştır.

Osmanlı'da Tanınan Yedi Büyük Dergâhtan Biridir

Bu dergâhlar:

1-Hacı Bektaş Veli Dergâhı, Kırşehir ili Hacı Bektaş ilçesinde;

2-Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Dergâhı, Eskişehir ili Seyitgazi ilçesi Arslanbeyli Mahallesi'nde;

3-Abdal Musa Dergâhı, Antalya ili Tekke köyünde;

4-Gaygusuz Abdal Dergâhı, Mısır'da;

5-Otman Baba Dergâhı, Bulgaristan Haskova'da;

6-Demir Baba Dergâhı, Bulgaristan'da;

7-Kızıldeli Sultan Dergâhı, Yunanistan'dadır.

II. Mahmud Dönemi'nde Şücaeddin Köyüne Koruma Amaçlı Büyük Ocakların Dedeleri Yerleştirilmiştir

1-Seyyid Battal Gazi dedeleri,

2-Koçu Baba dedeleri,

3-Kemal Sultan dedeleri,

4-Tapduk Emre Ocağı dedeleri,

5-Dede Garkın neslinden gelen Kütahya yolu üzerindeki Pir Ahmet Efendi dedeleri,

6-Sarı Saltuk Ocak Dedeleri, Dersim isyanından sonra köyümüze yerleştirilmiş.

13 Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın 1983'te Enderun Yayınları'ndan çıkan "Kalenderiler, Bektaşi Menakıb-Nameleri, İnanç Motifleri" adlı kitapta Pir İlyas ve Şücaeddin Veli şahsiyetinden bahsedilmektedir. Babai İsyanı'nın Baba İlyas'ın halifesi Baba İsak tarafından çıkartıldığı ve Baba İsak'ın 1240 yılında asıldığı yazmaktadır.

14 Nihat Çetinkaya "Kızılbaş Türkler" adlı kitabında isyanın Alevilik-Sünnilik-Şiilik olmadığını, sosyoekonomik olduğunu yazar. Kaynak olarak İrene Melikoff'un "Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe" kitabını gösterir. Yine aynı kitapta isyanın Baba İlyas değil Baba İsak tarafından yapıldığını, Baba İlyas'ın öldüğü gün Boz atı ile göğe çekildiğini yazar.

15 Dergâh yetkilisi, Postta oturan yetkili

16 Dergâh/Zaviye: 1-Eskiden büyük kervanların geçtiği ıssız yollarda veya köy ve kasabalarda dinî ilimlerin, İslam ahlakının ve fen ilimlerinin öğretilmesi, yolcuların barınması maksadıyla kurulan yer; tekke. Zaviyeye devam eden genç, orta yaşlı, ihtiyar her zümreden insan gerekli dinî ilimleri okuyarak ve yaşayarak öğrenir; güzel ahlak sahibi ve herkes tarafından sevilen, topluma faydalı bir kişi olarak cemiyete katılırdı. 2. Tasavvufta bulunan kimselerin, ibadet için çekildiği tenha yer.

5.500 hane Ankara Çubuk havzasında, 5.500 hane Bulgaristan ve Balkanlarda, 5.000 hane kadar Türkiye'nin muhtelif yerlerinde olmak üzere yaklaşık 16.000 hane talibi vardır. Şu anda mürşit-pir, pir-rehber, rehber-talip ilişkisi devam eden canlı ocaklardandır.

Osmanlı tarafından tanınan yedi büyük vakıftan/dergâhtan biri olması sebebiyle Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Dergâhı tarafından yukarıda saydığımız bütün ocak dedelerine ve ailelerine ev, tarla, hayvan verilmiş; dergâh, onlara şemsiye olmuştur. Onlarla çok iyi geçinmişlerdir. Hatta Abdal Musa cemlerini ve tüm cemlerini birlikte yapıp birbirleri ile musahip olmuşlardır. Şimdi köyde evleri, tarlaları olmasına rağmen son zamanlardaki şehirleşme, göç onları da etkilemiş; çoğu Eskişehir'de yaşamaktadır.

Tasavvuf eğitimlerinden etkilenen Osmanlı Padişahı II. Mahmut dergâhta, köyde idadi (zamanın lisesi) ve medrese kurmuştur. Dergâhta medrese eğitimi ve dinî-tasavvuf eğitimi verilmiştir. Seyitgazi yetkililerinin idadi okulunun Seyitgazi'de açılması için müracaat etmesine rağmen okul o dönemde dergâhta yani köyde açılmıştır.[17]

Köyümüzde medrese eğitimi ve dinî-tasavvuf eğitimi verilmiş, köyümüz kültür merkezi sayılmıştır. Medreselerde eğitim gören öğrencilerin masrafları devlet tarafından karşılandığından imaret (Aşevi) ve imaratlar (bağış, iane, iaşe, fitre ve zekâtlarla fakir fukaraya verilen yemek) teşekkül ettirilmiştir. Köye çok sayıda derviş ve taliban gelip uzun süre kalmıştır.

17 Köyümüz halkından Hüseyin Çoban'ın babasının cönk defterinden verdiği bilgi

1928 yılında Harf Devrimi ile birlikte köyümüzdeki medrese eğitimi sona ermiş ve öğrenciler yeni okullara nakledilmiştir.

Türbenin Üzerinde Yazılan Yazılar

Türbe tepe noktasında Ehl-i Beyt ve On İki İmamlar,

Dört büyük halife isimleri, (Hz. Ali, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman)

Ya Hazreti Mevlâna,

Ya Hazreti Hacı Bektaş-ı Veli,

Ya Hazreti Nakş-i Bendi,

Ya Hazreti Şaban-ı Veli,

Ya Hazreti Nimetullah'ı Veli, (bizim köye atanmış, uzun süre köyümüzde kalmıştır. Sonradan bu kişinin ıkrar verip Alevi olduğunu dedem ve babamlar beyan ederdi.)

Ya Hazreti Abdü'l Geylani,

Ya Hazreti Ahmet-i Rufai,

Ya Hazreti Seyidi Ahmed-ül Bedevi,

Ya Hazreti Sadettin Cebavi,

Yazıları nakşeden kişinin ismi yazmaktadır.

İstanbul'dan Seyyid Battal Gazi Tekkesi'ne gelen, sonra Seyyid Sultan Şücaeddin köyüne yerleşen Âşık Genç Abdal köyümüzde yaşamıştır. (Türbesi Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Türbesi önünde Garipler Mezarlığı'ndadır.)

Köyümüzde medrese eğitimi ve dinî-tasavvuf eğitimi verilmiş, köyümüz kültür merkezi sayılmıştır. Medreselerde eğitim gören öğrencilerin masrafları devlet tarafından karşılandığından imaret (Aşevi) ve imaratlar (bağış, iane, iaşe, fitre ve zekâtlarla fakir fukaraya verilen yemek) teşekkül ettirilmiştir. Köye çok sayıda derviş ve taliban gelip uzun süre kalmıştır.

Köyde Yetişen Âlim Kişiler

Seyyid Battal Gazi Postnişini Şair Âşık Ali İlhami, Pir Mehmet Dede (mezarı Seyitgazi Türbesi'nde), Şükrü Efendi Dede (Türbesi Eskişehir Karapınar Mezarlığı'nda), Mehmet Şücaeddin Dede, Ali Rıza Hadi Dede, Sakine Bacı, Öksüz Zeynep gibi köyden birçok şair, ulema ve âlim yetişmiştir.

Seyitgazi Çevresindeki Tarihî Zenginlikler ve Köyümüzdeki Ziyaretgâhlar Hangileridir?

Seyyid Battal Gazi Türbesi, Seyitgazi

Üryan Baba Türbesi, Üryan, Seyitgazi

Melik Gazi Türbesi, Doğançayır, Seyitgazi

Himmet Baba Türbesi, Kümbet, Seyitgazi

Yazılıkaya Kitabeleri, Han

Selçuklu Hamamı, Arslanbeyli, Seyitgazi

Mürvet Ali Paşa Türbesi (Timurtaş oğlu Ali Çelebi Paşa), Arslanbeyli, Seyitgazi

Abdal Musa Çelebi'nin Mezarı, Arslanbeyli, Seyitgazi

Menezgah Baba'nın Mezarı, Arslanbeyli, Seyitgazi

Saciyak Baba'nın Mezarı, Arslanbeyli, Seyitgazi

Ekmekçi Baba'nın Mezarı, Arslanbeyli, Seyitgazi

Tokmakçı Baba'nın Mezarı, Arslanbeyli, Seyitgazi

Davulcu Baba'nın Mezarı, Arslanbeyli, Seyitgazi

Delikli Taş, Çille Hane, Sıtma Suyu, Dilek Taşı ve Bel Ağrısı Taşı, Dilek Mimberi,[18]

Şücaeddin Veli'nin torununun mezarı[19]

Köye ait Mürvet Ali Paşa, Rukiye Bacı efsaneleri; yine Pire, Tilki, Çalınan Eşek destanları da söylenmektedir. Ayrıca köy mezrası içinde Seyyid Battal Gazi'nin Musahip kardeşi Cengâver Ahmed-i Taryan'ın mezarı köye 5 km uzaklıktadır. Her sene Nevruz, Hıdırellez arasında yağmur duasına gidilir; kurbanlar kesilir ve eğlence yapılır.

18 Mürvet Ali Paşa Türbesi içindedir. Çocuğu olmayan, işi olmayan, hasta olanların veya herhangi bir dilekte bulunmak isteyenlerin Allah'a yalvararak dilek dilediği yer.
19 Seyyid Sultan Şücaeddin Veli Türbesi duvarının içinde.

ESKİŞEHİR KIRSALINDA BİR BEKTAŞİ ZAVİYESİ: BAHŞAYIŞ BABA

AYŞE DEĞERLİ[1*]

Bahşayış Baba, korkulan bir geçit yeri olan Karayörüklü Derbendi'nin ağzında bina ettiği zaviye ile bölgede bir nevi asayişi sağlamış; nehir üzerine bir değirmen inşa edip, tarım için de belli bir araziyi açarak ekip biçmiş; gelip geçenlere yemek ve barınma hizmetlerini sunmuş; zamanla orada bir yerleşimin doğup gelişmesine vesile olmuştur.

1. Giriş

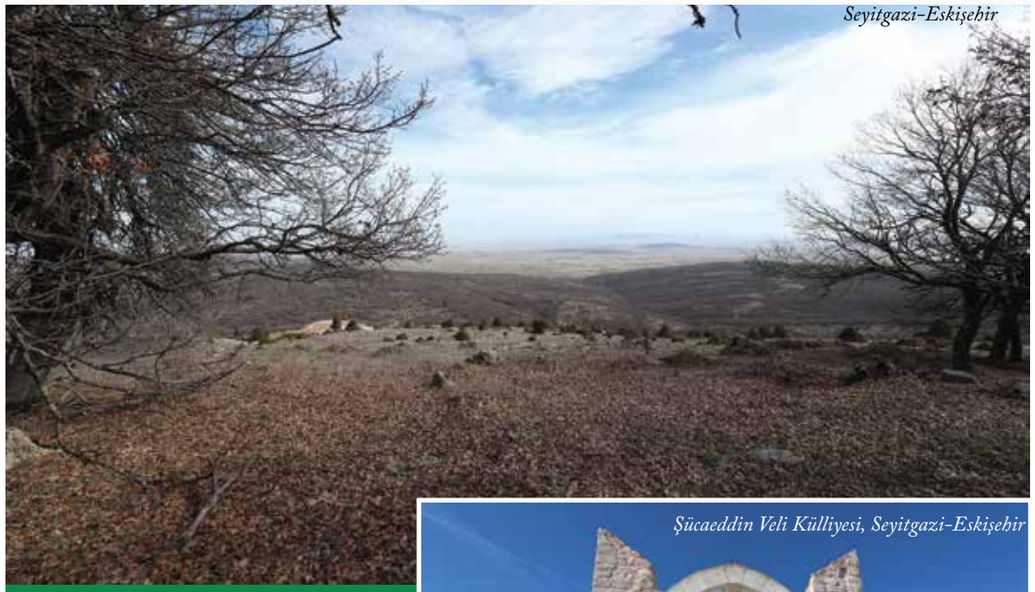
Tarihsel açıdan farklı kültür sahaları ve siyasi organizasyonların denetim ve etki alanına giren Eskişehir'de Türk tarihi ve kültürü ile ilgili süreç, XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklularıyla başlamıştır. Babai hareketi (1240) ve Kösedağ Savaşı (1243)'nın yarattığı siyasi, askerî ve sosyal ortam içerisinde Anadolu'ya göç eden Türkmen boyları bilhassa Bizans sınırı boyunca yerleştirilmiş; *"uc"* olarak adlandırılabilecek Eskişehir de Türkmenlerin yöneldiği topraklardan olmuştur. Başta Kayı olmak üzere Kınık, Alayunt, Bayat, Döğer gibi farklı birçok boy bölgede iskân edilmiştir. İlerleyen süreçte Osman Gazi (1302-1324) tarafından Eskişehir merkezi imar edilmiş, haftalık pazar kurulmuş, 1291'de Karacahisar'ın da alınmasıyla bölge yerleşim için daha cazip hâle gelmiştir. Mutasavvıflar da Eskişehir'e yönelen bu göç taifesine dâhildir. Eskişehir coğrafyasında özellikle Porsuk Çayı'nın güneyindeki plato ve Türkmen Dağları'nda yerleşen çok sayıda baba ve derviş yeni köylerin oluşmasına öncülük etmişlerdir.[2]

1* Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Tarih Bölümü

Bu yazı, 2020 yılında Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi'nin 95. sayısında yayımlanan aynı başlıklı makalenin gözden geçirilmiş hâlidir.

2 Mehmet Neşri (1987). Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşri Tarihi, (yay. F. R. Unat-M. Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 89; Halime Doğru (1992). XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul: AFA Yayıncılık, s. 27-38, 96; Coşkun Kökel (2006). "Eskişehir Yöresi Alevi Bektaşi Kültürünün Temel Dinamikleri", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 37: 136-146.

Eskişehir coğrafyasında özellikle Porsuk Çayı'nın güneyindeki plato ve Türkmen Dağları'nda yerleşen çok sayıda baba ve derviş yeni köylerin oluşmasına öncülük etmişlerdir

Seyitgazi-Eskişehir

Dede ve babaların Eskişehir'deki iskân hareketinin XIII. yüzyılda Seyyid Battal Gazi Zaviyesi merkezli oluştuğu görülmektedir.

Şücaeddin Veli Külliyesi, Seyitgazi-Eskişehir

Seyyid Battal Gazi Türbesi, Seyitgazi-Eskişehir

Battal Gazi (ö. 740?) Emeviler devrinde Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlarda ün kazanmış, Müslümanlar ve bilhassa Türkler arasında büyük bir gazi-veli hüviyetiyle yüceltilip destan kahramanı yapılmış bir emirdir.

Seyyid Battal Gazi Külliyesi, Seyitgazi-Eskişehir

2. Eskişehir'de Bektaşilik

Dede ve babaların Eskişehir'deki iskân hareketinin XIII. yüzyılda Seyyid Battal Gazi Zaviyesi merkezli oluştuğu görülmektedir. Günümüzde Seyitgazi ilçesinde Üçler Tepesi'nin doğuya bakan yamaçları üzerinde yer alan zaviye ve külliyesi, bölgede Alevi-Bektaşi geleneğinin oluşum sürecinde bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla burada öncelikle Battal Gazi'nin kimliğine ve tarikat açısından konumuna/önemine kısaca değinmek gerekmektedir.

Tarihî şahsiyetiyle menkıbevi şahsiyeti kaynaklarda ve hafızalarda birbirine karışmış olan Battal Gazi (ö. 740?) Emeviler devrinde Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlarda ün kazanmış, Müslümanlar ve bilhassa Türkler arasında büyük bir gazi-veli hüviyetiyle yüceltilip destan kahramanı yapılmış bir emirdir. Bugün Eskişehir'in güneybatısında yer alan Seyitgazi ilçesinin bulunduğu antik Akroinon mevkiindeki bir muharebe sırasında hayatını kaybetmiş ve oraya defnedilmiştir. I. Gıyaseddin Keyhusrev (1192-1196, 1205-1211) zamanında türbe ve mescit yaptırılmış; Osmanlı devrinde ise yeni binaların tesisi ile bir manzume ortaya çıkmıştır. Battal Gazi, Emevilere mensup bir komutan olmasına rağmen Anadolu'da önce Kalenderîler, daha sonra Bektaşi ve Aleviler gibi zümreler tarafından benimsenip yüceltilmiştir. Türbesinin yanındaki eski Bizans manastırı XIII. yüzyıldan itibaren Kalenderîlerin merkez tekkesi olmuş; sonraki dönemde Bektaşiler bu yapıyı devralmıştır.[3]

Günümüz Seyitgazi ilçesi Arslanbeyli Mahallesi'nde Sultan Şücaeddin Zaviyesi ile Yazıdere Mahallesi'ndeki Uryan Baba ve Doğançayır Mahallesi'ndeki Melik Gazi zaviyeleri Eskişehir'de Bektaşi geleneğinin devamı niteliğindeki diğer önemli yapılardır. Osmanlı arşiv belgelerinde Bektaşi aidiyetiyle

3 Ahmet Yaşar Ocak (1992). "Battal Gazi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, V., İstanbul: 204-205.

Melik Gazi Türbe ve Zaviyesi, Seyitgazi-Eskişehir

Günümüz Seyitgazi ilçesi Arslanbeyli Mahallesi'nde Sultan Şücaeddin Zaviyesi ile Yazıdere Mahallesi'ndeki Uryan Baba ve Doğançayır Mahallesi'ndeki Melik Gazi zaviyeleri Eskişehir'de Bektaşi geleneğinin devamı niteliğindeki diğer önemli yapılardır. Osmanlı arşiv belgelerinde Bektaşi aidiyetiyle kaydedildikleri görülür.

Şücaeddin Veli Külliyesi, Seyitgazi-Eskişehir

kaydedildikleri görülür.[4] Zaviyelere adını veren söz konusu üç şahsın öğretisi de temelinde Kalenderî doktrine dayanır. Her birinin tarihsel kimliği ve zaviyelerinin süreç içinde üstlendiği işlev ise hem bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır hem de müstakil, farklı pek çok akademik çalışmada bu konular zaten irdelenmiştir.

Osmanlı arşiv verileri doğrultusunda Günyüzü'nde Çerağı Baba, Eğrigöz köyünde Ece Sultan, Çepni köyünde Uğurlu Bey Dede[5]; Karacaşehir-Takiyyüddin'de Takiyyüddin Baba[6]; Günyüzü ilçesi Bedil Mahallesi'nde Tuğrul Baba[7]; Sivrihisar-Dumluca'da Musa Dede[8]; Günyüzü-Ayvalı'da Kara Abdal; Seyitgazi'de Şeyh Çoban Baba[9] ve İnönü-merkezde Durali Baba[10] zaviyeleri Eskişehir'de tespit edilebilen diğer Bektaşi yapılarıdır.

Yukarıda zikredilenler dışında Eskişehir'deki Bahşayış Baba Zaviyesi de bir Bektaşi yapısı olup Kütahya'da Halvetiliğe intikal eden Balıklı

4 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), C. EV., No. 396/20076, No. 441/22329, No. 589/29713; C. ADL., No. 34/2053.
5 Ayrıntı için bk. Anonim (2015). Vesâik-i Bektaşiyan, (haz. A. Değerli, B. Şahin-E. Temel), Konya: Çizgi Kitabevi; Yusuf Küçükdağ-Ayşe Değerli, Bekir Şahin (2015). Vesaik-i Bektaşiyan'a Göre Osmanlı Devleti'nde Bektaşi Tekkeleri, Konya: Çizgi Kitabevi.
6 BOA, AE.SAMD.III, No. 57/5699; C. EV., No. 503/25404.
7 BOA, AE.SOSM.III, No. 67/5027; C. EV., No. 37/1825, No. 411/20805.
8 BOA, C. EV., No. 525/26535; EV.HMH.d., No. 5283.
9 BOA, C. EV., No. 133/6630.
10 BOA, EV.d., No. 15658, No. 17119, No. 18423, No. 19827.

Tekkesi'yle bağlantısı açısından dikkat çekicidir. Osmanlı döneminde işlevi ve kullanımı aşağıda incelenecektir.

3. Bahşayış Baba Zaviyesi

3. 1. Lokasyon

Bahşayış Baba Zaviyesi, *"el-Hâcc Bektâş-ı Velî kuddise sırrahu'l-'âlâ hazretlerinin tarîkāt-ı 'aliyyelerine meşrûta*[11]" olup Eskişehir kazası sınırları içindeki Oynaş nahiyesinin Oynaş köyünde bina edilmiştir. II. Bayezid'den II. Selim'e kadar olan dönemde idari taksimatta Anadolu Eyaleti'nin Karahisar-ı Sahib Livası'nda Barçınlı Kazası sınırları içinde bir nahiye olarak kaydedilen Oynaş, sonraki yüzyıllarda önce Kütahya Sancağı'nın Eskişehir Kazası'nda, akabinde Seyyidgazi Kazası dâhilinde yine bir nahiye statüsüyle görülür. Oynaş'ın bir şehir merkezinin bulunmadığı ve ona bağlı köyler, mezralar, yaylalar ile çiftlikler olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.[12]

Bugün Eskişehir'in Seyitgazi ilçesi mahallelerinden olan Gökbahçe ve Oynaş arasında yaklaşık 5,5 km olup her ikisinin mevkii de esasında XIX. yüzyıl haritalarında Seyyidgazi Kazası'nın Oynaş Yaylası olarak kaydedilen bölge sınırları içindedir. Gökbahçe'nin eski adının Bahşayış olduğu ve Cumhuriyet Dönemi'nde değiştirildiği bilinmektedir. Diğer taraftan 1900'lerin başında devlet kayıtlarında Oynaş karyesi geçmekteyken Bahşayış karyesinden bahis yoktur. Dolayısıyla Osmanlı devrindeki Oynaş'ın günümüz Gökbahçe ve Oynaş mahallelerini kapsadığını düşünmekteyiz.

Çalışmanın konusu olan Bahşayış Baba'nın türbesi ise Gökbahçe Mahallesi'ndeki mezarlık içindedir. Zaviye günümüze ulaşmamıştır.

Osmanlı Arşivi'nde *Ali Emiri* fonundaki Evahir-i Cemaziyelahir 1165/6-14 Mayıs 1752 tarihli belge vakıf arazisine yapılan müdahale hakkında bir arzuhal olup Bahşayış Baba Zaviyesi'nin inşasını ve lokasyonunu anlatması bakımından kıymetlidir. Buna göre Bahşayış Baba, evvel zamanda Karayörüklü denilen bir derbendin ağzında zaviyesini inşa etmiş; Karayörüklü Dağı'nın eteğinde *"kûhiden bir mikdâr yer"* yani dağlık-taşlık araziden bir miktar yer açarak ekilir hâle getirmiş ve zaviyenin hemen yakınında, dağın eteğinde Karayörüklü diye bilinen bir ırmak üzerinde değirmen yapmıştır. Zaviyede 11 dervişle birlikte öşürden muaf olarak yaşamış; arazi ve değirmenin geliriyle de gelip geçenlere yemek ve barınma hizmeti sunmuştur.[13]

Belgedeki Karayörüklü Deresi bugün Kurtkoca/Koca Deresi diye bilinen ırmaktır. Bu suyun batı tarafındaki yamaçta Bahşayış Anıtları olarak anılan Frig kaya anıtları yer almaktadır. Bahşayış Baba Zaviyesi'nin de bu civarda inşa edildiği; o vakitler insanların gelip geçerken korktuğu ıssız bir geçit yeri iken zaviye sayesinde hem asayişin sağlandığı hem de zaviye etrafında zamanla iskânın oluştuğu ve köyün kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bahşayış Baba Zaviyesi'nin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. 1827 tarihli muhallefat kaydında o tarihte zaviyenin bir türbeden ibaret olduğu yazmaktadır.[14] Dolayısıyla binanın uzun ömürlü olmadığı, bakımsız kalıp yıkıldığı ve Cumhuriyet Dönemi'ne sadece türbenin ulaştığı söylenebilir.

11 BOA, C. EV., No. 118/5864.
12 Mustafa Karazeybek (2000). "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdâri Yapısı", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, II/1, s. 101; Üçler Bulduk (2013). XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

13 BOA, AE. SMHD. I., No. 30/1803.
14 BOA, MAD., d., No. 9771, s. 94.

Fotoğraf-1: Türbenin Kitabesi

Fotoğraf-2: Bahşayış Baba Türbesi, Seyitgazi-Eskişehir

Seyitgazi ilçesinin Gökbahçe Mahallesi'ndeki türbenin kuzey cephedeki giriş kapısının üstünde bir kitabe olup *"Horasan erenlerinden Hâcı Bektâş-ı Velî halîfelerinden Şeyh Bahşayış Hazretleri"*nin burada medfun olduğu ve türbenin 978/1570-71'de inşa edildiği yazmaktadır.

3. 2. Tarihlendirme

Seyitgazi ilçesinin Gökbahçe Mahallesi'ndeki türbenin kuzey cephedeki giriş kapısının üstünde bir kitabe olup *"Horasan erenlerinden Hâcı Bektâş-ı Velî halîfelerinden Şeyh Bahşayış Hazretleri"*nin burada medfun olduğu ve türbenin 978/1570-71'de inşa edildiği yazmaktadır (Fotoğraf-1). Türbe içerisinde iki sanduka bulunmaktadır (Fotoğraf-2). Kitabedeki bilgi, Bahşayış Baba'nın ölüm tarihini net olarak bize vermemekte ancak yoruma imkân tanımaktadır. Onun muhtemelen XV. yüzyıl sonlarında yaşadığı, vefatı sonrası buraya defnedildiği, türbenin son mekânsal düzenleme olduğu ve mezarı içine alacak şekilde 1571'de bina edildiği söylenebilir (Fotoğraf-3).

Bahşayış Baba'nın tarihsel kimliğine dair yeterli veri olmadığından zaviyesinin inşa tarihini belirlemek de güçleşmektedir. Şimdilik arşivlerde bir vakfiye kaydına rastlanmamıştır. Bahşayış Baba Zaviyesi'nin 1530 tahririnde adı geçmemektedir ve hakkında tespit edilebilen en eski belge 29 Zilhicce 983/30 Mart 1576 tarihli bir *Kuyud-ı Kadime* kaydıdır. Eymirze adlı bir kimsenin Bahşayış Baba adına Karayörüklü Derbendi'nde bir zaviye inşa ettirdiğini, 1576'da bu zaviyenin başında Bahşayış'ın oğlu Mehmed'in şeyh olarak bulunduğunu, beraberindeki 11 dervişle birlikte öşürden muaf tutulduğunu ve burada gelip geçen yolculara yemek ikram ettiklerini bildirmektedir. Derbendin çok korkulan bir yer iken zaviye

sayesinde emin bir mahalle dönüştüğünü de kaydeder.[15]

Zaviyeyi yaptıran Eymirze kimdir ve Bahşayış Baba ile arasındaki bağ nedir, bilemiyoruz. Ancak aynı defter bu kişinin Oynaş'ın Ak-in köyünde Ahi Hasan Mezrası'na malik olduğunu ve oranın gelirlerini Oynaş köyü camii hatibine vakfettiğini bildirmektedir. Dolayısıyla varlıklı bir kimse olduğu ve bölgenin imarına destek verdiği düşünülebilir. Diğer taraftan yukarıda lokasyon başlığı altında zikredilen 1752 tarihli belgedeki bilgiler 1576 tarihli kayıtla birlikte değerlendirildiğinde, oğlu Mehmed'in de hayatta olmasına bakılırsa Bahşayış Baba'nın XV. yüzyılda yaşadığı, Eymirze'nin de desteğiyle Oynaş'ta zaviyesini inşa ettiği ve ölümünden kısa bir süre sonra mekânsal düzenlenmenin tamamlanarak 1571'de türbesinin de bina edildiği söylenebilir.

Kuruluşunu XV. yüzyıl sonlarına tarihlendirdiğimiz Bahşayış Baba Zaviyesi'nin XVII. yüzyıldaki durumunu bilemiyoruz. Eskişehir'in ziyaret yerlerini anlatırken Seyyid Gazi'den ve Gizlice Baba Sultan'dan bahseden Evliya Çelebi,[16] Bahşayış Baba'yı hiç anmamaktadır. Arşivde de o döneme tarihlenen belgeye şimdilik rastlanamamıştır. Kadı sicilleri ve birkaç evkaf kaydıyla sınırlı evrak 1165-1331/1752-1913 arasına tarihlenmekte olup aşağıda farklı başlıklar altında bunlar değerlendirilecektir.

15 BOA, TK.GM.d, No. 397, vr. 106a. (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünün arşivindeki belgeler, 29 Mayıs 2018'de imzalanan protokol çerçevesinde BOA'ya nakledildiği için yeni tasnif kodları ve numaraları verilmiştir. Dolayısıyla sonnotta ve kaynakçada belgelerin güncel künyelerini vermek uygun görülmüştür. Bu defterin eski künyesi TKGM. VAYS. ED. 575'tir.)

16 Evliya Çelebi (2006). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 3. Cilt 1. Kitap, (haz. Y. Dağlı-S. A. Kahraman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 12-15.

3. 3. Bahşayış Baba Zaviyesi'nin Kütahya'daki Balıklı Tekkesi ile İlişkisi

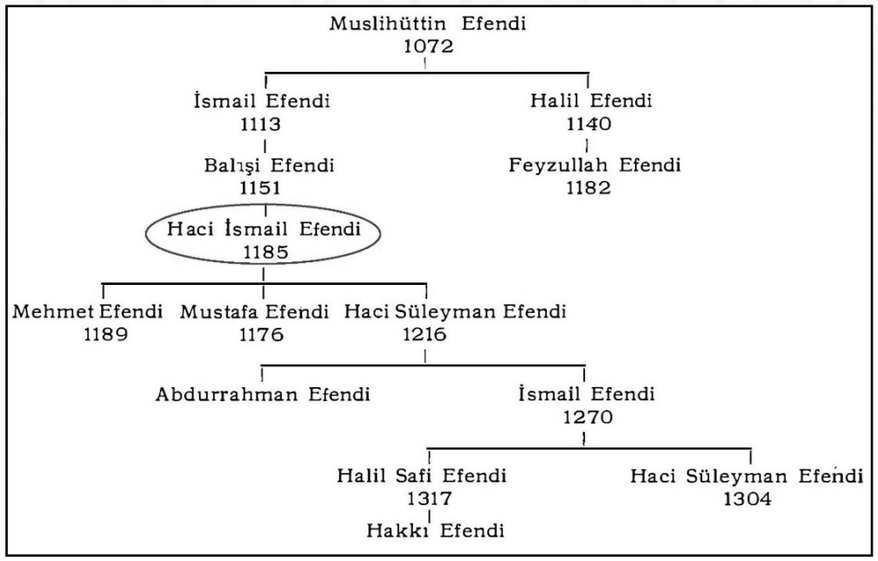
Bugün Kütahya merkezde Balıklı Mahallesi Osmanlı Caddesi No: 74 adresinde kayıtlı olan bina, Balıklı (Şeyh Muslihiddin/Şeyh Bahşi) Tekkesi olup haziredeki 912/1506-7 tarihli mezar taşına istinaden XV. yüzyılda kurulduğu düşünülen ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Halvetilerin idaresine geçen bir yapıdır. Ümmî Sinan (ö. 1657)'ın halifelerinden Şeyh Muslihuddin Mustafa, tekkenin ilk Halveti şeyhidir. Onun 1661'de vefatıyla yerine oğlu İsmail Efendi ve daha sonra 1701'de İsmail'in oğlu Bahşi Efendi tekkenin şeyhliğine getirilmiştir. Aile bundan sonra *"Bahşi-zâde"* diye şöhret bulmuş (Şekil-1); tekke de Şeyh Bahşi Tekkesi olarak anılmaya başlamıştır.[17]

Oynaş köyündeki Bahşayış Baba Zaviyesi'nin el değiştirip Halvetilere geçtiğine dair herhangi bir veri yoktur ve her zaman bir Bektaşi yapısı olarak kaydedilmiştir. Ancak Balıklı Tekkesi'yle birlikte Nisan 1755 itibarıyla Bahşayış Baba Zaviyesi'nin idaresinin de Kütahya'daki Bahşizadelere geçtiği; ailenin Halvetiye müntesibi olmasına rağmen Eskişehir'deki yapının Bektaşi olarak kaldığı ve 1826 sonrası bile Bahşayış Baba Zaviyesi'nin Bektaşi aidiyetini devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Fahri Maden, bazı Bektaşi zaviyelerinin "*şeyhlerinin itikatlarının düzgün olması*" sebebiyle 1826 sonrası mevcut hâlleri üzere bırakıldığını ve kapatılmadığını belirtir.[18] Bu çalışmayla ortaya koyduğumuz Bektaşi-Halveti bağlantısı,

17 Ara Altun (1992). "Balıklı Tekkesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, V, İstanbul: 17; Emine Müderrisoğlu Altıntaş (1993). "Balıklı Tekkesinin Ön Araştırması", X. Vakıf Haftası Kitabı, Yılmaz Önge Restorasyon Semineri, (haz. İ. Ateş-S. Bayram-M. Narince), Ankara: 1993: 313.

18 Fahri Maden (2013). Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 135.

Şekil-1: Bahşizade Ailesinin Silsilesi[19]

Maden'in söz konusu yorumuyla örtüşmekte ve onu tamamlamaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere idarenin Bahşizadelere geçişi, Bahşayış Baba Zaviyesi için bir dönüm noktasıdır. Kütahya'daki Balıklı Tekkesi'yle Oynaş'taki Bahşayış Baba Zaviyesi'nin bu ailenin tasarrufuna bırakılması Hacı İsmail Efendi (ö. 1771) ile başlamış görünmektedir. 19 Haziran 1762, 1 Kasım 1812 ve 23 Temmuz 1817 tarihli üç ayrı vakıf kaydında Bahşayış Baba Zaviyesi'nin Hacı Bektaş Veli tarikatına bağlı zaviyelerden olduğu; tevliyet ve zaviyedarlığının Nisan 1755'te Hassa Silahdarı Hacı Yusuf b. Ahmed'den alınarak Hacı İsmail'e geçtiği; onun ölümü üzerine müştereken oğulları Derviş Bahşi ve Hacı Süleyman'a; Süleyman'ın ölümüyle oğulları İsmail, Abdurrahman ve kardeşi Derviş Bahşi'ye; Bahşi'nin ölümüyle de İsmail, Abdurrahman ile Bahşi'nin oğulları Ahmed ve Abdullah'a verildiği yazmaktadır.[20] Bu kayıtlar hem Uzunçarşılı'nın hazırladığı silsiledeki eksik evlatları tamamlamakta hem de Gökbahçe köyünde yapılan saha çalışmasında köylülerden edindiğimiz bilgileri anlamlı hâle getirmektedir. Kütahya'da ikamet eden Bahşizade ailesi fertlerinin bundan 40-50 yıl öncesine kadar, her sene Muharrem ayının 10'unda Gökbahçe'ye gelerek 12 kazan kurduklarını ve bütün köye aşure-lokma dağıttıklarını ifade etmişlerdir.

Kütahya Sancağı'ndaki bazı vakıfların 1852-1853 arası bir yıllık muhasebesini gösteren defterde Bahşayış Baba Zaviyesi'nin zaviyedarı ve vakfının mütevellisi olarak *"Kütahyalı Bahşî-zâde Şeyh İsmail Efendi"* kayıtlıdır.[21] Nitekim *Kütahya Kadı Sicilleri*'ndeki 15 Rebiülevvel 1270/16 Aralık 1853 tarihli kayıt da Bahşayış Baba ve Balıklı/Şeyh Bahşi tekkelerinin aynı aile eliyle

19 İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1932). Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri, İstanbul: Devlet Matbaası, s. 124.

20 BOA, C. EV., No. 52/2589, No. 118/5864, No. 198/9888.

21 BOA, EV. d., No. 15098, s. 3.

Osmanlı Devleti'nde iç güvenliğin sağlanmasında bazı sivil toplum örgütleri kendiliklerinden buna katkıda bulunmuştur. Tarikatların faaliyetlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Dervişlerin terkedilmiş, tenha ve tehlikeli yerlerde tekke ve zaviye kurarak bu tesislerde gelip geçen yolculara hizmet verdikleri, bir nevi derbent hizmeti görerek bölgenin asayişini sağladıkları ve orada iskân topluluğu oluşturdukları görülür.

yönetilmeye devam ettiğini göstermektedir.[22] Buna göre Şeyh Süleyman oğlu Şeyh İsmail Efendi'nin ölümüyle üzerindeki yedi farklı görev muattal kalmış; Kütahya Meclisi Evkaf Müdürü Emin Efendi'nin önerisiyle Şeyh İsmail'in üç oğlu müştereken bu görevlere getirilerek kendilerine yedi berat verilmiştir. Babalarıyla birlikte Kütahya'da Balıklı Mahallesi'nde 1 numaralı hanede iki, üç ve dört sıra numarasıyla kayıtlı olan üç oğuldan en büyüğü 26 yaşındaki Süleyman olup diğerleri 23 yaşındaki Şeyh Mustafa ve 19 yaşındaki Halil'dir. Babalarından kendilerine intikal eden görevler ise şunlardır:

– Kütahya'da Balıklı Mahallesi'nde Hezâr Dînâr Camii'nde imamet ve cami vakfının tevliyeti,

– Kütahya'daki Hatuniyye Vakfı'nın buk'adarlık ve tevliyeti,

– Kütahya Gümüş nahiyesi Gölcük köyünde Sultan Paşa Çiftliği Vakfı'nın kitabeti,

– Tavşanlı Pazarköy köyündeki Dede Bali Vakfı'nın kitabeti,

– Kütahya'daki Karagöz Paşa Evkafı'nın kitabet ve nezareti,

– Eskişehir kazasında Oynaş nahiyesinde Bahşayış Baba Zaviyesi Vakfı'nın zaviyedarlık ve tevliyeti,

– Kütahya kazası muzafatından Kalınviran nahiyesine tabi Arslanlı köyündeki Çiledar Mezraası'nın mezraadarlığı.

Yukarıdaki sicil kaydından birkaç ay sonrasına, 19 Zilhicce 1270/12 Eylül 1854'e tarihlenen hükümde ise Şeyh İsmail'in ölümüyle oluşan boşluğu doldurmak üzere Süleyman, Mustafa ve Hüseyin adında üç oğlunun görevlendirildiği; mahkeme sicillerinde her ne kadar vakfiye sureti bulunamasa da yedi görevin her birinin mahallinde layıkıyla yapılmakta olduğu; ayrıca Kütahya'da Balıklı Mahallesi'nde Hatuniyye Camii bitişiğinde Şeyh Muslihiddin'in medfun olduğu bir Halveti tekkesi olup onun postnişinliğini de Şeyh İsmail'in oğullarının yürüttüğü, bu tekkede fakirlere her gün yemek dağıtıldığı bildirilmektedir.[23] Dolayısıyla Balıklı Tekkesi'nin ilk Halveti şeyhine de atıfla Şeyh Muslihiddin Tekkesi olarak geçtiği bu kayıt, Oynaş köyündeki Bahşayış Baba Zaviyesi'nin zaviyedarlık ve tevliyet cihetinin Bahşizadelerde olduğunu teyit etmektedir.

29 Kanun-ı evvel 1319/11 Ocak 1904 tarihli muhasebe evrakında da Bahşayış Baba Vakfı mütevellisi *"Kütahyalı Bahşî-zâde Abdullah Efendi"* olarak kayıtlıdır.[24]

22 VGM. A, Kütahya Kadı Sicilleri, No. 2792/18, h. 99.

23 VGM. A, Kütahya Kadı Sicilleri, No. 2793/43, h. 45.

3. 4. Bahşayış Baba Zaviyesi'nin Gelir-Gider Kalemleri

Osmanlı Devleti'nde iç güvenliğin sağlanmasında bazı sivil toplum örgütleri kendiliklerinden buna katkıda bulunmuştur. Tarikatların faaliyetlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Dervişlerin terkedilmiş, tenha ve tehlikeli yerlerde tekke ve zaviye kurarak bu tesislerde gelip geçen yolculara hizmet verdikleri, bir nevi derbent hizmeti görerek bölgenin asayişini sağladıkları ve orada iskân topluluğu oluşturdukları görülür. Devlet tarafından da bu hizmetin teşviki gayesiyle dervişlerin zaviyelerini kurdukları yerde toprakları serbest olarak tasarruf edebilmeleri ve çeşitli vergilerden muafiyetleri sağlanmıştır.[25] Bahşayış Baba Zaviyesi de bu türden bir yapılanmanın örneklerindendir.

Bahşayış Baba Zaviyesi, eskiden *"muhavvef"* ve *"memerr-i nâs"* yani korkulan bir geçit yeri olan Karayörüklü Derbendi'nin ağzında kurulmuş; zaviyedar ve maiyetindeki dervişler tarafından burada gelip geçenlere yeme-içme ve barınma hizmetleri sunulmuş; ayrıca bölgenin imarı sağlanmıştır. Zaviye sâkinleri hizmetlerine mukabil kendilerine tanınan vergi muafiyeti sayesinde ürettikleri zirai mahsullerin öşrünü devlete vermeyip vakfa dönüştürmeye imkân bulmuşlardır. Dolayısıyla *öşr-i mahsul* zaviyenin gelir kalemini oluşturmuştur. Görevlilerin maaşları, mutfak ve barınma masrafları ile imar faaliyetlerinin gerektirdiği harcamalar ise vakfın gider kalemleridir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrası Anadolu ve Rumeli'de malları müsadere edilen Bektaşi yapılarını gösteren 13 Receb 1242/9 Şubat 1827 tarihli muhallefat defterine göre Bahşayış Baba Zaviyesi o tarihte bir türbeden ibaret olup herhangi bir mülkü bulunmamaktadır.[26] Dolayısıyla yüzyıllar içinde zaviye vakfının öşür bedeline başkaca herhangi bir gelir eklenmediği anlaşılmaktadır.

Öşür bedeli Bahşayış Baba Zaviyesi'ne ait olan topraklarda, hangi ürünlerin yetiştirildiğine dair belgeler sınırlı olmakla birlikte bir vakıf defteri haşhaşa işaret etmektedir. Çiftçiden alınıp limanlar aracılığıyla Avrupa'ya ham olarak ithalatı yapılan afyon; Osmanlı Devleti nezdinde ekimi, yetiştirilmesi ve hasadı konusunda uzmanlara layihalar hazırlatılacak kadar önem arz eden bir zirai üründür. Afyonkarahisar, Eskişehir, Balıkesir, Kütahya ve Konya vilayetlerinde yetiştirilenlerin morfin düzeyi daha yüksek olduğundan daha kıymetlidir.[27] Kütahya Sancağı'ndaki vakıfların 1269/1852-1853 yılı muhasebe kayıtlarını gösteren evkaf defterinde (Tablo-1) Bahşayış Baba Zaviyesi'nin gelirleri 330 kuruş yaylakiye ve 96 kuruş afyon akçesi olmak üzere yıllık toplam 426 kuruş olarak kaydedilmiştir. O yıl çekirge nedeniyle bazı vakıfların hasılatının telef olmasının da etkisiyle Seyyidgazi kazasındaki vakıflar içinde en yüksek gelire sahip olan Bahşayış Baba Zaviyesi'nin giderleri ise maaşlara 85 ve muhasebeye 21 olmak üzere yıllık toplam 106 kuruştur.[28]

24 VGM. A., No. 3574/8

25 Ayşe Değerli (2008). "Osmanlı Devleti'nde Bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilatı", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7/1, s. 48-49.

26 BOA, MAD., d., No. 9771, s. 94.

27 Burak Çıtır (2015). "Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, I/1, s. 24.

28 BOA, EV. d., No. 15098, s. 3.

Tablo-1: Kütahya Sancağı'na Tâbi Seyyidgazi Kazası'ndaki Vakıfların H. 1269 Yılına Ait Muhasebe Kaydı				
Vakıf Adı	Bulunduğu Yer	Mutasarrıfı	Hazineye Gönderilen Meblağ (Kuruş)	Yıllık Gideri (Maaş+Muhasebe)
Kuzucu Baba Zaviyesi	Bardakcı karyesi	Abdurrahman	75	25
Şücaeddin Zaviyesi	Şüca karyesi	Ali Rıza	Hasılatını çekirge telef etmiş.	
Çoban Zaviyesi	nefs-i Seyyidgazi	Berber Halil	Bunun dahi çekirgeden hasılatı telef olmuş.	
Ahmed Paşa Kızı Aişe Hatun Zaviyesi	nefs-i Seyyidgazi	-	118	-
Uryan Baba Zaviyesi	Seyyidgazi	Ali Rıza ve Hocazade Mehmed	bî-hasıl	-
Bahşayış Baba Zaviyesi	Oynaş karyesi	Bahşizâde Şeyh İsmail	320	106
Göknebi Zaviyesi	Göknebi köyü	bilâ-sahib	bî-hasıl	-
Melik Gazi Zaviyesi	Seyyidgazi	-	38	-
Sarı Lala Zaviyesi	Yapuldak köyü	-	bî-hasıl	-
Ber muceb-i bâlâ			297	
Harc-ı ferağ ve sâire			202	
Toplam hâsıl			499	

Bahşayış Baba Zaviyesi'nin Mart 1869-Mart 1870 arası bir yıllık muhasebesini gösteren kayıt,[29] zaviye mutfağı ve görevli maaşları için ayrılan bütçe gider kalemini oluşturmaktadır (Tablo-2).

Tablo-2: Bahşayış Baba Zaviyesi'nin 1869-1870 Arası Bir Yıllık Muhasebesi			
Gelirler		Giderler	
Açıklama	Kuruş	Açıklama	Kuruş
Aşar Bedeli	3156	Zaviye derununda it'âm-ı taâmiyye	356
		Maaşlar	560
		Harc-ı muhasebe	140
		Toplam	1056
		Nısf hisse mahlulü	1050
		Genel toplam	2106
Zuhura gelen fazla 1050 kuruş olup kadimden beri zaviyedara terk edilmektedir.			

Yukarıdaki muhasebe kaydından bir yıl sonrasına (Mart 1870-Mart 1871 arasına) tarihlenen evkaf defterinde de gelir-gider kalemleri aynıyla görünür. O yıl mutfak masraflarına 560, maaşlara 500 ve muhasebe harcına ise 125 kuruş ayrılmıştır. Vakfın geliri yine sadece aşar bedeli olup 3060 kuruştur.[30]

Bahşayış Baba Zaviyesi'yle ilgili olarak ulaşılabilen son kayıt 28 Ağustos 1329/10 Eylül 1913 tarihli olup bu belgede vakfın o seneki aşar bedelinin 775 kuruş olduğu ve Kütahya postahanesinden teslim edilerek karşılığında makbuz alındığı Eskişehir Kazası Evkaf Müdürlüğüne bildirilmektedir.[31]

4. Sonuç

Günümüz Eskişehir sınırları içinde Seyitgazi ilçesinin Gökbahçe Mahallesi'nde 1571 tarihli türbesi ayakta olan Bahşayış Baba'nın tarihî kimliğiyle ilgili bilgiler yetersizdir. Ancak Osmanlı arşiv kayıtları bir zamanlar onun adıyla Bahşayış diye de anılan Oynaş köyünde Bektaşi tarikatına bağlı olarak hizmet veren bir yapının varlığını haber vermektedir. Muhtemelen XV. yüzyılda inşa edilen zaviye iskân, imar, derbent, imaret ve barınma bağlamında dikkat çekmektedir. Bahşayış Baba, korkulan bir geçit yeri olan Karayörüklü Derbendi'nin ağzında bina ettiği zaviye ile bölgede bir nevi asayişi sağlamış; nehir üzerine bir değirmen inşa edip, tarım için de belli bir araziyi açarak ekip biçmiş; gelip geçenlere yemek ve barınma hizmetlerini sunmuş; zamanla orada bir yerleşimin doğup gelişmesine vesile olmuştur.

Bahşayış Baba Zaviyesi'nin idaresinin 1755'te Kütahyalı Bahşizadelere bırakılması bir dönüm noktasıdır. Aile Kütahya'daki Balıklı Tekkesi'nde Halveti öğretisini yaymakla birlikte Oynaş'taki zaviyede işleyişi değiştirmemiş; Bahşayış Baba Zaviyesi belgelerde yine Bektaşi kimliğiyle kaydedilmeye devam etmiştir.

Fotoğraf-3: Bahşayış Baba Türbesi, Seyitgazi-Eskişehir

Bahşayış Baba Zaviyesi'nin idaresinin 1755'te Kütahyalı Bahşizadelere bırakılması bir dönüm noktasıdır. Aile Kütahya'daki Balıklı Tekkesi'nde Halveti öğretisini yaymakla birlikte Oynaş'taki zaviyede işleyişi değiştirmemiş; Bahşayış Baba Zaviyesi belgelerde yine Bektaşi kimliğiyle kaydedilmeye devam etmiştir.

29 BOA, EV. MH., No. 1454/131, lef 1.

30 BOA, EV. d., No. 18832, s. 44.
31 VGM. A., No. 3656/124 ve 3656/125.

HER YÖNÜYLE SİNAN PAŞA

MERTOL TULUM[1*]

Oldukça küçük denilecek yaşta, henüz 23-24 yaşlarında zamanın en gözde, en önemli bilginleri sırasına girmiş; 21 yaşında İstanbul'u fethetmiş olan genç padişah Fatih, kendisine "Sultan Hocalığı" unvanını bağışlamıştır. Sinan Paşa'nın bundan sonraki unvanı "Hâce-i Sultanî", yani "Sultan Hocası"dır.

Sinan Paşa üzerinde 1960'lı yılların başlarında başlayan çalışmalarım zaman zaman araya başka işler girmiş, zaman zaman kesintiye uğramış olsa bile bugüne kadar süregelmiştir. Bunlar esas itibarıyla Sinan Paşa'nın çok renkli hayatının bütün yönleri ve yansımaları üzerine olmuş; dolayısıyla bir yandan Sinan Paşa'nın eserlerini okuma, anlama ve yayınlama faaliyetlerinde bulunurken öte yandan da Sinan Paşa'yı bilim adamı kimliği ve sanatçı kişiliğiyle derinliğine tanıma merakı bende sürüp gitmiştir.

Yakın zamanlarda Mehmet Mahur Tulum'un ortaya çıkardığı sonuç,[2] Nasreddin Hoca'yı kesin olarak Sivrihisar'ın değeri olarak tescillemiştir. Bunda artık hiçbir şüphe bulunmuyor. Bu, Sivrihisarlıları elbette çok mutlu etmiştir ama Sinan Paşa'ya ömrünü vakfetmiş bir kişi olarak diyebilirim ki bu buluş beni de en az onlar kadar memnun etmiştir. Çünkü ben Sinan Paşa üzerinde çalışırken ve onun en tanınmış

1* Prof. Dr.

2 *"Sivrihisar Ulu Camii'nin kütüphanesinde Prof. Dr. Erol Altınsapan tarafından tespit edilmiş mezar taşı ve taş sandukaları inceleyen Mehmet Mahir Tulum, Sivrihisar Ulu Cami'de bulunan ve yıllar boyu Nasreddin Hoca'nın oğlu Ömer'in olarak bilinen mezar taşının, oğlu Ömer'e değil Nasreddin Hoca'nın bizzat kendisine ait olduğunu ortaya çıkarmıştır. Selçuklu Dönemi'ne ait özellikler taşıyan taş sanduka ve mezar taşı üzerinde mukayeseli çalışan Tulum'un araştırmaları sonucunda ulaşılan tarihî gerçekler şunlardır: 1.Nasreddin Hoca'nın kızının adı Hatun'dur, Fatıma uydurmadır. 2.Nasreddin Hoca'nın tam adı Nasrüddin Hoca Nusrat'tır. 3.Hatun'un mezar taşı tam ve doğru olarak okunabilmiştir. 4.Hocanın adına dâhil olan Nusrat kızının taşında da mevcuttur. 5.Hocanın taş sandukasında kırık olan yerde de Nusrat yazar. 6.Hocanın babasının adı Şemsüddin Baba'dır. 7.Nasreddin Hoca Sivrihisarlı'dır."* bk. Eskişehir Valiliği Şehir Rehberi, Sistem Ofset, Ankara, 2014, s. 68-69.

Sinan Paşa

Sinan Paşa'nın babası İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey'di. Hızır Bey, zamanında "ilim dağarcığı" unvanıyla anılan bir bilim insanıydı. Bu şöhreti II. Murad Dönemi'nde Edirne Sarayı'nda yapılan bir ilmî tartışmadan kaynaklanır.

Hızır Bey

eserini yayına hazırlarken hayatı hakkında yaptığım araştırmada o güne kadarki çalışmalar ve yayınlar çerçevesinde Nasreddin Hoca'nın torunu olduğu yolunda kesin bir belgeye ulaşamamış; dolayısıyla Sinan Paşa'nın Hoca ile ilişkisinden bahseden çeşitli yazılardan, kaynaklardan alıntılar yaparken bunlar üzerinde kendim de bir değerlendirme yapmış; bu değerlendirmenin sonucunu da *"Henüz Nasreddin Hoca hakkındaki bilgilerimiz bile tam değildir, dolayısıyla Sinan Paşa'nın Nasreddin Hoca'nın torunlarından olduğu yolundaki bilgiler kesin bilgi sayılamaz."* sözleriyle açıklamıştım. Şimdi aradan elli yıl geçtikten sonra bu yeni bilginin elde edilmesiyle Sinan Paşa'nın artık Nasreddin Hoca'nın torunlarından olduğu kesinleşmiştir.

Önce Sinan Paşa ile Nasreddin Hoca arasındaki bu aile bağı üzerinde kısaca durmak istiyorum. Sinan Paşa 1440 yılında doğmuştur, yani 15. yüzyılın ortasına denk gelir doğum tarihi. Sinan Paşa'nın babası İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey'di. Hızır Bey, zamanında "ilim dağarcığı" unvanıyla anılan bir bilim insanıydı. Bu şöhreti II. Murad Dönemi'nde Edirne Sarayı'nda yapılan bir ilmî tartışmadan kaynaklanır. Osmanlı ülkesine İran'dan gelmiş olan bir bilim adamının, tartışılan dinî konularda Osmanlı ulemasını susturması karşısında II. Murad'ın üzülerek *"Bizim ülkemizde bununla tartışacak, bunu susturacak kimse yok mu?"* diye sorması üzerine kendisine o sırada Sivrihisar'da bulunan Hızır Bey tavsiye edilir, Edirne'ye çağrılan Hızır Bey sarayda yapılan tartışmaya katılır, Osmanlı ülkesine dışarıdan gelmiş olan o bilgin kişiyi sorduğu sorular, onun sorularına verdiği cevaplarla susturur. Hızır Bey'in yıldızı bundan sonra parlamış, söz konusu unvanı ondan sonra almıştır. İstanbul'un fethinden sonra Hızır Bey, Fatih tarafından İstanbul'a ilk kadı olarak atandı. İstanbul'un bugün "Kadıköy" diye anılan bölgesi kendisine arpalık (gelir ve geçim kaynağı) olarak verilmişti. O da görev unvanını oraya verdi. İşte Sivrihisarlı bu büyük bilgin "kadı" unvanıyla 560 yılı aşkın bir süredir İstanbul'da yaşamakta, bıraktığı silinmez iz günümüze ulaşmış bulunmaktadır.

Şunu da yeni ya da yenilenmiş bir bilgi olarak aktarmış olayım: Hızır Bey, adının "bey" unvanıyla birlikte anılmasından hareket eden bazı araştırmacılara göre aynı zamanda yönetim görevleri üstlenmiş bir ailenin mensubudur. Babası'nın Celâleddîn Emîr Ârif olarak tanınması, yani "emir (= bey)" unvanını taşıması da bu sebeptendir. Eski dönemlerde *bey* değişik seviyelerde yöneticilerin taşıdığı bir unvandı. Bu ad öbeği içindeki "Celâleddin" onun lakabı, "Ârif" ise asıl adıydı. Onun babası, bu ailenin vakfetmiş olduğu kimi kitaplarda yer alan kayıtlara

göre Nureddin adını taşımakta idi. Bu ad, aynı zamanda Kâtip Çelebi'nin *Keşfüzzünun* adlı ünlü eserine zeyil yazmış olan İsmail Paşa'nın *Esmâü'l-Müellifîn* adlı eserindeki bir kayıtla da doğrulanmaktadır. Yanlış hatırlamıyorsam, İsmail Paşa'nın bu kaydında onun babasının adı da İbrahim olarak geçmektedir. Bu durumda aile silsilesinde ondan sonra olması lazım gelen isim Hoca Nasreddin ya da Nasreddin Hoca'dır. Onun babasının adı ise yeniden keşfedilmiş sayılması gereken mezar taşı üzerindeki kayıttan anlaşıldığına göre Şemseddin'di ve lakabı olan Baba ile birlikte Şemseddin Baba olarak tanınıyordu.

Sinan Paşa'nın doğum tarihini 1440 olarak vermiştim. Nasreddin Hoca'nın kızının doğru olarak yeni çözümlenmiş, okunmuş olan mezar taşı ise 1326 tarihini taşımaktadır. Bu taş üzerindeki dua sözlerinden anlaşıldığına göre Nasreddin Hoca kızının vefat ettiği tarihte hayatta değildi. Salgın hastalıkların, özellikle de vebanın yaygın olduğu eski zamanlarda insanların toplu olarak kırıldıkları bilinmektedir. Bu toplu ölümler sırasında şüphesiz her yaşta insan hayatını kaybetmekteydi. Söz konusu mezar taşında kızının adıyla birlikte anılan baba adından sonraki ölmüş kişiler için kullanılan dua sözünde ikili bir zamir yapısının kullanılmış olması, biraz önce söylediğimiz gibi, her şeyden önce o tarihte Nasreddin Hoca'nın artık hayatta bulunmadığını göstermekle birlikte, bundan aynı tarihte öldükleri gibi bir sonuç da çıkabilir. Doğrulanması şimdilik mümkün olmayan bu zayıf ihtimali bir yana bırakarak Nasreddin Hoca'nın ölüm tarihini kızının ölüm tarihinden bir miktar geriye götürecek olursak -(erken ya da geç ölümler yüzünden değişebilirse de) kuşaklar arasındaki yaş farkının ortalama 25-30 yıl alınması durumunda- gerçekten de kimi temsilcilerinin adlarında kesinlik bulunmasa bile, Nasreddin Hoca'dan sonra en çok iki nesil geçmiş olduğu ortaya çıkar. Onlardan sonraki kuşakların temsilcileri ise Celâleddin Emir Ârif, ondan sonra Hızır Bey, ondan sonra da Sinan Paşa'dır. Böylece son buluntularla birlikte Sinan Paşa'nın aile silsilesi de bu şekilde tamamlanmış ve aydınlanmış olmaktadır.

Hızır Bey, Fatih Dönemi'nde İstanbul'un ilk kadısı olarak göreve getirildiği yıldan başlamak üzere İstanbul'da yaşamış, Sinan Paşa da İstanbul'da doğmuş ve tahsilini burada tamamlamıştır.

Hızır Bey'in hanımı Sinan Paşa'nın hocalarından birinin, zamanın ünlü bilginlerinden Molla Yegân'ın kızı idi. Sinan Paşa'nın babası böylece ileride oğlunun hocası olacak, yetişmesine katkı sağlayacak ünlü bir bilginin kızıyla evlenmiş oluyordu. İşte Sinan Paşa Molla Yegân'ın kızından doğmuş üç erkek kardeşten biridir. Diğer iki kardeşi de onun gibi bilim insanı olarak ün kazanmış kimselerdir. İki de kız kardeşleri vardı, yani beş kardeştiler.

Sinan Paşa babasının kadılık görevi sırasında İstanbul'da tahsiline henüz küçük yaşta iken aile içinde ve yakın çevresinde başlamış; demek ki bir yandan babasından, öte yandan Molla Yegân gibi büyük bir bilginden dersler görmüş; bu bilim ortamının sağladığı imkân kendi yeteneğiyle birleşince de kısa zamanda büyük bir gelişme göstermiştir.

Kaynakların verdiği bilgilere göre küçük yaşlarda bilgi dağarcığını zenginleştirmiş, henüz ergenlik çağına ermeden dinî konularda halkı eğitecek, *emr-i ma'rûf ve nehy-i münker* edecek, yani doğruları ve iyilikleri öğretip öğütleyerek onları kötülüklerden sakındıracak yere erişmişti. Gençliğinin bu dönemi, yine kaynaklardan aldığımız bilgilere göre 16-17 yaşlarına karşılık gelmektedir. Babasının 1459'daki ölümünden sonra Sinan Paşa onun yerine geçmiş, onun yerini tutmuş gibidir. Oldukça küçük denilecek yaşta,

Sultan Fatih'in koyduğu bir kurala göre bayram tebriklerinde sultanlar hocalarının tebrikini ayağa kalkarak kabul ederler, demek ki vezirler ve diğer üst düzeyli devlet yöneticilerinin tebriklerini oturduğu yerde kabul ettiği hâlde hocasının tebriki sırasında ayağa kalkar. Söz konusu kanun maddesine göre sultan hocalarının rütbesi bu kadar yüksektir. İşte Sinan Paşa yirmi üç yaşındayken bu mertebeyi, bu rütbeyi elde etmişti.

henüz 23-24 yaşlarında zamanın en gözde, en önemli bilginleri sırasına girmiş; 21 yaşında İstanbul'u fethetmiş olan genç padişah Fatih, kendisine "Sultan Hocalığı" unvanını bağışlamıştır. Sinan Paşa'nın bundan sonraki unvanı "Hâce-i Sultanî", yani "Sultan Hocası"dır. Onun Sultan Hocası olmasının önemi şuradadır: Devletten imparatorluğa yükseliş Fatih'le birlikte olmuş, İstanbul'un fethinden sonra özellikle askerî varlığı korku verici ve caydırıcı boyutlar kazanmış olan Osmanlı Devleti'nin sınırları onun zamanında önemli ölçüde genişlemiştir. Böylesi bir devletin yönetim yapısını şekillendiren ve ona işlerlik kazandıran, bu arada yönetim merkezi olan sarayın iç düzenini kuran da odur. Bu düzenlemenin içeriğini oluşturan maddelerin yazılı olduğu belgenin adı da *Fatih Kanunnâmesi*'dir. Bu *Kanunnâme*'yi vaktiyle filoloji yöntemiyle inceledim, doğruluk ve gerçekliği üzerinde değerlendirmede bulundum ve tenkitli metnini neşrettim. Gerçekliği şüphe götürmez bu metinde yer alan kurallardan birine göre Sultan Hocası'nın bulunduğu basamak sadrazamdan sonra gelir, yani Sultan Hocası rütbece diğer bütün vezirlerin üstünde yer alır. Yine bu kanun metninde bulunan, Sultan Fatih'in koyduğu bir kurala göre bayram tebriklerinde sultanlar hocalarının tebrikini ayağa kalkarak kabul ederler, demek ki vezirler ve diğer üst düzeyli devlet yöneticilerinin tebriklerini oturduğu yerde kabul ettiği hâlde hocasının tebriki sırasında ayağa kalkar. Söz konusu kanun maddesine göre Sultan Hocalarının rütbesi bu kadar yüksektir. İşte Sinan Paşa yirmi üç yaşındayken bu mertebeyi, bu rütbeyi elde etmişti.

Yıllar geçer, Sinan Paşa'nın yeri ve rütbesi yükselmeye devam eder. Bir süre sonra 30-31 yaşlarındayken Sultan Fatih, hocasının aynı zamanda siyasi danışmanlığından da yararlanmak ister, kendisine vezirlik rütbesi verir. Bu tarihten itibaren "Hoca Paşa" unvanıyla anılmaya başlar. Vezirlik paşalık rütbesine denk olduğu için vezirler aynı zamanda "paşa" diye de anılırlardı. Hoca Paşa'nın Sultan katındaki etki ve ağırlığı artmaya devam edecektir. Bir süre sonra Sultan Fatih, Gedik Ahmet Paşa'yı vezir-i azamlıktan azleder; yerine Sinan Paşa'yı getirir. Sinan Paşa'nın vezir-i azamlığı konusunda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Topkapı Sarayı'nda bulduğu bir belge dışında elimizde başka bir belge ve kayıt bulunmuyor. O dönemden kalan başka belgelerde de Sinan Paşa'nın vezir-i azamlığından söz edilmez. Ama söz konusu belgeye göre bir yıla yakın süren bir de vezir-i azamlık serüveni bulunduğu şüphesizdir.

Sinan Paşa, küçük sayılacak yaşlarda bilgi dağarcığını zenginleştirmekle kalmamıştı; kendini sürekli geliştiren, okumaya düşkün bir bilim insanı, bir araştırıcı olarak aynı zamanda felsefi konulara merak sarmış; düşünce ufkunu genişletmeye yönelmiş bir müstesna kişilikti. Eski Yunan düşüncesinin Arapçaya tercüme edilmiş olan klasik eserlerinden özellikle Aristo

Hızır Bey ve Sinan Paşa, Şakâyıku'n-Nu'mâniyye Tercümesi, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 1263, 124b.

II. Bayezid'in annesinin oğluna Sinan Paşa'ya vezirlik rütbesinin verilmesi üzerine gönderdiği bir mektup Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Gülbahar Hatun, mektubunda oğlu II. Bayezid'e şöyle demektedir: *"Hızır Beğ oğluna vezirlik vermişsiz, hem dahı öyle gereğ-idi. Sizi sevenleri biz dahı severiz."* = [Hızır Bey'in oğluna vezirlik vermişsiniz, öyle olması gerekti. Sizi sevenleri biz de severiz.]

ve Eflatun'un eserlerini okumuş, aldığı etkiler sonucunda fikrî bir bunalıma sürüklenmişti. Bu bunalım, kapıldığı şüpheciliktendi. Zihni şüphe bulutlarıyla kaplanır. Bir yandan derin tasavvuf meseleleriyle uğraşarak tasavvuf düşüncesinin ve felsefesinin kendisine açtığı yeni ufuklarda yol alırken bir yandan şüphe ve vehim, paçasına yapışır. Bu iki yol ve yön zihnini ömür boyu rahatsız eder. Ancak Sinan Paşa'nın düştüğü bu şüphecilik, eserlerinde açıkça görüldüğü gibi, kendisinin inanç alanında en küçük bir sürçmesine bile yol açmamış; iman konusunu akıl üstü bir alan görmüş ve tartışılmaz saymıştır. Onun gerçek ilgi alanı varlıklar ve oluşlar dünyasının iç yüzü, varlığın gerçekliği meselesidir. O, hep varlığın ve insanın özünü kavramak ve anlamak peşinde olmuş; bu uğurda derin ve sürekli zihin çilesi çeke çeke yaşamıştır.

Sinan Paşa derin bir şüpheciliğe düştüğü yıllarda bir gün babası ile birlikte yemek yerken babasının "Sinan! Sen bu yolda, bu meslekte o kadar ileri gittin ki şu yemek yediğimiz kabın bakır olduğundan bile neredeyse şüphe edeceksin." demesi üzerine "Evet, ne olduğunu araştırıp da gerçekliğini kavramak yerine birden ve bilmeden 'Bu bakırdır.' demeyi yersiz bulurum." diye karşılık verir. Öfkelenen babası Hızır Bey, sahanın kapağını kaldırır ve oğlunun başına vurur. Topkapı Sarayı'ndaki minyatürlü *Şakayık Tercümesi*'nde bu sahne bir minyatürle bugüne aktarılmıştır.

Sinan Paşa vezir-i azamlıkta henüz bir yılı doldurmadan tam olarak bilinmeyen bir sebeple Fatih Sultan Mehmed tarafından babasının doğduğu ata diyarı olan Sivrihisar'a sürgüne gönderilmiştir.

Sinan Paşa Sivrihisar'da beş yıl kalmıştır. Bu sürgün hayatı sırasında yine ilim tarihimizin çok şanssız, çok talihsiz simalarından olan ve ne yazık ki ulema arasındaki kıskançlık ve çekememezlik sonucu iftiraya uğrayıp boynu vurularak yaşamı sonlandırılan, Fatih'in sarayda kurduğu ilk kütüphaneye bir memur istemesi üzerine Sinan Paşa'nın kendisine tavsiye ettiği öğrencisi Molla Lütfi hocasını yalnız bırakmaz; saraydaki görevini bırakarak hocası ile beraber Sivrihisar'a gelir ve onun yanında kalır.

Sinan Paşa'nın bu sürgün hayatı II. Bayezid'in tahta geçmesi ile birlikte sona erecektir. Sultan II. Bayezid ile henüz şehzadeliği sırasında yakın ilişkisi olduğu anlaşılan Sinan Paşa, Fatih'in ölümünden hemen sonra İstanbul'a çağrılır ve II. Bayezid kendisine vezirlik rütbesini iade eder. II. Bayezid'in annesinin oğluna Sinan Paşa'ya vezirlik rütbesinin verilmesi üzerine gönderdiği bir mektup Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Gülbahar Hatun, mektubunda oğlu II. Bayezid'e şöyle demektedir: *"Hızır Beğ oğluna vezirlik vermişsiz, hem dahı öyle gereğ-idi. Sizi sevenleri biz dahı severiz."* = [Hızır Bey'in oğluna vezirlik vermişsiniz, öyle olması gerekti. Sizi sevenleri biz de severiz.]

Tasavvufun anlaşılması en güç konuları Sinan Paşa'nın o eşsiz dil ve üslubuyla Tazarru'-nâme'de ele alınmış, açıklanıp yorumlanmıştır. Şeyh Vefâ'dan aldığı fikrî ve manevi yardımla ufkunun genişlediği, zihninin berraklığını örten şüphe bulutlarının dağıldığı görülen Sinan Paşa bu eserinde özellikle tasavvufun ana ekseni olan "ilahi aşk" konusunu bütün derinliği ve genişliğiyle, benzersiz bir dil ve çok zengin üslup teknikleriyle anlatır; işler, aydınlatır.

Vezirlik rütbesi ile itibarı geri verildikten sonra Sinan Paşa günlük yüz akça ile Edirne Dârülhadis Medresesi'ne müderris olarak gönderilmiştir. Kimi kaynakların aktardığı bilgilere göre burada bir yıl kadar görev yapmış, 1482 yılında her türlü görevi bırakıp köşeye çekilmiştir. Ancak yine kimi kaynaklara göre bir yıl kadar sonra Gelibolu sancak beyliğine getirilmiştir. Bu doğru ise bu görevin ne kadar sürdüğü bilinmemektedir.

Sinan Paşa'nın beş yıllık sürgün hayatından sonraki hayatı da beş yıl sürmüş, Türkçe eserlerini bu son beş yıl içinde yazmıştır. Öldüğü tarih 1486'dır. Buna göre 46 yaşında vefat etmiş demektir.

Sinan Paşa'nın eserlerine yansımış olan renkli ve inişli çıkışlı hayat hikâyesi onun gerçekten aklıyla didişe didişe yaşamış bir insan olduğunu yansıtır. Öte yandan şüphecilik, yakasını hiçbir zaman bırakmamış; vehmi aklı ile ömür boyu boğuşup durmuş, onu içinde bulunduğu bunalımlı iklimden zamanında İstanbul'un en büyük, en etkili mutasavvıfı sayılan Şeyh Vefâ'ya bağlılığı kurtarmıştır.

Şeyh Vefâ; Fatih Dönemi'nde İstanbul'a gelmiş; Konya doğumlu bir bilim insanı, bir tasavvuf eridir. Bugün adını taşıyan semtteki camisiyle hamamı fetihten sonra Sultan Fatih tarafından yaptırılmıştır. Tasavvuf tarihiyle uğraşanların bildiği gibi, Vefaîlik kendisinin ölümünden sonra adına izafe edilen bir Zeynîlik kolu olarak tasavvuf tarihinde yer bulmuştur. Zeyneddin-i Hâfî'ye dayanan Zeyniyye tarikatı "okur-yazarlar (entelektüeller) tarikatı" olarak tanınmış; bilim ve devlet adamlarının, zamanın yüksek tahsil görmüşlerinin rağbet gösterdiği bir tarikat olmuştur. Şeyh Vefâ'nın Fatih Dönemi'nde İstanbul'da şöhrete kavuşması üzerine Sinan Paşa ve Molla Lütfi başta olmak üzere zamanın bir kısım ünlü bilginleri sultanca kurulan dergâhına gidip gelmeye başlamışlar, sohbetlerine katılıp varlık ve var oluş üzerine bir düşünce sistematiği olan tasavvufun yorum ve açılımlarını onun ağzından dinlemişler, üst âleme açılan yolun geçitlerini ondan öğrenmişler; "İslami tasavvuf" diyebileceğimiz, şeriata hiçbir yönüyle aykırılığı bulunmayan bir tasavvuf anlayışını varlık ve gerçeklik konularında aklın sorularına cevaplar sunan maneviyat alanının inceliklerine onun kılavuzluğuyla ulaşma imkânı bulmuşlardır.

Tasavvufun anlaşılması en güç konuları Sinan Paşa'nın o eşsiz dil ve üslubuyla *Tazarru'-nâme*'de ele alınmış, açıklanıp yorumlanmıştır. Şeyh Vefâ'dan aldığı fikrî ve manevi yardımla ufkunun genişlediği, zihninin berraklığını örten şüphe bulutlarının dağıldığı görülen Sinan Paşa bu eserinde özellikle tasavvufun ana ekseni olan "ilahi aşk" konusunu bütün derinliği ve genişliğiyle, benzersiz bir dil ve çok zengin üslup teknikleriyle anlatır; işler, aydınlatır.

Sinan Paşa gerçekte tek yönle sınırlanmayacak olan, başkaca önemli nitelik ve özellikleri bulunan çok müstesna bir kişiliktir. Şimdiye dek söylediklerimiz onun bir bilim insanı olarak zamanında kazandığı ün ve elde ettiği nüfuz ve bu bağlamda yaşadığı bir kısım olaylarla sınırlıdır; ne var ki onun ayrıcalıklı kimlik ve kişiliği yazarlığında, Türkçe nesir edebiyatına ölümsüz eserler kazandıran sanatçı yanında, söz ustalığındadır.

Sinan Paşa'nın çağdaşlarından, önceki ve sonraki birçok yazardan ayrıldığı en önemli nitelik yüksek bir sanatçı kabiliyetine sahip olmasıdır. Sinan Paşa gerçek anlamda bir yazı ustasıdır. Yazı, daha doğrusu söz, bir resim ustasının elindeki çizim ve renklendirme malzemesine benzer. Bir ressam kara kalemle bir şekil çizebileceği, bir resim yapabileceği gibi bu işi renklerle de boyalar kullanarak da yapabilir. Bir zemin üzerine gerçek dünyayı, varlıkların gerçek görünümlerini aktarabileceği gibi varlığı ve varlıkları zihninde yorumlayarak, değiştirerek de aktarabilir. İşte söz ustalarının yaptıkları da sözlerle varlıkları tasvir etmek, sözlerle tablolar yapmak ve söz aracılığıyla onları aktarmaktır. Her kelime, her ses bir yazı ustasının dilinde bir güzellik aracı, bir bezeme malzemesidir. Sinan Paşa gibi bir söz sanatçısı için sesler, yani bir dilin en küçük kurucu birimleri ile bunların yan yana gelmesiyle oluşan heceler, hecelerden oluşan kelimeler, kelimelerin birikmesiyle oluşan kelime birlikleri ve dilin en büyük birliği olan cümleler, aynen beste yapan bir bestekâr için uyuşumlu sesler, ezgiler veya tablo yapan bir ressam için çizgiler ve renkler gibi anlatım araçları, güzellik ve estetik malzemeleridir. Usta söz sanatçıları, büyük söz ustaları, dilin bu malzemelerini kullanır ve eserlerini böyle inşa eder. İşte Sinan Paşa çağının dilini en geniş imkân ve sınırları, en yaygın ve belirgin özellikleri, en çarpıcı ve keşfedilmemiş güzellikleri ile kullanarak edebiyat tarihimizde gerçek bir söz ustası olma değeri kazanmış; eşsiz bir söz sanatçısı olarak yüzyıllar boyunca anılma başarısına ulaşmıştır.

Sinan Paşa'nın Türkçeyi kullanmaktaki ustalığı, erginliği gerçekten benzersizdir; ona edebiyatımızda eşsiz bir söz ustası kimliği kazandıran da budur. Bu arada şu noktayı belirtmeden geçemeyeceğim: Sinan Paşa'nın özellikle *Tazarru'-nâme* adlı eserinde sergilediği bu olağanüstü söz ustalığı, kimilerince onun bu eseri yazarken Farsça bu tarz eserlerden, dolayısıyla Fars edebiyatından etkilendiği gibi bir iddia ve değerlendirmeye konu edilmiştir. Bu iddia haksız, haksız olduğu kadar da sığ bir değerlendirmenin ürünüdür. İddia, sahibince doğrulanmak ister. Bu yapılmadıkça asılsız sayılır ve kabul edilebilirliği yoktur. Bunu ileri sürenler bu güne kadar iddialarını delilsiz bırakmışlar, onu doğrulama yolunda hiçbir çalışma yapmamışlar, yalnızca apak ve berrak bir alanı bulandırmakla kalmışlardır. Bu görüş, kesinlikle yanlıştır. Kesinlikle yanlıştır çünkü her şeyden önce şu soru böyle bir iddia için susturucudur: Eğer Sinan Paşa'nın benim *Yakarışlar* diye çevirdiğim *Tazarru'-nâme*'si Farsça yazılmış aynı vadide ve aynı mahiyette herhangi bir eserden alınmış, aktarılmış, tercüme edilmiş bir eserse acaba Sinan Paşa'nın her yanıyla farklı, her yönüyle yeni, kendi yaşadıklarını, hayat tecrübelerini, bakış çizgisini, ufkunun derinliğini, zihin çilesini tamamen kendine özgü bir dil ve üslupla söze döktüğü *Ma'ârif-nâme*'sini ve aynı dil ve üslup tekniklerini kullandığı *Tezkiretü'l-Evliya*'sını da mı öyle saymamız gerekecek? Ve bunlar ortaklaşan ayırıcı özellikler taşıyorsa aynı sanatçının elinden ve fırçasından çıktığı inkâr edilemeyeceğine göre Sinan Paşa'nın tasavvufun en derin konularını en geniş boyutlarıyla ve her türlü ayrıntıyla ele alan büyük eserine küçük oylumlu Farsça metinlerin örneklik ettiğini ileri sürmek, haksızlıktan öte bir şey sayılmaz mı?

Sinan Paşa'nın aklını en çok meşgul etmiş olan konu, hayatta görülen tezatlardır; yani birbiriyle sürekli olarak çelişen, birbirini tutmayan oluşlar, "kader" denilen değiştirilemez gidiş ve işleyişler, zamanı ve insanı sarıp sarmalayan karşı konulamaz bir işleyişin, bir düzenin çözümsüz bağlarıdır.

Her söz ustası gibi bu büyük söz ustasının da kullandığı birtakım teknikler vardır. Eski edebî metinlerimiz üzerinde üniversitelerimizde ciddi üslup araştırmaları yapılmadığı için Sinan Paşa gibi büyük bir üslupçunun -tartışılması bile abes- ustalıklarının özellik ve nitelikleri, kendine özgülükleri konusunda fikir sahibi değiliz.

Sinan Paşa'nın dilinde her şeyden önce öncekilerin, çağdaşlarının ve sonrakilerin dilinde görülmeyen; meslek hayatım boyunca okuduğum metinlerde çok az rastladığım birtakım gramer şekilleri, birtakım özel kullanımlar yer alır. Ama asıl dikkate değer olan özellik, onun öz dilinin zenginliğini sergileyen çok zengin ve çarpıcı kullanımlara yer vermesidir. Örnek olarak *sevinürlenmek, beğenürlenmek* örnekleriyle bize ulaştırdığı bir yapı var. *Sevinürlenmek* "sevinir gibi olmak", *beğenürlenmek* de "beğenir görünmek" yani beğenmemek, ama beğenmiş davranmak." Eski metinleri okuyanların bu çok özel dil yapısının örnekleriyle pek de karşılaşmış olduklarını sanmıyorum. Sinan Paşa'da üç dört kez geçiyor. Yine Sinan Paşa'nın yaşadığı çağda dilimizde yaygın kullanımı olan fiilden sıfat yapan bir *-an*, *-en* ekimiz var: *"gelen, yapan, bilen"* gibi. Sinan Paşa'da bunun dilin eski dönemlerinden gelen, bugün *"olağan"* kelimesinde yaşayan, tek tük birkaç kelimemizde kalan abartma anlamlı *"-agan"* şekli var. Sinan Paşa'da bunlar o kadar yerinde, o kadar ustaca kullanılmıştır ki bunları, yazdıklarına anlam zenginliği kazandıran üyeler olmak yanında, ses denklikleri ve tekrarlarıyla estetik değer katan unsurlar olarak Sinan Paşa gibi ustaca kullanmış başka bir sanatçı yoktur, denebilir.

Öte yandan *Yakarışlar* adıyla yaptığım aktarma metni merak edip de okumak isteyeceklerin dikkat etmeleri gereken noktalardan biri Sinan Paşa'nın Türk cümlesini inanılmaz şekilde yoğurmasıdır. Sinan Paşa'nın elinde Türkçenin cümleleri estetik biçimlere konulmaya elverişli hamur gibi şekillendirilmiştir. Onu istediği kalıba koyar. Ama bunu o kadar ustaca yapar ki Sinan Paşa'nın bu cümlelerinde bir kelimenin yerini değiştiremezsiniz. Değiştirdiğiniz zaman onun pek çok uyuşumlu sesin birleşimiyle oluşmuş bir besteye katılmış, ezgi oluşturucu ses türünden yaptığı katkı, o kelimenin seslerinin verdiği güzellik değeri alt üst olur.

Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*'si başlıkları itibarıyla ele aldığınız zaman daha önce planı yapılmış ve o plana göre işlenmiş bir eser manzarası göstermeyebilir kimilerine. Ama ilkin merhum Köprülü'nün değindiği, daha sonra Sinan Paşa'nın ikinci eseri olan *Ma'ârif-nâme*'yi tıpkıbasım olarak yayımlayan rahmetli İsmail Hikmet Ertaylan'ın da dediği gibi, Sinan Paşa o kadar usta ve büyük bir yazardır ki özellikle bahisler arasındaki ilişkilendirmeler ve geçişler inanılmaz derece ustalıklıdır.

Öte yandan bu eser bir yönüyle bir denemeler kitabı mahiyeti taşır. Deneme yazıları; varlıklar, nesneler ve olaylar üzerine kişinin kendi bakış ve görüşüne göre, kendi değerlendirme ve yorumuna göre yazdığı yazılardır. İşte Sinan Paşa'nın din, tasavvuf konuları başta olmak üzere türlü başlıklar altında bu eserde yazdıklarının her biri âdeta bir deneme mahiyetindedir. O, bu eserinde hiç beklenmedik yerde sözü getirip hiç beklenmedik bir konuda, örnek olarak, *gece* üzerine birkaç sayfa süren bir düşünce egzersizi yapar. Başka bir yerde *rüzgâr* üzerine bir fikir jimnastiği, başka başka yerlerde *akıl* üzerine bir değerlendirme, *gönül* üzerine bir yorum yapar. Böylece eser muhtelif varlıklar, nesneler ve kavramlar hakkında üretilmiş düşünceler, çok değişik bakış açılarından değerlendirme ve yorumlarla zenginleştirilmiş bir eser görüntüsü verir aynı zamanda. Bu eser hakkında yaptığım şu değerlendirmemi paylaşmak istiyorum:

"Bu eser durulmak bilmez bir derya gibi çalkanıp duran bir beynin gelgitlerini, ardı ardına çakan kıvrım kıvrım düşünce şimşeklerinin parlamalarını, madde varlıkları dünyasındaki oluş ve görünüşlerde var olduğu sanılan tezat ve çelişkilerin kavranamazlıklarının aklı sürüklediği bunalım boşluklarına savrulan duyulmaz çaresizlik gürlemeleridir."

Birkaç örneği okunduğu zaman görüleceği üzere gerçekten de Sinan Paşa'nın aklını en çok meşgul etmiş olan konu, hayatta görülen tezatlardır; yani birbiriyle sürekli olarak çelişen, birbirini tutmayan oluşlar, "kader" denilen değiştirilemez gidiş ve işleyişler, zamanı ve insanı sarıp sarmalayan karşı konulamaz bir işleyişin, bir düzenin çözümsüz bağlarıdır. İşte Sinan Paşa'nın zihnini en çok zorlayan bu meseleler olmuştur.

Yine benim değerlendirmemle, *Tazarru'-nâme*:

"Dert ve ıstırap içindeki bir gönlün feryadını yansıtır, aynı zamanda erişilmez bir iman gürlüğü ile evrenin sonsuz derinliklerine saçılan sığınış ve merhamet çığlıkları ile Tanrı'nın akıl üstü gerçekliği katına adam akıllı yakınlaşmış bir ruhun naz ve niyazlarıdır. "

Bu eserde Paşa'nın bir yandan aklının sürüklediği isyanın çığlıkları duyulur, bir yandan da akıl sınırının tükendiği yerde çaresizlik içindeki çırpınışları ve gönül deryasına sığınışları görülür. Yazarın eserin birçok yerinde soluk soluğa kaldığı sezilir. Soluğu tükendiği zaman ilahi aşk deryası sığınacağı engin bir sığınak olmuştur.

Tazarru'-nâme'nin en beğenilen, en çok okunan bölümü *aşk* bölümüdür. Edebiyatımızda ilahi aşkı Sinan Paşa kadar güzel, ayrıntılı, etraflıca terennüm etmiş bir ikinci yazar daha bilmiyoruz. O yüzden burada akılla aşk ilişkisine dair söylediklerini aktarmak istiyorum:

"Kim ki o kadehten sarhoş olur, yani aşk kadehini içer; canı canan ile hoş olur. Akıl oraya giremez, fikir o yöreye uğramaz. Akıl bilgiye ulaşma aracı, aşk bir gerçekliktir, kesin bilgiye bağlıdır ucu. Akıl bir renktir, onda sır kokusu olmaz; aşk bir kokudur, onda renkten eser bulunmaz."

Sinan Paşa'nın en çok üzerinde durduğu şey; tabiatta ve hayatta görülen tutarsızlıklar, çelişkilerle sürüp giden değiştirilemez düzenin ilk bakışta aykırı ve açıklanamaz görünen birtakım oluşları, kılışları, kılınışlarıdır. Bunlardan söz ederken kullandığı edebî sanatların başında en çok sevdiği sanat olarak tezat sanatı gelir. Onun bu sanatı nasıl kullandığının bir örneği (kendi aktarımımla):

"Akıl bir marifet aşıdır, tuzsuz; aşk bir hakikat tuzudur, tatsız. Akıl bir kuştur hava boşluğunda, aşk bir havadır kuş içinde. Kuş havada uçar, dolanıp durur; hava kuşta oradan oraya gezinip durur. Akıl hâlinin halli dile getirmekle olur; aşk derdini onunla bilmek imkânsızı başarmakla bir olur. Akıl işleri mesnetsiz olmaz, aşk hadisleri müsnetsiz olmaz. Aşk ile güzellik arasında öyle bir ilişki var, anlaşılamaz; ezelî ve ebedî o ilişki ile ilişki kurulamaz. Güzellik ve çirkinlik aşk pazarında aynı değerde olur; hoşluk ve nahoşluğu aşk eri eş değerde bulur."

Biraz önce söylediğim gibi birçok tartışmalı konuyu gündeme getirip de aklıyla bütün bunları izah etmeye çalışırken aklının tükendiği, akıl sınırının bittiği yerde yaptığı şey; hep, birdenbire gönlüne dönmek ve Allah'ın yüce katına sığınmak olmuştur. Onun için bu eserinde en dikkati çeken sözler *yakarışlar*, onun kullandığı kelimeyle *tazarru'ât* dediğimiz dualar, sığınışlar, dilek ve isteklerdir.

Her bunalım anındaki sığınışlarından birinde yakarışı şöyle:

"Tanrım! Gönül kadrini bilenlerin kadri ve izzeti için, Tanrım! Gönül erenlerinin senin eşiğindeki hürmeti için; Tanrım! Şu âşıklarının yüzü suyu için -ki ceberut boşluğunda muhabbet çölüne düşerek avare olup sana ulaşmanın o tatlı suyunu arzularlar ve dili damağı kurumuş gezerler- ve şu dostlarının ayaklarının tozu için -ki melekût kırlığında aşkının ıssız köşe bucakları içinde çaresiz kalıp özleminin çekişiyle şaşkın ve düşkün olup yürürler-; şu şarap satan ihtiyar şevki için -ki aşk harabatında oturup gönül erlerine lütfuyla o yasak evi şenlik yerine çevirir- ve şu ebedî diri sakinin aşkı için -ki Hak meyhanesinde bulunup dudağının aksiyle şarap kadehinin içini nurla doldurur-; Tanrım! O ay yüzlü sakinin güzelliği için, güzelliği içinde çekiciliği için; alnına düşmüş saçının kıvrıklığı için, yan bakışının paylayışı için; şeker sözlü dudağı için, saçlarındaki bükümtü için; zülfündeki dalgalanış için, örgüsündeki giriş çıkış için; boyundaki doğruluk için, sözündeki doğruluk için; kimi zaman şive ile nazı için, kimi zaman lütfedip niyazı için; şu miske bulanmış kıvırcık saçı için, o gül yanaklı yanağı için; şu elindeki cam [kadeh] aşkına, o dudağındaki müdam [şarap ıslaklığı] aşkına yüce katına ulaşmayı dileyen ve sana kavuşmayı isteyen kullarına aşk meyhanesinden bir köşede sığınak ve ezel humundan [küpünden] bir yudum ham [keskin] içecek nasip eyle ki belirip ortaya çıkma cübbesini çıkarıp ve kişi olarak varlık kazanma sarığını savurup; şan ve şöhret yakasını yırtıp ve kınanma taşından korkmayıp, sarhoş ve bir şeye aldırış etmezlere dönüp ve de yerinde duramaz çılgın bir âşık olup gece gündüz o kutlu sarayın eşiğini ziyaret etsinler ve gün boyunca o ulu yasak evin çevresinde dolaşsınlar..."

Onun şu yakarışta çırpınan yüreği ile soluk soluğa kalmışlığı, bu satırları okuyanı da gerçekten heyecana sürükleyip soluksuz bırakıyor.

O yazarken gerçekten tam bir cezbe [çekiliş] hâlindedir ve bu çekilişin yarattığı sarsıntının salınımı tükeninceye kadar bu gibi sözlerine devam eder. Bunların ne Fars edebiyatında, ne bizim edebiyatımızda eşi benzeri vardır. Bunların başka bir kaynaktan devşirilmiş olma ihtimali bulunmamaktadır.

Şimdi de kimi konularda dikkat çekici birkaç noktaya temas edeceğim:

Yüce Yaratıcı'yı, onun bütün varlığı kucaklayan yansımalarını tasavvufi bir görüş penceresinden çeşitli yönleriyle anlattıktan sonra birdenbire:

"Tanrım! Cennet dedikleri sana kavuşmaktır. Gerisi ele geçen lezzetlerin gururuna kapılmak, Tanrım! Cehennem dedikleri senden ayrı düşmektir. Ötesi şehvetlerden uzak kalmak."

der. Tasavvuf penceresinden bakıldığı zaman *cennet* ve *cehennem* kavramlarının bütün mutasavvıflarca tasvirinin böyle yapıldığı görülür. Yani cennete düşen bir Hak âşığı Cenâb-ı Hakk'ın yüzünü [cemalini] göremeyecekse onun için orası ızdırap yeridir.

"Tanrım! Yüzün birlikte olmayınca âşık cenneti ne yapar? Tanrım! Bakışın birlikte olunca gönül eri cehennemden neye kaçar?"

Eğer bakışın benimle birlikte olursa cehennemden niye kaçayım, diyen Sinan Paşa'nın bu sözleri ilahi aşkın muhteşem bir terennümüdür.

Tanrı'ya yakınlık sağlamanın imkân sınırları hakkında söyledikleri ise:

"Tanrım! Senden ayrı düşmenin sebepleri dağ dağ olup her dem erir. Öyle bir biçimde ki bitmesi ve gitmesi yok. Tanrım! Sana kavuşmanın gerekliliği çöp çöp kadar arada sırada erer. Onun da kalması ve durması yok."

Bir kul olarak insanın Yaratıcı'dan uzak düşmesi ile O'na yakınlık sağlaması arasındaki tezat... Birinin insan hayatında sürekli olarak var olan bir şey olması, yani insanı Cenâb-ı Hak'tan uzak tutan, ona yaklaşmaktan alıkoyan hâllerin sürekliliği; öbürünün ise çöp kadar, yani son derecede az ve önemsiz ölçüde arada bir gelir olması, geldiğinde de kalıcı olmayıp çabucak gidiverir olması...

Ve şunlar:

"Tanrım! Sana kavuşmaya bin şart gerek, senden ayrı kalmanın şartları yok; miraç etmeye Burak, Refref ve Cebrail gerek, inmenin vasıtaları yok.

Bir saat gül sohbetini etmek için binlerce diken acısı çekmek, bir lahza dost yüzüne bakmak içinse rakiplerin ayağı altında rezilce ezilmek gerek.

Tanrım! Muhabbetin bir çiçeklik olmuştur, korku ve umut reyhanlarıyla bezenmiş; Tanrım! Sevgin bir güllük olmuştur; yüz binlerce isteğini elde edememiş gül fidanıyla süslenmiş.

Tanrım! Canıyla oynayan seven âşık gerek ki sana kavuşmanın boşluğunda canını vermeye hazır olsun; Tanrım! Duası içten isteyen gerek ki aşkının yolunda bir parça yüzünü aklasın.

Tanrım! Aşkının arzusundan çıldıranları hayret vadisinden sen çıkar. Tanrım! Muhabbetinin odu ile yananları ayrılık ateşinden sen kurtar.

Her ateş senden ayrı olmanın ateşi yanında sanki buz; her nimet ki lütfun birlikte olmaz, yara üstünde tuz.

Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*'nin hemen ardından yazdığı ikinci Türkçe eseri *Ma'ârif-nâme*, genel yapısı ile bir ahlak kitabıdır ve İslam ahlakının temel prensiplerini ihtiva eder. Ama yine Sinan Paşa'nın o mutasavvıf yanıyla ilahi gerçeklik, varlık, varlık düzeni ile oluşlar üzerine felsefi birtakım düşüncelerini de bize aktarır. Sinan Paşa'nın bu eserde ortaya koyduğu bir başka özellik; üslubu, dili aynı yapıyı taşımakla birlikte Batı dillerinde "aforizma" denilen, yani her biri birer atasözü, özlü söz değerinde olan sözlerden meydana gelmesidir. Bu konuda kendisinin ayrıca şöyle bir iddiası da vardır: Eflatun'un Arapça yapılmış tercümelerinden *Kelimât-ı Eflatuniyye* başlığı altında Eflatun'un özlü sözlerini aktarır, bunların tercümesini verir. Onu bitirdikten sonra der ki:

"Aslında Eflatun'un söylediklerini ben de söyleyebilirim. Nitekim bu eserin birçok yerinde de söyledim. Ama Eflatun bunları kendi nefsinden söylemiştir, bunlar doğrudan doğruya Eflatun'un kendi aklının üretimidir. Ben bu söylediklerimi Kur'an'dan, hadisten alırım. Benim dayanağım onlardır."

Sinan Paşa'nın bu eserindeki birçok özlü söz gerçekten de ayet ve hadis tercümeleridir. Bu eseri üzerinde yaptığım çalışmada bunları elden geldiğince eksiksiz olarak ortaya koymağa çalıştım. Paşa bunları öyle kalıpların içine koymuş ve öyle bir dille aktarmıştır ki bu nitelikçe insana yaraşır değer ve ölçüleri her insan hafıza kartına kolayca yükleyebilir:

"Kişi sırtına vurup da kulelere ve dağ tepelerine taş çıkarabilir. Bu, etkili ve yetkili kimseler önünde ezilmekten daha dayanılır bir şeydir."

"Er olan onuruna çok düşkün olmalı, namus ve şerefini son derecede değerli saymalıdır; her işinde daima kararlı ve sonuç alıcı olmalıdır."

"Az bir şey için bir soysuz önünde eğilip küçük düşmemek gerek; beş para etmez bir istek için her eşikte sürünüp esir olmamak gerek."

"Soylu olanın tabiatı baskı ve zorbalığa tahammül etmez; yaz mevsiminin havası buluta tahammül etmez."

"Kişi dayanılmaz derecede acı katar hayatına, gemlemezse öfkesini ve dizgin vurmazsa saldırganlığına."

"Nefsiyle sürekli hesaplaşan kişi esenlikte olur; inancını her dem koruyan kişi zenginlik bulur."

"Olanla yetinme fakire ululuk verir; aç gözlülük beyi küçültür."

"Kanaat fakirin gönül zenginliğidir; sadaka zenginin hazinesidir."

"Sabır isteklere eriştirir; şükür varlığa kavuşturur."

"Mutsuz odur ki kendine iyilik etmeyi yasaklar; başkalarını zengin etmek için mal toplar."

"Kendi ayıbını görebilen, artık bir başkasını ayıplamaz. Kendini görmeyen kör olur, artık bir daha doğru yolu bulamaz."

"Doğruya yardım eden yenilmez, yardımı Hak'tan bilmeyen üstün gelmez."

"Doğruya arka çıkmak dindarlıktır, yanlışı desteklemek dürüst davranmamaktır."

"Doğruya yardım etmek insanın büyüklüğüdür, yanlışı desteklemek âdemoğlunun körlüğüdür."

"Doğru ile üstünlük kavgasına tutuşan onursuzca davranıcı olur."

"Bir nesneyi vermemek, söz verip de geciktirmekten daha iyidir. Meşhurdur ki umutsuzluk iki rahattan biridir."

"Kimseye inanmazlar; sözüyle, işiyle doğrulamadıkça."

"İyiliği başa kakmak, teşekkür etmeyi gereksiz hâle getirir."

"Yaptıklarını beğenip de 'Ben neymişim' diyen, sevabını yok eder; bitirir."

"Elindeki nimete razı olmayan, ömrü geçer kurtulmaz sıkıntıdan."

Bunun gibi özlü sözler ve öğütlerle sürüp gidiyor *Ma'arif-nâme* adlı eser. Bu eserin, hiç şüphesiz, ahlak kitaplarının arasında çok önemli bir yeri vardır.

Sinan Paşa'nın üçüncü eserinden de kısaca bahsedelim.

Paşa'nın üçüncü eseri *Tezkiretü'l-Evliyâ*'dır. Bu eser, içine aldığı kişiler hakkında ana bilgiler bakımından Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sına dayandığı için yeterince incelemeden ondan söz edenler onu hep Attâr'ın aynı adı taşıyan eserinin tercümesi sanmıştır. Hâlbuki Sinan Paşa'nın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında tercümeden öte bir nitelik vardır: Sinan Paşa, Attâr'ın eserinde yer verdiği tasavvuf ulularının kısa hayat hikâyeleri ile özlü sözlerini tercüme etmiş ancak çok ilgi çekici eklemeler yapmış; aktardığı sözlerde örtülü, saklı ve derin anlamlara yaptığı açıklamalarla açıklık kazandırmış; onları anlaşılırlık kılığına bürümüştür.

Eserinin ilgi çekici başka bir yanı tasavvuf ulularının kerametlerinden söz edildiği yerlerde bu kerametleri doğrudan doğruya akıl yoluyla izah etme yoluna yönelmiş olmasıdır. Akıl adamı olduğu, olanın aklın sınırları içinde bir açıklamasının bulunması gereğine inandığı için olağan olmayana karşı çıkmış, "Bu olay nasıl olabilir, bu nasıl açıklanabilir?" diye ilkin ve öncelikle aklın ürettiği düşüncenin gücüne başvurmuştur.

Tasavvuf tarihinde ünlü Râbi'a-yı Adeviyye ile ilgili keramet konusunda bakın ne diyor:

"Tanrı dostları arasında, hacca yöneldiği zaman yolun yarısında Kâbe'nin onu karşılamaya geldiği söylenir. Bunun anlamı Kâbe'nin ona göze görünür biçimiyle görünmesi ya da yarı yolda gözüne, görüşüne Hak Taalâ'nın güç verip, oradan baktığında kilometrelerce ötedeki Kâbe'yi görmesi değildir. Hayır, böyle şey olmaz. Zira bu iki yol da Tanrı dostlarında olur ve bu iki yön onların arasında çok bulunur ama bu durum bu türden olmuş değildir ve bu konu, bu şekilde gerçekleşmiş değildir. Kâbe'nin karşılamaya gelmesi tamamıyla gerçektir, gerçi bunun anlamını kavramak büyük bir inceliktir. Bunun delili, İbrahim Edhem'in o vakit Kâbe'yi orada bulmaması, ona 'Kâbe bir güçsüz zavallı hatunu karşılamaya gitmiştir.' denmiş olmasıdır. Herkesin o sırada Kâbe'yi yerinde görmesi, görünür âlemde yerinden ayrılmayıp durması buna aykırı değildir. Ama bunun anlaşılması güç olur ve anlayana da anlatması iyice ayrıntı gerektirir. Yalnızca şu kadar kelime ile dile getirebilir ve şu ölçüde anlaşılırlık örtüsüne büründürülebilir ki her var olanın misal âleminde bir sureti olur ve her duyularla algılananın elbette o âlemde bir rûhaniyyeti bulunur. Nitekim insanın insanlığı, nefs-i nâtıka (kişiye gerçek varlık kazandıran öz) ile olur ve hakikatte insan dedikleri de o olur. Öyleyse Kâbe'nin rûhaniyyeti -ki 'Ka'be'nin hakikati' de derler buna- için gönül erleri gelip onu haccederler, yani gönül erlerinin Kâbe'yi ziyarete gitmelerinin sebebi Kâbe'nin rûhaniyyetini ziyaret etmektir. (İşte) söz konusu olan, o rûhaniyyetin onu karşılamaya gitmiş olması, bir süre buradan ilgisini kesmesidir. Öyleyse hakiki Kâbe isteyen Kâbe'yi yerinde bulmaz ve bir biçimde görülen, bir kılığa bürünmüş Kâbe isteyen kişi için o da yerinden ayrılmaz. Kâbe bir kuru taş olmaz ve onu ziyaret etmekle de iş olmaz. Kâbe'yi ziyaret eden, gerçek Kâbe'yi görmek gerek ve 'Mekke'ye gittim.' diyen Mekke'nin hakikati ile buluşmak gerek. Rûhaniyyeti olmayan Kâbe, cansız bir ölü adama benzer. Kâbe'nin bâtını [özü], yani rûhaniyyeti bir tarafa yöneldiğinde ve Kâbe ile ilintili olan ruhlar bir uluyu karşılamaya gittiğinde Kâbe, tam anlamıyla düşünceye dalmış bir kişiye döner ki ne söylersen işitmez, kendinden gitmiş olur. Onun gibi kişiyle kimse konuşmaya gider mi? Ve onunla buluşan kişi, 'Falanla buluşmaya gittim.' der mi? Belki 'Falana vardım, bulmadım, kendinden gitmiştir.' der, 'Her ne dersen işitmeyip bir düşünceye dalmıştır.' der."

Her meselede sorudan soru çıkarır ve cevap verir.

"Eğer birisi sorarsa: 'Maksat rûhaniyyet ise onun için sefere, zahmete ne gerek var ve onun ziyareti için bu kadar harekete ne gerek var? Herkes oturduğu yerden rûhaniyyetini görsün.' Bu soruya iki cevap verilir, ikisi de doğru ve yerinde sayılır. Birisi şudur: 'Ka'be yalnız rûhaniyyet olmaz; nitekim insan salt, yani doğrudan ruha, cana denilmez. Belki insanın insan olması bedenledir ve Kâbe'nin Kâbeliği de o taşlarladır.' Cevabın biri de şudur: 'Bir ruhun zaman olur bir yerde bir ilgisi, bir bağı olur. Onunla tam olarak buluşma kastedince o yere varılır. O sebeptendir ki eski şeyhlerin ziyaretine giderler, yoksa ondaki kuru taşı ağacı ne ederler. Yine bu sebeptendir ki değerli mekânlarda, değerli yerlerde olan tâatin sevabı çok olur ve oralarda yapılan ibadetin kabulü artık, fazla olur. Özet olarak rûhaniyyetle bir araya gelmekte, buluşmakta zaman ve mekân özgülüğünün, özelliğinin etkisi olur. Her kim buna inanmazsa gitsin tecrübe etsin, kendisi bilir."

Sinan Paşa bir akıl beyidir; her şeyin, her işin, her yaptığının, her adımının, bir de etrafında olanın bitenin, varlık düzeninde her an yenilenerek yürüyen, değişmez ve değiştirilemezin hakikatini kavramaya yönelmiş bir merak eri; bir sırlı beyindir ve bu beyin bütün ömrü boyunca böyle çalışmış; merak ve şüphecilikten hiçbir zaman kurtulmamıştır. Merak ve şüphe ise hiç şüphe yok ki gerçeği bulmak ve gerçekliğe ulaşmak yolunda biricik anahtardır.

Sinan Paşa'yı ben elli sene önce keşfettim, size de nicedir bu keşfin kapısını açtım, perdesini kaldırıp penceresini araladım. Bu aktardıklarımla umarım onun dünyasını bir ölçüde tanıtabilmiş, size onu aşina duruma getirebilmişimdir.

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ

HASAN KÂMİL YILMAZ[1*]

"Yalancı dünyâya aldanma ya Hû
Bu dernek dağılır dîvân eğlenmez
İki kapılı bir vîrânedir bu
Bunda konan göçer mihmân eğlenmez"

Aziz Mahmud Hüdâyî Camii, Sivrihisar-Eskişehir

Aziz Mahmud Hüdâyî, Yunus Emre gibi Anadolu insanını mayalayan büyük bir sufi, şair ve bu coğrafyanın evladı bir gönül sultanıdır. Bugün Ankara'ya bağlı Şereflikoçhisar'da doğdu. Yaklaşık doksan yıllık ömrünün 16-17 yaşına kadarki çocukluk yıllarının neredeyse tamamını Eskişehir'e bağlı Sivrihisar'da geçirdi. Bundan sonra ilim için İstanbul canibine yola çıktı. Küçük Ayasofya Medresesi'nde talebe oldu. Talebelik sonrası görevi gereği Edirne, Rumeli, Balkanlar ile Şam ve Mısır'da bulunarak Osmanlı coğrafyasının büyük bölümünü fiilen görerek tanıdı. Çocukluğunda Sivrihisar ve Şereflikoçhisar arasındaki mesafeyi birkaç defa katettiği anlaşılmaktadır. Bursa'dan Sivrihisar'a hatta İstanbul'dan Sivrihisar'a muhtelif zamanlarda yolculukları bilinmektedir. Ömrünün geriye kalan son kırk senesini İstanbul'da ve Üsküdar'da tamamladı. Üsküdar'da medfundur.

Hüdâyî'nin hayatı çok ibretli olaylara sahne olmuştur. Nitekim onun doğumundan 17 gün önce babası, daha sonra küçük yaşta annesi vefat etti. Öksüz ve yetim kalarak hayatın zorluklarını yaşadı. Şeyhi Üftâde de onun bu hâlini Hz. Peygamber'in durumuna benzetir.[2] Nitekim Efendimiz'in (SAV) öksüzlük ve yetimlik merhalelerinden geçirilmesi onun kişiliğine pozitif katkılar sağladığı gibi Hüdâyî Hazretlerinin de kişiliğine bu sıfatların pozitif katkıları olduğu görülmektedir.

Sivrihisar'da büyüyen Hz. Hüdâyî'nin bu özelliğine dikkat çeken şeyhi Üftâde ona "Senin memleketin Sivrihisar mübarek bir yerdir. Oradan pek çok evliya yetişmiştir. Onlardan birisi de maruf ve meşhur Nasreddin Hoca'dır." diyerek Sivrihisar'ın hikmet ve irfan beldesi oluşuna ve Nasreddin Hoca'nın da bazı latifelerine işaret etmiştir.[3]

Adı, Doğum Yeri ve Memleketi

Adı Mahmud, mahlası Hüdâyî; Aziz ise saygı ve tazim için kullanılan bir lakap ve sıfattır. "Hüdâyî" kelimesi hidayet ve doğru yol manasına gelen hüda kelimesinden alınma ve "doğru yola mensup" demektir. Kelimenin Arapça telaffuzu Hüdâî iken bilahare Osmanlı kullanışında hemzesi yâ'ya çevrilerek "Hüdâyî" olmuştur.

Hüdâyî'den bahseden kaynaklardan bir kısmı onun Eskişehir/Sivrihisar'da, bir kısmı ise Ankara/Şereflikoçhisar'da doğduğunu kaydederler. Hüdâyî'nin kendi beyanlarından doğum yerinin Koçhisar; yetiştiği ve büyüdüğü yerin ise Sivrihisar olduğu anlaşılmaktadır. Hüdâyî *Vâkıât* adıyla anılan derviş günlüğü tarzında kaleme aldığı eserinde hem Koçhisar'dan hem de Sivrihisar'dan bahsetmektedir.[4] Hüdâyî'nin vefatından yaklaşık çeyrek asır sonra vefat eden, onun Aksaray halifesi Abdurrahim Efendi'nin oğlu Hasan Rızâyî *Dîvân*'ındaki şu ifadeler onun anne-babasından birisinin Sivrihisarlı,

Sivrihisar'da büyüyen Hz. Hüdâyî'nin bu özelliğine dikkat çeken şeyhi Üftâde ona *"Senin memleketin Sivrihisar mübarek bir yerdir. Oradan pek çok evliya yetişmiştir. Onlardan birisi de maruf ve meşhur Nasreddin Hoca'dır."* diyerek Sivrihisar'ın hikmet ve irfan beldesi oluşuna ve Nasreddin Hoca'nın da bazı latifelerine işaret etmiştir.

Sivrihisar Aziz Mahmud Hüdâyi Camii İçinden Bir Görünüş

1* Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Dekanı

2 bk. Vâkıât, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 250-1, vr. 76b/yeni 64b; Vâkıât, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 249-1, vr. 111a/yeni122a.

3 bk. Vâkıât, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 516 vr. 302a.

4 Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 249, vr. 305b, 427a.

diğerinin Koçhisarlı olduğuna işaret etmektedir:

Dahî hısn-ı hasînde vâlideyni / Koçhisârî biri Seferîhisârî

Selâmet var tarîkında efendi / Özü pak valideyni pak-dârî[5]

(Korunmuş hisarda olan anne-babasından birisi Koçhisarlı, birisi Sivrihisarlı'dır.

Efendi onun yolunda selamet vardır. Onun kendi de pâktır, anne-babası da.)

Bu kıtanın ilk mısraında geçen "hısn-ı hasîn" korunmuş kale; yani hisar anlamına gelmektedir. Hasan Rızâyî sanki bu ifadelerle Hüdâyî'nin anne-babasından birinin Koçhisarlı, diğerinin Sivrihisarlı olduğunu anlatmaktadır. Babasının Koçhisarlı, annesinin Sivrihisarlı olduğu anlaşılmaktır. Hüdâyî baba memleketi Koçhisar'da doğdu, daha sonra annesinin memleketi Sivrihisar'a gitti ve küçük yaşta iken annesinin vefatı üzerine akraba muhitinde büyüdü.

Hüdâyî'nin doğum yeri ve memleketi hususunda olduğu gibi, doğum tarihi hakkında da kaynaklar muhtelif rivayetler serdetmekte iseler de doğumunun 1541'den önce olmadığı söylenebilir.

Medrese Eğitimi

Hüdâyî'nin çocukluk yıllarına dair sahip olduğumuz bilgi yok denecek kadar azdır. Kendisi eserlerinde çocukluk yıllarından hemen hiç bahsetmemiştir. Ancak ilk tahsiline Sivrihisar'da başladığını *Vâkıât* adlı eserinden öğreniyoruz.

Hüdâyî daha çok okumak, ilim ve irfanını artırmak için hilafet, medeniyet ve ilim merkezi olan payitaht İstanbul'a geldi. Devrin eğitim-öğretim müesseselerinin temelini teşkil eden medreselerden biri olan Küçük Ayasofya Medresesi'ne talebe oldu. Kendisi bu medresede ikamet ettiğini padişahlara yazdığı mektuplardan oluşan *Tezâkir* adlı eserinde belirtmektedir. Nitekim Kanunî'nin son seferi olan Zigetvar Seferi'nden iki yıl önce Küçük Ayasofya'da ikamet ettiği sırada Kur'ân'ın sırları ve özellikle Yasin Suresi'yle ilgili ilhamlara mazhar olduğunu, hatta bunları yazmayı düşündüğünü ama çeşitli maniler sebebiyle muvaffak olamadığını anlatır.[6]

1566 Zigetvar Seferi'nden iki yıl önce Hüdâyî, Küçük Ayasofya Medresesi'nde Yasin Suresi tefsiri yazmayı düşünecek kadar medrese eğitiminin sonuna yaklaşmış yetişkin bir talebedir. Medrese eğitiminin o yıllarda sekiz-on yıllık bir süreyi kuşattığı düşünülecek olursa Hüdâyî Sivrihisar'dan İstanbul'a on altı-on yedi yaşlarındayken, 1557 yılında gelmiş olmalıdır.

Hüdâyî, İstanbul'daki medrese tahsili esnasında hocalarından Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin[7] dikkatini çekmiş, ona önce muîd/asistan, sonra onun yanında kadı mülazımı -bugünkü ifadesiyle stajer/hâkim- olmuştur. Hüdâyî'nin hayatında Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin ayrı bir yeri vardır.

Nâzırzâde Sofya doğumludur. Babası muhtelif yerlerde kadılık yapmıştır. Ramazan Efendi küçük yaşta babasını kaybedince saltanat nazırlarından biri, onun eğitimiyle babası gibi meşgul olduğundan "Nâzırzâde" diye meşhur olmuştur. Ramazan Efendi, ilim ve edebiyatla meşgul olarak Abdulbakî ve Pervîz adlı zatlardan istifade etti. Bilahare Kutbeddinzâde Mehmed Efendi'ye mülazım olup onun delaletiyle Ahmed Müftî Medresesi'ne tayin edildi. Daha sonra Velîyyuddinoğlu, Bursa Yıldırım, Kasımpaşa, Vezîr Ali Paşa Medreselerinde çalıştı.

5 Hasan Rızâyî, Divân, Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmûd Ef. Blm., 3347, vr. 152b vd.

6 Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymaniye Ktp. Fâtih Blm., 2572, vr. 267a-267b.

7 bk. Manık Ali, el-Ikdu'l-Manzûm fî Efâdıli'r-Rûm, Beyrut, 1975 (Şakâyık zeylinde), s. 486 vd; Atâyî, I, 240; Süreyyâ Mehmed Bey, Sicill-i Osmânî, İstanbul, 1308, II, 418.

Gençlik yıllarını tasavvuf muhitinde geçiren Hüdâyî, Bursa'ya yerleştiğinin üçüncü yılında hocası Nâzırzâde'nin vefatından hemen sonra gördüğü rüyalardaki bazı manevi işaretler üzerine daha önce irşad ve sohbet meclislerine katıldığı Üftâde Efendi'ye Aralık 1576'da intisap etti.

Bir ara semân medreselerinden birinde de vazife gören Nâzırzâde; buradan Ayasofya Medresesi'ne, müteakiben Süleymaniye'ye, oradan da Edirne Selimiye'ye tayin edildi. Mısır-Şam kadılıklarında da bulunan Nâzırzâde; İstanbul, Edirne ve Bursa kadılıkları yaptı. 1576 Ekim'de Bursa'da vefat etti.

Hüdâyî bir yandan medresede ilimle uğraşırken diğer yandan tasavvuf ve irfan merakıyla Halvetî ricalinden Nureddînzâde Mustafa Muslihuddin Efendi'nin tekkesine devam etmektedir. Hatta Nûreddinzâde'nin yarım kalmış bir eserini o yıllarda tamamladığını *Tezâkir*'de şu ifadelerle anlatmaktadır: "Şeyhimizin şeyhi Sofyalı Bâli Efendi, İbn Arabî'nin *Füsûs*'unu şerh etmişti. Sonra şeyhimiz Nûreddînzâde Mustafa Muslihuddin Efendi, Kanunî Sultan Süleyman'ın padişahlığının ilk yıllarında Sadreddîn Konevî'nin *Nüsûs*'unu şerh etmiş ancak tamamlayamamıştı. Sultan Süleyman'ın saltanatının son zamanlarında onu da tamamladık."[8]

Resmî Vazifeleri

Hüdâyî medrese tahsilini ikmal edince hocası Nâzırzâde'nin yanından ayrılmadı. Nâzırzâde 1569 yılında Edirne'deki Selimiye Medresesi'ne müderris olunca Hüdâyî'yi de yanında götürdü. Hüdâyî aynı yıl içinde mülazımlık unvanına erişti ve hocası Nâzırzâde'nin yanında Mısır-Şam kadılıklarında nâib/kadı vekili olarak görev yaptı.

Hüdâyî'nin hocası ile beraber Mısır-Şam'da ne kadar kaldığını kesin olarak bilemiyoruz. Ancak 1573 Mayıs-Haziran aylarında Bursa'ya tayin edildiğine göre Mısır-Şam'da üç yıl kadar kalmış olmalıdır. Hüdâyî Mısır'da bulunduğu sırada Halvetiyye'nin Demirtâşiyye kolu halifelerinden Kerimüddin Halvetî'ye intisâb etti ve ondan usûl-i esmâ tahsil etti.

Mısır-Şam dönüşü hocası Nâzırzâde, Bursa mevleviyetine/başkadılığına getirilirken Hüdâyî, Ferhadiye Medresesi'ne müderris ve mahkeme-i suğra olarak bilinen Câmi-i Atik Mahkemesi'ne kadı nâibi oldu.

Medrese tahsilini ikmal ederek nâiblik ve müderrislik payelerini ihraz etmiş bulunan Mahmud Efendi, Bursa'da bir yandan halka "Hukuk-ı İslamiyye" çerçevesinde adalet dağıtırken bir yandan da memleketin gençlerine Ferhâdiye Medresesi'nde ilim öğretiyordu. Diğer taraftan ise Bursa'nın büyük mürşidi Üftâde'nin Kaygan Câmii'ndeki sohbet ve vaazlarına devam ediyordu.

İntisâbı ve Müridliği

Bursa'da kadı nâibliği ve müderrislik vazifelerine devam etmekte olan Hüdâyî, daha önce temas edildiği gibi, İstanbul'da talebelik ve Mısır'da muîdlik/asistanlık yıllarında tasavvufa girmiş, bilahare de tarikat muhitinden evlilik yaparak bu çevreye sıhrî bir yakınlık sağlamıştı.[9] Gençlik yıllarını tasavvuf muhitinde geçiren Hüdâyî, Bursa'ya yerleştiğinin üçüncü yılında hocası Nâzırzâde'nin vefatından hemen sonra gördüğü rüyalardaki bazı manevi işaretler üzerine daha önce irşad ve sohbet meclislerine ka-

8 vr. 126b-127a.

9 bk. Silsile, 83.

Hüdâyî müridliği sırasında şeyhiyle görüşmelerini ve onun değerlendirmeleri ile tasavvuf ricaline ait bazı şahısların sözlerini naklettiği derviş günlüğü niteliğindeki Vâkıat adlı eserini bu süreçte kaleme aldı.

tıldığı Üftâde Efendi'ye Aralık 1576'da intisap etti.

Menkıbeye göre Hüdâyî'nin intisabına vesile olan, gördüğü şu rüyaydı: Kıyamet kopmuş, sırat ve mizan kurulmuş, Hüdâyî'nin cennetlikler arasında olduğunu düşündüğü pek çok kimse, özellikle de hocası Nâzırzâde cehennemlikler arasında yer almaktaydı. Hüdâyî bu rüyadan çok müteessir olup kadılık ve müderrislik vazifelerini bırakarak bütünüyle irfan yoluna girdi.[10]

Bu konudaki bir başka menkıbe ise Hüdâyî'nin kadılığı sırasında bir hanımın boşanma talebiyle mahkemeye müracaatıydı. Hanımefendi kocasının hacca gitmek üzere yemin ettiğini ve gidemezse kendisini "üçten dokuza boşamayı" şart koştuğunu ama hacca gitmediği için yemininde hânis olduğu gerekçesiyle talak talep ediyordu. Davalı erkek ise ısrarla kendisinin hacca gittiğini; Mekke, Mina ve Arafat'ta Bursalı hacılarla görüştüğünü; hatta onları şahit olarak dinletebileceğini öne sürüyordu. Bursalı hacıların hac dönüşü şahitlikleriyle söz konusu kişinin hacca gittiği anlaşıldı. Kadı Mahmud Efendi talak talebini reddetti. Ancak bunun nasıl gerçekleştiğini davalı kişiden sordu. Eskici Mehmed Dede isimli bir zatın kendisine tayy-ı zaman ve tayy-ı mekân yoluyla rehberlik ettiğini öğrendi. Bunun üzerine Hüdâyî bu zata intisap için müracaat edince o "Sizin nasibiniz bizden değil Üftâde Efendi'dendir." diyerek kendisini Üftâde'ye yönlendirdi.

Hüdâyî, müderrislik ve kadılığın aradığına yetmediğini biliyor; hatta sorumluluğunu artırdığına inanıyordu. Nitekim bu mesleklerin zorluk ve sorumluluğunu şu beyitlerle ifade etmekteydi:

Müderrislik gam u derd ü belâdır
Kazâ hod cânib-i Hakk'tan kazâdır

Mansıb olsa kâdılar hiç kimseye kılmaz nazar
Kim denilmişdir "izâ câe'l-kadâ amiye'l-basar"[11]

Otuz altı yaşında kendisine bey'at etmiş bulunan Hüdâyî'den, intisabı sırasında şeyhi Üftâde evvela mal ve mülkten, ikinci olarak memuriyetten feragat etmesini, üçüncü olarak da nefsini ayaklar altına almasını ister. Hüdâyî bu teklifleri kabul ederek onun irşad halkasına katılır. Nitekim şiirlerinde Hüdâyî müderrislik ve kadılıktan kurtulduğuna sevinir ancak vuslat derdinde ve nefsin tuzağından kurtulma azminde bulunduğunu belirtir:

Fazlın ile çün halâs etdin bizi tedrîsden
Yine hıfz eyle ya Rabbî nefsimiz telbîsden[12]

İlâhî çün halâs etdin müderrislik kazâsından
Visâlin lutfedip kurtar bizi varlık azâbından[13]

Hüdâyî, mürşidine verdiği sözleri yerine getirerek önce mal ve mülkünü fukaraya dağıtır. Sonra da memuriyeti bırakır. Arkasından nefsini ıslah için çok sıkı bir riyazete başlar.[14]

Mürşidinin talimatı doğrultusunda bir sırık ciğeri omuzuna alarak Bursa sokaklarında dolaşır. Onun, samur kürkü üzerindeki ciğer sırığını görenler çok şaşırır. Hatta kadı efendinin delirdiğine hükmedenler olur. O, bunların hiçbirine aldırmadan nefsine ağır gelebilecek bu görevi hakkıyla yerine getirerek Üftâde'nin yanına döner. Kendisinin seyr ü sülûk sırasında dergâhın helalarının temizliği dâhil pek çok ağır hizmeti yüklendiği, şeyhinin abdest suyunu ısıttığı ve riyazeti sırasında zaman zaman üç günde bir iftar ettiği, bazen de sadece kuru ekmekle iktifa ettiği rivayet edilir.

Riyazet, kulluk ve hizmetteki dikkati sayesinde kısa zamanda manen terakki etmesi şeyhinin kendisine ilgisine; bu da dergâhtaki diğer müridanın kıskançlığına sebep olur. Üftâde'nin bir yaz günü müridleriyle tenezzüh sırasında yaşadığı şu olay onu kıskananlara tam bir cevaptır. Tenezzüh sırasında dervişler, Uludağ'ın yeşil mekânlarından şeyhlerine birer demet çiçek toplayıp takdim ederler. Hüdâyî ise sadece sapı kırılmış bir çiçek alarak Şeyhi Üftâde'nin huzuruna gelir. Hediyesini takdim ederken der ki: "Üstadıma ne takdim etsem azdır. Fakat hangi çiçeği koparmak için elimi uzattımsa onun Hakk'ı tesbih ettiğini duyarak elimi çekmek zorunda kaldım. Şu sapı kırık çiçek tesbihinden kalmış hâldeydi. Bu yüzden size, ancak onu getirebildim. Lütfen kabul buyurun ve bağışlayın." Bu sözler karşısında Üftâde onu bir kere daha takdir eder, diğer müridler de onun kemaline şahit olurlar. Onun bu hâli, Kur'an'da anlatılan şu ilahi gerçeğe ulaştığını gösterir: *"Yeryüzünde Allah'ı hamdiyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlamazsınız."*[15]

Üftâde, Hüdâyî'yi çok kısa zamanda seyr ü sülûkünü tamamlatarak irşad makamına hazırladı. Yaklaşık üç yıl süren seyr ü sülûkü sırasında çok yakın diyaloglar yaşayan Üftâde ile Hüdâyî, birbirinin kadrini en iyi takdir edenlerdendi. Hüdâyî müridliği sırasında şeyhiyle görüşmelerini ve onun değerlendirmeleri ile tasavvuf ricaline ait bazı şahısların sözlerini naklettiği derviş günlüğü niteliğindeki *Vâkıat* adlı eserini bu süreçte kaleme aldı. Üstadına aşk derecesinde bağlı bulunan Hüdâyî, şeyhi Üftâde'yle ilgili duygularını şu ifadelerle anlatmaktadır:

Bâğ-ı aşkın andelibi Hazret-i Üftâde'dir
Derdli âşıklar tabibi Hazret-i Üftâde'dir

Vâsıl-ı kâmil O'dur tevhîd-i zâta şüphesiz
Dost ilinin reh-nümâsı Hazret-i Üftâde'dir

Eyleyen rûhundan istimdâd erişir matlaba
Halleden her müşkilatı Hazret-i Üftâde'dir

Mürşid-i âlî dilersen dâmen-i pâkini tut
Gösteren râh-ı Hudâ'yı Hazret-i Üftâde'dir

Sıdk ile kul ol Hüdâyî eşiğinde dâimâ
Bil hakikat kutb-i aktâb Hazret-i Üftâde'dir

Sivrihisar'a Halife Olarak Gönderilişi

Hüdâyî'nin, Üftâde yanında çok sıkı bir seyr ü sülûke tabi tutularak üç sene gibi kısa bir zamanda irşad hilafeti alacak seviyeye yükseldiği görülmektedir. Seyr ü sülûkünü ikmalden sonra şeyhinin kendisine irşad hilafeti teklifine karşı Hüdâyî'nin çekimser bir tavır içinde olduğu *Vâkıât* adlı eserinden anlaşılmaktadır. Hüdâyî tevazuundan irşad hilafetini önceleri kabul etmek istememişti. Ancak Üftâde onu ikna ederek eşi ve kayınbiraderiyle memleketi Sivrihisar'a halife olarak gönderdi. Bu suretle Hüdâyî, genç yaşta tahsil için ayrıldığı memleketine olgun bir yaşta, zahirî ve bâtını ilimleri tahsil etmiş, irşad makamına ulaşmış bir mürşid-i kâmil olarak dönüyordu. Ancak Hüdâyî yaşının gençliği sebebiyle daha ihtiyatlı davranıyor ve irşad makamına liyakat sağlamak adına Sivrihisar'a varınca Halvetî erenlerinden Baba Yusuf Efendi'nin kabrini ziyaret ederek işe başlıyordu. Hüdâyî *Vâkıât*'ında yer yer Baba Yusuf Efendi'den bahsetmektedir.[16]

10 Lemezât, vr. 187b; Kâtip Çelebi, Fezleke, II, 113 vd.; Atâyî II, 760 vd.; Vassaf, Sefîne, II, 373; M. Gülşen, Külliyât, 4.

11 Dîvân-ı İlâhiyât, s. 535.
12 a.e., s. 545.
13 a.e., s. 531.
14 Vassaf, Sefîne, II, 373.

15 el-İsra, 17/44.

16 Vâkıât, Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm., 249, vr. 7a, 304ab.

Hüdâyî, genç yaşta tahsil için ayrıldığı memleketine olgun bir yaşta, zahirî ve bâtınî ilimleri tahsil etmiş, irşad makamına ulaşmış bir mürşid-i kâmil olarak dönüyordu. Ancak Hüdâyî yaşının gençliği sebebiyle daha ihtiyatlı davranıyor ve irşad makamına liyakat sağlamak adına Sivrihisar'a varınca Halvetî erenlerinden Baba Yusuf Efendi'nin kabrini ziyaret ederek işe başlıyordu.

Sivrihisar Aziz Mahmud Hüdâyî Camii

Hüdâyî Sivrihisar'da ancak altı ay kadar kalabildi. Çünkü gönlünde sürekli şeyhinin özlemi vardı. Ona duyduğu hasret ağır bastı ve nihayet hasretini vuslata çevirmek için 16 Haziran 1580'de Sivrihisar'dan şeyhini ziyaret amacıyla tekrar Bursa'ya geldi. O sıra rahatsızlanmış bulunan şeyhine birkaç gün hizmet fırsatı buldu. Ancak bu arada şeyhi Üftâde vefat etti. Hüdâyî âdeta şeyhini son defa görmek ve o ona arz-ı veda etmek için Bursa'ya gelmişti. Artık onu Bursa'ya bağlayan kuvvet zail olmuştu. O da bu üzüntüyle tekrar memleketine, çoluk çocuğunun yanına gitti. Sivrihisar'dan çoluk çocuğunu alarak Bursa'ya geri döndü.

Şeyhlik Yılları ve Padişahlarla Münasebeti

Hüdâyî Bursa'da kalmadı, hemen Rumeli tarafına geçti (1580). O bölgede bir müddet seyahat ile Baba (Babaeski)'da ikamet ettiği *Mektubat*'ındaki ifadelerden anlaşılmaktadır.[17] Hüdâyî'den bahseden kaynaklardan, sadece üzerinde müellif kaydı bulunmayan *Menâkıb-ı Hüdâyî*[18] adlı bir risalede onun Rumeli'nde bulunduğundan bahsedilmektedir:

Çünkü bildin bu tarîkın hâlini
Dinle şerh idem hakikat kâlini

Çün ızzze bize hizmet eyledi
Rumeli'ne seyre da'vet eyledi

Zağra eskisi'ne hem bulduk vusûl
Ol vilâyetler bizi kıldı kabûl
.....
Anda bir câmi binâ ettik nazîm
Arsası zîbâ, havası hoş selîm

Nice âşık kıldı bize irtibat
Her birisi kalb-i sâfi pür-neşât.

17 Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 94b.
18 Ankara D.T.C.F. Kütüphânesi, İsmail Sâib I, 5025.

Bu ifadelerden Hüdâyî'nin Rumeli'nde bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Eski Zağra şehrinde ikamet ettiği ve orada bir cami yaptırdığı anlaşılmaktadır. Aynı eserde müteakip sayfada Hüdâyî'nin *Fethü'l-Bâb ve Ref'u'l-Hicâb* adlı eserini burada yazdığı ifade edilmektedir.

Hüdâyî 1580-1584 yılları arasında Rumeli taraflarında dört yıl kadar kaldı. İstanbul'a geldiği zaman bazı kaynaklar önce Küçükçamlıca'ya, bilahare Üsküdar Rûmî Mehmed Paşa Camii civarına yerleştiğini kaydetmekte ise de mektuplarındaki ifadelerinden İstanbul'a bu ikinci gelişinde de Küçük Ayasofya'ya yerleştiği anlaşılmaktadır.[19] Vâkıâ Hüdâyî, İstanbul'a çok bağlı kalmayı tercih eden bir konumda olmadığını, İstanbul'un hem şer ve fitneye müheyya hem de zor da olsa zühd ve takvaya imkân sunacağını şiirlerinde şöyle ifade etmekteydi:

Şehr-i İstanbul şerr ü fitneden hâlî değil
Zühd ü takvâ vü ibâdet herkesin hâli değil[20]

Uyan gafletden ey gâfil nedir bu nevm-i gafletler
Şu zulmânî Stanbûla neden böyle muhabbetler[21]

Hüdâyî İstanbul'a ikinci gelişinde (1584), Küçük Ayasofya'da sekiz yıl süreyle şeyhlik etmiş; bilahare Üsküdar tarafına geçmişti. Küçük Ayasofya şeyhliğini de asâdarı Filibeli İbrahim Efendi'ye bırakmıştı.

Aziz Mahmud Hüdâyî, Küçük Ayasofya'daki ikinci ikameti esnasında ilim ve devlet adamlarına kadar uzanan geniş bir muhit edindi. Padişah III. Murad ile samimi bir yakınlık tesis etti. Hüdâyî'nin Padişah'la ilişkisinin Hoca Sa'deddin Efendi ve Kıbrıs Paşası diye bilinen Ahmed Paşa'nın delaletiyle gerçekleştiği ve Küçük Ayasofya Tekkesi'ne onlar vasıtasıyla atandığı mektuplarındaki ifadelerinden anlaşılmaktadır.[22]

19 Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 187b.
20 Dîvân-ı İlâhiyât, s. 539.
21 a.e., s. 536.
22 Tezakir-î Hüdâyî, vr. 238b-239a.

Hüdâyî, Küçük Ayasofya'dan sonra ikamet yeri olarak Üsküdar'ı seçti. Bu ikameti sırasında yerini satın aldığı âsitânesini inşa ettirmekle meşgul oldu. Hüdâyî külliyesinin inşaatı 1594 yılında tamamlandı.

Hüdâyî, İstanbul'da bulunduğu bu devrede ilim ve siyaset çevrelerinde haklı bir şöhrete sahip oldu. Fakat o, gerçek vazifesinin vaaz ve irşad olduğunun şuuru içinde hizmetine devam ediyordu.[23]

Rumeli Kazaskeri Sun'ullah Efendi'nin delaletiyle Fatih Camii vaizlik, müzekkirlik, müfessirlik ve muhaddislik görevlerine tayin edildi. Sun'ullah Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği 13 Temmuz 1593'te başlar.[24] Hüdâyî bu tarihlerde Üsküdar'a yerleşmiş bulunmaktadır. "Beyne fühûli'l-ulemâ" böyle bir göreve atanmaktan mutlu olduğunu mektuplarından anlıyoruz.[25]

Hüdâyî, dergâh inşaatı tamamlandıktan sonra Fatih Camii'ndeki vazifesine dört yıl kadar devam etti. 1599 yılında dergâh mescidine bir minber ilave etmek suretiyle hizmetini buraya teksif etti. Fatih Camii vaizliğini gerek yolunun uzaklığı ve gerekse diğer vazifeleri sebebiyle bırakmak zorunda kaldı. Bunun yerine Üsküdar Mihrimah Sultan/İskele Camii'nde Perşembe günleri vaaz etmeyi kabul etti.

Hüdâyî, bu suretle artık İstanbul tarafındaki vaizlik hizmetini de Üsküdar'a kaydırarak yoğun bir irşad hizmetine başladı. Bir yandan âsitânesinde tasavvuf ve irfan anlatıyor, bir yandan da yazdığı tasavvufi-ilmî eserlerle ilim ve tasavvuf dünyasına hizmetten geri durmuyordu. Onun dergâhı halkın en fakirinden en zenginine ve en üst kademedeki devlet ricaline kadar her züm-

23 Şeyhi ona *"Sana vaizliği min-ındillah verdik. Vaiz, Hazret-i Peygamber'in esmâsındandır."* diyerek onu vaizlik ve irşad hizmetine yönlendirmişti. Vâkıât terc. vr. 23b.
24 Mehmed İpşirli, "Sun'ullah Efendi", DİA, XXVII, 530.
25 Tezakir-î Hüdâyî, vr. 267b

reden insan ile dolup taşıyor, devrin padişahları bile ona hürmet ve teveccühte kusur etmiyordu.

Padişahlara rehberlik ve irşad her yiğidin kârı olmadığı gibi onlarla ülfet ve onlara yakınlık mürşidler adına sıkıntılı bir iştir. Çünkü "*kurb-i sultan âteş-i sûzân-est*/sultana yakınlık yakıcı bir ateştir" denilmiştir. Ancak Osmanlı padişahlarının etrafında Osman Gazi'den son padişaha kadar mürşidler halkası hep bulunagelmiştir. Aziz Mahmûd Hüdâyî de devrini idrak ettiği sekiz padişahtan en az dördü ile yakın münasebetler tesis etmişti. Nitekim devrine yetişerek çocukluk döneminde Hüdâyî'yi gören Evliya Çelebi, eserinde ondan bahsederken şöyle der: "*Yedi padişah dest-i şerîflerin pûs etti, hamd-i Hudâ, bu hakîre şeref-i sohbetleriyle müşerref olmak nasib oldu.*"[26]

Hüdâyî'nin padişahlara yazdığı mektuplarından oluşan *Tezâkir-i Hüdâyî* adlı eserinden anlaşıldığına göre o, muhtelif konularda padişahlara tavsiyelerde bulunmuş ve onlar üzerinde etkili olmuştur.

Hüdâyî'nin hayatından bahseden kaynaklar onun Sultan I. Ahmed ile samimi bir münasebet içerisinde olduğunu, hatta Sultan'ın kendisine intisap ettiğini kaydetmektedirler. Rivayetlerde "rüya tabiri" ile başlayan bu münasebetin zamanla daha ileri dereceye ulaşmış bulunduğu söylenebilir. Hüdâyî'nin padişahlara gönderdiği mektuplarını ihtiva eden *Tezâkir-i Hüdâyî*'nin muhtevasından bunların çoğunun Sultan III. Murad'a yazıldığı, Hüdâyî'nin bu padişahla çok yakın bir alaka tesis ettiği anlaşılmaktadır.

Hüdâyî'nin saray çevresiyle ilişkisi I. Ahmed zamanında değil dedesi III. Murad zamanında başlamıştır. Hüdâyî şiirlerinde Murad Han'ı âlemin ıslahına vesile, adalet sahibi bir hükümdar olarak anmaktadır:

Bâis-i ıslâh-ı âlem Hazret-i Sultân Murâd

Devletiyle eyleyip dâim cihanda adl ü dâd[27]

Hüdâyî mektuplarında her vesile ile padişahı, müşfik ve mütevazı bir tavırla ikaz ederek halka şefkat, merhamet ve yumuşaklıkla muameleye teşvik etmekteydi.[28]

Hüdâyî'nin padişaha teşvikleri bilhassa halkın ihtiyaçları konusunda yoğunlaşmaktadır. Nitekim İstanbullulara odun temini için yazdığı uzunca mektup bunun delilidir. Mektup mealen şöyledir: "*Sultanım! Ceddiniz Sultan Süleyman Han Kâğıthane suyunu getirip İstanbul'un su ihtiyacını gördü. İstanbul'da halkın kış yakacağı yok. Şimdi de siz Bolu ormanlarından odun getirterek halkın ısınma sorununu çözün.*"[29] Bu ifadeler, fakir mahallelerdeki insanların ısınma ihtiyacını, devletin tepesindeki insana ulaştıracak bir gani gönüllülük ister ve padişaha etki edecek kadar gönüller sultanı olmayı gerekli kılar.

Hüdâyî, padişahı hayırlara teşvik etmenin yanı sıra azledilen devlet memurlarının durumlarına göre yerlerine iadelerine tavassut edebilecek;[30] orduyu savaşa yönlendirebilecek bir yakınlıktaydı. Nitekim Hüdâyî gördüğü bir rüya üzerine III. Murad'a bir mektubunda padişahı İran Seferi'ne teşvik ederek şunları yazmıştı: "*Saâdetlû pâdişahım, bugün seherice beyne'n-nevm ve'l-yakaza bir hıtab vârid oldu: 997'de düşman tahtı fetholunur, deyu. Uyandım, Kazvin hatıra geldi. İnşâllah hayırdır.*"[31]

Muhtemelen Hüdâyî'nin bu mektubu üzerine Sultan, Serdâr-ı Ekrem Ferhad Paşa kumandasındaki orduya hatt-ı hümayun gönderip Kazvin üzerine gitmesini emretti. Ancak daha önce Gence ve Karabağ üzerine gidilmesi emredildiğinden ordu bu istikamette hazırlık yapmış bulunuyordu. Kazvin üzerine gidilmesi, ordu erkânı ve askere imkânsız gibi görünerek Kazvin'e gidilemedi. Fakat fethi planlanan Gence ve Karabağ'ın itaati sağlanarak sefer zaferle neticelendi.[32]

Osmanlı tahtında yirmi yıl kadar saltanat süren ve kendisiyle samimi bir münasebet kurduğu anlaşılan III. Murad vefat ettiği zaman Hüdâyî şu ilahiyi inşat etmişti:

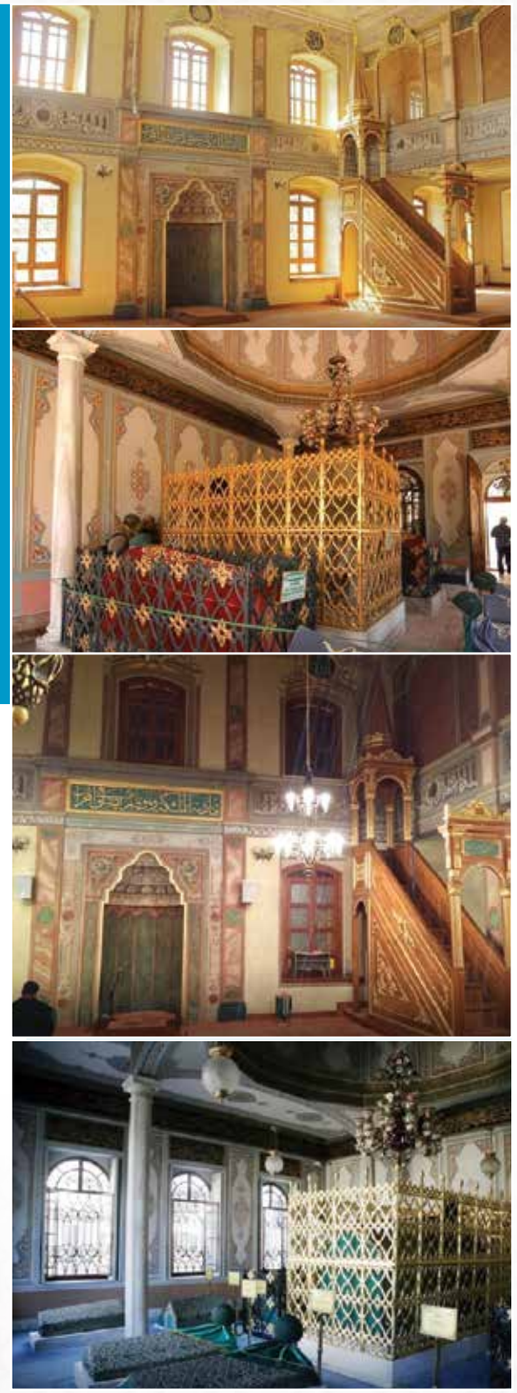
Yalancı dünyâya aldanma ya Hû

Bu dernek dağılır dîvân eğlenmez

İki kapılı bir vîrânedir bu

Bunda konan göçer mihmân eğlenmez.[33]

Hüdâyî'nin padişaha teşvikleri bilhassa halkın ihtiyaçları konusunda yoğunlaşmaktadır. Nitekim İstanbullulara odun temini için yazdığı uzunca mektup bunun delilidir. Mektup mealen şöyledir: *"Sultanım! Ceddiniz Sultan Süleyman Han Kâğıthane suyunu getirip İstanbul'un su ihtiyacını gördü. İstanbul'da halkın kış yakacağı yok. Şimdi de siz Bolu ormanlarından odun getirterek halkın ısınma sorununu çözün."* Bu ifadeler, fakir mahallelerdeki insanların ısınma ihtiyacını, devletin tepesindeki insana ulaştıracak bir gani gönüllülük ister ve padişaha etki edecek kadar gönüller sultanı olmayı gerekli kılar.

Aziz Mahmud Hüdâyî Türbesi ve Camii, Üsküdar-İstanbul

26 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, haz. Seyit Ali Kahraman vd., İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2011, cilt: I, 1. Kitap, s. 236.

27 Dîvân-ı İlâhiyât, s. 546.
28 Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 125b. vd.
29 Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 132b-134a.
30 a.e., vr. 85a-b.
31 a.e., vr. 143a.

32 Dânişmend, Kronoloji, III, 109-111.
33 M. Gülşen, Küllîyat, 79; Dîvân-ı İlâhiyât, s. 113-115.

III. Murad'ın yerine tahta geçen oğlu III. Mehmed halim, selim, kerim, edip, vakur gibi sıfatlarla anılan; beş vakti cemaatle kılan ve Hz. Peygamber (SAV)'in ismi anıldığı zaman ayağa kalkacak derecede dindar bir padişahtı.

Hüdâyî'nin III. Mehmed ile münasebetlerine dair pek fazla bilgiye sahip değiliz. III. Mehmed otuz yıldır unutulmuş bir ananeyi ihya ederek ordunun başında Eğri Seferi'ne katıldı ve "Eğri Fatihi" unvanını kazandı. Padişah bu sefere katılması için Sivas'ta bulunan Halvetî erenlerinden Ahmed Şemseddîn Sivasî'yi davet etmiş ve beraberinde sefere götürmüştü.

Şemseddîn Sivasî, Eğri Seferi için Üsküdar'a geldiği zaman onu bizzat Hüdâyî karşılamış ve yaşlı pire hürmet göstererek, elini öpüp üç gün tekkesinde misafir etmişti. III. Mehmed devrinin başlangıcında Hüdâyî, irşad hizmetini Üsküdar tarafına taşımış bulunmaktaydı.

Hüdâyî, III. Mehmed'den sonra onun yerine geçen oğlu I. Ahmed ile çok iyi ilişkiler tesis etmişti. Hatta Sultan I. Ahmed'in saygısı sebebiyle Hüdâyî'nin atının arkasında yaya olarak yürüdüğü rivayet edilir.

Hüdâyî'nin Sultan I. Ahmed Han ile tanışmasına şu rüya vesile olmuştur: Sultan I. Ahmed rüyasında "Nemçe/Avusturya kralı ile güreş tuttuğunu ve her nasılsa kendisinin sırt üstü yere düştüğünü görür." Zahiren korkulu görünen bu rüyanın tabirinde zamanın yorumcuları sağlıklı bir şey söyleyemeyince rüya, tabir edilmek üzere Hüdâyî'ye yazılır. Hüdâyî rüyayı "Pâdişah'ın Avusturya kralına karşı zafer kazanacağı" şeklinde yorumlayarak şu cevabı verir: "İnsan bedeninde en güçlü organ sırttır. Bu yüzden insan en ağır yükleri sırtında taşır. Cansız varlıklar arasında da en güçlü olan arz; yani yeryüzü ve topraktır. Bu iki güçlü şeyin birleşmesinden daha büyük bir kuvvet meydana gelecek ve padişahımız Avusturya kralına karşı galip gelecektir."

Rüyanın yorumlanmasından sonra sevk edilen ordu, Estergon Kalesi'ni geri alarak Avusturyalılara karşı zafer kazandı. Bu sonuç sultanı âdeta

Kayıkçıların denize çıkmaya cesaret edemedikleri şiddetli bir lodos sırasında Hüdâyî randevusuna yetişmek için Üsküdar'dan Sarayburnu'na gitmek üzere bir kayığa biner. Kayığın dört yanındaki azgın dalgalar fırtınaya rağmen sütliman olur. Hüdâyî bu esnada şu dua lafızlarından oluşan ilahiyi okumaktadır:

Allahümme yâ Hâdî
Âsân eyle yolumuz
Sehhil ubûre'l-vâdî
Tiz geçir tut elimiz

Bu olayın gerçekleştiği Üsküdar-Sarayburnu/Sirkeci arasındaki deniz yolu, kayıkçılar ve Üsküdarlılar arasında "Hüdâyî Yolu" olarak bilinmekte ve aşağı yukarı yeni yapılan MARMARAY hattına denk gelmektedir.

http://marmaray.gov.tr/

büyüledi. Daha sonraki zamanlarda Hüdâyî'yi çeşitli vesilelerle daha yakından tanıma imkânına sahip olan Sultan I. Ahmed, onun kemalini gördükçe cihan padişahı olduğunu unutarak gönül sultanının önünde sadık bir mürid gibi davranmaya başladı.

Hüdâyî ile Sultan I. Ahmed birbirlerinin şiirlerine nazireler yazarak yakınlık ve dostluklarını pekiştirdiler. Nitekim Hüdâyî'nin

Diller aceb hayrân olur
Esrâr-ı zikrullah ile
Yollar beyim âsân olur
Âsâr-ı zikrullah ile[34]

şiirine Sultân Ahmed şöyle mukabele edecekti:

Dil-hânesi pürnûr olur
Envâr-ı zikrullah ile
İklîm-i dil mâmur olur
Mîmâr-ı zikrullah ile

Sultân I. Ahmed, camiini yaptırırken temel kazma işinde Aziz Mahmud Hüdâyî, Şeyhülislam Mehmed Efendi ve Vezir-i azam Kuyucu Murad Paşa ilk kazmayı vurmuşlardı. Daha sonra halk, alandan uzaklaştırılarak padişah gelmiş ve elindeki altın kazma ile terleyinceye kadar temel kazmıştı. Temel atma merasiminde de duayı Hüdâyî yapmış, Sultan da eteğiyle toprak taşımıştı. İnşaat tamamlandıktan sonra yapılan açılış merasiminde ilk hutbeyi Hüdâyî okuduğu gibi daha sonra da her ayın ilk pazartesi günü burada vaaz etmeyi kabul etmişti.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin "Hüdâyî Yolu" olarak bilinen, I. Ahmed zamanına ait bir menkıbesinden bahsedilmektedir. Kayıkçıların denize çıkmaya cesaret edemedikleri şiddetli bir lodos sırasında Hüdâyî randevusuna yetişmek için Üsküdar'dan Sarayburnu'na gitmek üzere bir kayığa biner. Kayığın dört yanındaki azgın dalgalar fırtınaya rağmen sütliman olur. Hüdâyî bu esnada şu dua lafızlarından oluşan ilahiyi okumaktadır:

34 Dîvân-ı İlâhiyât, s. 369.

Özellikle İstanbul Boğazı'na köprü yapılması fikri 400 sene önceki dünya şartlarına göre çok ileri bir ufuktur. Sultanlara yakın olanlar, genellikle kendileri ve yakınları adına taleplerde bulunurken Aziz Mahmud Hüdâyî millet, devlet ve insanlık adına taleplerde bulunmaktadır.

Allahümme yâ Hâdî
Âsân eyle yolumuz
Sehhil ubûre'l-vâdî
Tiz geçir tut elimiz[35]

Bu olayın gerçekleştiği Üsküdar-Sarayburnu/Sirkeci arasındaki deniz yolu, kayıkçılar ve Üsküdarlılar arasında "Hüdâyî Yolu" olarak bilinmekte ve aşağı yukarı yeni yapılan MARMARAY hattına denk gelmektedir.

Sultan I. Ahmed pek genç yaşta vefat edince gasil işlemleri için Hüdâyî davet olunmuş fakat o yaşlılığını öne sürüp "pek severim, dayanamam" diyerek gidememiş, yerine dergâhın zâkirbaşısı Şaban Dede'yi göndermişti.

I. Ahmed'in en büyük oğlu II. Osman'ın da babası gibi Hüdâyî'ye büyük bir hürmet ve bağlılığı vardı. Hatta padişah Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızı Akile Hanım'la evlendiğinde Aziz Mahmud Hüdâyî'yi vekil tayin etmişti. Genç Osman vakasında Aziz Mahmud Hüdâyî padişahın hacca gitmesini önlemek ve askerin isyanını durdurmak adına önemli hizmetlerde bulunmuştu.

IV. Murat zamanında ise Hüdâyî Hazretleri devrin en muteber şeyhi sıfatıyla padişaha saltanat kılıcını kuşatmıştı ve onun devrinde Hakk'a yürüdü.

Mektuplarındaki Ufku

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin mektuplarında padişahlara rehberlik eden, yol gösteren, irşad sadedinde yüzlerce tavsiyeleri bulunmaktadır. Onun bu mektuplarında devlet ve millet adına ileri ufkunu görmek mümkündür.

35 Dîvân-ı İlâhiyât, s. 137.

Özellikle İstanbul Boğazı'na köprü yapılması fikri[36] 400 sene önceki dünya şartlarına göre çok ileri bir ufuktur. Sultanlara yakın olanlar, genellikle kendileri ve yakınları adına taleplerde bulunurken Aziz Mahmud Hüdâyî millet, devlet ve insanlık adına taleplerde bulunmaktadır.

Yine Ayasofya yakınlarındaki arenanın zaviye hâline getirilmesi ya da buraya büyük bir külliye yapılması arzusu, daha sonra orada Sultan Ahmed Camii'nin inşasına vesile olmuştur.

Hüdâyî, Kudüs'te bulunan İbrahim Peygamberin kabrinin bulunduğu mekânın ve mescidin tamiri ile imaretin ihyasını padişahtan talep etmektedir. Talebini mealen şu ifadelerle dile getirir: *"Saâdetlû ve mürüvvetlû Padişah-ı İslam ve sebeb-i nizam-ı âlem hazretlerine lazım olan nebiler serdarı İbrahim (a.s.) imaretini tamirine ihtimam göstermek ve Müheymin ismine mazhar olan İbrahim Halilullah hakikatinden istifâde ve istifâza etmektir."*[37]

Hüdâyî, devletin bozulan düzenini düzeltmek ve azalan gücünü arttırmak adına asla ilgisiz değildir. Devlet düzeninde halk ile asker ilişkisinin gücünün, birlikte nasıl bir anlam ifade ettiğini şu ifadelerle anlatır: *"Saâdetlû Padişahım, sünnetullah bunun üzerinedir: Din ve dünyanın kuvveti ve kudreti cünûd-i islâm ve reâya iledir."*[38] Hüdâyî âdeta ordusuz bir halkın, halka değer vermeyen bir ordu ve askerin anlamsızlığını; sünnet-i ilâhiyye muktezası olarak görmektedir. İnsanlığın bugün ulaştığı bu gerçeği Hüdâyî yaklaşık dört buçuk asır önce görmüştür.

36 Tezâkir-i Hüdayi, 133b.
37 a.e., 40b-41a.
38 a.e., 300a.

Azîz Mahmud Hüdâyî, devlet ve toplumun iç huzuru ve güvenliği kadar, dış huzuruyla da ilgilidir. Nitekim padişahtan Akdeniz'de Girit ve Malta korsanlarına karşı deniz seferi düzenlemesini istiyordu.[39] Padişah onun bu isteğini yerine getirerek Akdeniz'e sefer düzenlemişti.

Hüdâyî, Osmanlı toprakları içerisinde farklı inanç ve mezhep gruplarına ait insanların devlet ve toplum düzenine zarar verecek faaliyetlerinin önlenmesi konusunda olduğu gibi Osmanlı ülkesinin başına gaile açacak dış ülkelerin siyasetleriyle de ilgiliydi. Padişahı özellikle İran, Lehistan, Rusya ve Avusturya gibi ülkelerin vereceği zararlardan Osmanlı'yı kurtaracak tedbirler almaya teşvik ediyordu.

Osmanlı'ya hizmeti geçmiş ulema, meşayih ve devlet ricalinin haklarının korunması ve herhangi bir haksızlığa maruz kalmamaları adına padişahlara tezkiye edici ifadeler kullanmaktaydı. Bunlar arasında Ebu's-Su'ud Efendi (ö.1571), Bayramzâde Zekeriyya Efendi (ö.1593), Bostanzâde Mehmed Efendi (ö.1598) ve Hoca Sa'deddin Efendi (ö.1599) gibi şahsiyetler yer almaktadır.

Bunların dışında devlet ricalinden bazı kişilerin azillerini durdurmak, terfilerini sağlamak amacıyla da aracı olduğu görülmektedir. Nitekim Kıbrıs Paşası olarak bilinen Kapı Ağası Ahmed Paşa, Hüdâyî'nin İstanbul'da kalmasını sağlayan devlet adamıdır. Hüdâyî paşaya vefa göstererek daha sonra onun Mısır Paşası olmasında aracı olmuştur.[40]

Kazasker Düğmecizâde'nin görevinden azledilmesi üzerine padişaha şu mektubu yazmıştır: "*Düğmecizâde Kazasker müstakim ve müteddeyyin bir duacınızdır. Ortalığı küllî ıslah etmiştir. Kötü bir haber duyduk, ihsân edip ibkâ ediniz, iki cihân sâadetinize sebep olsun.*"[41]

39 a.e., vr. 11b.
40 a.e., vr. 239b-240a.
41 a.e., vr. 85a.

Hüdâyî'nin mektuplarında bunlardan başka Tebriz Seferi'ne katıldığı Ferhad Paşa[42] ve Kaptan-ı derya (Halil Paşa) hakkında değerlendirmeleri bulunmaktadır. Özellikle Halil Paşa'nın vezir-i azamlığa kadar yükselen hayat yolculuğunda Hüdâyî'nin önemli bir yeri vardır.

Vefatı ve Soyu

Hüdâyî, çok hareketli ve bereketli bir ömür sürdükten sonra doksan yaşları civarında 1 Ekim 1628'de Salı akşamı vefat etti. Kamerî hesaba göre doksana bâliğ olan yaşı, şemsî/güneş takvimine göre seksen yedi civarındadır. Cenazesi büyük bir merasimle kaldırılmış ve zaviyesinde bizzat kendisinin yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.

Hüdâyî'nin ailesine dair çok az bilgiye sahibiz. Ali Çelebi[43] adında bir kayını ile Evliya Mehmed, Mustafa Ebrâr, Ali Murtazâ ve Abdulvâhıd adında dört oğlu, Ayşe ve Ümmü Gülsüm adında iki kızı olduğunu *Sicill-i Osmânî*'den öğreniyoruz.[44] Türbedeki sandukalardan Hüdâyî'nin bunlardan başka beş çocuğunun daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Onlar da Fatma Zehra, Ahmed Sıddîk, Ümmü Gülsüm, Zeyneb, Fatma Zehra'dır. Böylece Hüdâyî'nin on bir çocuğu olduğu ortaya çıkmaktadır. İlk Fatma Zehra'nın vefatından sonra bu ismi daha sonra doğan bir kızına tekrar vermiştir. İkinci Fatma Zehra, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm hariç çocuklarının hepsi babalarından önce vefat etmiştir.

En büyük evlat acısını vebadan dolayı dört gün arayla peş peşe toprağa verdiği fidan gibi oğulları Mustafa ile Mehmed'in 1595 yılındaki ölümlerinde yaşadığını bu konuya dair yazdığı şiirinden anlıyoruz:

42 a.e., vr. 94b.
43 Hüdâyî, Padişah'a yazdığı mektubunda bir kayınından bahsetmektedir. Bu da herhâlde Ali Çelebi olmalıdır. bk. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 98b.
44 Süreyya Mehmed Sicill-i Osmanî, İstanbul, 1308, IV, 318.

Terk edip bu sarây-ı vîrânı
Belki cümle sivâ-yı Sübhân'ı
Arzu etdi o vech-i Rahmân'ı
Katreden geçdi buldu ummânı
Neyledin Mustafâ'yı ey fânî
Kande gitdi Muhammed'im kanı

Tan mıdır bülbül etse efgânı
Zayi' etdi o verd-i handânı
N'ola ger dökse gözlerim kanı
Görmez oldu o mâh-ı tâbânı
Neyledin Mustafâ'yı ey fânî
Kande gitdi Muhammed'im kanı[45]

Hüdâyî, oğullarını kaybettiği veba salgını sebebiyle Padişah'ın emriyle Okmeydanı'nda halkla birlikte sahraya çıkmış ve hastalığın def'i için dua etmiştir.

Oğullarından Mehmed'in daha Bursa'da iken sünnet edildiğini *Vâkıât*'tan öğreniyoruz.[46] Yine oğullarından birisinin sünneti için yaptırdığı merasim münasebetiyle "dünyaya meyletti" denilmesi üzerine şu ilahiyi inşat ettiği rivayet edilmektedir:

Alan sensin veren sensin kılan sen
Ne verdinse odur dahî nemiz var
Hakîkat üzre anlayıp bilen sen
Ne verdinse odur dahî nemiz var[47]

Hâl-i hayatında erkek evlatlarının hepsi vefat etmiş bulunan Hüdâyî'nin soyu kızları vasıtasıyla devam etmiştir. Kızı Ayşe Hanım'la damadı Mehmed Efendi'den Mustafa, Abdulhayy ve Mehmed adında üç torunu olmuştur.

KİTÂBİYAT

Atâyî, Atâullah b. Yahyâ, Hadâiku'l-hakâyık fî tekmileti'ş-şakâyık, İstanbul, 1268, 2c.

Dânişmend, İsmâil Hâmi, İzâhlı Osmanlı Târihi Kronolojisi, İstanbul Türkiye Yayınevi 1971, I, II, III c.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, haz. Seyit Ali Kahraman vd., İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2011.

Gülşen, Mehmed, Küllîyât-ı Hazret-i Hüdâyî, İstanbul Bahriye Matbaası, 1338, 1340.

Hulvî, Mahmûd Celâleddin, Lemezât-ı Hulvîyye ez-Leme'ât-ı ulvîyye der-menâkıb-ı Meşâyıh-ı Halvetîyye, Süleymaniye, Hacı Mahmûd Efendi, 4536.

Hüdâyî, Azîz Mahmûd Efendi, Dîvân-ı İlâhiyât (Tıpkıbasım ve Çeviriyazı), Çeviri: Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2005.

_____, Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymâniye, Fâtih, 2572.

_____, Vâkıât Tercemesi, (trc. Mehmed Muızziddin), İsmâil Erünsal Şahsî Kütüphânesindeki nüsha.

_____, Vâkıât, Süleymâniye, Hekimoğlu Ali Paşa, 516; Bâyezid, Velîyyüddin Efendi, 1857; H. Selimağa, Hüdâyî, 249.

Kâtip Çelebi, Fezleke, I c. İstanbul 1286, II c. İstanbul, 1287.

Rizâyî, Hasan (Aksaraylı), Dîvân-ı Hasan Rızâyî, Süleymâniye, H. Mahmûd Efendi, 3347.

Mânık Ali, el-Ikdu'l-Manzûm fî Efâdıli'r-Rûm, Beyrut, 1975.

Mehmed İpşirli, "Sun'ullah Efendi", DİA, XXVII.

Osmanzâde Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr ve Şerh-ı Esmâr-ı Esrâr, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 2305-2309, 5c.

Süreyyâ, Mehmed, Sicill-i Osmânî yahut Tezkire-i Osmâniye, İstanbul, 1308, 4c.

Yılmaz, H. Kâmil, Azîz Mahmûd Hüdâyî, Hayatı, Eserleri ve Tarikatı, İstanbul, 2011.

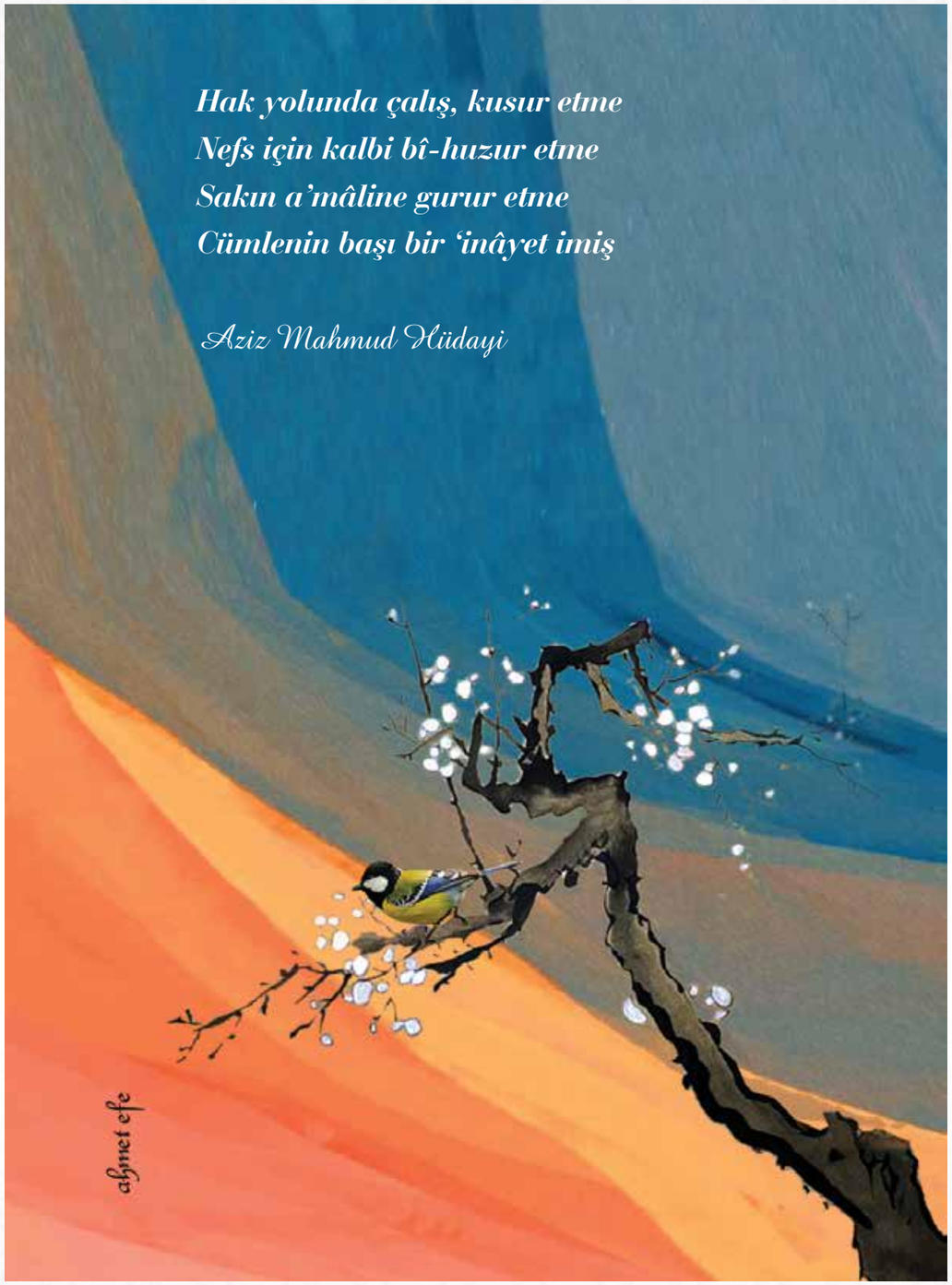
_____, Aziz Mahmûd Hüdâyî, DİB Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, Aziz Mahmûd Hüdâyî Divânı, DİB Yayınları, Ankara, 2016.

_____, "Azîz Mahmûd Hüdâyî", DİA, IV, 338-340.

_____, "Celvetiyye" DİA, VII, 273-275.

45 M. Gülşen, Külliyat, s. 141.
46 Vâkıât terc., vr. 21b-22a.
47 Dîvân-ı İlâhiyât, s. 279.

ESKİŞEHİR'İN MANEVİ ÖNDERLERİNDEN BİR MEVLEVİ DEDESİ: HASAN HÜSNÎ DEDE EFENDİ (1830-1908)

HASAN HÜSEYİN ADALIOĞLU[1*]

Hasan Hüsnî Dede de tıpkı şeyhi Osman Selahaddin Dede gibi siyasi ve sosyal yönden etkili bir kişiliğe sahipti. Sık sık İstanbul'a gider, siyasi olayları yakından takip ederdi. Dönemin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid Han ile görüştüğü ve sultanla dinî ve siyasi olayları müzakere ettiğine dair rivayetler vardır.

GİRİŞ

Geçmişte şehrimizin manevi gelişiminde Mevlevilik kültürünün oldukça önemli bir yeri vardır. Bu kültürel etki 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bilindiği gibi Mevlevilik kültürü, Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin din ve tasavvuf anlayışının bir sonucu ve daha ziyade tasavvufi yorumudur. Bu kültürün tüm Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmasında onun *Mesnevî, Dîvân-ı Kebîr, Mektûbât, Fîh i mâfîh* ve *Mecâlis-i Seb'a* gibi eserlerinin etkisi vardır. Mevlana'nın dinî yorumlarını, mektuplarını ve vaazlarını ihtiva eden bu eserler; tekkelerin başyapıtları ve tasavvuf edebiyatımızın önemli kaynakları arasında günümüze kadar gelebilmiştir.

Mevlevi tarikat geleneği, Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin 1273 yılında Konya'da vefatından sonra Hüsameddin Çelebi ile başlayıp Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, daha sonra da torunu Ulu Arif Çelebi ve onun takipçileri tarafından oluşturulmuştur. Mevlevi tekkeleri Selçuklular devrinden başlayarak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki İslam coğrafyasının muhtelif bölgelerinde açıldı. İlk olarak Veled Çelebi ve Ulu Arif Çelebi zamanında başlayan kurumsallaşma (zaviye ve âsitânelerin açılması), daha sonraki devirlerde Mevlevi halifeleri tarafından sürdürüldü.

Eskişehir'de Mevlevilik, kurumsal olarak ilk defa 16. yüzyılda, Osmanlılar Dönemi'nde başladı. Mevlevihaneler 16. yüzyılın başlarından itibaren beyler, paşalar ve vezirler tarafından tesis edilmişler ve daha ziyade şehirlerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Eskişehir Mev-

1* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Hasan Hüsnî Dede'nin Hâmûşan'daki Kabri, Odunpazarı-Eskişehir

Hacı Hafız Hüseyin b. Seyyid Efendi müderris ve âlim bir kişi olup kendi adına yaptırdığı bir medresesi vardır. Ancak bu medresesinin yerini tam olarak bilemiyoruz. Günümüzde Kurşunlu Camii'nin kuzey tarafındaki giriş kapısının bir alt sokağına "Çürük Hoca Sokağı" ismi verilmiş olması medresenin de burada olabileceğini düşündürmektedir.

levihanesi'nin faaliyette bulunduğu mekân I. Selim (1512-1520) ve I. Süleyman (1520-1566) zamanlarında önemli devlet görevlerinde bulunmuş hayırsever bir devlet adamı olan Vezir Mustafa Paşa tarafından tesis edilmiştir (1525). Vezir Mustafa Paşa'nın çok sayıdaki vakıf eserleri arasında Gebze ve Eskişehir'de büyük boyutlu iki menzilhane bulunmaktadır. Gebze'de inşa ettirdiği menzilhaneyi Gülşenîlik tarikatına, Eskişehir'de inşa ettirdiği menzilhaneyi ise Mevlevilik tarikatına tahsis ettiği anlaşılıyor.[2] Mevlevihane, günümüzde Odunpazarı ilçesi, Paşa Mahallesi'nde bulunan Kurşunlu Külliyesi içinde yer almaktadır.

Eskişehir Mevlevihanesi'nin kuruluş tarihi ile ilgili en eski kayıtlar; Osmanlı arşiv belgelerine göre 1549 yılına kadar, 1872 yılında düzenlenen bir vakfiye suretine göre ise 1572 yılına kadar uzanmaktadır. Ancak Mevlevihanenin 19. yüzyıla gelinceye kadar geçen zaman içindeki faaliyetleri hakkında çok fazla belge ve bilgiye sahip değiliz. Hasan Hüsnî Dede'nin babası Hafız Hüseyin Hüsnî Efendi'nin 1865 yılında vefatı üzerine oğlu Hasan Hüsnî Efendi; Osmanlı hükûmetine yazılı başvuru yaparak Gazi Mustafa Paşa'nın Eskişehir Paşa Mahallesi'nde bina ettirdiği Kurşunlu Camii avlusundaki binanın ve tekke/âsitâne odalarının Mevleviliğe ait

2 Hasan Hüseyin Adalıoğlu-Nizamettin Arslan, "Çoban Mustafa Paşa'nın Kurduğu Menzilhânelerdeki Tarikatlar: Gülşenîlik ve Mevlevîlik", Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sepozyumu IV, Bildiriler, c. III, Kocaeli 2018. s. 1691-1700.

olduğunu bildirir. Yapılan araştırmalar ve Konya Mevlana Dergâhı'nda bulunan yaşlı Mevlevi dervişlerinin de şehadetleriyle düzenlenen bir beratla Hasan Hüsnî Dede Efendi Eskişehir Mevlevihanesi şeyhliğine atanır ve irşad faaliyetlerine başlar.

* * *

Hasan Hüsnî Efendi, 1246/1830-31 yılında Eskişehir'de dünyaya geldi.[3] Babası Çürükoğlu Hacı Hafız Hüseyin Hüsnî Efendi, annesi Kerîme Hanım'dır. Çürükoğlu namıyla anılan bir aileye mensuptur. Hacı Hafız Hüseyin b. Seyyid Efendi müderris ve âlim bir kişi olup kendi adına yaptırdığı bir medresesi vardır.[4] Ancak bu medresesinin yerini tam olarak bilemiyoruz. Günümüzde Kurşunlu Camii'nin kuzey tarafındaki giriş kapısının bir alt sokağına "Çürük Hoca Sokağı" ismi verilmiş olması medresenin de burada olabileceğini düşündürmektedir.

Hasan Hüsnî Efendi çocukluk yıllarının ardından ilk eğitimini bir din âlimi ve Mevlevi şeyhi olan babası Hüseyin Hüsnî Efendi'den aldı. Daha sonra İstanbul'a giderek eğitimine orada devam etti. Medrese eğitimini bitirdikten sonra dersiâmlık icazeti aldı ve müderris oldu. Zahirî ilimlerin tahsilini tamamladıktan sonra bir süre İstanbul'da müderrislik yaptı. Hasan Hüsnî Efendi'nin medresede ders vermekten kalbi mutmain değildi.[5] Kalp tatminsizliğini gidermek veya nefis terbiyesini tamamlamak için bir mutasavvıfın terbiyesine girmenin gerekli olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahaddin Dede'nin manevi feyzinden istifade etmek için ona intisab etti. "Rıza" kelimesinin karşılığı olan 1001 günlük çilesini tamamladıktan sonra şeyhi Osman Selahaddin Dede'den hem Kâdirî hem de Mevlevi icazeti alarak Dede'lik makamına yükseldi. Artık aldığı eğitim ve tasavvufi terbiye ile insanları irşad edebilecek ehliyet ve liyakati kazandı.

Hasan Hüsnî Dede, babası Hafız Hüseyin Hüsnî Efendi'nin 1865 yılında vefatı üzerine Eskişehir'e döndü. Osmanlı Devleti Meşihat makamına yazdığı bir arzuhal ile Gazi Mustafa Paşa'nın Eskişehir-Odunpazarı-Paşa Mahallesi'nde bina ettirdiği Kurşunlu Camii avlusundaki binaların ve tekke odalarının Mevleviliğe ait olduğunu ve şeyhliğinin de babasından kendisine intikal ettiğini bildirdi.

Hasan Hüsnî Dede, yapılan tetkikler ve Konya Mevlana Dergâhı'nda bulunan yaşlı Mevlevi dervişlerinin şehadetleriyle 21 Kasım 1865 tarihinde kendisine verilen bir beratla Eskişehir Mevlevihanesi şeyhliği makamına tayin edildi.[6] Osmanlı Sultanı Abdülaziz Han, Hasan Hüsnî Dede'ye bir berat vererek Eskişehir Mevlevihanesi'nin/âsitânesinin tasarrufunu ona tahsis etti.

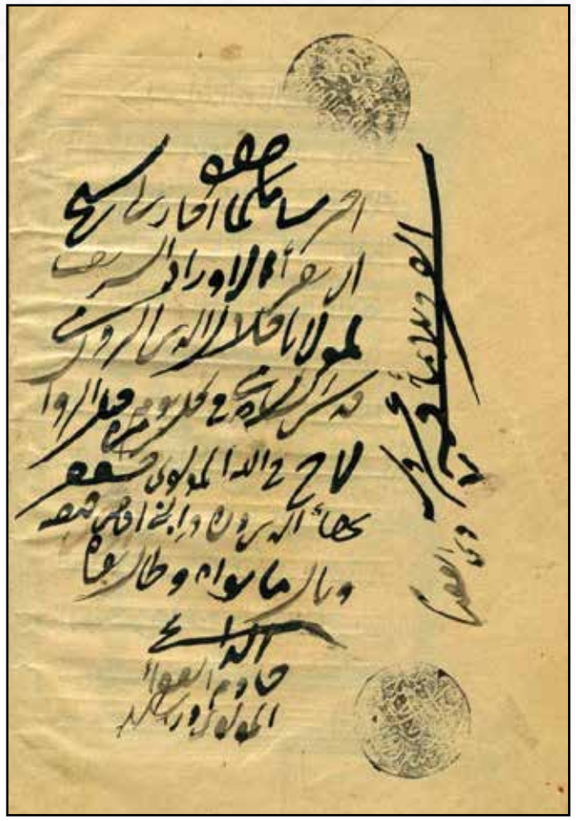
Hasan Hüsnî Dede Eskişehir Mevlevihanesi Dergâhı postnişinliğine tayin edildikten sonra Mevlevihane'yi eski verimliliğine kavuşturmak için hemen faaliyetlere başladı. Hükûmetle yaptığı yazışmalar neticesinde Gazi (Çoban) Mustafa Paşa tarafından Eskişehir Mevlevihanesi'ne vakıf ve tahsis edilen ve daha önceden babası Hüseyin Hüsnî Efendi adına kayıtlı olan ancak bir müddetten beri Hazîne-i Celîle-i Mâliye'nin uhdesine geçmiş olan değirmen ve bazı zirai yerlerin geri verilmesini istedi. Hasan

3 Muhiddin Celal Duru, Tarihi Simalardan Mevlevî, Kader Basımevi, İstanbul, 1952, s. 164. Eskişehir Nüfus Dairesi'nden alınan nüfus kaydına göre Hasan Hüsnî Dede'nin doğum yılı hatalı olarak 1840'tır; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Eskişehir Mevlevîhanesi, Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik – Bildiriler Sümam Yayınları:1, Bildiriler Serisi: 1 / Konya, 2007.

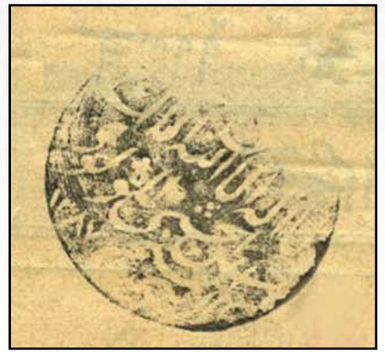
4 Osmanlı Maarif Salnamesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1907, s. 1312-1313.

5 Sezai Küçük, Mevlevîlerin Son Yüzyılı, Simurg Yayınları, İstanbul, 2003, s. 220; Suzan Albek, Dorylaion'dan Eskişehir'e, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1991, s. 268.

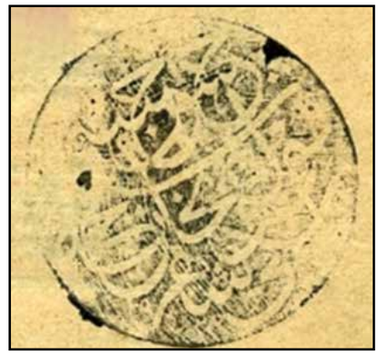
6 Konya Mevlânâ Müzesi, Dosya No: 88/29.

Hasan Hüsnî Dede'nin Oğlu Cafer Bahaeddin'e Verdiği Evrâd-ı Şerif İcazeti

Hasan Hüsnî Dede'nin Mührü: "el-Mevlevî Hasan Hüsnî"

Hasan Hüsnî Dede'nin İmzası: "Hâdimü'l-Fukara el-Mevlevî Eskişehrî Hasan Hüsnî"

Hüsnî Dede yaptığı müracaatta bu vakıfların gelirini eskiden olduğu fakirlerin doyurulmasına sarf edeceğini, bu nedenle yeniden dergâh-ı şerife ihsan ve iadesini talep etti. Bunun üzerine Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'nden adı geçen yerlerin uygun bir bedel karşılığında ihale edilmesine karar verildi. Bu karar 16 Şubat 1886 tarihinde Hasan Hüsnî Dede'ye bildirildi.[7]

Eskişehir Mevlevihanesi'ni yeniden ihya etmeye çalışan Hasan Hüsnî Dede Mevlevi, Kâdirî ve Melâmî tarikatlarından almış olduğu halifelik icazetleri ile halkı irşad etmeye başladı. Onun mezar taşında Mevlevi ve Kâdirî şeyhi olduğu yazılıdır. Melamîliği hakkında ise Abdülbaki Gölpınarlı "*Melamîler ve Melamîlik*" adlı kitabında bilgi verir. Gölpınarlı, Hasan Hüsnî Dede'nin bir İstanbul seyahati sırasında Melamî Piri Seyyid Muhammed Nur ile görüştüğünü ve ona intisab ettiğini ancak bunu gizlediğini yazar.[8]

Hasan Hüsnî Dede'nin Kâdirîlikten de icazeti olduğu için bazı mübarek gecelerde dergâh-

7 Başkanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye, Dosya No: 979 / 77294.

8 Abdülbaki Gölpınarlı, Melâmilik ve Melâmiler, Gri Yayınları, İstanbul, 1992, s. 314-315

Hasan Hüsnî Dede

Hasan Hüsnî Dede, dergâhtaki dervişlerin hem sosyal hayata katkıları hem de dergâha gelir sağlamaları amacıyla bazı iş kollarında faaliyette bulunmalarını istemiştir. Bu nedenle dergâhta üç adet fanila örme makinesi ve dört adet çorap dokuma makinesi çalıştırılıyordu. Burada dokunan çorap ve fanilalar pazarda satılarak dergâhın bütçesine ek gelir sağlanıyordu.

ta Kâdirî zikri icra edilirdi. Kendisinin bazen hususi hayatında Kâdirî tacı giydiği de olurdu. Fakat zikir ayinlerinde daima Mevlevi sikkesi giyiyordu. Her zaman aynı şekilde zikretmez, ara sıra geleneğini değiştirirdi.[9] İhtifalci Mehmet Ziya Bey "*Yenikapı Mevlevihânesi*" adlı eserinde *"...asr-ı âhirde yetişen meşâyih-i kirâm-ı Mevleviyye içinde ahlâkıyla, faziletiyle, teslimiyetiyle bâhusus vakar u edeb-i şahânesiyle velî-i kâmil vasfına bi-hakkın lâyık olan Eskişehir Mevlevihânesi Postnişini merhum şeyhim Hasan Hüsnî Dede Efendi..."* diyerek ondan övgüyle bahseder.[10]

Yukarıda belirttiğimiz gibi Hasan Hüsnî Dede Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahaddin Dede'den icazet almıştı. Osman Selahaddin Dede ilmî seviyesi yüksek, siyasi ve sosyal hayatta etkili ve mümtaz bir kişiydi. Onun müntesibi olan Hasan Hüsnî Dede de tıpkı şeyhi Osman Selahaddin Dede gibi siyasi ve sosyal yönden etkili bir kişiliğe sahipti. Sık sık İstanbul'a gider, siyasi olayları yakından takip ederdi. Dönemin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid Han ile görüştüğü ve sultanla dinî ve siyasi olayları müzakere ettiğine dair rivayetler vardır. Ayrıca şeyhi Osman Selahaddin Dede'nin vefatında (14 Mart 1887) şeyhinin cenazesinin gasledilip kefenlenme görevini yapması ve cenaze namazını kıldırması onun Mevlevi meşayihi arasındaki saygınlığını ve itibarını göstermektedir.[11]

Mevlana Celaleddin-i Rumî bir rivayette "*Eski erenler nefislerini aşağılatmak için dilenmeyi hoş görmüşler. Ama biz, bizi sevenlere bu kapıyı kapattık. Herkes bir iş tutmalı, elinin emeğiyle geçinmelidir. Böyle davranmayanlar bizden değildir*." buyurur.[12] Onun bu sözleri, kendisine bağlananları kendi el emekleri ile geçinmeye teşvik etmiş; Mevlevi dergâhlarında dedeler ve dervişler zikir ve musiki

9 M. Celal Duru, Tarihi Simalardan Mevlevî, Kader Basımevi, İstanbul, 1952, s. 175-176.
10 Mehmet Ziya, Yenikapı Mevlevîhânesi, Hazırlayan: Murat A. Karavelioğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 156.
11 Mehmed Ziya, A.g.e., s. 142.
12 Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul, 1983, s. 3.

çalışmalarının yanı sıra kazanç sağlamak amacıyla mutlaka bir sanatla ilgilenmişlerdir. Hasan Hüsnî Dede de bu konu üzerinde hassasiyetle durmuş, dergâhtaki dervişlerin hem sosyal hayata katkıları hem de dergâha gelir sağlamaları amacıyla bazı iş kollarında faaliyette bulunmalarını istemiştir. Bu nedenle dergâhta üç adet fanila örme makinesi ve dört adet çorap dokuma makinesi çalıştırılıyordu. Burada dokunan çorap ve fanilalar pazarda satılarak dergâhın bütçesine ek gelir sağlanıyordu.[13] Böylece ekonomiye katkı sağlamanın yanı sıra tekke ve zaviyelerin son asırda içine düştükleri mali sıkıntılar ve işsiz güçsüz takımının sığıntı yeri olmasından dergâhı bir nebze korumuş oluyorlardı.

Hasan Hüsnî Dede ayağına ökçeli mest giyer, ahşap bir asa taşır ve daimi surette sade, temiz ve Mevlevi dervişlerinin sema ayininde giydikleri geniş etekli bir tennure giyerdi.[14]

Mektuplarında herkes için daima *"Ahî fi'llah"* yani "Allah'ın indinde kardeşiz" hitabını kullanır ve *"Es'adekum'ullahu fi'd-dareyn."* cümlesiyle bitirirdi. Anlamı: "Allah sizi iki cihanda mesut etsin." İmzası *"Hâdimü'l-fukarâ el-Mevlevi Eskişehrî Hasan Hüsnî"* şeklinde olup mührü ise *"el-Mevlevi Hüsnî"* idi.

Hasan Hüsnî Dede'nin Celaleddin, Şemseddin, Bahaeddin ve Hilaleddin adında dört oğlu; Şehribanu ve Hacer Saniye adında iki kızı vardı. Şeyhzade Hüseyin Celaleddin Efendi en büyük oğlu ve aynı zamanda Eskişehir Âsitânesi'nin sertabbah/aşçıbaşısı idi. Hasan Dede'nin sağlığında1319/1901 yılında vefat etti.[15]

Hasan Hüsnî Dede, meşihatta kaldığı sürece medrese derslerinden üç defa icazet vermiş; otuz kadar zata Mevlevilikten hilafet ve birçok kimseye Mesnevi-yi Şerif okutma, Mevlevi ayini icra edebilme icazetleri vermiştir. Onun müntesipleri arasında birçok âlim, şeyhülislam ve vezir vardır. Bunlar arasında Tire Mevlevihanesi şeyhi Hayrullah Dede, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Celaleddin Dede, İhtifalci Mehmed Ziya, Kemâlî Aşçı Tahir Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi Mesnevihan'ı Muhammed Es'ad Dede; meşhur bestekâr, hanende ve hattat Hasan Sırrı Efendi; Kütahya Mevlevihanesi postnişini şair ve hattat Hacı Pesendî Dede, Kütahyalı Şeyh Rıfat Efendi, Konya Çelebilerinden Abdülvahid Çelebi, Hasan Hüsnî Dede'nin oğulları Şemseddin Dede ve Bahaeddin Dede'nin isimleri zikredilebilir.[16]

Otuz beş yaşında Eskişehir Mevlevihanesi postnişinliğine tayin edilen Hasan Hüsnî Dede, bir ara hac farizasını yerine getirmiştir. Ancak hangi yılda Hicaz'a gittiğini bilemiyoruz. Mevlevi, Kâdirî ve Melâmî şeyhi; âlim ve fazıl bir kişi olan Hasan Hüsnî Dede Efendi kırk üç yıl şeyhlik görevini sürdürmüş; yaşadığı sürece etrafını ve şehir halkını bir güneş gibi aydınlatmış, gerçek bir mürşid idi.

Mevlevi tekkelerinde birçok sanatın yanı sıra Mevlevi edebiyatı diyebileceğimiz kendilerine has birtakım ıstılahlar oluşmuştu. Bu, edebî incelik ve nezakete dayanan bir konuşma üslubu idi. Başta Hasan Dede olmak üzere Mevlevihanedeki herkes bu nazik ifadeleri kullanıyorlardı. Örneğin Mevlevi tekkelerinde birine "sen" demek nezaketsizlik sayılır; "sen" yerine "nazarım", "ben" yerine "fakir" kullanılırdı. Bir kimse bir dervişten bir şey isterse ona cevap olarak "hayır, yok" yerine "Hak vere" veya "Hak getire" denirdi. Yine Mevleviler kendi aralarında birbirlerine "can", "erenler" veya "ihvan" yani kardeşim; selam yerine "aşk-ı niyaz ederim", birinin kusurunu yüzüne vurmamak için "safa nazar kılmak", ölen birinin gömülmesine "sırlandı", kabristanda yatanlar için "hâmûşan" yani "suskunlar yurdu" anlamında pek çok özgün deyimler ve

13 Bahâeddîn Dede'nin oğlu Hüseyin Cahid Duru'nun anılarından.
14 M. Celal Duru, A.g.e., s. 150.
15 M. Celal Duru, A.g.e., s. 165.
16 Hasan Hüseyin Adalıoğlu-Nizamettin Arslan, Eskişehir Mevlevîhanesi, Odunpazarı Belediyesi Yay., Eskişehir, 2011, s. 67.

tabirler kullanırlardı. Bu nezaket ve zarafet Hasan Hüsnî Dede ve tekke mensuplarında da üst düzeyde idi.

Hasan Hüsnî Dede 28 Temmuz 1908 tarihinde bir Salı günü Sevgili'den gelen "irciî" (dön) emrine uyarak bu fenâ âleminden bekâ âlemine göç etti. O gün Müslüman-Hristiyan, bütün Eskişehir halkı hüzünle ayağa kalktı ve cenaze namazı üç ayrı camide kılındıktan sonra Mevlevihanenin güney duvarına bitişik, "sessizler yurdu" denilen hâmûşana/kabristana sırlandı. Ruhu şâd, himmeti hâzır olsun. Torunu Muhyiddin Celal Duru bu vuslat günü için şu dörtlüğü, tarih kaydı olarak yazdı:

Pîr idi, seksendi sinni Hazretin,
Pîr idi ihvânı irşâd etmede;
Söyledim târih-i tamm-i naklini
Hakk'a göçtü Şeyh Hasan Hüsnî Dede (1325)

* * *

Hasan Hüsnî Dede'den Bir Menkıbe

Hasan Hüsnî Dede Efendi ile ilgili Refi Cevad Ulunay şu hatırasını anlatır: *"Ben babamın Eskişehir Kaymakamlığında dergâhta semâ'a çıkardım. Eskişehir Mevlevi şeyhi Hasan Dede Efendi büyük bir zat idi. Her hafta dergâhta mukabele yapılırdı. O tarihte Eskişehir'de Lazarî isminde gayet güzel ud çalan bir Rum çalgıcı vardı. Her hafta mukabeleye gelir, vecd içinde mukabeleyi izlerdi. Bir hafta giriş taksiminde Hasan Efendi bu Rum kökenli Lazarî'ye hitaben:*

-Lazarî, dedi.

-Eyvaallah şeyhim!

-Çık mutribe bir taksim yap!

Lazarî zangır zangır titreyerek mutribe çıktı. Ağlaya ağlaya öyle bir taksim etti ki udun göğüs tahtası parçalandı. Kendisi de oraya düşüp bayıldı."[17]

17 Refi Cevad Ulunay'ın Mevlânâ, İhtifaller ve Konya Yazıları, Hazırlayan Mustafa Özcan, T.C. Konya Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 47, Konya, 2003.

Hasan Hüsnî Dede yaşadığı çağda Müslüman ve gayrimüslim tüm Eskişehir halkı tarafından sevilen, sayılan bir insan ve bir mürşid-i kâmil olarak kendi dönemindeki insanların gönül dünyalarına dokunmuş; etrafını her sevginin fevkinde olan ilahi sevgiyle aydınlatmıştır. Vesselam.

Kaynakça:

Konya Mevlana Müzesi, Dosya No: 88/29.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye, Dosya No: 979 / 77294.

Osmanlı Maarif Salnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1907.

Abdülbaki Gölpınarlı, Melâmilik ve Melâmiler, Gri Yayınları, İstanbul, 1992.

Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul, 1983.

Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Eskişehir Mevlevihanesi, Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevilik – Bildiriler Sümam Yayınları: 1, Bildiriler Serisi: 1 / Konya, 2007.

Hasan Hüseyin Adalıoğlu-Nizamettin Arslan, Eskişehir Mevlevihanesi, Odunpazarı Belediyesi Yay., Eskişehir, 2011.

Hasan Hüseyin Adalıoğlu-Nizamettin Arslan, "Çoban Mustafa Paşa'nın Kurduğu Menzilhânelerdeki Tarikatlar: Gülşenlik ve Mevlevilik", Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sepozyumu IV, Bildiriler, c. III, Kocaeli, 2018, s. 1691-1700.

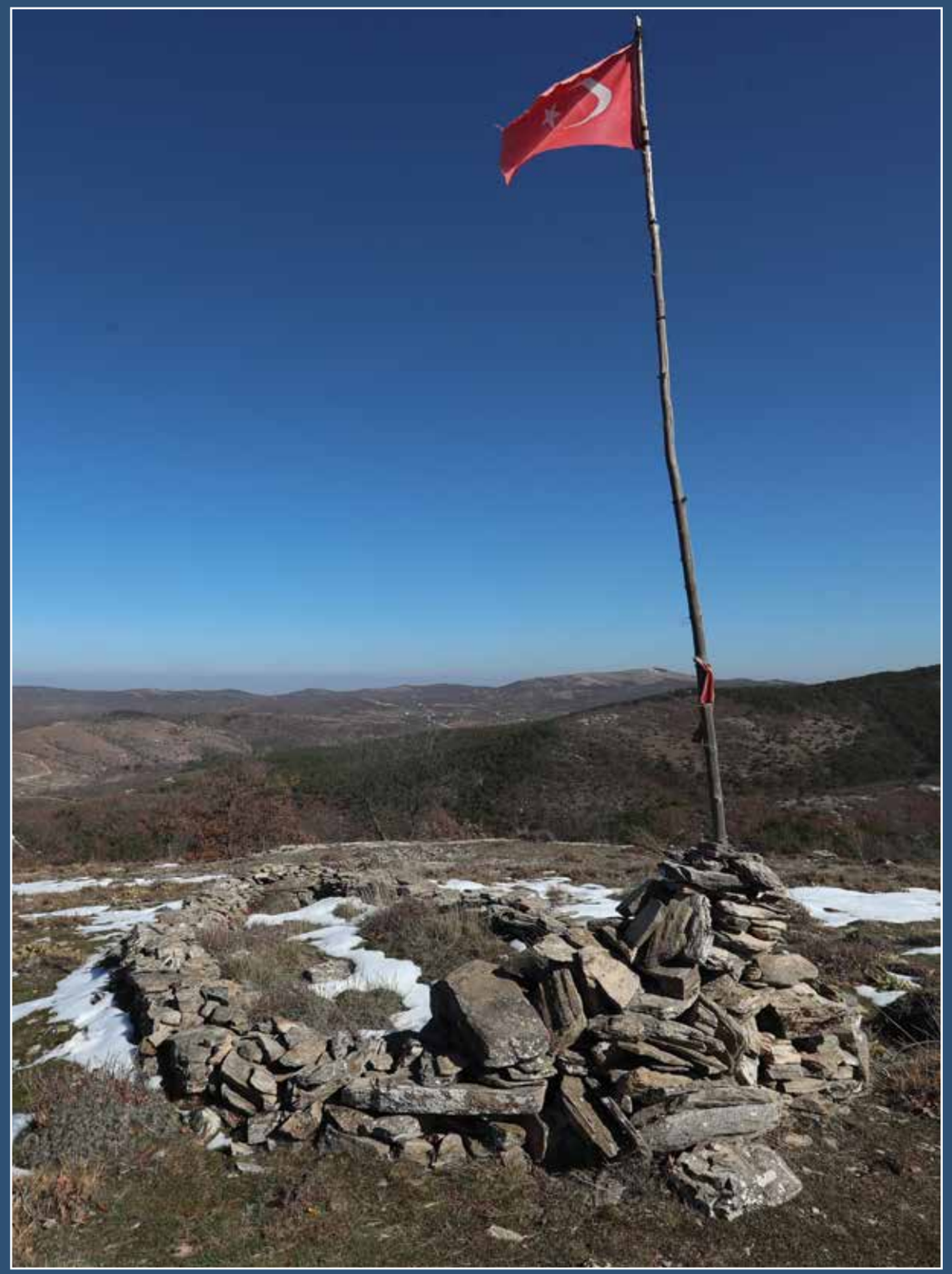
Mehmet Ziya, Yenikapı Mevlevihânesi, Hazırlayan: Murat A. Karavelioğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005.

Muhiddin Celal Duru, Tarihi Simalardan Mevlevi, Kader Basımevi, İstanbul, 1952.

Refi Cevad Ulunay'ın Mevlana, İhtifaller ve Konya Yazıları, Hazırlayan Doç. Dr. Mustafa Özcan, T.C. Konya Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 47, Konya, 2003.

Sezai Küçük, Mevlevilerin Son Yüzyılı, Simurg Yayınları, İstanbul, 2003.

Suzan Albek, Dorylaion'dan Eskişehir'e, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1991.

Tümbek Dede Yatırı, Seyitgazi-Eskişehir

MUTASAVVIF, MÜDERRİS, MÜELLİF, HATTAT VE ATTAR:
HACI MEHMED ZÜLÂLİ EFENDİ

NİZAMETTİN ARSLAN[1*]

Odunpazarı Malhatun Sokak üzerinde bulunan Orta Işık Camii onun sevenleriyle, bağlılarıyla belirli günlerde buluştuğu; sohbet ettiği Nakşibendi Dergâhı olarak kullanılmıştır. Orta Işık Cami bir mescit iken 1835 yılında Âşıkzâde Mehmed Efendi tarafından yeniden inşa edilerek minber ilavesiyle camiye çevrilmiştir. Bu inşa sırasında cami giriş kısmının camilerde alışık olmadığımız mimari tarzda yapılması, burasının dergâh olarak kullanılacak biçimde inşa edildiğini gösteriyor.

Gönül sultanı şahsiyetler vardır, yaşadıkları beldeye şeref verirler ve belde o şahsiyetlerle tanınır. Veya başka bir söyleyişle, bazı beldeler üzerlerinde yaşayan "eşraf" diye anılan şahsiyetlerle şeref bulur, onların adıyla şereflenirler. Bu gönül sultanlarının bazıları halk tarafından bilinirken bazıları kendilerini sırlayıp ehli dışında pek bilinmezler. Çok yönlü bir âlim olan ve pek bilinmeyen Hacı Mehmed Zülâli Efendi de Eskişehir'in gönül sultanlarından biridir. Hayatı hakkında birkaç belge dışında bilgi bulunmamakla beraber günümüze ulaşan eserleri ve hakkında bazı sözlü rivayetler vardır.

Kızları Hatice Hanım'ın torunu Bahri Dede'nin (Tincer) hayatta iken sevdiklerine anlattıklarından ve Müntehâb-ı Terceme-i Reşehât'ın son sayfasına yazılan *"Zülâli Efendi Belovî mevliden ve'l Eskişehrî mevtinâ"* notundan, günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Buhara yakınlarında Belov denilen beldede doğduğu ve oradan Eskişehir'e geldikleri anlaşılıyor.

Doğum tarihlerini bilmiyoruz. Ancak yine Reşehât'ın 297. sayfa kenarına kendilerinin yazdığı; *"… hizmet intihâbıyla meşgul Mehmed Zülâli, otuz dokuz târihinde Şâm-ı Şerîf'de, mürşîdi's sakaleyn, Hazreti Mevlânâ Şeyh Hâlid Zülcenâheyn, hizmetlerinde iken…"*[2] diye devam eden nottan, 1239/1823-1824 yıllarında Nakşibendi tarikatının erkân ve adabını tahsil için Şam'da bulunduğu anlaşılıyor. Tarikat adabını

1* Araştırmacı-Yazar

2 Naci Bayraktaroğlu-Nizamettin Arslan, Reşehât, İz Yay., İstanbul 2013, s. 317.

"Dedem Zülâli Efendi, Şam'da Mevlana Hâlid Hazretlerinin dergâh-ı saadetlerinde kalmışlar ve Nakşibendi-Hâlidî tariki üzere icazet almışlar. Böyle kısa sürede icazet alınca, tekkede yıllardır bulunan bazı dervişler şaşırmışlar. Dervişlerin merakı Mevlana Hâlid Hazretlerine malum olunca bir sohbetlerinde ihvanına 'Eskişehirli buraya geldiğinde gönül lambasının camı, gazı ve fitili hazırdı. Biz sadece onu uyandırdık.' buyurmuş."

öğrenmesi için büluğ yaşının/çağının üzerinde, en az 16-17 yaşlarında olması gerekir. Buradan hareketle 1800-1805 yılları arasında bu âleme teşrif ettiklerini söyleyebiliriz. Eserlerinin sonuna yazdığı notlardan babasının isminin Osman olduğunu öğrendiğimiz Zülâli Efendi'nin, Fatma Hanım'la olan izdivaçlarından Mustafa isminde bir oğlu ve Hatice isminde bir kızı vardır.[3]

Kızından torunu olan Bahri Dede Efendi; Mehmed Zülâli Efendi'nin dedesinin isminin Şıh Abdullah olduğunu ve Buhara'da "Sakinler Medresesi" müderrisliğini ifa ettiğini söylermiş. Yine Bahri Dede *"Dedem Zülâli Efendi, Şam'da Mevlana Hâlid Hazretlerinin dergâh-ı saadetlerinde kalmışlar ve Nakşibendi-Hâlidî tariki üzere icazet almışlar. Böyle kısa sürede icazet alınca, tekkede yıllardır bulunan bazı dervişler şaşırmışlar. Dervişlerin merakı Mevlana Hâlid Hazretlerine malum olunca bir sohbetlerinde ihvanına 'Eskişehirli buraya geldiğinde gönül lambasının camı, gazı ve fitili hazırdı. Biz sadece onu uyandırdık.' buyurmuş."*[4]

Zülâli Mehmed Efendi'nin Mevlana Hâlid Hazretleri (KS) yanından Eskişehir'e ne zaman döndüğüne dair bir bilgimiz yok. Mevlana

3 Bahri Dede'nin (Tincer) nüfus kaydı.

4 Naci Bayraktaroğlu ile Ağustos 2009 tarihinde yapılan görüşme. Bahri Dede'nin yakınlarından olan N. Bayraktaroğlu 60 yaşında, mühendis, emekli. Bahri Dede'den dinlediklerini bizimle paylaştığı için kendisine teşekkür ediyoruz. Bahri Dede (1903-1978), Eskişehir Mevlevihanesi'nde postnişin Bahaddin Dede'nin terbiyesinde yetişmiş, çile çıkarıp Dede unvanını almıştır.

Zülâli Efendi'nin Kabri, Odunpazarı-Eskişehir

Hâlid Hazretleri 1826 yılında dar-ı bekaya irtihal eylemişlerdir. Hazretin irtihalinden sonra ihtimaldir ki Zülâli Efendi oradan (Şam'dan) hacca giderek, hac görevini ifa edip Eskişehir'e gelmiş olmalı. Ancak aşağıda bahsedeceğimiz Seyitgazi kazası Arslanbeyli köyünde bulunan Şücaeddin Medresesi'ne 1827 yılında müderris olarak atanması, onun Şam'dan daha önce dönmüş olduğu ihtimalini güçlendiriyor.

Anadolu'daki Bektaşi tekkelerinin denetimi için Kapıcıbaşı Mehmed Ağa ile Çerkeşli Mehmed Efendi Seyitgazi'ye gelerek Seyitgazi, Şücaeddin ve Uryan Baba tekkelerinin şeyhleri ile görüşmüşler. Görüşmelerinin sonucunu 16 Haziran 1827 tarihli bir raporla İstanbul'a bildirmişler. Bu rapora göre üç tekke de medreseye dönüştürülmüştür. Seyitgazi kazası yöneticileri ve eşrafın istekleriyle Şücaeddin Baba Medresesi müderrisliğine Zülâli Hacı Mehmed Efendi

Orta Işık Camii, Odunpazarı-Eskişehir

Mehmed Zülâli Efendi hastalara bitkilerden ilaç yapmaktadır. Arşivimizde bulunan hazrete ait bu konudaki eserden onun farmakoloji ilmine de aşina olduğunu görüyoruz. Eserde bazı rahatsızlıkların hangi ilaçlarla tedavi edileceğine ve bu ilaçların nasıl yapılacağına dair bilgiler bulunmaktadır.

ile yine Eskişehir ulemasından Hacı Osman Efendi müştereken atanmışlardır.[5] Bu görevi ne kadar sürdürdüklerine dair bir kayıt yok.

Mehmed Zülâli Efendi'nin 1845 yılında Hacı Kayyumoğlu Molla Mehmed ismiyle Eskişehir Orta Mahalle 16 numaralı hanede ikamet ettiği ve attarlık mesleği ile uğraştığı kayıtlıdır.[6] Reşehât'ın kapak altı sayfasına yazılan *"İş bu kitâb-ı müstetâb, Eskişehir'de sâkin, Attar el-Hâc Zülâli Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vâsıa Hazretlerinin Reşahât-ı Şerîfi'dir."* notu da bu bilgiyi teyit etmektedir.

Malum olduğu üzere "attar" güzel koku ve şifalı bitkiler satılan yere ve satanlara deniyor. Mehmed Zülâli Efendi hastalara bitkilerden ilaç yapmaktadır. Arşivimizde bulunan hazrete ait bu konudaki eserden onun farmakoloji ilmine de aşina olduğunu görüyoruz. Eserde bazı rahatsızlıkların hangi ilaçlarla tedavi edileceğine ve bu ilaçların nasıl yapılacağına dair bilgiler bulunmaktadır.

Hacı Mehmed Zülâli Efendi, attarlık mesleğinin yanında mutasavvıf olarak Eskişehir ve çevresinde Tarikat-ı Nakşibendiye'nin güzelliklerini sevdirmeye çalışmıştır. Hayatı boyunca maddi hastalara maddi ilaçlar, manevi hastalara da manevi ilaçlar sunarak hastaların ve taliplerin derdine derman olmuştur. Odunpazarı Malhatun Sokak üzerinde bulunan Orta Işık Camii[7] onun sevenleriyle, bağlılarıyla belirli günlerde buluştuğu; sohbet ettiği Nakşibendi Dergâhı olarak kullanılmıştır. Orta Işık Cami bir mescit iken 1835 yılında Âşıkzâde Mehmed Efendi tarafından yeniden inşa edilerek minber ilavesiyle camiye çevrilmiştir.[8] Bu inşa sırasında cami giriş kısmının camilerde alışık olmadığımız mimari tarzda yapılması, burasının dergâh olarak kullanılacak biçimde inşa edildiğini gösteriyor. Bu konuda günümüze ulaşan sözlü rivayetler de vardır. Camiden yirmi yıl sonra, 1855 yılında inşa edilen minarenin üzerinde bulunan kitabede hattat olarak "el-fakîr Zülâli"[9] ismi bulunması, Zülâli Efendi'nin buraya olan ilgisiyle alakalı olsa gerek. Cami; zemininde kayma olduğu için 2014 yılında "Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı" tarafından temellerine kadar sökülüp yeniden inşa edildi. Bu söküm sırasında bahsettiğimiz caminin girişinin sağ ve sol tarafındaki odalarda üzerleri sıva ile kapatılmış ocak, kitaplık ve gömme dolap yerlerinin açığa çıkması; bu bölümün dergâh olarak kullanıldığının bir başka delilidir.

Zülâli Efendi'yi 1866 yılında bir başka görevde görüyoruz. Orta Işık Camii'nin 100 metre kuzeyinde bulunan, o zamanki adıyla Karabaş, nam-ı diğer Akçağlan Mahallesi'nde bulunan Ak Camii'de hitabet, müezzinlik, kayyum ve kandilcilik, devirhân-ı sânilik ve sermahfillik görevlerini yürüten Ahmed Besim Halife vefat etmiştir. Büyük oğlu Mehmed yetersiz bulunduğu, diğer oğulları da küçük yaşta olduğu için küçükler uygun yaşa gelinceye kadar vakfiye gereği Zülâli Hacı Mehmed Efendi vekâletle vakıf görevlisi sayılmıştır. Buna göre hitabet görevi küçük oğlu Ali'ye, diğer görevler ise müşterek olarak Ali ile beraber Ebubekir ve Halil İbrahim'e tevcih edilmiştir. Ancak bu görevlerin hepsini 9 Nisan 1866 tarihinden vefatına kadar Zülâli Mehmed Efendi yürütmüştür.[10]

Hacı Mehmed Zülâli Efendi bahsettiğimiz bu görevlerin / faaliyetlerin yanı sıra müellif olarak aşağıda tanıtacağımız eserleri de telif etmiştir. Bereketli bir ömrün ardından 1800'lü yılların sonu veya 1900'lü yılların başında sevenlerini gözyaşları içinde bırakarak irtihal-i dâr-ı beka eylediğini düşündüğümüz Hacı Mehmed Zülâli Efendi'nin kabr-i şerifleri Eskişehir Odunpazarı kabristanındadır. Bu vesileyle kendilerini rahmetle yâd ediyoruz. Ruhu şad olsun.

Eserleri

Müntehâb-ı Terceme-i Reşehât: Asıl adı Reşehât-ı Aynü'l Hayat olan eser Farsçadır ve müellifi Mevlana Fahreddin Ali bin Hüseyin Vâiz-i Kâşifidir (D.1462-V.1533). Müellif daha çok Sâfi lakabı ile tanınır ve anılır. Nakşibendi silsilesinin 19. halkası Ubeydullah Ahrar'a adanan eser, 993/1585 yılında Arif mahlaslı Mehmed el-Maruf bin Mehmed Şerif el-Abbas tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Hacı Mehmed Zülâli Efendi eserin giriş kısmında *"Arif Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilen eserde çok Arabi ve Farisi kelimeler var. Eskişehir halkının çoğu pazarcılık, bağ-bostan ve ziraat işleriyle uğraştıklarından, ekserisi de kasaba ve köylü olduğu için bu tabirleri anlamakta zorluk çekerler. Bunun için kendi yâranımızın istifade etmesi, başlangıçtan son nefeslerinin iman ile son bulmasına kadar gayret ve itina göstermeleri için Reşehât'taki enfes cevherleri Reşha unvanıyla seçip onların lisanına uygun şekilde istifadelerine sundum. Hem biraz büyükçe olan kitabı her zaman koltuk ve koyunlarında taşımaları için küçülttüm. Adına da Müntehâb-ı Tercüme-i Reşehât denildi."* diyor.[11] Yani Reşehât'tan Seçmeler…

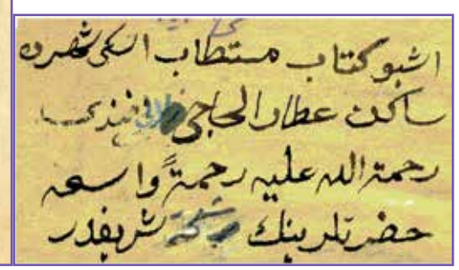
Reşehât içerisinden nefis terbiyesi, Nakşibendi yolunun usul ve adabı, ibadet, zikir, dervişin hâl ve hareketleri gibi konulardan seçmeler alınarak her biri Reşha adıyla açıklanmıştır. Muhtemelen Zülâli Efendi buradan okuyarak

5 BOA C. MF. 184/9179.
6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 7840/ML.VRD.TMT.
7 Caminin adı Müftülük kayıtları ve halk arasında her ne kadar Orta Işık Camii diye geçiyorsa da asıl adı Âşıkzâde Hacı Mehmed Ağa Camii'dir. Aşk Arapçada "ayn" harfiyle yazıldığı ve 'ışk şeklinde okunduğundan olsa gerek zamanla halk arasında Işık ismine dönüşmüştür. Osmanlı arşivi ve vakıflar arşivi belgelerinde Âşıkzâde Hacı Mehmed Ağa, Hacı Mehmed Ağa, Mehmed Ağa Camii olarak geçmektedir. bk. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter 4558.241; 17.129; 49.07; 3634.86; 3657.10; 3580.156 – Başkanlık Osmanlı Arşivi C.EV 406.20557; HAT 1595.22; EV.BRT 215.156.
8 BOA HAT Dosya 1595, Gömlek 22.
9 Nizamettin Arslan, Eskişehir Kitabeleri, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yay., Eskişehir, 2014, s.12.
10 Meral Bayrak, Eskişehir'de Bir Hayratın Hikâyesi: Ak Cami ve Muallimhanesi, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, İstanbul 2014, S. 31, ayrı basım, s. 25-68.
11 Müntehâb-ı Terceme-i Reşehât, s. 3-5.

Müntehâb-ı Terceme-i Reşehât

Reşehât içerisinden nefis terbiyesi, Nakşibendi yolunun usul ve adabı, ibadet, zikir, dervişin hâl ve hareketleri gibi konulardan seçmeler alınarak her biri Reşha adıyla açıklanmıştır.

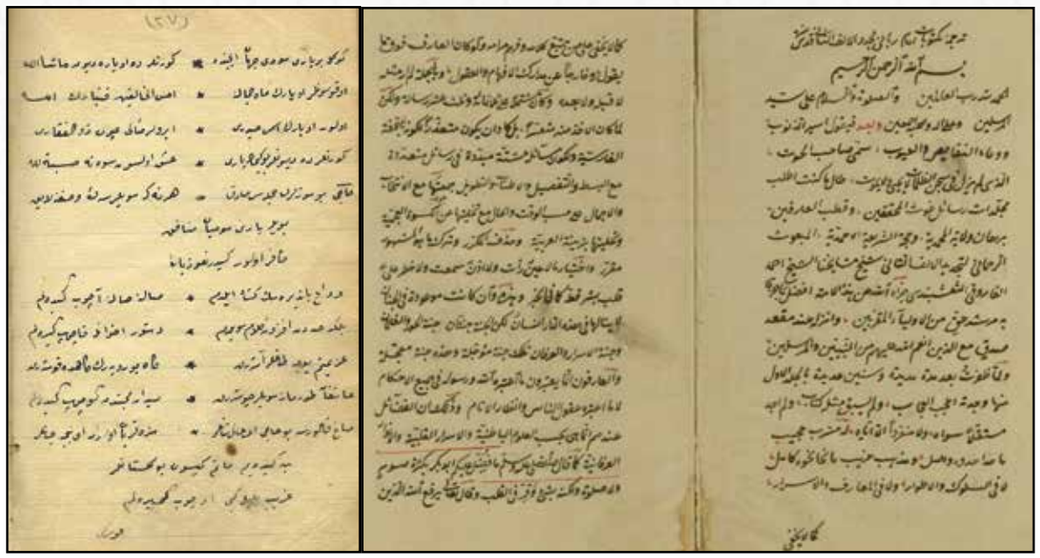
Reşehât (Kapak Altı)

konu üzerinde sevenleriyle sohbet ediyordu.

Özel bir kütüphanede bulunan eseri; aynı sayfada orijinal metin ve transkrip edilmiş şekliyle Reşehât adıyla 2013 yılında yayınlandık.[12] Güzel bir nesih hattıyla hazırlanan eserin her sayfadaki satır sayısı 15'tir. Sonradan verildiğini tahmin ettiğimiz sayfa numaraları; 31. sayfanın iki defa, 49. sayfadan sonra gelen iki sayfanın numarasız olması; 332, 341 ve 345. sayfaların da yine iki defa yazılmış olmaları nedeniyle 477 sayfa olan eserin son sayfasındaki 483 numarası bunlardan kaynaklanmaktadır. Bazı sayfaların kenarlarına düşülen açıklamalar, yayınlanan nüshada sayfa numaraları belirtilerek nüshanın sonunda ayrıca verilmiştir. Zülâli Efendi 15 Zilkade 1251/21 Şubat 1837 tarihinde başladığı Reşehât'ı, 25 Muharrem 1254/20 Nisan 1838 tarihinde bitirmiştir.[13]

Güldeste: Zülâli Efendi'nin kendi şiirlerinin yanı sıra değişik divanlardan alınmış şiirlere yer verilmiştir. 16x10 cm ebatlarında, siyah kapaklı, çizgili bir deftere yazılmıştır. Eser ismi ve tarih yoktur. Başlangıç kısmında 2-8. sayfalarda ilim, zikir, ahiret vb. konularda hadis-i şerifler; 8-13. sayfalarda ayet-i kerimeler, 13. sayfada Hz. Ömer ve Hz. Ali Hazretlerine ait sözlerin yanı sıra İmam-ı Azam, Bayezid-i Bestami Hazretlerine ait sözler de vardır. 14-26. sayfalarda nefis terbiyesi, dervişlerde bulunması gerekli hâller (az yemek, az uyumak, az konuşmak vs.), Allah'ı zikretmenin usulleri gibi konular ayet ve hadisler gösterilerek anlatılmış. Ayrıca bu konuda sahabe rivayetlerine ve kelam-ı kibar dediğimiz büyüklerin sözlerine de yer verilmiş. 26. sayfadan itibaren 391. sayfanın ortasına kadar değişik divanlardan toplanmış şiirler bulunmaktadır. Eser günümüz harflerine çevrilmiş olup henüz yayınlanmamıştır.

12 Reşehât, Naci Bayraktaroğlu-Nizamettin Arslan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.
13 Müntehâb-ı Terceme-i Reşâhât, s. 483.

Güldeste

Zübdetür-Resâili'l Fârikîye

Zübdetür-Resâilil-Fârikîye ve Ümdetü'l-Mesâcilis-Sufîye: Millî Kütüphane 26 Hk 23/1 arşiv kaydında bulunan eser Arapçadır. Üzerinde bulunan Eskişehir İl Halk Kütüphanesi mühründen Eskişehir'den gittiği anlaşılıyor. 114 sayfa olan eser, Hacı Mehmed Zülâli Efendi tarafından 1269 /1851 yılında istinsah edilmiştir. Eserin içerisinde İmam-ı Rabbani Hazretlerinin Mektubat'ı, Abdullah Ferdi'nin Hasan Sezai Hazretlerinin bir gazeline yaptığı şerh olan Hülasa-i Hadika-i Nediyye, İbn-i Abbas Hazretlerinin rivayet ettiği "Hazreti Muhammed'i Allah'ın gönderdiği bir elçi olarak kabul edene Allah'ın ihsan ettiği nimetlerden" bahseden hadis-i şerifin açıklaması bulunmaktadır. Millî Kütüphane'den kopyasını aldığımız eser üzerinde henüz bir çalışma yapılmadı.

Tasavvuf Risâlesi: Molla Mehmed Murad Efendi'nin "Tasavvuf Risâlesi"nin Zülâli Hacı Mehmed Efendi tarafından yapılmış şerhidir. Arapça olan risale, Millî Kütüphane 26 Hk 994 Arşiv numarasında kayıtlıdır. 11 varak olan eserin baş kısmı olan 1. varak eksiktir. Talik hatla yazılmış olup sayfaları 17 satırdır. Eser; Kehf Suresi 24. ayetinde geçen "… Unutursan Rabbini an…"[14] emrinden hareketle yazılmış. Buradaki unutmanın bizim kelime manası olarak anladığımız unutma olmadığı; esasen Allah'ı anmak için, zikretmek için Allah'tan gayrı her şeyin unutulması gerektiğinden bahsedilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı daimî olarak zikretmek O'ndan başkasını (Allah'tan gayrısını) daimî olarak unutmayı gerektirir. İşte bundan dolayıdır ki Allahü Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de habibine Allah'tan başkasını unuttuğu anda Allah'ı zikretmesini emretmektedir. "Unuttuğun zaman Rabbini zikret (an, hatırla)." Yani Rabbinden başka (ne varsa hepsini) unuttuğun zaman Rabbini zikret buyrulmaktadır.

14 "Allah izin verirse" demeden hiçbir şey için "Şu işi yarın yapacağım." deme! Unuttuğun takdirde Rabbini an ve "Umarım Rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir." de. (Kehf, 23-24). https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2163/23-24-ayet-tefsiri (Erişim Tarihi: 16/05/2021).

Tasavvuf Risâlesi

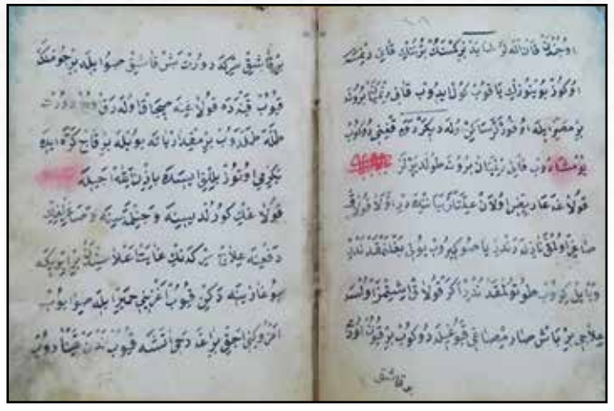
Cami'us-Sahih

Eser; Kehf Suresi 24. ayetinde geçen "… Unutursan Rabbini an…" emrinden hareketle yazılmış. Buradaki unutmanın bizim kelime manası olarak anladığımız unutma olmadığı; esasen Allah'ı anmak için, zikretmek için Allah'tan gayrı her şeyin unutulması gerektiğinden bahsedilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı daimî olarak zikretmek O'ndan başkasını (Allah'tan gayrısını) daimî olarak unutmayı gerektirir. İşte bundan dolayıdır ki Allahü Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de habibine Allah'tan başkasını unuttuğu anda Allah'ı zikretmesini emretmektedir. "Unuttuğun zaman Rabbini zikret (an, hatırla)." Yani, Rabbinden başka (ne varsa hepsini) unuttuğun zaman Rabbini zikret buyrulmaktadır.

Risalede Allah'ı nasıl zikretmek gerektiğinin bilinmesi yanında, yapılması tavsiye edilen nafile ibadetler ve Nakşibendi yolunun incelikleri, usulleri anlatılmaktadır. Zülâli Efendi'nin 17 Muharrem 1269 /31 Ekim 1852 tarihinde şerhini bitirdiği risalenin Arapçadan tercümesi yapıldı.[15] Ancak henüz yayınlanmadı.

Cami'us-sahih: Sahîhü'l-Buhâri adıyla da bilinir. Kastallâni'nin Buhâri şerhinin birinci cildidir. Millî Kütüphane 26 Hk 1 arşiv numarasında kayıtlı olan eser 541 sayfa olup Mehmed Zülâli Efendi tarafından 1278/1860 yılında istinsah edilmiştir. Eskişehir İl Halk Kütüphanesi'nden gitmiştir. Konu başlıkları ve her hadisin başına yeni bir hadisin başladığını belirtmek için kırmızı olarak "Hadis" yazılmış. Bugüne kadar farklı yayınevleri tarafından yayınlanmıştır. Son

15 Tercümeyi yapan Yenibağlar Camii (Tepebaşı-Eskişehir) İmam-Hatibi Davud Baysal hocamıza teşekkür ederiz.

Şifalı Bitkiler

sayfada 1291 / 1874 yılında Eskişehir Müftüsü Süleyman Hakkı Efendi tarafından kontrol edilip tasdik edildiğine dair kayıt vardır.

Şifalı Bitkiler ve Kullanımı: Hacı Mehmed Zülâli Efendi'nin bu eserlerinden ayrı olarak değişik rahatsızlıklara şifa olacak ilaç yapımı ile ilgili küçük boy (cep tipi) bir eseri daha bulunuyor. Kendisinin isim ve tarih vermediği ancak bizim Şifalı Bitkiler ve Kullanımı adını verdiğimiz eser, nesih hatla kaleme alınmış olup ölçüleri 14x11 cm'dir. Sayfaları 8 satır olan eser 52 varak, yani 104 sayfadır. Ciltli olan eser zamanla rutubete maruz kaldığından sayfalarda kopmalar ve eksilmeler olsa da nispeten iyi durumdadır. 1-21 varaklar arasında nazar, büyü gibi manevi rahatsızlıklara neler yapılması ve okunması gereken dualar bulunmaktadır. Ancak 6-12 ve 17-20 arası varaklar eksiktir. 21. varaktan itibaren maddi hastalıklar için hangi şifalı otlardan ne miktar karışım yapılıp nasıl kullanılacağına dair bilgiler vardır.

Şifalı karışımları verirken tecrübe edilmiş olanlar "mücerreb"dir, yani "tecrübe edilmiştir" diye bildirilerek bilgiyi kuvvetlendirir. Bu konuda iki örnek verelim:

"***Kelbaş*** *için şap ve kükürt yirmi beşer dirhem ve zeytun beş dirhem ve keremet otu iki dirhem. Bunları acı yağıyla karıştırıp başa sürün, mücerrebdür. Diğeri güherçileyi acı yağıyla karıştırın başa sürün. Mücerrebdür."*

"Kulağın gürültüsüne ve çınlamasına ve sağırlığın def'ine ilaç*: Sirkenin gayet âlâsından bir ibriğe boğazına değin koyup, ağzını hamur ile sıvayıp emziğini açık bırakın. Sonra ateşe koyup kaynatın. Kaynayınca ateşten indirin, kulağınızı emziğinin buharına tutun ve sonra suyundan sıcak iken kulağa damlatın. Böyle birkaç kere yapın. Gayet mücerrebdir, açılır."*[16]

Arşivimizde bulunan ve Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserin günümüz lisanına aktarma çalışması tamamlanmıştır.

Kaynakça:

Başkanlık Osmanlı Arşivi C. MF. 184/9179.

BOA 7840/ML.VRD.TMT.

BOA HAT Dosya 1595, Gömlek 22.

Meral Bayrak, Eskişehir'de Bir Hayratın Hikayesi: Ak Cami ve Muallimhanesi, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, İstanbul 2014, Sayı: 31.

Mustafa Özsaray Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. yy.), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2018.

Naci Bayraktaroğlu-Nizamettin Arslan, Reşehât, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Nizamettin Arslan, Eskişehir Kitabeleri, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Eskişehir, 2014.

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2163/23-24-ayet-tefsiri (Erişim Tarihi: 16/05/2021).

16 Varak 25b, 26a ve 29a.

MİLLÎ MÜCADELE'DE ESKİŞEHİR DİN ADAMLARI

ALİ SARIKOYUNCU [1*]

1071'de Anadolu'nun kapısının Türk milletine açılmasından Millî Mücadele'ye kadar ulusal yaşamın her safhasında manevi mimarların alın teri, gönül harcı, emeği vardır. Anadolu bu harç, bu emek ve dua ile Türk ve Müslüman yurdu olmuştur. Bu uğurda Sarıca Hocalar, Saçlı Hafızlar, Şeyh Edebaliler, Dursun Fakihler, Mevlanalar, Yunus Emreler, Hacı Bektaş ve Hacı Bayram Veliler, Akşemseddinler ve daha nice mana er ve erenlerinin emekleri olmuştur. Onların verdiği mücadeleyi de Millî Mücadele'de başta müftüler olmak üzere onların torunları olan din adamları üstlenmiştir.

Giriş

İstiklal Harbi, Kurtuluş Savaşı, Bağımsızlık Savaşı, Anadolu İhtilali, Millî Cidal, Millî Kıyam gibi adlarla da ifade edilen Millî Mücadele, "Türk Milletinin, varlığını ve bağımsızlığını korumak için iç ve dış düşmanlara karşı maddi manevi bütün gücünü ortaya koyarak, zafere ulaştığı dönemin adıdır.[2]" Başka bir ifade ile Millî Mücadele; son vatan parçası Anadolu'yu emperyalistlerden kurtarıp, temizlemek için geçtiğimiz asrın ilk çeğreğinde Türk milletinin kahramanlık ve özverilerle dolu müthiş mücadelesidir. Halide Edip Adıvar'ın ifadesiyle de Millî Mücadele "… *Türkün ateşle imtihanı*"dır.[3]

Kısaca Millî Mücadele; yok edilmek istenen bir milletin silkinip ayağa kalkışı, uyanışı, bağımsızlığına ve özgürlüğüne göz dikilmesine karşı koyuşudur; topyekün bir mücadeledir. Öyle ki Mustafa Kemal Atatürk'ün *"Ya istiklal ya ölüm!"* parolası ile Türk milleti kadını-erkeği, yaşlısı-genci, köylüsü-kentlisi, askeri-sivili, ağası-eşrafı ve din adamı ile harekete geçmiştir. Çocuklar yetişkinlerin yanı sıra vuruşmalara katılmış, pek çok Türk kadını cephe gerisinde sadece çiftle çubukla uğraşmayarak onlar da yurt savunmasında görev almışlar, ayrıca cephelerde düşmana karşı silah kullanmışlardır. Dört yıl süren kanlı boğuşmaların sonunda emperyalistler Anadolu topraklarından atılmışlardır.

Ancak Millî Mücadele, Türk milletine binlerce cana malolmuştur. Türk yurdu şehit kanlarıyla sulanmıştır. Türk milleti ne için ve neden böyle bir mücadele yapmak zorunda kalmıştır? Tarih 1071 yılının 26 Ağustos'u, "Ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum." diyen Alparslan öncülüğünde Türk milleti, Bizans'a karşı zafer kazanmıştır. Bu zaferle Anadolu'nun kapıları Türklere açılırken aynı zamanda da Türk-Avrupa mücadelesi, Haç-Hilal kavgası başlamıştır. Bu mücadele daha sonra "Şark Meselesi" olarak adlandırılacak ve aynı zamanda da yeni bir şekil ve mana kazanacaktır. Örneğin Osmanlı Devleti'nde çöküş belirtilerinin başlaması ile Şark Meselesi, Avrupalılar nazarında Osmanlı'nın mirasının paylaşılması hâlini alacaktır. Yüzyıllara göre değişik hedefler gösteren bu politika 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması, ikinci yarısında da Türklerin Avrupa'daki topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanılmıştır.[4]

Viyana Kongresi (1815) esnasında Çar Alexsandr tarafından ilk olarak kullanılan Şark Meselesi, günümüzde Türkleri Anadolu'dan sürmekten başka, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni bölüp parçalamak anlamında kullanılmaktadır.[5] Çünkü Hristiyanlık dünyası Bizans topraklarının Türkler tarafından alınarak Türkleştirilmesini ve Müslümanlaştırılmasını bir türlü içlerine sindirememişlerdir. Bunun için Hristiyan Avrupa Anadolu'yu geri almak, tekrar Hristiyan yapmak için yıllarca planlar yapmış; mücadeleler vermiştir. Romen devlet adamı ve diplomatı Trandafir G. Dujuvara'nın *"Cent Projets de Partage de la Turquie 1281-1913-(Paris, 1913)"* adlı çalışmasında Sevr paylaşımından önce Türkiye'yi parçalamak için Hristiyanlık dünyasınca yüz plan ve projenin hazırlandığını belirtmektedir. 650 sayfadan oluşan ve 1281-1913 yılları arasını kapsayan bir doktora tez çalışması olan bu eserde Sevr paylaşımı öncesi Türkiye'yi parçalamak üzere 100 plan ve proje ayrıntıları ile ele alınmış ve incelenmiştir. Yazara göre söz konusu plan ve projelerin büyük kısmı Fransızlar (%40), kalan kısmı ise İngilizler, Ruslar ve Macarlar tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca Trandafir G. Dujuvara, plan ve projelerin hazırlanması ve uygulanmasında Hristiyan din adamlarının önemli rollerinin olduğunu da belirtmektedir.[6]

Emperyalistler Türk milletini yok etmek için söz konusu yüz plan ve proje ile yetinmemişlerdir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı içerisinde Türkiye'yi parçalama amacını taşıyan dört gizli antlaşma daha yapılmıştır. Bu antlaşmalar şunlardır:

- İstanbul Antlaşması (18 Mart 1915)
- Londra Antlaşması (6 Nisan 1915)
- Sykes-Picot Antlaşması (9-16 Mayıs 1916)
- St. Jean de Maurienne Antlaşması (17 Nisan 1917)

Ayrıca 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesi ile 10 Ağustos 1920 tarihli, 13 bölüm ve 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması da Anadolu'yu parçalamak üzere hazırlanmış bir paylaşım belgesidir.

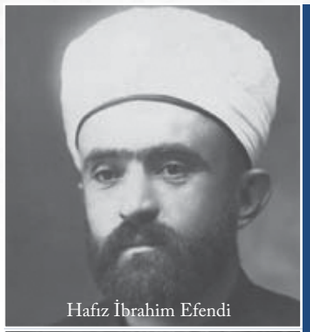
Nihayet dokuz asır süren bir mücadelenin sonunda Anadolu'ya girmeyi başarabilmişlerdir. Başka bir ifadeyle Mondros Ateşkesi sonrasında Anadolu'muz, ana yurdumuz; İngilizlerin,

1* Prof. Dr. , sarikoyuncua@gmail.com
Ali Sarıkoyuncu-Esra Sarıkoyuncu Değerli, Millî Mücadele'de Din Adamları III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2019, s. 15.
2 Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı, Cem Yay., İstanbul, 2007.

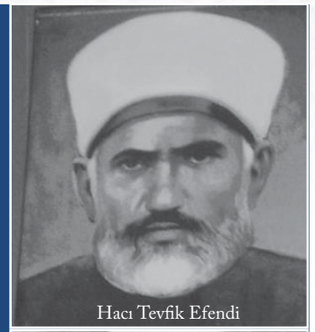
3 bk., Erol Güngör, Tarihte Türkler, Ötüken Yay., İstanbul, 2007, ss. 82-88.

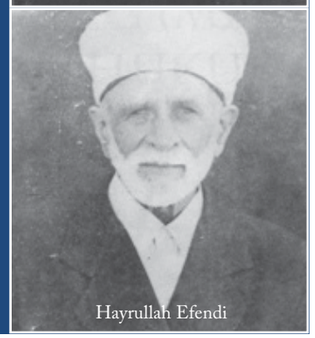
4 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1947, ss. 207-208.
5 bk. Ali Sarıkoyuncu, "Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi", Askeri Tarih Bülteni, Sayı 36 (Şubat 1994), s. 2-23.

6 Kitabın Türkçe çevirileri için bk., Yakup Üstün, Türkiye'yi Parçalama Planları (Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993); Pulat Tacar, Türk İmparatorluğunun Parçalanması Hakkında 100 Proje (Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017).

Hafız İbrahim Efendi

İsmail Şükrü Efendi

Hacı Tevfik Efendi

Hayrullah Efendi

Din adamları, sadece Millî Mücadele kıvılcımını ateşlemekle kalmadılar. Örneğin Isparta'da Hafız İbrahim ve Afyonkarahisar'da da İsmail Şükrü Efendilerin gönüllülerden oluşturdukları DEMİRALAY ve ÇELİKALAY gibi pek çok din adamının komuta ettiği başka ulusal kuvvetler de vardır. Ayrıca iki Müftü de -Amasya Müftüsü Hacı Tevfik ve Çiçekdağı Müftüsü Hayrullah (Alp) Efendiler- TBMM tarafından isyanların bastırılmasında görevlendirilmiştir.

Fransızların, İtalyanların ve Yunanlıların işgaline uğramıştır. Aynı zamanda Hristiyanlık dünyası, yüzyıllardan beri çözmeye çalıştıkları Şark Meselesi'ni de nihayete erdirmiş görünüyordu.

Böyle bir anda milletin ruhunda ve benliğinde mevcut olan direnme gücünü ateşleyen hocalar, müftüler, din adamları Millî Mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir faktör olmuşlardır. Ölüm kalım mücadelesinin ilk günlerinde halk, Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi *"hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar âdeta durgun bir hâldeydi..."* Pek çok din adamı yine Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle *"Hakikati halka izah ettiler... Doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı."*

Bu cümleden olarak, İzmir'in işgalinden sadece dört saat gibi kısa bir süre sonra düzenlediği mitingde; *"işgal edilen memleket halkının silaha sarılması dinî bir görevdir"* diyen Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin etrafında Denizlililer hemen birleşmişlerdir. Aynı şekilde Eskişehir din adamları da Millî Mücadele fikrinin doğuşunda önemli faktör olmuşlardır.

Din adamları, sadece Millî Mücadele kıvılcımını ateşlemekle kalmadılar. Örneğin Isparta'da Hafız İbrahim ve Afyonkarahisar'da da İsmail Şükrü Efendilerin gönüllülerden oluşturdukları DEMİRALAY ve ÇELİKALAY gibi pek çok din adamının komuta ettiği başka ulusal kuvvetler de vardır.[7] Ayrıca iki Müftü de -Amasya Müftüsü Hacı Tevfik ve Çiçekdağı Müftüsü Hayrullah (Alp) Efendiler- TBMM tarafından isyanların bastırılmasında görevlendirilmiştir.[8]

Maraş'ta Hayrullah Efendi, Adana'da da Saim Bey, Balıkesir'de Müderris Ali Rıza Efendi, Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri (Kırıkkanat), Denizli'de Hafız Musa ve Molla Bekir olmak üzere kimileri de düşmanla çarpışırken şehit olmuşlardır. Saim Bey'in ismi, bir ilçeye ad olmuştur (Adana-Haçin ilçesi Saimbeyli olmuştur). Ayrıca Gönen Müftüsü Şevket Efendi ile Müderris Ali Kemali Efendi, İstanbul Hükümeti taraflarınca şehit edilmiştir. Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Efendi de Yunanlıların Eşme Kaymakamı olarak atadıkları Madanoğlu Mustafa (Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun babası) tarafından öldürtülmüştür.[9]

Öte yandan hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki onun içinde veya başında bir din adamı bulunmasın. Bilindiği üzere TBMM, bu kuruluşların üzerine bina edilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Anadolu topraklarına ayak bastığında onu karşılayanların başında din adamları ön saflarda yer almışlardır. Örneğin Samsun'da Dursun Molla; Havza'da Müderris Mustafa Efendi, Müftü İsmail Daniş, İmam-Hatip Sıtkı Bayram; Amasya'da Müftü Mehmet Tevfik Efendi, Vaiz Abdurrahman Kamil Yetkin; Sivas'ta Müftü Abdurrauf Efendi, Müderris Feyzullah Efendi, Erzurum'da da Kadı Raif Dinç ve Müftü Solakzade Sadık Efendilerin içinde bulunduğu heyetler tarafından karşılanmıştır. 27 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye üyelerinin ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişinde onları Dikmen sırtlarında karşılayanların arasında ilk saflarda Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Börekçi bulunuyordu.[10]

Kısaca ilk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan işgaline karşı çıkılmaması emri üzerine *"Vali Bey... bu sakalım kanımla kızarabilir ama bu alına Yunan alçağını sükunetle selamlamış olmanın karasını sürerek huzur-ı İlahiye çıkamam."* diye haykıran İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya *"Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir."* diyen Müftü Hacı Tevfik Efendi, Millî Mücadele'nin meşru olduğuna dair fetva veren Ankara Müftüsü M. Rifat Efendi, Maraş'ta Millî Mücadele kıvılcımını yakan Sütçü İmam ile kalesinde Türk bayrağı dalgalanmayan yerde cuma namazı kılınmaz diyen Rıdvan Hoca ve daha niceleri Mustafa Kemal Paşa'nın ***"Ya istiklal ya ölüm!"*** parolası etrafında birleşmişlerdir.

Bununla birlikte, Millî Mücadele'de din adamları konusu yeterince incelenmemiştir. Bu konudaki kitap ve araştırmalar da yok denecek kadar azdır. Ayrıca Dr. Fethi Tevetoğlu'nun da belirttiği gibi *"Türk Millî Mücadelesi'nin noksansız tarihini yazanların eserin asıl sahibi büyük Türk milletinden bu mücadeleye ufak-büyük hizmeti geçmiş her Türk evladına, gördüğü millî hizmet ölçüsünde yer ve değer vermeleri hem ilmî bir zaruret hem de bir kadirbilirlik borcudur.*[11]*"*

Bu sebeple çalışmamızda din adamları konusunu seçtik. Amacımız, yeni nesillere şimdiye değin kendilerinden pek söz edilmeyen millet kahramanlarını tanıtmaktır. Böylece gençlerimiz; üzerinde yaşadıkları vatanın, sevinçlerini ve kederlerini paylaştıkları toplumun teneffüs ettikleri hürriyet havasının, kısaca sahip oldukları bütün değerlerin kimler tarafından nasıl ve hangi mücadelelerle elde edildiğini anlayacaklardır. Aynı zamanda Millî Mücadele'yi ve Türk İstiklal Savaşı'nı bir millet hareketi olmaktan çıkararak belirli sınıf ve zümrenin davranışları şeklinde yorumlayan, ya-

7 Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları I, 7. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, ss. 46-50.

8 Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1973 ss. 285-307.

9 Cemal Kutay, Millî Mücadele'de Öncekiler ve Sonrakiler, C.II, İstanbul, 1963, s. 106; Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, ss. 87-88; Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Söğüt ve Çevresi, Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Yay., Söğüt, 2009, ss.35-37; Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları II, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, s. 251; Cezmi Yurtsever, Atatürk ve Çukurova Kahramanları, Eren Yay., İstanbul, 2013, s. 82.

10 bk., Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları I, ss. 29-34.

11 Fethi Tevetoğlu, Atatürk'le Samsuna Çıkanlar, Ankara, 1971, s. 9.

Millî Mücadele'de görev alıp, hizmet eden din adamlarının hepsi müftü, vaiz ve imam-hatip gibi resmî kadrolu din görevlileri değillerdi. Pek çoğu tarım ve ticaretle iştigal ediyorlardı. Kimisi mahkeme üyesi, belediye başkanı veya meclis üyeleri idi. Kimileri de yedek subay olarak asker idiler. Bununla birlikte onların hepsi gerektiğinde cemaatin önüne geçip imam-hatiplik yapabilecek, kürsüye çıkıp vaaz verebilecek kişilerdi. Çalışmamız içerisinde bu konuda pek çok örnekle karşılaşılacaktır. Çünkü kendilerinden söz ettiğimiz bu millet kahramanlarının hepsi medreselerde öğrenim görmüşlerdir. Cemal Kutay'ın da belirttiği üzere "Medrese adını taşıyan bugünün üniversitesinin Fen Fakülteleri dışındaki Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri ile Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'nin, Âli kısmı dâhil Dar'ül-Muallim (Öğretmen Okulları)'in, İdâdi (Lise), Rüştiye (Ortaokul) öğretim kadrosu; çoğunluğu ile yetişme ve formasyon bakımından din adamı idiler."

zan ve yayınlayanlara karşı da yakın geçmişlerini daha iyi öğrenmiş olacaktır.

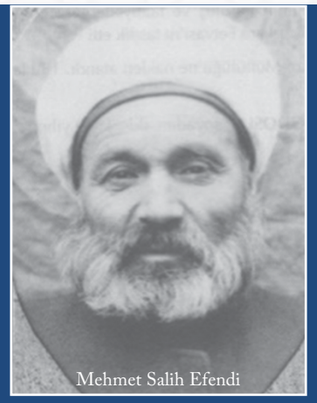
Ancak onların Millî Mücadele'deki hizmetlerini sunmadan önce bir hususu da belirtmek isteriz: Millî Mücadele'de görev alıp, hizmet eden din adamlarının hepsi müftü, vaiz ve imam-hatip gibi resmî kadrolu din görevlileri değillerdi. Pek çoğu tarım ve ticaretle iştigal ediyorlardı. Kimisi mahkeme üyesi, belediye başkanı veya meclis üyeleri idi. Kimileri de yedek subay olarak asker idiler. Bununla birlikte onların hepsi gerektiğinde cemaatin önüne geçip imam-hatiplik yapabilecek, kürsüye çıkıp vaaz verebilecek kişilerdi. Çalışmamız içerisinde bu konuda pek çok örnekle karşılaşılacaktır. Çünkü kendilerinden söz ettiğimiz bu millet kahramanlarının hepsi medreselerde öğrenim görmüşlerdir. Cemal Kutay'ın da belirttiği üzere "Medrese adını taşıyan bugünün üniversitesinin Fen Fakülteleri dışındaki Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri ile Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'nin, Âli kısmı dâhil Dar'ül-Muallim (Öğretmen Okulları)'in, İdâdi (Lise), Rüştiye (Ortaokul) öğretim kadrosu; çoğunluğu ile yetişme ve formasyon bakımından din adamı idiler.[12]"

İşgallere Eskişehirlilerin Tepkileri

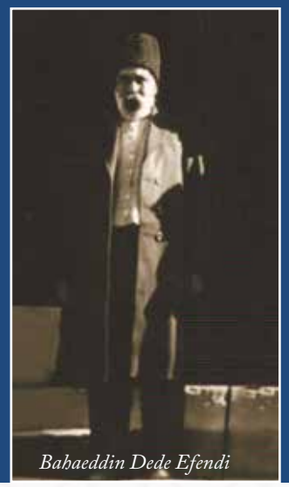
Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli kentlerinden olan Eskişehir, Millî Mücadele esnasında çok daha fazla öneme sahipti. Her şeyden önce Eskişehir, Haydarpaşa-Bağdat, İstanbul-Konya demir yolu üzerinde bulunuyordu. Bu demir yolu hattı, İngilizlerin Hindistan yolu üzerinde olmasından dolayı önemliydi. Ayrıca İstanbul'un tahıl ihtiyacı Konya'dan sağlanıyordu. Konya buğdayını İstanbul'a ulaştıracak tek ulaşım yolu da Eskişehir'den geçen demir yolu hattıydı. O yıllarda kara yollarının azlığı ve motorlu kara taşıtlarının sayıca son derece sınırlı olması sebebiyle demir yolları tek ulaşım aracıydı.[13]

Diğer taraftan Eskişehir, İstanbul'u çok yakından ilgilendiren siyasi olaylara sahne olmuştur. Birinci

12 Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, s. 5.
13 Ali Sarıkoyuncu, Selahattin Önder, Mesut Ersan, Millî Mücadele'de Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2002, s.5.

Mehmet Salih Efendi

İzmir'in işgali bütün yurtta olduğu gibi Eskişehir'de de üzüntü ve heyecan yarattı. 17 Mayıs 1919 günü Odunpazarı'nda Müftü Mehmet Salih, Kadı Ahmet ve Mevlevi Postnişini Bahaeddin Efendilerin de katıldıkları bir miting düzenlenmiştir. 10 bin Eskişehirli'nin hazır bulunduğu mitingde pek çok hatip söz alarak heyecanlı konuşmalar yapmıştır.

Bahaeddin Dede Efendi

Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde de hükûmetin geçici olarak Eskişehir'e nakli bile düşünülmüştü.[14] Yine ulusal harekâtın ilk günlerinde İstanbul'a bağlı merkezler arasında Afyonkarahisar, Bursa ve Balıkesir ile birlikte Eskişehir de bulunuyordu. Ayrıca Eskişehir, Kuva-yı Milliye açısından da önemliydi. Eskişehir'in kazanılmasıyla Konya, Afyonkarahisar ve Bursa olmak üzere bölge; ulusal harekâtın kontrolünde olacaktı.[15]

Kısaca belirtilen önemi dolayısıyla 22 Ocak 1919'da bir İngiliz birliği Eskişehir'e geldi. İngilizler, daha sonraki günlerde de askerlerinin sayılarını arttırdılar. İstanbul Hükûmeti Millî Mücadele karşıtı Hilmi Bey'i Mutasarrıf olarak Eskişehir'e atadığı gibi, Ali Fuat Paşa'yı da azlederek 20. Kolordu Komutanlığına tayin ettiği Kiraz Hamdi Paşa da Eskişehir'e gelmiş bulunuyordu.[16] Bütün bu olumsuz tutum ve davranışlara rağmen Eskişehir halkı işgallere karşı çıkmış, ilgili makamlara protesto telgrafları göndermişlerdir.

İzmir'in işgali bütün yurtta olduğu gibi Eskişehir'de de üzüntü ve heyecan yarattı. 17 Mayıs 1919 günü Odunpazarı'nda Müftü Mehmet Salih, Kadı Ahmet ve Mevlevi Postnişini Bahaeddin Efendilerin de katıldıkları bir miting düzenlenmiştir. 10 bin Eskişehirli'nin hazır bulunduğu mitingde pek çok hatip söz alarak heyecanlı konuşmalar yapmıştır. Bu hatiplerden birisi de Öğretmen Murat Bey idi. O, gözyaşları içinde uzunca bir konuşma yapmıştır. Onun heyecanlandırıcı konuşmasının bir bölümünü birlikte okuyalım:[17]

"Ah İzmir!

Sen pek güzelsin, bir anda binlerce âşığı sarartacak, eritecek süzgün bakışlara maliksin. Sen bizim maşukumuz, sen bizim ruhumuz, kalbimizsin.

Ah İzmir!

Biz sensiz yaşayamayız…

14 Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1987, s. 117.
15 Sarıkoyuncu vd., Millî Mücadele'de Eskişehir, s. 5-6.
16 bk., Sarıkoyuncu vd., Millî Mücadele'de Eskişehir, s. 7-35.
17 Ali Sarıkoyuncu, "Millî Mücadele'de Eskişehir Mitingleri ve Çekilen Telgraflar", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, (Mayıs 2000), s. 265.

Senden binlerce fersah uzaklarda bulunduğumuz hâlde kalplerimizin senin için nasıl titrediğini, senin için ağladığını görüyorsun. Bizden ayrılma. Biz senin altı yüz seneden beri pek sadık ve vefakâr âşığınız. Bizi terk etme.

Sevgili İzmir!

Biz senin bir genç kız kalbi kadar sıcak ve munis havanı teneffüs ettik. Güzel kokulu portakallarını, turfanda meyvelerini, tatlı incir ve üzümlerini tattık; senden ayrılamayız.

Ah Sevgili İzmir!

Bizi terk etme…"

Ayrıca miting heyetince hazırlanan bildiri halka okunmuştur. O zamana kadar Türkiye üzerinde oynanan oyunların da dile getirildiği bildiride halka ve hükûmete şöyle sesleniliyordu:[18]

"Buraya ne için geldik? Burada ne yapmak istiyoruz? Evet, bütün cihana "Vatanımıza dokunmayınız, ona tecavüz etmeyiniz!" diyeceğiz. Sonra hükûmetimize hitap edeceğiz. Çekinmeyiniz, hakkımızı müdafaa ediniz. Her türlü fedakârlığı yapmaya hazır koca bir millet işaretinize bakmaktadır. Vatanı müdafaa için size yardımcı olacaktır."

İzmir'in işgali üzerine Mihalıççık ve Sivrihisar'da da mitingler yapılmış ve Sadaret'e protesto telgrafları çekilmiştir.[19]

Ayrıca 11 Şubat 1920 tarihinde de Eskişehir'den Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Halil İbrahim (Sipahioğlu), Belediye Reisi Süleyman, Dar'ül Hikmet-ül İslamiye Reisi Abdurrahman, Cemaat-ı İslamiye Reisi Müftü Mehmet (Salih) imzalarıyla Eskişehir'den Sadaret Makamına ve işgal güçleri temsilcilerine protesto telgrafları gönderilmiştir. Bu telgraflarda İngilizlerin Gelibolu'da, Yunanlıların İzmir ve çevresinde, Fransız ve Ermenilerin de Maraş havalisinde yaptıkları zulüm ve vahşet dile getirildikten sonra şöyle deniliyordu:[20]

"Türk milleti de insandır. Onun da hissiyatı vardır. Bu kadar hakarete, rahatsızlığa karşı göz yumamaz. Türk milleti, rezilane ve sefilane mahv olmaktansa şeref ve namusu ile ölmeye karar vermiştir.

Halkın daha ziyade galeyanına, sonu feci olacak birtakım hadiselere meydan vermemek için bu gibi hakaret ve zulümlere son verilmesini istirham eyleriz."

Diğer taraftan İstanbul'un İşgali bütün Anadolu'da olduğu gibi Eskişehir'de de büyük infial uyandırmıştır. Eskişehir'de yayınlanan Azm-ü Emel Gazetesi, işgal üzerine yayınladığı "Milletin Azm-ü Emeli" başlığı altında:

"Bu asırda ve bu asırdan sonra esaret ve müstemleke hülyalarını Garp hatırından çıkarmalıdır. Türkler esarete tahammül edemezler ve Türkler hiçbir zaman müstemleke olamaz." cümleleriyle halkın tepkisini dile getirmiştir. Ayrıca makalede Türk milletine şu ifadelerle seslenilmiştir:

"Ey necip Türk kavmi!

Kalbin imanla dolu ve tuttuğun hak yoludur. Metanet ve cesaret sayesinde emelimize inşallah muvaffak olacağız. Ya hayat, ya ölüm![21]"

Öte yandan ulusal birlik ve beraberlik açısından son derece önemli olan Ankara Fetvası'nı; Eskişehir Müftüsü Mehmet Salih, Mihalıççık Müftüsü Abdülgaffar (Özgüroğlu) ve Sivrihisar Müftüsü Mehmet Ali Niyazi (Erdoğan) tasdik etmişlerdir.[22]

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde Din Adamları

Müdafaa-i Hukuk, bir milletin yaşama hakkının mücadelesini simgeler.

18 İstiklal Gazetesi, 23 Mayıs 1919.
19 bk., Haluk Selvi, İşgal ve Protesto, Değişim Yay., İstanbul, 2007 s. 347-348.
20 ATESE Arş. Kl: 24, D: 1336/13-4, Fh: 3-98.
21 Sarıkoyuncu, vd., Millî Mücadele'de Eskişehir, s. 52-53.
22 bk., Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları II, , s. 126-127, 193-194, 207.

Millî Mücadele'nin diğer sahalarında olduğu gibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri konusunda da din adamları ilk sırada yer almışlar. İstisnasız hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki üyeleri arasında bir din adamı bulunmasın. Örneğin Eskişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde Müftü Mehmet Salih, Mehmet Niyazi, Abdullah Azmi ve Hacı Hafız Ömer Efendiler görev almışlardır. Aynı şekilde Mihalıççık, Seyitgazi ve Sivrihisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde de başta müftüler olmak üzere din adamları çalışmışlardır.

Müdafaa-i Hukuk, Türk milletinin "Ben varım, binlerce yıllık bir tarihin ve bu toprakların sahibiyim." diyen sesin bütün dünyaya duyurulmasıdır. Müdafaa-i Hukuk**;** hakları, hürriyetleri, namusları ve tarihleri ellerinden alınmak istenen bir toplumun mücadele azmi ve kararlılığıdır. Müdafaa-i Hukuk; hak ve hürriyetleri için bir araya gelenlerin, sırasında canlarını ortaya koydukları mücadele şuurudur. Nihayet Müdafaa-i Hukuk, yeni bir devletin doğuşunun kaynağıdır. Türk'ün dünyaya kendisini savaş alanlarından barış masalarına tanıttığı güçtür. İmandır.

Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları başlangıçta yereldir. Bu kuruluşların "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında toplanmalarıyla bütün vatanın kurtuluşu ve millî bir devletin kuruluşu amaçlanmıştır. Başlangıçta belki sadece Yunan işgaline, Ermeni saldırılarına; Fransız, İngiliz ve İtalyanlara karşı başlayan mücadele *Sivas Kongresi*'nden (07-11 Eylül 1919) sonra bütüne yönelmiştir.

Müdafaa-i Hukuk'un ve bu ana fikir etrafında meydana gelen teşkilatların askerî güçle birlikte hareketi de gene *Sivas Kongresi* sıralarında gerçekleştirilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu teşkilatların üzerine bina edilmiştir.[23] Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluş ve faaliyetlerinde din görevlileri de görev almışlardır. Ancak hemen belirtelim ki Millî Mücadele'nin diğer sahalarında olduğu gibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri konusunda da din adamları ilk sırada yer almışlar. İstisnasız hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki üyeleri arasında bir din adamı bulunmasın. Örneğin Eskişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde Müftü Mehmet Salih, Mehmet Niyazi, Abdullah Azmi ve Hacı Hafız Ömer Efendiler görev almışlardır.[24] Aynı şekilde Mihalıççık, Seyitgazi ve Sivrihisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde de başta müftüler olmak üzere din adamları çalışmışlardır.[25]

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin İstifasına Eskişehirlilerin Tepkileri

3 Mart 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin istifası ve yerine Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin getirilmesi, Anadolu halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü Damat Ferit Hükûmeti Millî Mücadele aleyhinde bulunmasına karşın, Salih Paşa ve özellikle Ali Rıza Paşa da milliyetçi bir tavır sergilemiştir. Bundan dolayı Anadolu'nun her yerinden İstanbul'a Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifa sebeplerini protesto eden ve Damat Ferit Paşa'nın

23 BTTD (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi), Sayı: 19 (Eylül 1986), s. 8.

24 İsimleri geçen din adamlarının dışında Mutasarrıf Vekili Sabri Bey, Dava Vekili Takiyuddin Efendi, Köprülü Halil Ağa, Hacı Veli Efendi, Sipahizade Halil İbrahim, Şekerci Kazım Efendi ve Orman Müdürü Tahsin Bey de cemiyetin kuruluşunda görev almışlardır. (Sarıkoyuncu, vd., Millî Mücadele'de Eskişehir, s. 42-43.)
25 Sarıkoyuncu, vd., Millî Mücadele'de Eskişehir, s. 43.

işbaşına getirilmemesini isteyen telgraflar yağmıştır. Bunlar arasında Eskişehir halkının protesto telgrafı da bulunmaktadır. Eskişehirliler de 6 Mart 1920 günü Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi İbrahim, Belediye Reisi Süleyman, Cemaat-i İslamiye Reisi Müftü Mehmet Salih, Mevlevi Şeyhi Bahaeddin ve Esnaf-ı Memleket namına İşçibaşızade Hakkı imzalarıyla Padişah'a telgraf çekmişlerdir. Bu telgrafta özetle şöyle deniliyordu:

"Ali Rıza Paşa kabinesinin istifasını şimdi haber aldık. Milletin yegâne isteği, din ve vatanı kurtaracak bir hükümetin işbaşına getirilmesidir. Böylece halk tatmin olacaktır. Ancak bunun için de düşmanlarımızın verdiği paraya tamah etmemiş ve ihtiraslarına mağlup olmamış ve milletin nefretini kazanmamış bir hükümetin işbaşına getirilmesiyle millet buna inanabilecektir.

Memleketin selameti açısından bu isteğimizin Padişah'a iletilmesini rica ediyoruz. Aksi hâlde doğacak kötü sonuçlardan sorumlu olmayacağımızı hatırlatmayı bir vazife bildiğimizi bildiririz.[26]"

Gösterilen tepkiler sonunda Damat Ferit sadrazam olamamış, hükûmeti 8 Mart 1920 günü Salih Paşa kurmuştur.

Millî Mücadele'de Fetvalar:

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın Fetvası (İstanbul Fetvası)

Bir davranışın, bir işin İslam dini hükümleri açısından doğru veya yanlışlığı, olur ya da olmazlığı konusunda din bilginlerinin verdikleri sözlü veya yazılı cevaplara "fetva" adı verilir. Kısa tanımıyla fetva, müftünün verdiği şeriata dayalı cevaplardır.[27]

İstanbul Hükûmetleri, Anadolu'da teşekkül eden millî birlik ve azmi yer yer hazırladıkları ayaklanmalarla baltalamaya çalışmışlardır. Özellikle Damat Ferit Paşa'nın kurduğu hükûmetler döneminde Kuva-yı Milliye aleyhindeki baskılar daha da şiddetlenmiştir. 5 Nisan 1920'de dördüncü kez Sadrazam olan Damat Ferit, Millî Mücadele taraftarlarını suçlayan ve bunların öldürülmesini isteyen fetvalar çıkardı. Bunlardan en tesirlisi ve Anadolu'daki ulusal harekât için en tehlikelisi 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislam Dürrizade'nin imzasıyla yayınlanan oldu.

Bu fetvada özetle Anadolu harekâtı Padişah'a karşı ayaklanma sayılıyor, Kuva-yı Milliye kötülenerek Padişah'ın sadık tebaasına zulmedenlerin katledilmeleri gerektiği ileri sürülüyordu. Ayrıca Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşırken ölenlerin de şehit olacakları belirtiliyordu. Böyle bir fetva vermemek için Şeyhülislam Haydarzade İbrahim Efendi görevinden ayrılmıştır.

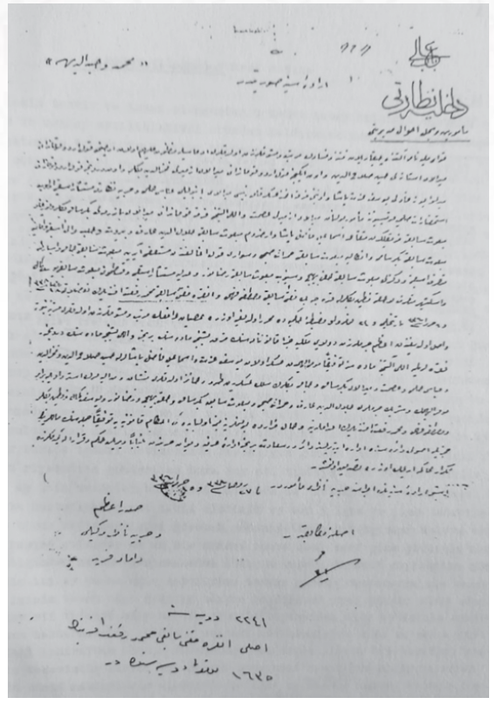
Şeyhülislam bulunamadığından dördüncü Damat Ferit Hükûmeti'nin kuruluşu bir süre gecikmiştir. Dürrizade Abdullah'ın Şeyhülislamlığı kabul etmesiyle 5 Nisan'da hükûmet kurulabilmiştir.[28] Çünkü İstanbul'daki işgal kuvvetleri özellikle İngilizler, İzmir'in işgali başta olmak üzere işgallerin hoşgörü ile karşılanması ve Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması içerikli bir genelge yayınlanmasını iktidarda bulunan Salih Paşa Hükûmeti'nden istemişlerdi. Ancak Millî Mücadele aleyhinde bir genelge yayınlanmasına Haydarzade İbrahim Efendi de hükûmetin diğer üyeleri ile birlikte karşı çıkmıştır. Bu yüzden Salih Paşa Hükümeti 2 Nisan 1920'de istifa etmiştir.[29]

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin fetvasına göre Millî Mücadele'yi başlatanlar ve bu ulusal harekâtı yönetenler hak-hukuk tanımayan hain, cani, bâgî, şakî, Hilafet ve Saltanat'ı yıkmaya teşebbüs eden kişilerdir. Onlar kişisel çıkarları için zorla halktan vergi alır ve asker toplarlar. Padişahın gönderdiği memurları görevlerinden alarak yerlerine kendi adamlarını işbaşına getirirler. İstanbul ile bütün bağlantıları keserek, huzur ve sükûnu bozmak için de yalan haberler uydurarak karışıklıklara sebep olmaktadırlar. Bu nedenlerle Halife Vahdeddin Han Hazretlerinin etrafında toplanıp Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı savaşmak vacipti.[30]

Dürrizade Abdullah'ın fetvası on binlerce kopya çoğaltılarak Yunan ve İngiliz uçakları tarafından Anadolu şehirlerine atılmıştır. Ayrıca Birinci İdare-i Örfiyye Divan-ı Harbi (Bir Numaralı Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi); Ankara Müftüsü M. Rifat Efendi ile birlikte Yusuf İzzet ve İsmail Fadıl Paşalar, İsmet (İnönü), Hüseyin Selahattin, Fahrettin, Abbas Hilmi, Bekir Sami (56. Fırka Kumandanı), Hamdullah Suphi, Cami' ve Hakkı Behiç, Rıza Nur, Yusuf Kemal, Fatih, Bekir Sami (Beyrut ve Halep sabık Valisi) Beyler ve Celaleddin Arif ile Mustafa Fehmi Efendiler gibi Millî Mücadele'nin önde gelen kişileri de gıyaben ölüme mahkum edildi.

Daha önce de aynı mahkeme tarafından Mustafa Kemal ve beş arkadaşı (Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Kara Vasıf, Dr. Adnan Beyler ile Halide Edip Hanım) da gıyaben ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bu mahkemeye göre Müftü Mehmet Rifat Börekçi ve diğer adı geçenler *"Kuva-yı Milliye unvanı altında çıkarılan fitne fesadın"* tertip ve teşvikçilerinden sayılıyorlardı. Bunlar hakkında gıyaben verilmiş olan idam kararını da Padişah Vahdeddin 15 Haziran 1920'de *"ele geçtiklerinde tekrar muhakeme edilmek üzere"* tasdik etti.

Bu, "yüzyıllardır bir din adamı için bir Osmanlı Padişahı ve İslam Dünyası Halifesi'nin ilk defa verdiği ölüm fermanı idi." M. Rifat Efendi de hakkında böyle ağır karar alınan ilk Osmanlı Müftüsü oluyordu.

Müftü Mehmet Rifat Börekçi'nin İdama Mahkum Edildiğine Dair Sadrazam Damat Ferit Paşa İmzalı 15 Haziran 1336/1920 Tarihli Mucip (Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları II, s. 443)

Dürrizade Abdullah'ın fetvalarının yayınlanmasıyla birlikte Anadolu'da yer yer isyanlar başlamıştır. Bu konuda aşağıda daha geniş bilgi sunulacaktır. Ayrıca emperyalist işgalleri ne durumdaydı? Şeyhülislam Dürrizade Abdullah tarafından Mustafa Kemal Paşa hakkında *"katli vacip"* diye idam fetvası çıkarıldığında ve Kuva-yı Milliye'ye karşı *"cihad"* ilan edildiğinde işgal altındaki Anadolu'da neler oluyordu: Adana, Maraş, Gaziantep, Urfa ve Zonguldak'ta Kuva-yı Milliye ile Fransızlar arasında şiddetli çarpışmalar oluyordu. 28 Mart 1919'da Antalya'ya asker çıkaran İtalyanlar, Konya'ya kadar ilerlemişlerdi. İngilizler ise Anadolu'da payla-

26 Mehmet Şahingöz, Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri, Ankara 1996, ss. 170-171; Sarıkoyuncu, vd., Millî Mücadele'de Eskişehir, s. 52-53.
27 Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları I, s. 13.
28 Eşref Edip, Sebilürreşad, C.10, Sayı: 238, s. 202.
29 Abdulkadir Altınsu, Osmanlı Şeyhülislamları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 253.
30 bk. Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları I, s. 167-169; Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları II, s. 25-33.

rına düşen yerlerde işgallerini sürdürüyorlardı. İngilizlerin destek ve himayesini arkasına alan Yunanlılar ise hızla Anadolu içlerine doğru ilerliyorlardı. İzmir, Aydın, Manisa, Uşak, Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir birer birer işgal edildi. 8 Temmuz 1920'de de Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmiş olan Bursa da Yunan ordusunun eline geçti. Her yeri yakıp yıktılar. Camileri kirlettiler, Kur'an-ı Kerimleri yırttılar. Halkın malına, canına, ırzına kastettiler. Çoluk çocuk demeden binlerce masum insanı katlettiler.

Yunan işgalinde neler olduğu, bizzat bir Yunanlı araştırmacı gazeteci olan Tasos Kostopoulos tarafından da belgelendi. *"Savaş ve Etnik Temizlik On Yıllık Ulusal Harekatın Unutulmuş Yanı 1912-1922* (Biblorama Yayınevi, Atina, 2008)" adlı belgesel eserinde işgale katılan Yunan askerlerinin yaptıkları anlatılmaktadır. Örneğin tüyler ürpertici şu ifadeler yer almaktadır:

"Uşak yakınlarındaki köyde Türk kadınları, çocuklar ve yaşlılar camiye kapanmıştı. Bizim askerler arasındaki reziller etraftan ot topladılar, sonra da otları yakıp caminin penceresinden içeri attılar. İnsanlar dumandan dışarı koşuştular. O zaman da bizim reziller kadın ve çocuklara atış talim tahtasıymış gibi ateş etmeye başladılar.

Eve girdim. Ölü bir Türk ihtiyarın cesedi üzerinden geçtim. İçeriden sesler geliyordu. 10 kadar askerimiz bir Türk kızının eteklerini kaldırmışlar, zorla dans ettiriyorlardı. Beni görünce 'Gel, sen de mezeden tat!' dediler, 'Ayıp!' dedim. Türk kızı yanıma koştu, ayaklarıma kapanarak 'Kurtar!' dedi. Askerlere yalvardım, kadındır yapmayın, dedim. Biri süngüsünü çıkarıp bana yöneldi. Kaçmak zorunda kaldım. Kızın çığlıklarını unutamadım.

Köprühisar'daki bin kadar ev alevler içindeydi. Her şeyi yakma emrini Prens Andreas vermişti.

Ayrıldığımız her yeri yakıyoruz. Dehşet verici bir manzara.

Bazılarımız Roma'yı yakan İmparator Neron gibi mutluydu. Emir açıktı. Neyi taşıyamıyorsanız yakın… Onca köyde yaşlılar, hastalar, çocuklar ne yaptı; meçhul.

Köye girdik.

Kızlara, ailelerinin gözü önünde tecavüz edildi. Askerlerimiz yağmaladıkları ipek yorganlarda yattılar.

Türkler korkudan ailelerini geceleri mezarlıklarda saklıyorlardı. İki askerin tecavüz etmeye çalıştığı kızı kurtardım. Annesi koşarak ellerimi öpmeye başladı. Az ileride diğer iki kızı cansız yatıyordu.

Birden kendimi yaşlı adamın karşısında buldum. Yapabileceğim bütün iyilik, onu bir an önce ve birden öldürmekti. Bazıları çok acı çekiyordu, boğazlanan danalar gibi debelenirken… Köy ateşe verildi."

Yunan zulmünün her çeşidini Eskişehir Sancağı halkı da görmüştür.[31] Ayrıca İzzet Ulvi Bey'in *"Eskişehir'den Gelen Ses"* şiirinde de belirttiği gibi camilere haç takmaya dahi kalkışmışlardır.[32]

Bu zulümler içerisinde bir tanesi vardır ki Türk milletini derinden yasa boğmuştur. Venizelos'un oğlu kumandan Sofokles, Bursa'yı işgal ettikten sonra Osman Gazi'nin türbesine doğru yönelir. Kapının kilitli olmasına aldırış etmeyen kumandan, kapının kırılmasını emreder. Âdeta 600 sene öncesinin intikamını almak ister gibi mahmuzlu çizmelerini kaldırıp sandukaya arka arkaya üç tekme savurup *"Ey koca Osman kalk da milletini kurtar!"* diyerek hakaret eder. Ayağını sandukanın üstüne koyduktan sonra yanında getirdiği fotoğrafçıya emir verip *"Çek bakalım bir Bursa hatırası!"* diye alay eder. Çekilen fotoğrafının arkasına *"Ordularımız Bursa'ya hâkimdir. Şu anda Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman ayaklarımın altındadır. Bizans'ın intikamını aldım."* cümlelerini yazarak bu resmi Atina'ya gönderir. Daha sonra Yunan askerleri

31 bk. Sarıkoyuncu vd., Millî Mücadele'de Eskişehir, ss. 152-210.

32 Hakimiyet-i Milliye, 19 Temmuz 1338 (1922); Sarıkoyuncu vd., Millî Mücadele'de Eskişehir, s. 152.

Osman Gazi'nin Türbesini Tekmeleyen Yunan Komutan Sofokles

Bursa'nın işgalinden iki gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsüne Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla pûşîde-i siyah (siyah örtü) örtülmüştür. Bu örtü sadece Bursa'nın değil tüm ülkenin üzerine çöken karanlığı simgeliyordu. Bu örtü Bursa'nın düşmandan kurtuluşuna değin Meclis'ten kaldırılmamıştır.

türbeye, Kral Konstantin'in resmini asarlar. Şehzade mezarlarına dışkı bırakan Yunanlılar, sultan mezarlarını ise tahrip etmişlerdir.[33] Nilüfer Sultan'ın kabrini -vaktiyle sen bir Türk'e vardın, diye- yedi asır evvelki vakayı affetmeyerek bombalıyorlar.

Bursa'nın işgalinden iki gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsüne Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla pûşîde-i siyah (siyah örtü) örtülmüştür. Bu örtü sadece Bursa'nın değil tüm ülkenin üzerine çöken karanlığı simgeliyordu. Bu örtü Bursa'nın düşmandan kurtuluşuna değin Meclis'ten kaldırılmamıştır.[34]

33 Bursa Günlüğü, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Hizmeti, S: 3 (Eylül 2018), s. 18.

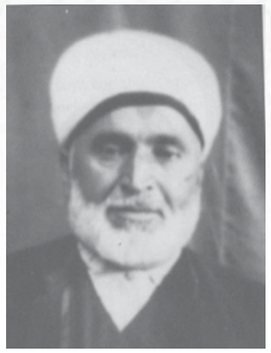
34 Ali Sarıkoyuncu, "Millî Mücadele'de Din Adamları: Ahmet Hulusi Efendi ve Diğerleri" 15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 1921 ss. 30-31.

Ankara Fetvası ve Eskişehir Din Adamları

Dürrizade Abdullah'ın fetvasının Anadolu'da yayılmasını ve zararlarını önlemek için sıkı önlemler alınmış ise de bunda pek başarılı olunduğu söylenemez. Zira TBMM, 23 Nisan 1920 Cuma günü toplandığı zaman ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri ayrı görüşlerin kavga sahnesi hâlini almıştır. Başta Düzce, Zile, Yozgat olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu tehlikeli isyan hareketleri Ankara'nın yakınlarına kadar sirayet etmiştir. İç ve dış ihanet el ele vererek Anadolu'da bir kardeş kavgası çıkarmak suretiyle Türk'ü Türk'e, Müslüman'ı Müslüman'a kırdırtmak istiyorlardı.

Mihalıççık Müftüsü
Abdülgaffar (Özgüroğlu)

Sivrihisar Müftüsü
Mehmet Ali Niyazi (Erdoğan)

Eskişehir din adamları Eskişehir Müftüsü Mehmet Salih, Mihalıççık Müftüsü Abdülgaffar ve Sivrihisar Müftüsü Mehmet Ali Niyazi Efendiler de Ankara Fetvası'nı hiç tereddüt etmeden imzalarıyla onaylamışlardır. Başta Müderris Abdullah Azmi Efendi olmak üzere diğer din adamları da fetvanın benimsenmesine çalışmışlardır.

Durum her geçen gün daha da tehlikeli bir hâl almıştır.[35] Ulusal harekâtın başarısızlığı dahi söz konusu olabilirdi. Öyle ki eldeki Kuva-yı Milliye ve Millî Mücadele taraftarı askerî birliklerden de firarların başladığı görülmüştür. 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'in Ankara'ya ilettiği şu sözleri meselenin vahametini göstermesi bakımından ilginçtir: *"Eğer bu gece alelacele Ankara vesaire Baş Müftüleri ve mehşur İslam bilginlerinden mukabil fetvalar alınmazsa Bursa vilayetinde pek ziyade kesb-i vahamet etmesi muhtemeldir.*[36]*"*

Bu üzücü gelişmeler, İstanbul Fetvası'na karşı en önemli tedbirin mukabil fetvaların yayınlanmasıyla alınacağı gerçeğini ortaya koymuştur.

Başta Mustafa Kemal olmak üzere ulusal harekâtın ileri gelenleri; düşman elinde esir olan Halife'ye zor ve baskı kullanılarak böyle bir fetvanın yayınlattırıldığı, dolayısıyla geçersiz olduğu düşüncesindedirler. Ayrıca *"Padişah ve Halife dahi esirdir. Makam-ı Hilafet ve Saltanatın tahlisi (kurtarılması) lazımdır.*[37]*"* gerekçesiyle bir karşı fetva hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır.

Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan M. Rifat Efendi başkanlığında Ankara'da bulunan beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik din bilginlerinden oluşan toplam yirmi bir kişilik bir grup böyle bir fetva hazırlamış; bu fetva 19-22 Nisan 1920 tarihlerinde Öğüt, İrade-i Milliye, Açıksöz gibi Millî Mücadele yanlısı gazetelerde yayınlanmıştır.[38]

Ankara Fetvası veya Anadolu Fetvası olarak da adlandırılan bu fetvaya göre Halifelik Makamı ve Payitaht İstanbul, düşman devletlerin işgali altındaydı ve İngiliz kanunları tatbik ediliyordu. Başta İngilizler olmak üzere işgal güçlerinin baskısıyla çıkarılan fetvalar dinen caiz ve muteber olamazdı. Vatan işgal altındaydı. Düşman tarafını tutanlar en büyük günahı işlemiş olurdu. Bu nedenle düşmana karşı yapılan savaşta ölenler "şehit", kalanlar "gazi" olurdu.

Bu fetva 16 Nisan 1920'de Heyet-i Temsiliye

35 bk., (M) K. Atatürk, Nutuk (1919-1927), s. 303-308.
36 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 35, Vesika No: 35.
37 Nadi, A.g.e., s. 39.
38 Sebahattin Selek, Millî Mücadele, C. 2, İstanbul, 1982, s. 768-769; Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları I, s. 152-153.

TBMM; Mustafa Kemal Paşa'nın kolordulara, vilayetlere, bağımsız livalara, Müdafaa-ı Hukuk Merkez Heyetlerine, belediye başkanlarına gönderdiği 21 Nisan 1920 tarihli telgrafında *"Allah'ın izniyle Nisan'ın 23. Cuma günü, Cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır."* şeklinde belirttiği gibi 23 Nisan 1920 günü Hacı Bayram Camii'nde kılınan cuma namazından sonra, okunan Kur'an-ı Kerim ve dualarla coşkulu bir törenle açılmıştır. Dua, Bursa Milletvekili Müftü Mustafa Fehmi (Gerçeker) tarafından yapılmıştır.

Başkanlığınca Anadolu'ya gönderilerek bütün Müftülüklere tebliğ edilmiş ve bunu her Müftünün onaması talep edilmiştir. Ayrıca bu konudaki mülki, askerî yetkililerden de yardımcı olmaları istenmiştir.[39]

Eskişehir din adamları Eskişehir Müftüsü Mehmet Salih, Mihalıççık Müftüsü Abdülgaffar ve Sivrihisar Müftüsü Mehmet Ali Niyazi Efendiler de Ankara Fetvası'nı hiç tereddüt etmeden imzalarıyla onaylamışlardır. Başta Müderris Abdullah Azmi Efendi olmak üzere diğer din adamları da fetvanın benimsenmesine çalışmışlardır.

Bu yönüyle Millî Mücadele'de fetvalar savaşına da tanık olunmuştur. Hemen belirtelim ki bu savaşta aralarında Eskişehir din adamlarının da bulunduğu 155'i aşkın Anadolu ulemasınca tasdik edilen Ankara Fetvası; Dürrizade Abdullah'ın imzasını taşıyan İstanbul Fetvası'nı hükümsüz kılmış, millî birlik ve beraberliği pekiştirmiştir. [40]

İlk Meclis'in Din Adamı Milletvekilleri

Millî Mücadele'de din adamları cami kürsülerinde ve meydanlarda yaptıkları konuşmalarıyla halkı uyarmışlar, onlara yol göstermişlerdir. Kimileri yurt savunmasında görev alırken kimileri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluş ve faaliyetlerinde canla

39 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C: IV, haz: N. Arslan, Ankara, 1964, s. 289.
40 bk. Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları II, s. 36-42; Sarıkoyuncu-Sarıkoyuncu Değerli, Millî Mücadele'de Din Adamları III, s. 78-80.

başla çalışmışlardır. Bir kısmı da hizmetlerini TBMM'de yürütmüşlerdir.

16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından basılması, bazı üyelerinin de tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmeleri üzerine Ankara'da milleti temsil edecek ulusal bir meclisin bulunması önem kazanmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa; Heyet-i Temsiliye başkanı olarak 19.03.1920 tarihli Genelge'siyle her sancaktan beş milletvekili seçilmesi ve bunların 15 gün içinde Ankara'ya gönderilmesini vilayet, liva ve kolordu komutanlarından istemiştir. [41]

Bu emir uyarınca seçimler yapılmıştır. Bu arada Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin 22 Mart 1919 tarihinde ilçe Heyet-i Milliye başkanlıklarına gönderdiği yazısında da belirttiği gibi milletvekili seçimlerinde *"Devlet ve milletin iç ve dış siyasetini bilen, her surette vatan ve milletin menfaatlerini koruyan, ağır vazifeler yükletilecek olan bu seçimin öneminin bilinmesi*[42]*"* gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Milletlerin hayatında yeni ufuklar açan, yön veren, büyük ve köklü değişiklikler getiren çok önemli tarihî günler vardır. Hiç şüphesiz Türk milleti için var oldukça neşe ve sevinçle kutlanması, aynı zamanda daima korunması, canlı tutulması gereken günlerden biri de 23 Nisan'dır. Çünkü bu gün; Türk milletinin köklü tarihinde yeni dönemin başlangıcı olan millî egemenliğin en güçlü ve tek teminatı olarak TBMM'nin Anadolu'nun bağrında doğduğu, açıldığı gündür.

Kısaca bu gün; Türk milletinin bağımsızlığını, hürriyetini, egemenliğini ve vatanının kurtuluşunu bayraklaştıran tarihî bir andır. Bu öneminden dolayıdır ki TBMM; Mustafa Kemal Paşa'nın kolordulara, vilayetlere, bağımsız livalara, Müdafaa-ı Hukuk Merkez Heyetlerine, belediye başkanlarına gönderdiği 21 Nisan 1920 tarihli telgrafında *"Allah'ın izniyle Nisan'ın 23. Cuma günü, Cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır."* şeklinde belirttiği gibi 23 Nisan 1920 günü Hacı Bayram Camii'nde kılınan cuma namazından sonra, okunan Kur'an-ı Kerim ve dualarla coşkulu bir törenle açılmıştır. Dua, Bursa Milletvekili Müftü Mustafa Fehmi (Gerçeker) tarafından yapılmıştır.

Meclis-i Mebusan'dan katılanlarla birlikte 337'ye ulaşan milletvekilleri arasında yaklaşık 130 civarında din adamı da bulunmaktaydı. Milletvekili seçilmeden önce Müftü, Vaiz, Müderris, İmam-Hatip gibi dinî görevleri ifa edenlerin sayısı 63'tür. Diğerleri de medrese öğrenimi görmüş, din adamı vasfını kazananlardır.[43] Eskişehir TBMM'nin Birinci Dönemi'nde Abdullah Azmi Torun, Emin Sazak, Eyüp Sabri Akgöl, Halil İbrahim Sipahioğlu, Hüsrev Sami Kızıldoğan, Mehmet Niyazi Çamoğlu ve Hacı Veli (Veliyullah) Efendi olmak üzere 7 milletvekili ile temsil edilmiştir. Bu milletvekillerinden Abdullah Azmi Torun, Emin Sazak, Mehmet Niyazi Çamoğlu medrese öğrenimi görmüş; dolayısıyla din adamı olan kişilerdir.[44]

Yukarıda adları geçen din adamı milletvekilleri, TBMM'de de önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Onlar Meclis'te kurulan komisyonlarda, heyetlerde görev almışlar ve yasa tekliflerinde bulunmuşlardır. Mehmet Niyazi Çamoğlu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev aldığı gibi Emin Sazak da Eskişehir savunmasında derlediği gönüllü kuvvetle Kuva-yı Milliye'ye destek oldu. Ancak çalışmamızın sınırları açısından bunların tüm hizmetlerinden söz etmemiz mümkün değildir. Bu sebeple sadece Müderris Abdullah Azmi Efendi'nin hizmetlerinden örnekler sunmakla yetineceğiz. Ancak öncelikle onun kısa yaşam öyküsünü sunalım.

41 (M) Kemal Atatürk, Nutuk, s. 288-289; Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1990, s. 517-518.
42 Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları I, s. 104.
43 Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), ss. 43-980; Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1991), Ankara, 1994, s. 1-49.
44 bk., Çoker, A.g.e., ss. 408-418; Sarıkoyuncu, vd., Millî Mücadele'de Eskişehir, s. 59-63.

Abdullah Azmi (Torun)

Eskişehir TBMM'nin Birinci Dönemi'nde Abdullah Azmi Torun, Emin Sazak, Eyüp Sabri Akgöl, Halil İbrahim Sipahioğlu, Hüsrev Sami Kızıldoğan, Mehmet Niyazi Çamoğlu ve Hacı Veli (Veliyullah) Efendi olmak üzere 7 milletvekili ile temsil edilmiştir. Bu milletvekillerinden Abdullah Azmi Torun, Emin Sazak, Mehmet Niyazi Çamoğlu medrese öğrenimi görmüş; dolayısıyla din adamı olan kişilerdir.

Abdullah Azmi (Torun)

1859'da Eskişehir'de doğdu. Babası Müftüzade Hacı Kasım Efendi'dir. İlk ve orta öğrenimini Sıbyan Okulu'nda ve Rüştiye'de tamamladı. Ayrıca bir süre amcası Eskişehir Müftüsü Süleyman Hakkı Efendi'den özel dinî dersler okudu. Daha sonra 1885'te İstanbul'a gelerek öğrenimini Fatih Medresesi'nde sürdürdü. Bu medresenin müderrislerinden Çarşambalı Hacı Ahmet Efendi'den 1910 yılında icazetnamesini aldı. Ayrıca Medreset'ül Kuzatı (Hukuk Fakültesi) da 1902'de bitirdi.[45]

Öğrenimi sonrası 5 Şubat 1903'te Manastır İstinaf Mahkemesi'nde görev aldı. Bu görevini sürdürürken de 17 Aralık 1908 tarihinde Kütahya Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan üyesi oldu. Milletvekilliğini, Meclis-i Mebusan'ın ikinci döneminde de sürdürdü. Balkan Savaşları dolayısıyla Meclis geçici olarak kapatılınca 9 Temmuz 1912'de İstanbul Bidayet Mahkemesi üyeliğine getirildi. Ancak 13 Mart 1913'te Meclis'teki görevine tekrar döndü ve 21 Aralık 1918 tarihine kadar yasama görevini sürdürdü. Meclis-i Mebusan'ın son dönemi için yapılan seçimde Eskişehir Milletvekili oldu.

Meclis'in kapatılması üzerine Ankara'ya gelerek TBMM'nin açılışında hazır oldu. Eskişehir Milletvekili olarak TBMM'de Anayasa ve Adalet Komisyonlarında görev aldı. Bu komisyonların başkanlıklarını da yürüten Müderris Abdullah Azmi Efendi, TBMM Başkan Vekilliği ile Şer'iye ve Evkaf Vekili görevlerinde de bulundu. Dönem içinde kürsüde 64 kez söz aldı ve 1 yasa önerisinde bulundu.

İkinci dönemde de Eskişehir Milletvekili seçilen Abdullah Azmi Efendi, 27 Eylül 1927 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Millî Mücadele'nin önderi olan Müderris Abdullah Azmi Efendi'nin ailesi, "TORUN" soyadını almıştır.[46]

45 DİB Arş., D:1923-957.
46 DİB Arş., D:1923-957; Çoker, A.g.e. ,ss. 407-408.

Millî Mücadele'nin İlk Mehter Takımı ve Abdullah Azmi Efendi

Eskişehir ve çevresinde Millî Mücadele fikrinin doğuşunda üstün hizmetleri bulunan Abdullah Azmi Efendi'nin "Millî Mücadele'nin İlk Mehter Takımı"nın kuruluşunda da maddi desteği olmuştur. Ulusal harekâtın ilk günlerinde Teğmen rütbesinde bulunan Halil Nuri Yurdakul Bey (Emekli Albay- Niğde Milletvekili) anılarında onun hizmetlerinden ve mehter takımının kuruluşundan şöyle söz eder: *"Eskişehir'de iken ismini ve şahsiyetini duyduğum Müderris Abdullah Azmi Efendi'yi ziyaret ettim. Bu kişi Osmanlı Meclisi'nde mebus idi. Muhitte çok seviliyor ve tanınıyordu. Arzu ve gayemi anlattım. Şu cevabı verdi:*

Eğer Ankara'ya Meclis'e iştirak etmeye mecbur olmasam beraberinde gelirdim. Buraya (Eskişehir) da aynı maksatla, teşkilat için geldim. Şimdi sana gideceğin muhitte (Bolvadin) tanıdığım hocalara ismen, birkaç da mektup vereceğim. Hizmetinde fayda umduklarına verirsin. Yeis getirme, fütura düşme. Cenab-ı Hak bu milleti kederde bırakmayacaktır. Paran var mı?

Sualine cevap beklemeden bana 200 lira verdi, bu miktar o günün ve bizlerin sahip olduğumuz maddi imkânlara göre büyük para idi. Bu muhterem alicenap insan, var-yoğunu verirken daha çoğunu temin edememenin üzüntüsü içindeydi.

Çok mütevazı bir miktar ama mevcudumun hepsi bu, dedi.

…Ben bu para ile Milli Mücadele'nin ilk mehter takımını kurdum…" [47]

Abdullah Azmi Efendi'nin TBMM'deki Öneri ve Konuşmalarından Bazıları

TBMM'nin 21 Şubat 1925 tarihli oturumunda Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesi görüşülürken *"hatalı Kur'an çevirilerinin yayınlandığı ve mevcut Türkçe tefsirlerin yetersiz kaldığı"* gerekçesiyle konu gündeme getirilmiştir. Bu fikri savunanlardan Abdullah Azmi Efendi (Torun) söz alarak her önüne gelenin Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmeye kalkıştığını, oysa güvenilirliği açısından bu işin Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kurulacak bir komisyonca yapılması gerekliliğini vurgular[48] ve bu konuda arkadaşlarıyla birlikte hazırladığı 53 imzalı bir önergeyi Meclis Başkanlığına sunar.

Önerge şu konuları kapsamaktaydı:

- Hatalı ve eksik Kur'an-ı Kerim çevirileri, eğitimsiz kişiler tarafından yapılmaktadır.

- Mevcut tefsirler, halkın anlamasından ve çağın gereklerinden uzaktır.

- Uzmanlardan oluşan bir bilim heyeti kurulup Kur'an-ı Kerim meali ve tefsirler Türkçe olarak yayınlanmalıdır.

- Gerekli olan İslami eserlerin telif ve tercümeleri yapılmalı, halkın ilgisine sunulmalıdır.

- İslamiyet aleyhindeki yabancı yayınlara karşı dinî yayın faaliyetinde bulunulmalıdır.

- Önerilen yayınların yapılması için de Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine 20.000 TL (Yirmi Bin Lira) bir ek ödeneği konmalıdır.

Hususları teklif edilmiştir.[49]

Görüşmeler sonunda Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde *"Dinî Yayın Heyeti"* kurulmasının reddedilmesine karşın *"Kur'an-ı Kerim ve Ahadis-i Şerif Türkçe tercüme ve tefsiri hey'et-i mütehassısası ücret ve masrafı olarak 20.000 TL ödenek ayrılması"* kabul edilmiştir.[50]

47 Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, ss. 137-140.

48 bk., TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, Ankara, 1341, s. 249; Mehmet Bulut, "İlk Cumhuriyet Meclisinde Dinî Yayıncılık Hakkında Tarihî Bir Karar", Diyanet İlmi Dergi, C. 28, Sayı: 2, s. 140-142.

49 Önerge için bk., TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, s. 263-264; Bulut, A.g.m., s. 142.

50 Bu konuda fazla bilgi için bk., Bulut, A.g.m., s. 139-149.

TBMM'nin almış olduğu bu tarihî kararla İslam'ın iki temel kaynağının Türk halkı tarafından daha iyi anlaşılması cihetine gidilmiştir. İlk önce Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi görevini Mehmet Akif Ersoy'a vermiştir. Mehmet Akif Bey, tercümeleri yazarken Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da tefsirini yapacaktı. Bu amaçla her ikisine biner Türk Lirası avans verilmiştir. Ancak Mehmet Akif Ersoy'un daha sonra bu işten çekilmesi üzerine[51] Diyanet İşleri Başkanlığı hem tercüme hem de tefsir işini M. Hamdi Yazır'a vermiştir.[52]

Prof. Dr. Kamil Miras, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*'nin 4. cildinin ön sözünde *"Şimdi vesile-i şükran olmak üzere asıl kaydedilmesi millî ve dinî bir vecibe olan bir cihet kalmıştır ki o da bu eserin her şeyden evvel Büyük Meclis'in zade-i ilhamı olarak milletimize sunulan bir fazilet armağanı olmasıdır. Bu sebeple Yüce Meclisimize ali muvaffakiyetler dilerken Türk milletinin büyük başbuğu Atatürk'ü derin saygılarla selamlarım."* [53] demektedir.

Böylece M. Hamdi Yazır'ın hazırladığı *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir* adlı 9 ciltlik meal ve tefsir; Ahmet Naim ve Prof. Dr. Kamil Miras'ın hazırladıkları *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi* adlı 12 ciltlik Hadis tercümesi ortaya çıkmıştır.[54] TBMM Başkan Vekilliği ile iki kez Şer'iye ve Evkaf Vekilliği (Bakanlığı) görevlerinde de bulunan Müderris Abdullah Azmi Efendi'nin Meclis'te yaptığı diğer konuşmalarından bazı satır başlarına bir göz atalım:

Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin Vatana İhanet Kanunu'na Dayanarak Gıyaben Yargılanması ve Damat Ferit Paşa'nın Vatandaşlık Haklarından Dışlanmasına Dair Önergeler Üzerine Yapılan Görüşmelerde (19 Mayıs 1920-On Sekizinci Toplantı-Birinci Celse):

"Yalnız Ferit Paşa hakkında bir dava ortaya çıkıyor. Arkadaşları hakkında bir dava konu edilmiyor. Arkadaşların adları belirtilmeksizin dava olunuyor. Bu davaların ve şikâyetlerin isim belirtilerek yapılması gerekir. Sonra, yargılanmalar mahkemede yapılacak. Yargılanmayı savcılar takip eder. Encümen buna karar veremez. Encümen ve Yüce Divan soruşturma yapacak değildir. Vatana İhanet Kanunu gereğince kendileri cezalandırılacaklardır."

Savaş Durumumuz ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kayseri'ye Nakli Hakkında Görüşmelerde (23 Temmuz 1921-Elli Dördüncü Toplantı-Birinci, İkinci ve Üçüncü Celseler (Gizli):

"Meclis burada bulundukça ordu burayı korumak mecburiyetinde bulunacaktır. Meclis'in vereceği karar Meclis'in tehlikeye maruz kalması, kalmaması değil; böyle bir karar elde bulunan ordunun erimesine sebep olabilir. Biz her türlü fedakârlığı göze alarak buraya gelmişiz. Biz vatan için çalışanların başında bulunuyoruz. Onlara rehberlik ediyoruz. Onların temsilcisi, bu işi benimseyenlerdir."

51 Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an-ı Kerim'in tercümesi işini bırakması hakkında çeşitli sebepler ileri sürülmektedir. bk., Halil Altuntaş, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1998, ss. 98-103; Başak Ocak Gez, Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşme Sürecinde Ulusal Dil Sorunu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuzeylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s. 49-50.

52 bk., Dücane Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, Kitabevi Yay., İstanbul, 1998, s. 141-160.

53 Kamil Miras, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi, C. 4, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1968, s. 9.

54 bk., Ali Sarıkoyuncu, Atatürk, Din ve Din Adamları, 6. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2018 ss. 99-100.

Başkumandanlık Kanununun Süresinin Uzatılması Hakkında Yapılan Görüşmelerde (31 Ekim 1921-Yüz İkinci Toplantı- Birinci Celse (Gizli):

Abdullah Azmi (Torun) Başkumandanlık Yasası'nın 5 Kasım 1921 tarihinden itibaren 3 ay daha uzatılmasıyla ilgili görüşmeler esnasında söz almış, muhalif olanlara özellikle Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'e cevap vermiştir. Çünkü Avni Bey konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisi ve unvanı verildiği zamanda *"Kosti Eskişehir'de çadırını kurmuştu. Bu tedbir ona karşı idi. Bu kudreti temin ettik. Bu keskin silahımızı saklayalım biraz. Çünkü bir taraftan Paşa Hazretleri yıpranmıştır… Benim arzum şudur ki Paşa'nın daima Millet Meclisi Reisi olarak cihana kadar tanınmış ve cihanın alemi olmuştur. Eğer o alemi yaşatmak istiyorsanız Paşa'yı yıpratmayınız. Paşa'yı bu gibi hidemattan sakınınız…"* demiştir.[55]

Hüseyin Avni Bey'in bu sözleri üzerine Abdullah Azmi Efendi kürsüdedir. O, Meclis'in 31 Ekim 1921 tarihli 102. toplantısında özetle şunları söylemiştir:

"Bugün Ankara'nın tehlikesi geçmiş midir? Tehlikeden bu kadarcık kurtulmak yetmiş midir? Ben öyle zannediyorum ki Paşa Hazretleri büyük bir fedakârlıkla bu millî dava için ortaya atıldı. Değil yıpranmak, kendi canını vermesinden dahi iftihar ediyor. Davamız gücümüze ve askerimizin süngüsüne dayalıdır. Bugün askerin başında kendini gösteren kimseleri bulundurmakla bir beklenti içindeyiz. Bütün dünya böyle… Kimisi kralını gönderiyor, kimisi başka türlü kişileri gönderiyor. Biz de bugün millî davamızın âdeta adını almış olan Mustafa Kemal Paşa'ya bunu vermekle orduya başka etkiler yapma maksadı içinde bulunuyoruz."[56]

55 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, İş Bankası Yay., Ankara, 1985, s. 414.
56 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, s. 418-419.

Hüseyin Avni Bey'in *"Paşa Hazretleri yıpranmıştır."* ifadesine karşılık da Abdullah Azmi Efendi *"Makam-ı itirazda Paşa Hazretlerinin yıpranacağından bahsolunuyor. Ben öyle zannediyorum ki Paşa Hazretleri bu davayı milleti için kendisi, herhâlde feda-yı nefisle ortaya atıldı. Değil yıpranmak, kendisinin feda-yı can etmesinden iftihar ediyor, zannediyorum bendeniz."* şeklinde cevap vermiştir.

Sonuç

1071'de Anadolu'nun kapısının Türk milletine açılmasından Millî Mücadele'ye kadar ulusal yaşamın her safhasında manevi mimarların alın teri, gönül harcı, emeği vardır. Anadolu bu harç, bu emek ve dua ile Türk ve Müslüman yurdu olmuştur. Bu uğurda Sarıca Hocalar, Saçlı Hafızlar, Şeyh Edebaliler, Dursun Fakihler, Mevlanalar, Yunus Emreler, Hacı Bektaş ve Hacı Bayram Veliler, Akşemseddinler ve daha nice mana er ve erenlerinin emekleri olmuştur. Onların verdiği mücadeleyi de Millî Mücadele'de başta müftüler olmak üzere onların torunları olan din adamları üstlenmiştir.

Merhum Orgeneral Kazım Özalp'in ifadesiyle *"… O gayr-i müsait ahval ve şerait içinde muhterem ulemamız öne geçmişler, münhasıran telkin ve irşad ile iktifa etmemişler, millî kuvvetlerin başında çarpışmışlardır."*[57]

Kazım Özalp Paşa'nın da belirttiği gibi pek çok din adamı, öncelikle cami kürsülerinde ve meydanlarda düzenlenen mitinglerde yaptığı konuşmalarda;

-Vatan sevgisinin imandan olduğunu,

-Vatan topraklarını savunmak için düşmana karşı silaha sarılmanın dinî bir yükümlülük bulunduğunu,

-Kalesinde Türk bayrağının dalgalanmadığı yerde cuma namazının kılınamayacağını, kılınsa dahi caiz olmadığını,

57 Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, s. 383.

Müderris Abdullah Azmi, Müftü Mehmet Salih, Mevlevi Postnişini Şeyh Bahaeddin, Müderris Abdurrahman, Kadı Ahmet, Mihalıççık Müftüsü Abdülgaffar ve Sivrihisar Müftüsü Mehmet Ali Niyazi Efendiler mitinglere önderlik etmiş ve ayrıca protesto telgraflarında onların imzası ön sıralarda yer almıştır. Onlar cami kürsülerinde ve meydanlarda yaptıkları konuşmalarda mandaterliğe karşı çıkmışlar, "tam bağımsızlık" diye haykırmışlardır.

-Tek kurtuluşun halkımızın doğrudan doğruya hâkimiyetini ele alması ve iradesiyle mümkün bulunduğunu haykırmışlardır.

Çünkü 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesi sonrasında Hristiyanlık dünyası hemen harekete geçti. Başka bir ifadeyle, iç-dış ihanet odakları el ele vererek, nihayet 9 asır süren bir mücadele sonunda ana yurdumuz, Anadolu'muz; İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların ve Yunanlıların işgaline uğramıştır.

Böyle bir anda -girişte de belirttiğimiz gibi- Türk milletinin ruhunda ve benliğinde mevcut olan direnme gücünü Eskişehir din adamları da olmak üzere hocalar, müftüler harekete geçirmiştir.

Ölüm kalım mücadelesinin ilk günlerinde halk, Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi *"Hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar âdeta durgun bir hâldeydi.."* Pek çok din adamı yine Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle *"Hakikati halka izah ettiler… Doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı."*[58]

Bu cümleden olarak, Müderris Abdullah Azmi, Müftü Mehmet Salih, Mevlevi Postnişini Şeyh Bahaeddin, Müderris Abdurrahman, Kadı Ahmet, Mihalıççık Müftüsü Abdülgaffar ve Sivrihisar Müftüsü Mehmet Ali Niyazi Efendiler mitinglere önderlik etmiş ve ayrıca protesto telgraflarında onların imzası ön sıralarda yer almıştır. Onlar cami kürsülerinde ve meydanlarda yaptıkları konuşmalarda mandaterliğe karşı çıkmışlar, "*tam bağımsızlık*" diye haykırmışlardır. Öte yandan hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki onun içinde veya başında bir din adamı bulunmasın. Bunun en canlı örneği Eskişehir merkez ve ilçeleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleridir.

Ayrıca Abdullah Azmi Torun, Emin Sazak ve Mehmet Niyazi Çamoğlu ulusal hareket lehindeki hizmetlerini Meclis'te de sürdürmüşlerdir. Bunlar başta "*Başkumandanlık Kanunu*" olmak üzere pek çok yasanın çıkarılmasına öncülük etmişler, lehte oy kullanmışlardır. Ancak çalışmamızın hacmi dolayısıyla sadece Müderris Abdullah Azmi Efendi'nin Meclis'teki hizmetlerinden söz edebildik.

Diğer taraftan Millî Mücadele'de fetvalar savaşına da tanık olunmuştur. Hemen belirtelim ki bu savaşta Eskişehir Müftüsü Mehmet Salih, Mihalıççık Müftüsü Abdülgaffar ve Sivrihisar Müftüsü Mehmet Ali Niyazi olmak üzere 155'i aşkın Anadolu ulemasınca tasdik edilen Ankara Fetvası, sadece Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın imzasını taşıyan İstanbul Fetvası'nı hükümsüz kılmamış; millî birlik ve beraberlik duygusunu da perçinlemiştir.

Çalışmamızı Gazi'nin, kendisi ve eşi Latife Hanım Efendi'nin onuruna Amasya Belediyesince 24 Eylül 1924 günü verilen elli kişilik yemeğinde yaptığı konuşmasının bir bölümüyle bitirelim:

58 Atatürk'ün Sövlev ve Demeçleri, C. I-II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989, ss. 208-209. Ayrıca bk., Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları I, ss. 17-29.

Muhterem Efendiler! …Yalnız Amasya'da geçirdiğim günlere ait iki hatırayı ihya etmeden geçemeyeceğim. Biri elyevm (bugün) Müftümüz bulunan (Abdurrahman) Kamil Efendi Hazretlerine aittir.

Efendiler! Bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da bütün millet gibi hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde teşevvüş (karışıklık) vardı. Dimağlar âdeta durgun bir hâlde idi. Ben burada birçok zevatla beraber Kamil Efendi Hazretleriyle de görüştüm. Bir cami-i şerifte hakikati halka izah ettiler. Efendi Hazretleri halka dediler ki:

"Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti ve istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak, icab ederse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Padişah olsun, halife olsun, isim ve unvan her ne olursa olsun hiçbir şahıs ve makamın hikmeti, mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halas (kurtuluş çaresi) halkın doğrudan doğruya hâkimiyeti eline alması ve iradesini kullanmasıdır."

İşte, Efendi Hazretlerinin bu mürşidane vuku bulan vaaz ve nasihatinden sonra herkes çalışmaya başladı. Bu münasebetle (Abdurrahman) Kamil Efendi Hazretlerini takdirle yad ediyorum. Ve genç Cumhuriyetimiz bu gibi ulema ile iftihar eder.

Biz de iftihar ederiz.

Çalışmamızı bitirirken bir hususu da belirtmemiz gerekir. Eskişehirli yurtseverler, metinde ismi geçen din adamları ile sınırlı değildir. Daha pek çok kişi vatan savunmasında görev almış ve ayrıca Kuva-yı Milliye'ye maddi manevi destekte bulunmuştur. Halkın Kuva-yı Milliye'ye verdiği destek ve özellikle İngilizlere karşı mücadelesinden TBMM'de övgü ile söz edilmiştir. Antalya Milletvekili Müderris Rasih Kaplan Millî Mücadele'nin başlangıcında İngiliz işgal kuvvetlerine karşı gösterdikleri *"salabet ve istiklal müdafaasında malen ve bedenen ifa ettikleri"* hizmetleri sebebiyle Eskişehir isminin "*Ensariye*" olarak değiştirilmesi için Meclis Başkanlığına teklif etmiştir. Ayrıca Eskişehir halkı Yunan güçlerine karşı da mücadele vermiş, pek çoğu da şehit olmuştur.

Bu vesileyle üzerinde yaşadığımız bu toprakların Türk ve Müslüman yurdu olması ve öyle kalması için mücadele verenlere, Alparslan'dan Osman Gazi'ye, Fatih Sultan Mehmet'ten Kanuni Sultan Süleyman'a, Sultan II. Abdülhamid'e, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarına kadar vatan uğruna canlarını feda eden tüm kahramanlarımızı rahmet, minnet ve şükran duygularımızla bir kez daha anıyoruz. Tabii din adamlarımızı da… Hepsinin mekânları cennet olsun.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

ATESE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Etüt Başkanlığı) Arş. Kl: 24, D: 1336/13-4, Fh: 3-98.

DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı) Arş., D:1923-957.

Kitap ve Makaleler:

Adıvar, Halide Edip, Türk'ün Ateşle İmtihanı, Cem Yay., İstanbul, 2007.

Altınsu, Abdulkadir, Osmanlı Şeyhülislamları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972.

Altuntaş, Halil, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1998.

Atatürk'ün Sövlev ve Demeçleri, C. I-II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C: IV, Hzl: N. Arslan, Ankara, 1964.

BTTD (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi), Sayı: 19 (Eylül 1986).

Bulut, Mehmet, "İlk Cumhuriyet Meclisinde Dinî Yayıncılık Hakkında Tarihî Bir Karar", Diyanet İlmi Dergi, C. 28, Sayı: 2.

Cündioğlu, Dücane, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, Kitabevi Yay., İstanbul, 1998.

Çoker, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, (Tarihsiz).

Eşref Edip, Sebilürreşad, C.10, Sayı: 238.

Güngör, Erol, Tarihte Türkler, Ötüken Yay., İstanbul, 2007.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 35, Vesika No: 35

Karabekir, Kazım, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1990.

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1947.

Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1973.

Kutay, Cemal, Millî Mücadele'de Öncekiler ve Sonrakiler, C.II, İstanbul, 1963.

Miras, Kamil, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi, C. 4, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1968.

Ocak Gez, Başak, Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşme Sürecinde Ulusal Dil Sorunu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuzeylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994.

Sarıkoyuncu, Ali, Atatürk Din ve Din Adamları 6. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2018.

Sarıkoyuncu, Ali, "Millî Mücadele'de Eskişehir Mitingleri ve Çekilen Telgraflar", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, (Mayıs 2000).

Sarıkoyuncu, Ali, "Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi", Askeri Tarih Bülteni, Sayı 36 (Şubat 1994).

Sarıkoyuncu, Ali, Millî Mücadele'de Din Adamları I, 7. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.

Sarıkoyuncu, Ali, Millî Mücadele'de Din Adamları II, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.

Sarıkoyuncu, Ali, Millî Mücadele'de Söğüt ve Çevresi, Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Yay., Söğüt, 2009.

Sarıkoyuncu, Ali, "Millî Mücadele'de Din Adamları: Ahmet Hulusi ve Diğerleri" 15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2021.

Sarıkoyuncu, Ali, Önder, Selahattin, Ersan, Mesut, Millî Mücadele'de Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2002.

Sarıkoyuncu Ali-Sarıkoyuncu Değerli, Esra, Millî Mücadele'de Din Adamları III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2019.

Selek, Sebahattin, Millî Mücadele, C. 2, İstanbul, 1982.

Selvi Haluk, İşgal ve Protesto, Değişim Yay., İstanbul 2007.

Şahingöz Mehmet, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası ve Tepkileri, Ankara, 1996.

Tacar, Pulat, Türk İmparatorluğunun Parçalanması Hakkında 100 Proje, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, İş Bankası Yay., Ankara, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, Ankara, 1341.

Tevetoğlu, Fethi, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara, 1971.

Türkgeldi, Ali Fuat, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1987.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1991), Ankara, 1994.

Üstün, Yakup, Türkiye'yi Parçalama Planları, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993.

Yurtsever, Cezmi, Atatürk ve Çukurova Kahramanları, Eren Yay., İstanbul, 2013.

Gazeteler:

Hakimiyet-i Milliye, 19 Temmuz 1338 (1922).

İstiklal Gazetesi, 23 Mayıs 1919.

MÜFTÜ HASAN HİLMİ COŞGUN: “DELİ MOLLA”

FERİDE TURAN[1*]

“Yalanı deme
Haramı yeme
Namazı koma
Eline, beline, diline sahip ol”

İstiklal Mücadelesi’nde Bir Kahraman

İstiklal Mücadelesi’nde verdiği coşkulu vaazlarla askerlere moral aşılayan, vaaz ve hutbeleri basılarak halka dağıtılan, bir dönem Eskişehir Müftülüğü de yapan Hasan Hilmi Coşgun millî mücadelemizin manevi liderlerindendir.

Onun 1887 yılında Yozgat’ın Sorgun ilçesine bağlı Ahmetfakılı köyünde doğduğu kaynaklarda geçmektedir. Ancak -bir dönem ilçe müftülüğü yaptığı- Polatlı Müftülüğünün resmî sitesinde onun doğum tarihi 1885, doğum yeri ise Akdağmadeni ilçesi olarak belirtilmiştir.[2] Kaynaklarda geçen “Ahmetfakılı” köyü ise Yozgat ili Akdağmadeni ilçesi Karamağara bucağına bağlı iken 1952’de Sorgun ilçesi merkez bucağına bağlanmıştır.[3] Onun 1945-1946 yıllarında Polatlı’da görev yaptığı göz önünde bulundurulacak olursa o tarihlerde Ahmetfakılı köyü, Akdağmadeni ilçesine bağlı bulunduğundan doğum yeri hususunda bütün kaynaklarda verilen bilgilerin örtüştüğü görülmektedir. Doğum yılına dair verilen birbirine yakın tarihlerin ise muhtemelen Miladi takvime çevrilirken hesaplamalarla alakalı olduğu düşünülmektedir.

1* Türkolog, Eğitimci-Yazar, Eskişehir Valiliği Proje Sorumlusu, feride.turan@icisleri.gov.tr

2https://ankara.diyanet.gov.tr/polatli/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=90&MenuCategory=Kurumsal (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

3 Cumhurbaşkanı Celal Bayar imzalı 21 Şubat 1952 tarih ve 29983 sayılı Karar ile. bk. http://www.ahmetfakili.com/anasayfa/tarihimiz.html (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

İstiklal Savaşı’nın başlaması üzerine üsteğmen rütbesi ile sarıklı mücahitler ordusuna katılmış, bu ölüm kalım savaşına silah ve kalemiyle yararı olmuştur. Yozgat, Çorum, Amasya, Sivas, Tokat gibi İç Anadolu vilayetlerinde nasihat memuru olarak görev yapmış; halkı ve askeri uyaran, manevi cepheyi kuvvetlendiren meşhur vaaz ve hitabelerinin birçoğu binlerce nüsha bastırılarak halka ve orduya dağıtılmıştır. Heyecanlı vaazlarından ve coşkulu üslubundan dolayı “Deli Molla” lakabıyla bilinir. Hatta Cumhuriyet’ten sonra Soyadı Kanunu ile “Coşgun” soyadını bu heyecanlı vaazları nedeniyle almıştır.

Babası İsmail Hakkı Efendi’yi doğmadan evvel, annesi Emine Hanım’ı ise altı aylıkken kaybeden Hasan Hilmi Efendi; amcası ve diğer yakınları tarafından büyütülür. Çocukluğu yoksulluk içinde ve köyde çobanlık yaparak geçer. Kendi kendine okuma yazmayı öğrendiğini fark eden akrabaları onu, yakınlarındaki Kinise köyü medresesine gönderirler. Uzun süre orada okuyan Hasan Hilmi Efendi, 1909 yılında bu medreseden icazet alır. Kayseri’ye giderek üç sene de orada eğitim görür ve Kayseri Müftüsü Köprülü Haşim Efendi’den icazet alır. Bir müddet Konya ve İstanbul’da da ileri düzeyde dinî eğitim gördükten sonra Yozgat’a döner ve imamlık yapmaya başlar. Birinci Dünya Savaşı sürerken 1916’da ihtiyat zabit vekili, sonra da 1917-1918 yıllarında Garp Cephesi’nde (Dobruca, Şibka ve Galiçya’da) mülazım olarak orduda görev yapar.[4]

Din görevlisi olarak yer aldığı Birinci Dünya Savaşı’nda 1918 yılında teğmenliğe yükselmiştir. İstiklal Savaşı’nın başlaması üzerine üsteğmen rütbesi ile sarıklı mücahitler ordusuna katılmış,

4 Rauf Yücel, Sorgun Kökenli Değerlerimiz, Sorgun Belediyesi Yayınları: 17, 1. Baskı, 2021, s. 432.

bu ölüm kalım savaşına silah ve kalemiyle yararı olmuştur. Yozgat, Çorum, Amasya, Sivas, Tokat gibi İç Anadolu vilayetlerinde nasihat memuru olarak görev yapmış; halkı ve askeri uyaran, manevi cepheyi kuvvetlendiren meşhur vaaz ve hitabelerinin birçoğu binlerce nüsha bastırılarak halka ve orduya dağıtılmıştır. Heyecanlı vaazlarından ve coşkulu üslubundan dolayı "Deli Molla" lakabıyla bilinir.[5] Hatta Cumhuriyet'ten sonra Soyadı Kanunu ile "Coşgun" soyadını bu heyecanlı vaazları nedeniyle almıştır.[6]

Onun 9 Eylül 1922'de Yunanlıların İzmir'de denize dökülüşleriyle ilgili *"Neşide-i Meserret, Yunanlılara Nasihat"* adlı şiiri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yunanlılara hitaben ironik bir dille yazılan şiirde Yunanlıların denize dökülüşü karşısında duyulan sevinç ve gurur, gür ve coşkulu bir şekilde şiirin kalıbına dökülmüştür. Bir çırpıda ezberlenecek, akıllarda bir okunuşta bile kalacak bu mısralar; bir marş ritmine sahiptir. Millî hafızamızda silinmez izleri -döneme dair kişi isimlerine de yer vererek- millî ölçümüz "hece" ile kayıt altına almıştır. Yedili hece ölçüsüyle söylenmiş şiirin tam metni şöyledir:[7]

Bonsuvar Venizelos
Nerede kaldı Pantos
Gözlerin aydın olsun
Denize düştü aftos.

Ankara'yı tuttun mu?
Yoksa hapı yuttun mu?
Sakarya'da yediğin,
Dayağı unuttun mu?

Türk'ün elinde martin
Duramaz Yohan, Artin,
Palikarya mahvoldu
Kör olasın Konstantin.

Ankara'yı tuttun mu?
Yoksa hapı yuttun mu?
Sakarya'da yediğin,
Dayağı unuttun mu?

Boğazı tuttu Türkler
Hacı Anesti ürker
Sizi faka düşüren
Dostunuz kikirikler.

Ankara'yı tuttun mu?
Yoksa hapı yuttun mu?
Sakarya'da yediğin,
Dayağı unuttun mu?

Kikiriğe aldandın
Onun aşkına yandın
Anadolu gencini
Bütün öldü mü sandın!

Ankara'yı tuttun mu?
Yoksa hapı yuttun mu?
Sakarya'da yediğin,
Dayağı unuttun mu?

Lord Curzin'in yas günü
Acıyı ihsas günü
Venizelos nerdesin?
Yunan'ın iflas günü.

Ankara'yı tuttun mu?
Yoksa hapı yuttun mu?
Sakarya'da yediğin,
Dayağı unuttun mu?

Ben hürüm hür yaşarım
Nice engel aşarım
Türk'e zincir vuracak
Kafalara şaşarım.

Ankara'yı tuttun mu?
Yoksa hapı yuttun mu?
Sakarya'da yediğin,
Dayağı unuttun mu?

Sanma eli bağlıyım
Kılıç gibi zağlıyım
Dedeni çifte koşan
Büyük Türk'ün oğluyum.

Ankara'yı tuttun mu?
Yoksa hapı yuttun mu?
Sakarya'da yediğin,
Dayağı unuttun mu?

Yetiş ey medeniyet
Yunan'ı sardı illet
Yaşasın büyük millet
Kabul etmedi zillet

Ankara'yı tuttun mu?
Yoksa hapı yuttun mu?
Sakarya'da yediğin,
Dayağı unuttun mu?

İstiklal Savaşı'ndan Sonra "Tercüme-i Hâl"i

Savaşın kazanılmasından sonra 1924 yılına kadar Darü'l Hilafe'de Farisî müderrisliği, daha sonra Sorgun'da vaizlik ve müftülük yapmıştır.[8] İstiklal Savaşı'ndan sonra Yozgat'a dönen şairin bu dönemde yazdığı *"Tercüme-i Hâlim"* adlı şiirinden onun hem eğitim düzeyi hem de özel hayatına dair bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Buna göre Arapça ve Farsçayı iyi düzeyde bilmesinin yanı sıra geçim sıkıntısı içinde olduğu da anlaşılmaktadır. 11'li hece ölçüsüyle yazdığı şiirin üç kıtası şöyledir:[9]

Bilirsin köylüyüm dağlar başında
Yurdumu yuvamı dağlattı kader,
Bir sürü çol çocuk ağlar başımda
Eşkimi sineme çağlattı kader.

Okudum oldukça fününu deştim
Arabi Farisi bendini aştım,
Kayseri'yi, Karaman'ı dolaştım
İcazet dersini bağlattı kader.

Üç oğlum var iki avrat bir de ben
Genç Türkleriz ekmek yeriz bir çeten,
İşte sana üç misafir vehleten
Mektep mektep diye zağlattı kader.

5 Cumhuriyetin 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s. 153-155; Durali Doğan, Yozgat Şair ve Yazarları, Yozgat Valiliği Özel İdare Müdürlüğü Kültür Yay., Ankara, 1988, s. 45; Rauf Yücel, A.g.e., s. 433; Adem Koç, "Demli/Deli Molla Hasan Coşkun", Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/demli-deli-molla-hasan-coskun (Erişim Tarihi: 13/06/2021).

6 Kaynak Kişiler: Mehmet Celalettin Lekesiz, Vali, 59 yaşında, Hasan Coşgun'un torununun oğlu; Süheyla Coşgun Bal, Emekli Öğretmen, 70 yaşında, Hasan Coşgun'un torunu; Burcu Coşgun Ovalı, Grafik Tasarımcısı, 39 yaşında, Hasan Coşgun'un torununun kızı.

7 Durali Doğan, A.g.e., s. 43-45.

8 Cumhuriyetin 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s. 153-155.

9 Rauf Yücel, A.g.e., s. 433. Sorgun Kaymakamlığının yayınında şiirin son dörtlüğünün ilk iki dizesine yer verilmiştir. Ancak dizeler şöyledir: *"İki avrat, üç çocuk bir de ben / Genç Türkleriz ekmek yeriz günde bir çeten"* Bu hâliyle ölçüye uymamaktadır. Zira ilk dize 10, ikinci dize 13 hecedir. Şiirin bütününe bakıldığında yukarıda esas aldığımız şeklinin aslına uygun olduğu kuvvetle muhtemeldir. Yine Sorgun Kaymakamlığının yayınında şiirin Kars'ta yazıldığı bilgisi yer almaktadır. bk. Sorgun Kaymakamlığı Kültür Yayınları Dizisi: 1, Sorgun 1995, haz. Durali Doğan, 1995, s.153.

Sorgun'dan sonra Kars Müftülüğüne atanan Hasan Coşgun'un atama tarihleriyle ilgili olarak kaynaklarda tutarsızlıklar bulunsa da[10] sırasıyla Sorgun, Kars, Polatlı, Eskişehir ve Sorgun Müftülüklerinde görev yaptığı anlaşılmaktadır. Kars'a tayini esnasında rızasının olmadığını *"Bilmem ki ne işim vardı Kafkas'ın eteğinde"* adlı

manzum bir dilekçeyle bildirdiği kaynaklarda geçmektedir. Hatta Ankara'ya giderek dönemin Diyanet İşleri Başkanı'yla da görüşür. Ancak Diyanet İşleri Başkanı, "Kars'ın doğu bölgesinde önemli bir şehrimiz olduğunu, etnik grupların ve özellikle Ermenilerin faaliyetlerini sürdürdüklerini, kendisinin ilim ve feyziyle burada büyük rol oynayacağını düşündükleri için tayin ettiklerini" söyleyerek onu ikna eder.[11]

Millî Mücadele'de canla başla, heyecanla görev alan Hasan Coşgun; söz konusu vatan ve millî meseleler olunca Kars'taki görevine de elbette aynı heyecanla başlamış, halkı irşad etmiş, birleştirici ve bütünleştirici tutumuyla halkın sevgisini ve takdirini kazanmıştır. Onun vaazlarını Kars'ta yaşayan farklı mezhep ve dinden kimseler de dinlemeye gelmişler, hatta pek çok Malakan ve Ermeni vatandaşı Müftülüğe başvurarak Müslüman olmuşlardır.[12]

10 Yozgat 1973 İl Yıllığında *"1930 yılında Kars Müftülüğüne, 1934 Polatlı, 1946'da Eskişehir Müftülüğüne getirilmiştir."* yazmaktadır. Sorgun Kaymakamlığının yayınladığı "Sorgun 1995" kitabında ve Durali Doğan'ın hazırladığı "Yozgat Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi" ile "Yozgat Şair ve Yazarları" kitaplarında "Cumhuriyet'in ilanından sonra Sorgun Müftülüğüne atandığı, kendi ilçesinde altı sene görev yaptığı ve ardından Kars Müftülüğüne tayin edildiği" bilgisi mevcuttur. Rauf Yücel ise "Sorgun Kökenli Değerlerimiz" adlı kitabında *"1926-1930 arası Sorgun'da vaizlik, 1930'dan 1939'a kadar da Sorgun'da müftülük yapar. 1939-1945 arası Kars Müftüsü olarak görev alır."* der. Aynı kitapta Hasan Coşgun'un Eskişehir Müftülüğünden emekli olacağı sırada Sorgunlu hemşehrilerinin ricası üzerine 1953'te Sorgun'a tayin istediği ve 1954'te orada emekli olduğu yazılıdır. Ancak Eskişehir Müftülüğünün resmî sayfasında 1946-1948 yılları arasında Eskişehir'de görevli olduğu *"Hasan Hilmi Coşkun 1946-1948"* ibaresi ile kayıtlıdır. Diğer taraftan Sorgun Müftülüğünün resmî sayfasında Hasan Coşgun'un 1926-1944, 1951-1952, 1953-1954 tarihlerinde Sorgun İlçe Müftüsü olarak görev yaptığı bilgisi yer almaktayken Kars Müftülüğü resmî sayfasında 25/01/1939-14/08/1945 yılları arasında onun Kars Müftüsü olarak görev yaptığı bildirilmektedir. bk. Cumhuriyetin 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s. 132; Sorgun Kaymakamlığı Kültür Yayınları Dizisi: 1, Sorgun 1995, haz. Durali Doğan, 1995, s.153; Durali Doğan, Yozgat Şair ve Yazarları, Ocak, 1988, s. 45; Durali Doğan, Yozgat Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi, Sılam Yay., Yozgat, 2005, s. 98; Rauf Yücel, Sorgun Kökenli Değerlerimiz, Sorgun Belediyesi Yayınları: 17, 1. Baskı, 2021, s. 433, 434; https://eskisehir.diyanet.gov.tr/Sayfalar/personlist.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&ContentCategory=muftulerimiz (Erişim Tarihi: 11/06/2021); https://yozgat.diyanet.gov.tr/sorgun/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=346&MenuCategory=-Kurumsal (Erişim Tarihi: 11/06/2021); https://kars.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=149&MenuCategory=Kurumsal (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

11 Durali Doğan, Yozgat Şair ve Yazarları, Yozgat Valiliği Özel İdare Müdürlüğü Kültür Yay., Ankara, 1988, s. 45.
12 Rauf Yücel, A.g.e., s. 433.

Diyanet İşleri Başkanı ile görüşmesinden yadigâr, geriye bir de dörtlük kalmıştır. Diyanet İşleri Özel Kalem'inde çok bekleyen Hasan Coşgun, o esnada kaleme aldığı ve kendini tanıtan şu dörtlüğü Özel Kalem Müdürü'ne uzatarak Başkan'a iletmesini söyler:

Hasan Coşgun
Müftü-i Sorgun
Kafası yorgun
Kalemi durgun[13]

Dörtlüğü gören Başkan, muhatabının renkli bir kişilik olduğunu anlar ve hemen onu içeri alır.[14]

Şair tabiatlı ve nüktedan[15] olarak bilinen Hasan Coşgun çevresince sayılan, sevilen biridir. Bu bakımdan Eskişehir'de görev yaptığı dönemde Yozgat'tan gelen bir heyet onu milletvekili adayı olması için ikna etmeye çalışmıştır. Ancak gelen heyetin teklifini, tebessüm ettiren mısralarla şöyle reddetmiştir:[16]

Coşgun ne hocadır ne profösör
Tepeden tırnağa dopdolu kusur
Kudretle devreden bir eski motor
Rayihana uymaz sözün sevdiğim[17]

Emekliliğini hemşehrilerinin ısrarı üzerine Sorgun'da iki yıl görev yaptıktan sonra istemiştir.[18] Emekli olduktan sonra Eskişehir'de yaşamaya devam etmiş, geri kalan ömrünü okumak ve öğrenci yetiştirmekle geçirmiştir. Öğrencileri arasında birçok hoca, vaiz ve hafızların yanında doktor, asker, hukukçu gibi diğer meslek grupları da önemli bir yer tutar.[19]

Eskişehirlilerin teveccühünü kazanan Hasan Coşgun'a, emekliliğini müteakiben, muhtemelen 1957 seçimlerinde, Eskişehir Milletvekili adaylığı teklif edilmiş ancak o yine bir şiirle geri

13 Dörtlüğün ilk dizesi 4, diğer her bir dizesi 5 heceden oluşmaktadır. Şiirlerinde hece ölçüsünü tercih eden şairin -kendini tanıttığı- bu dörtlükte birinci dizenin "Ben Hasan Coşgun" şeklinde olabileceğini düşünüyoruz.
14 Kaynak Kişi: Mehmet Celalettin Lekesiz, Vali, 59 yaşında, Hasan Coşgun'un torununun oğlu.

15 Cumhuriyetin 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s. 153-155.
16 Sorgun Kaymakamlığı Kültür Yayınları Dizisi: 1, Sorgun 1995, haz. Durali Doğan, 1995, s.153; Adem Koç, Âşık Demli ve Oğlu Ali Said Coşgun, haz. A. Koç-B. Coşgun, Ben Kimim İbrahim Selman Coşgun, Ankara, 2011, s. 15.
17 Son dize Sorgun Kaymakamlığının yayınında "Rayihana uymaz sözün sevdiğim" şeklinde iken Yozgat Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi'nde "Rayihan da uymaz sözün sevdiğim" şeklindedir. Her iki yayının aynı kişi tarafından hazırlandığı göz önünde bulundurulacak olursa ikincisinin sehven yazıldığı düşünülmektedir.
18 Adem Koç-Burcu Coşgun, A.g.e., s. 15.
19 Cumhuriyetin 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s. 153-155.

Eskişehir'de görev yaptığı dönemde liseyi iftiharla bitirmiş çok sevdiği kızı Veliye'nin veremden ölmesi üzerine yazdığı şiirin Verem Haftası münasebetiyle radyo yayınlarında, pek çok gazete ve dergide yer aldığı kaynaklarda geçer.

çevirmiş, gerekçe olarak da ilerleyen yaşını göstermiştir:[20]

Yaşım yetmişe ulaştı
Asa elime dolaştı
Bu iş bizden uzaklaştı
Kalanlara selam olsun

Hasan Coşgun'un başından iki evlilik geçmiştir. İlk eşi Ayşe'den Ali Said ve Ali İhsan adında iki oğlu dünyaya gelmiştir. Ali Said, Sorgun Mal Müdürlüğünde memurluk yapmıştır. Ali İhsan ise askerliği tercih ederek binbaşılığa kadar yükselmiştir. Emeklilik döneminde iki dönem Sorgun Belediye Başkanlığı yapmıştır. Hasan Coşgun'un ikinci eşi Hatice Naime Hanım'dan ise Mehmed Macid, Veliye, Didar, Mehmet Vedat isimlerinde dört çocuğu olmuştur. Alevi-Sünni kardeşliğine örnek olması bakımından çocuklarına hem Ali hem de Mehmet isimlerini vermiştir.[21]

Eskişehir'de görev yaptığı dönemde liseyi iftiharla bitirmiş çok sevdiği kızı Veliye'nin veremden ölmesi üzerine yazdığı şiirin Verem Haftası münasebetiyle radyo yayınlarında, pek çok gazete ve dergide yer aldığı kaynaklarda geçer. Kaynaklardan ulaşabildiğimiz iki dörtlük şöyledir:[22]

Bir ah çektim derinden
Pay aldım dertlerinden
Ne acılar duyarım
İftihar defterinden.

Sana yandım maralım
Ciğerleri yaralım
Gönül arzulayınca
Seni kimden soralım.

"Yanık Bir Pervane"

Millî ruh ve heyecanla yazdığı şiirlerinin yanı sıra onun dinî ve tasavvufi şiirleri de dikkate değerdir. Millî şiirlerinde gördüğümüz "coşgun" üslup bu şiirlerinde de kendini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Mesela Hz. Peygamber'e yazdığı *"Göster Cemalini"* adlı şiirde *"Bilirim ki sizi sevmeyen yoktur / Var ise mutlaka maya bozuktur"* dizeleri bu coşkunluğun eseridir. Şiirin tamamı ise şöyledir:[23]

20 Kaynak Kişi: Mehmet Celalettin Lekesiz, Vali, 59 yaşında, Hasan Coşgun'un torununun oğlu. / Bazı kaynaklar bu dörtlüğün, Yozgat'tan gelen heyete söylendiğini kaydeder: bk. Yozgat Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi, Sılam Yay., Yozgat, 2005, s. 99; Sorgun Kaymakamlığı Kültür Yayınları Dizisi: 1, Sorgun 1995, haz. Durali Doğan, 1995, s.153-154.

21 Kaynak Kişiler: Süheyla Coşgun Bal, Emekli Öğretmen, 70 yaşında, Hasan Coşgun'un torunu; Burcu Coşgun Ovalı, Grafik Tasarımcısı, 39 yaşında, Hasan Coşgun'un torununun kızı.

22 Sorgun Kaymakamlığı, A.g.e., s.153; Rauf Yücel, A.g.e., s. 434.

23 Durali Doğan, A.g.e., s. 102. / Şiirde üçüncü dize ile son dörtlüğün birinci, ikinci dizeleri 10 hece; son dörtlüğün üçüncü dizesi ise 12 hece, diğer her bir dize 11 heceden oluşmaktadır. Şiirin geneline bakıldığında 11'li hece ölçüsüyle yazıldığı, diğer dizelerin aktarılırken sehven değiştiği düşünülmektedir. Buna göre üçüncü dize *"Hasretin ile şen divanelerdir"*; son dörtlüğün birinci, ikinci ve üçüncü dizelerinin sırasıyla *"İlahi dünyada nem varsa senindir / Şefi-in Ahmed-i Muhtar senindir / Vedat da senin, Didar da senindir"* şeklinde olabileceği kanaatindeyiz.

Yanmadan bilinmez, yanmadan sevilmez. Bunu en iyi bilenlerden biri olan Hasan Coşgun, Türk'ün ateşle sınandığı bir dönemde "sevgisi imandan sayılan" vatanının pervanesidir. Yine *"Göster cemalini yâ Resulallah"* dediği, bir başka şiirinde de aynı anlama gelecek şekilde *"Arz-ı didar eyle yâ Resulullah"* diye seslendiği Hz. Peygamber'in aşkıyla "yanık bir pervane"dir.

Âşıkların yanık pervanelerdir
Kaldır nikabını ya Resulallah
Hasretinle şen divanelerdir
Göster cemalini ya Resulallah

Bilirim ki sizi sevmeyen yoktur
Var ise mutlaka maya bozuktur
Aşkını gizleyen biçare yoktur
Göster cemalini ya Resulallah

Yeleksiz bir kapı çalmak ne müşkül
Şefaatten mahrum kalmak ne müşkül
Niçin yaratıldık bilmek ne müşkül
Göster cemalini ya Resulallah

İlahi dünyada nem var senindir
Şefi-in Ahmed Muhtar senindir
Vedat da senindir, Didar da senindir
Göster cemalini ya Resulallah

Son dörtlükte bahsi geçen Vedat ve Didar, merhumun en küçük oğlu ve kızıdır. Peygamber âşıklarını yanık pervanelere benzetmesinin arka planında ise "pervane"nin tasavvuf ile kazandığı anlam dünyasını görmek gerekir. Feridüddîn Attar'ın meşhur "Mantıku't-Tayr" isimli mesnevisinde şem' ile pervanenin hikâyesi yer almaktadır. Yine mesela Hz. Mevlana'nın "pervane gibi ateşe koşunuz" sözleri, bizi ilahi aşka davet ederken aslında aşkın bir cesaret işi olduğunu da vurgulamaktadır. Yani evvela yanmak gerek.

Yanmadan bilinmez, yanmadan sevilmez. Bunu en iyi bilenlerden biri olan Hasan Coşgun, Türk'ün ateşle sınandığı bir dönemde "sevgisi imandan sayılan" vatanının pervanesidir. Yine *"Göster cemalini yâ Resulallah"* dediği, bir başka şiirinde de aynı anlama gelecek şekilde *"Arz-ı didar eyle yâ Resulullah"* diye seslendiği Hz. Peygamber'in aşkıyla "yanık bir pervane"dir.

Tasavvuf kültüründe iman muma, gönüller de pervaneye benzetilir. İman mumuna pervane gönüllerden olan Hasan Coşgun'un "Var mı?" adlı şiirinde, şefaat istediği Hz. Peygamber'e *"Demli'ye nîm nigâh şefaat var mı?"* dizesi de bu bakımdan bir soru değil bir ümidin nişanesidir. O gün, Hz. Peygamber'in "nîm nigâh"ı; yarım bakışla da olsa, göz ucuyla da olsa nazarı şairin bu hasretle yanıp kavrulan yüreğine su serpecektir. Adı geçen şiirde dikkati çeken bir başka husus ise "Deli Molla" şefaat isterken *"Desem deli divaneyim mâzurum"* diyerek ilahi aşkın cezbesiyle deli divane oluşunu dillendirmekte; bu vesileyle akıllara onun "Deli" lakabı da -yüze tebessüm sadakası katarak- gelmektedir. Yunus Emre'nin

"Yûnus eydür sözüm hakdur hiç ırızkum mâlum yokdur

Çokdur günâhum çokdur boynumdan ırmak isterin"[24]

24 Yunus Emre Divanı, haz. Faruk Kadri Timurtaş, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1972, s. 126.

O, "Semaver" adlı şiiriyle tasavvufi çevrelerde yaygın olarak okunan semaver ilahilerine dair güzel bir örnek sunmuştur. Zira tasavvufi çevrelerde çay ve çayın sunulduğu semaverin ayrı bir önemi vardır. Bu bakımdan onun "Semaver" şiiri, üzerinde durulmayı gerektirir.

dediği gibi o da -kendi şahsında- günahın çokluğuna vurgu yapar. Nitekim bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber "Mümin, günahlarını üzerine düşüverecek bir dağ gibi büyük görür. Fâcir (fütursuzca günah işleyen) kimse ise günahlarını burnu üzerine konan ve kovalayınca kaçacak bir sinek gibi görür."[25] şeklinde buyurmuştur. Aynı bakış açısıyla insanlığın -fütursuz- tutumuna gönül aynasını tutan Hasan Coşgun da şöyle seslenir:

O rütbe başımdan aştı kusurum,
Korkarım ki taşra atar kuburum,
Desem deli divaneyim mâzurum,
Dehr-i ihsanında inayet var mı?

Günahım pek büyük nefsim de gümrah,
Rahmete nisbetle bir deste kiyah,
Ferda-yı mahşerde ya Nebiyullah,
Demli'ye nîm nigâh şefaat var mı?

Onun *"Arz-ı didar eyle yâ Resulullah"* nakaratlı şiiri de yine tasavvufi derinliğe sahiptir. Şimdilik bir dörtlükle iktifa edelim:

Haktan bin perde bezenüp geldik
O kadar nikaplar örülüp geldik
Herkese hâlince görülüp geldik
Arz-ı didar eyle yâ Resulullah

25 T2497 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 49, https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=618 (Erişim Tarihi: 15/06/2021).

"Meydan Senin Yan Semaver"

Müftü Hasan Coşgun; Nakşibendi tarikatına bağlı iken daha sonra Mevleviliğe gönül vermiştir.[26] O, "Semaver" adlı şiiriyle tasavvufi çevrelerde yaygın olarak okunan semaver ilahilerine dair güzel bir örnek sunmuştur. Zira tasavvufi çevrelerde çay ve çayın sunulduğu semaverin ayrı bir önemi vardır. Bu bakımdan onun "Semaver" şiiri, üzerinde durulmayı gerektirir. Esasen başka bir araştırma konusu olmakla birlikte, bugün sosyal medyada yer alan anonim Semaver ilahisine benzerliği ise dikkat çekmektedir. Hasan Coşgun "Semaver" şiirini muhtemelen Kars'ta görev yaptığı dönemde yazmıştır.[27] Bu durumda şiir, 1946 yılından önce yazılmış olmalıdır.

Şiire geçmeden önce Orta Asya Türkleri arasında Yeseviliğin etkili olduğu yerlerde, Nakşibendi ve Bektaşi tarikatlarının vazgeçilmez içeceği olan çayın tasavvufi bakış açısındaki konumuna kısaca değinmekte yarar var. Dervişlerin manevi sohbet ve zikir meclislerinde içilen çay; herhangi bir içecek olmanın ötesinde tasavvufi sembollerle ifade edilen bir anlam dünyasına sahiptir. Çayın önemi ise Hoca Ahmed Yesevi'ye uzanan bir rivayete dayanır. Zira çayın Türkler arasında ilk defa kullanılması, Hoca Ahmed Yesevi'ye atfedilmektedir. Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü Hocamız "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eserinde şu rivayete yer verir: *"Hoca Ahmed Yesevi bir gün Hıtay sınırında Türkistan karyelerinden birine misafir oldu. O gün hava çok sıcak olduğu için Hoca eşeğine binerek kat ettiği uzun mesafeden yorulmuştu. Tesadüfen evine misafir olduğu çiftçinin zevcesi bu esnada çocuk dünyaya getirmek üzere idi; bu yüzden çiftçi, Hoca'nın bu hususta duasını iltimas eyledi. Hoca bir dua yazdı, kadının beline bağladılar, hemen istediği hâsıl oldu. Zevcesinin kurtulmasından dolayı çok memnun olan çiftçi, çay kaynatıp getirdi. Hoca, çayı sıcak sıcak içince terledi; yorgunluğunu giderdi, sonra 'Bu şifalı bir şey imiş, hastalarınıza bundan içirin ki şifa bulsunlar. Allah kıyamete kadar buna revac versin!' diye dua etti. İşte çay ananeye göre Türkler arasında o zamandan beri kullanılıp durmuş ve herkese şifa verici olmuştur."*[28]

26 Adem Koç-Burcu Coşgun, A.g.e., s. 10, 15.
27 M. Öcal Oğuz, Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünü ve Bugünü, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 52.

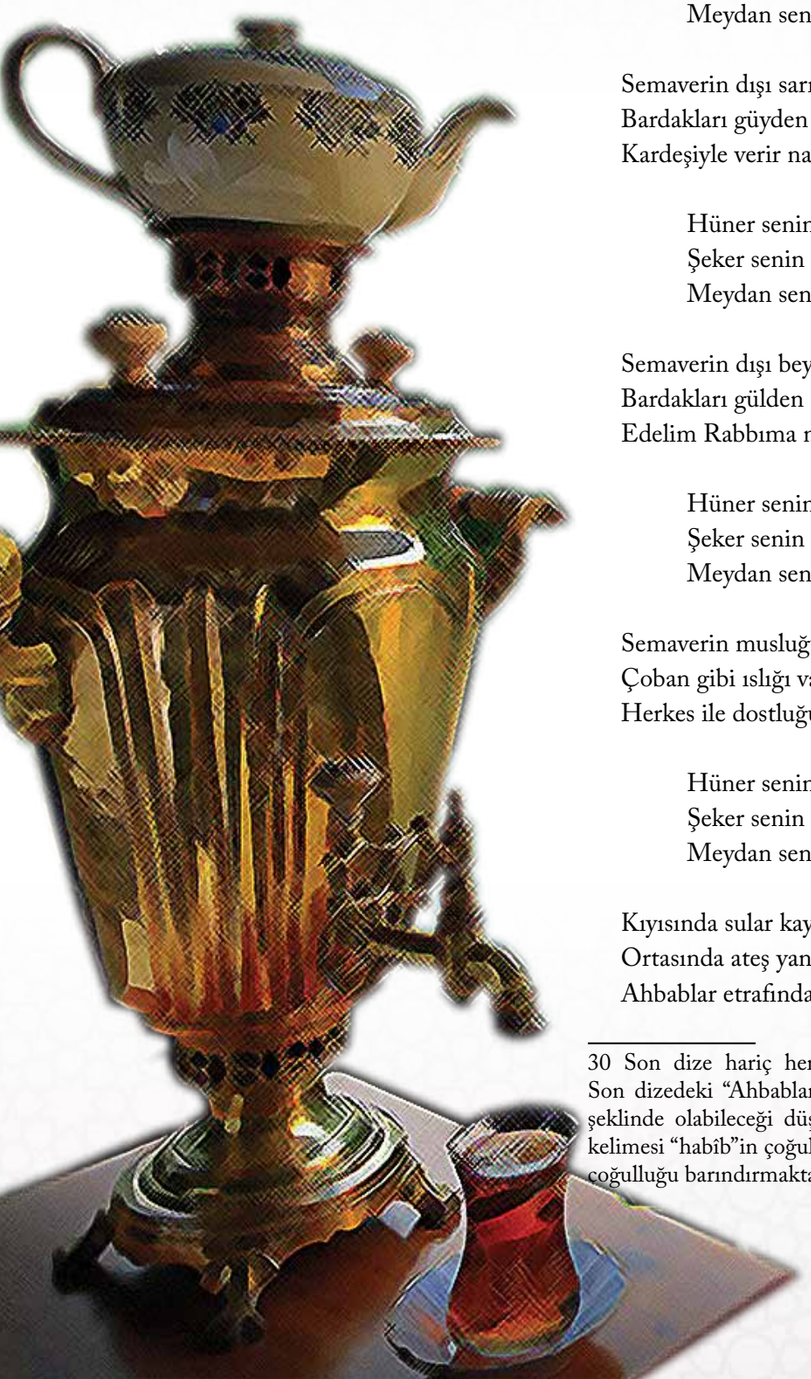
Hoca Ahmed Yesevi'nin duasını alan çay, böylece hem maddi hem de manevi hastalıklara şifa dağıtan bir içecek konumuna gelmiştir sufi çevrelerin nazarında. Ahmed Yesevi Hazretlerinden gelen mirasla çayın şifalı olduğuna inanıldığı gibi, onun sufi meclislerinde demlendiği semaverin de dertlilere şifa dağıtan manevi çeşme olduğuna inanılmıştır. Bu durum, semaver üzerinde tasavvufi semboller üretilmesinin de önünü açmıştır.

Ahmed Yesevi Külliyesi, Türkistan (Yesi)-Kazakistan

Hoca Ahmed Yesevi'nin duasını alan çay, böylece hem maddi hem de manevi hastalıklara şifa dağıtan bir içecek konumuna gelmiştir sufi çevrelerin nazarında. Ahmed Yesevi Hazretlerinden gelen mirasla çayın şifalı olduğuna inanıldığı gibi, onun sufi meclislerinde demlendiği semaverin de dertlilere şifa dağıtan manevi çeşme olduğuna inanılmıştır. Bu durum, semaver üzerinde tasavvufi semboller üretilmesinin de önünü açmıştır. Böylelikle semaver mürşid-i kâmil veya dervişin bir simgesi hâline gelir. Hatta ona "küçük derviş" de denilir. Bağrı zikirle kor gibi yanar, musluğundan akan sular onun gözyaşlarıdır, fokurdaması ise onun heyecan ve coşkusunun ifadesidir. Semaver ateşin tesiriyle kaynadıkça düdüğünden çıkan ıslık sesi de dervişin Hakk'ı zikretmesine benzetilir. Çayın deminde nasıl zamanlama önemliyse, yani tam deminde içilmesi gerekirse aynı şekilde vakte riayet, dervişler için de geçerlidir. Bu ve daha nice ilgilerle çay ve semaver, tasavvufi bakış içerisine çeşitli remizlerle dâhil olur. Bir Mevlevi dervişine "Neden sürekli çay içiyorsunuz?" diye sorarlar. O da "Tasavvuf ehli suyun bile çiğini sevmez. Pişirir, öyle içer..." cevabını verir.

Bu açıklamalardan sonra Hasan Coşgun'un ilahi aşkın cezbesi içinde söylediği "Semaver" şiirini okuyalım:[29]

28 Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Baskı, İlmi Eserler: 11, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 45.
29 Durali Doğan, Yozgat Şair ve Yazarları, Yozgat Valiliği Özel İdare Müdürlüğü Kültür Yay., Ankara, 1988, s. 46.

Semaveri kurdum düze
Pirim himmet eyle bize
Bu sohbetler cümlemize

Hüner senin hey semaver
Şeker senin can semaver
Meydan senin yan semaver

Semaverin dışı sarı
Bardakları güyden ari
Kardeşiyle verir narı

Hüner senin hey semaver
Şeker senin can semaver
Meydan senin yan semaver

Semaverin dışı beyaz
Bardakları gülden ayaz
Edelim Rabbıma niyaz

Hüner senin hey semaver
Şeker senin can semaver
Meydan senin yan semaver

Semaverin musluğu var
Çoban gibi ıslığı var
Herkes ile dostluğu var

Hüner senin hey semaver
Şeker senin can semaver
Meydan senin yan semaver

Kıyısında sular kaynar
Ortasında ateş yanar
Ahbablar etrafında döner[30]

30 Son dize hariç her bir dize 8 heceden oluşmaktadır. Son dizedeki "Ahbablar" kelimesinin şiirin aslında "Ahbab" şeklinde olabileceği düşünülmektedir. Zira Arapça "ahbab" kelimesi "habîb"in çoğulu olduğundan mana bakımdan zaten çoğulluğu barındırmaktadır.

Onun 8 Ağustos 1934 yılında yaptığı konuşma hem dönemine ışık tutmakta hem de birtakım nasihatler içermektedir. Kendini "Demli Müftü" olarak takdim ettiği ve yıllar sonra İdarecinin Sesi dergisinde tam metni yayımlanan bu konuşma, tayini çıkan Sorgun Kaymakamı Şevket Eker'in uğurlama merasimine aittir.

Coşkulu vaazlarıyla "Deli Molla" lakabını bileğinin, yüreğinin hakkıyla kazanan Hasan Coşgun aynı zamanda "Demli" olarak da anılır. Zira mahlas kullandığı şiirlerinde, "Demli"yi görmekteyiz. Sözünü yüreğinde demleyen Hasan Coşgun; -dem bu demdir, gün bu gündür- diyerek gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Millî Mücadele'de kalemiyle, kelamıyla, silah tutan eliyle an'ın, zamanın gerektirdiği sorumlulukları hakkıyla yerine getirmiş ve hiçbir dünyevi beklenti içerisine girmemiştir.

Diğer taraftan Hoca Ahmed Yesevi'nin *"Allah kıyamete kadar buna revac versin!"* duasıyla çay gerçekten de Türk dünyasında revaç bulmuş, sadece tasavvufi çevrelerde değil bugün sosyal hayatımızda da yerini -doldurulamayacak derecede- sağlamlaştırmıştır. Ayrıca yiyecek ve içecekler; sadece beslenmeyle, mutfak kültürü ile alakalı değildir. Hazırlanışı, servisi ve kendilerine atfedilen manalarla bir toplumun hayat tarzını; hayata bakışını ve bunlara dair hafızasını da içerir. Teknoloji ile insanlığın arasına bir sınır çizilseydi herhâlde bu sınır; kolaylığı beraberinde getiren teknolojinin "toplum hafızasını sildiği yerde" başlardı. Toplum hafızamızda çay ise günlük hayatın telaşelerine karşı, berrak yürekleri bir çay bardağı şeffaflığında görülen dostlar gibi teskin edicidir. Her an müsaittir çay, gün boyu ulaşabilirdir bir dost gibi… Sohbetler de bir çayın demi gibidir. Ne erken ne geç, tam zamanında başlar ve biter. Ve dostluğun en keyifli yanı; süzgeçten geçirir düşüncelerimizi, suizannı ve boş sözleri daima dışarıda bırakır.

Demli'den Demlenmiş Nasihatler

Onun 8 Ağustos 1934 yılında yaptığı konuşma hem dönemine ışık tutmakta hem de birtakım nasihatler içermektedir. Kendini "Demli Müftü" olarak takdim ettiği ve yıllar sonra İdarecinin Sesi dergisinde tam metni yayımlanan bu konuşma,[31] tayini çıkan Sorgun Kaymakamı Şevket Eker'in[32] uğurlama merasimine aittir. Hasan Coşgun, konuşmasının ilk cümlelerinde Kaymakam'ın gidişinden duyduğu acıyı ifade eder ve hemen akabinde nedenini açıklar. Kaymakam Şevket Eker, koşulların elverişsizliğine rağmen kısa zamanda mühim hizmetler sunmuştur. Konuşmanın tamamını başka bir çalışmamızda ele alacağımızdan şimdilik bahsettiğimiz ilk cümleleri aktarıyoruz:

"Şevket Beyefendi, şu dakika bedbaht kazamız emr ü idarenize veda ederken içinde derin bir acı duyuyor. Çünkü himmeti rütbesinden yüksek, saha-i gayreti makamından çok geniş, genç bir idare amirinden ayrılıyor. Kazamız yenidir. Teşkilatını tamam edememiş; yokluk, vasıtasızlık içinde kıvranıyorken teşrif edildi. Beş altı ay müddetle idare-i hususiyemizi bataklıktan, maliyemizi geçen senelerden kalma pürüzlerden temizlemiş,

31 İdarecinin Sesi Dergisi, 0cak 1989 Cilt. 3, Sayı: 1.
32 Kaymakam Şevket Eker; 1931 yılı Mülkiye Mektebi mezunudur. 1934 yılında Sorgun Kaymakamlığı yapmıştır. 1974'te Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü görevinden yaş sınırı sebebiyle emekliye ayrılmıştır. bk. Durali Doğan, Yozgat Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi, Sılam Yay., Yozgat, 2005, s. 103; http://www.ahmetfakili.com/anasayfa/afakili-haber-arsivi/269-demli-molla-nin-kaymakama-hitabi.html (Erişim Tarihi: 19/06/2021).

"Demli Müftü"nün çeşitli vesilelerle söylediği ve halk arasında dilden dile dolaşan *"Yalanı deme / Haramı yeme / Namazı koma / Eline, beline, diline sahip ol"* sözleri; hayatını halkı irşad etmeye vakfetmiş birinin ahlak çizgisini ve hayattaki temel prensiplerini de özetlemektedir.

muafiyetten (Af Kanunu) *bilistifade nüfûs-i mektûmeyi* (nüfus kütüğüne kaydolunmamış kimseleri -tespit ederek-) *yoluna koymuş; kudretli, genç bir Kaymakam'dan ayrılıyor. İrfan yurdunun temellerini atan, kanuni vazifesini yaparken köylerin de zerre kadar gönüllerini gücendirmeyen bir idare memurundan ayrılan kaza ağlarsa çok görmeyiniz."*

Hasan Coşgun konuşmasının devamında "beşeriyeti çıldırtan üç hassa" olduğunu söyleyerek bunları maddeler hâlinde sıralar: *"1. Gençlikte mühim bir koltuk işgal etmek, 2. Servet ü sâmân sahibi olmak. 3. Rical-i devletten birine dayanmaktır."* Bu üç hassanın üçünün de söz konusu Kaymakam'da bulunduğu hâlde kimsenin tahrikine kapılmadığını, onun hakikat uğrunda uğraşmaktan usanmadığını vurgular. Konuşmasını ise ona hitaben, hatıra kabilinden yazdığı şiiriyle tamamlar. Şiirin bir dörtlüğü şöyledir:

"Gerçi yaşın ufak, idaren kâmil
Azmine hiç kimse olamaz hâil
Böyle ayrılığa değiliz kâil
Demli'yi hasretle dil-gîr edersin."

"Demli Müftü"nün çeşitli vesilelerle söylediği ve halk arasında dilden dile dolaşan *"Yalanı deme / Haramı yeme / Namazı koma / Eline, beline, diline sahip ol"* [33] sözleri; hayatını halkı irşad etmeye vakfetmiş birinin ahlak çizgisini ve hayattaki temel prensiplerini de özetlemektedir.

33 Durali Doğan, A.g.e., s. 101.

"Benim Sana Son Sözüm, Yalan Söyleme Oğlum"

Şiirlerini Arap harfleriyle yazdığı şiir defteri, torunu Nevzat Coşgun vefat ettikten sonra evinin çatı katında kaybolmuştur.[34] Ancak oğluyla yaptığı atışma, *Neşide-i Meserret-Yunanlılara Nasihat*, kızı Veliye için yazdığı şiirin yanı sıra *Semaver, Göster Cemalini, Ya Resulullah* gibi dinî-tasavvufi şiirlerinden bazıları zamanında kayıt altına alınabilmiştir.[35]

Hece ölçüsü ve halk şiirinin kalıplarıyla yazsa da o, saza ve müziğe yönelmemiş; hatta buna karşı çıkmıştır.[36] Bunu kendisi gibi şair tabiatlı oğlunun şiirine cevap olarak söylediği şiirdeki

"Hangi dedenden kaldı, içki, bağlama çalma
Kaç defa ihtar aldın düşün, kendini anla"

dizelerinden de anlıyoruz.

Söze sözle, şiire şiirle cevap verildiği edebî zevk ve geleneğimizin bir örneği olan bu şiirler-

34 Adem Koç-Burcu Coşgun, A.g.e., s. 15.
35 bk. Sorgun Kaymakamlığı Kültür Yayınları Dizisi: 1, Sorgun 1995, haz. Durali Doğan, 1995; Durali Doğan, Yozgat Şair ve Yazarları, Ocak, 1988; Rauf Yücel, Sorgun Kökenli Değerlerimiz, Sorgun Belediyesi Yayınları: 17, 1. Baskı, 2021; Adem Koç, Âşık Demli ve Oğlu Ali Said Coşgun, haz. A. Koç-B. Coşgun, Ben Kimim İbrahim Selman Coşgun, Ankara, 2011; Durali Doğan, Yozgat Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi, Sılam Yay., Yozgat, 2005; Cumhuriyetin 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.
36Adem Koç-Burcu Coşgun, A.g.e., s. 10; Kaynak Kişi: Mehmet Celalettin Lekesiz, Vali, 59 yaşında, Hasan Coşgun'un torununun oğlu.

de[37] baba ve oğulun söz meydanındaki hünerini görmekteyiz. Aynı zamanda bir kamu görevlisi olan Said Coşgun'un yoksulluktan ve dünyadan yakındığı şiirine karşılık Hasan Coşgun, aynı ölçü[38] ve rediflerle verdiği cevapta oğluna ikaz ve nasihatlerde bulunmuştur.

Said Coşgun'a ait şiirin ulaşabildiğimiz dörtlükleri şöyledir:

Ferhat'ın mezarına bırakılmış kundağım,
Soyumuz Coşgun imiş, bense bir yanardağım,
Mirasım bir kırık saz, çalmadan geçti çağım.
Onun için yanarım, Neron'un dağı gibi,
Sürünerek yaşarım, kağnı dayağı gibi.

Cehaletin beşiği, hicranın anasıyım,
Sefalet mevhumunun, bütün yüz karasıyım.
Doğduğuma pişmanım, yaradana asiyim,
Onun için yanarım, Kerem'in bağı gibi,
Sürünerek yaşarım, kağnı dayağı gibi,

Ömrümün yarısını, geçirdim yalın ayak,
Elde bir kambur asa, alnım açık, yüzüm ak,
Garip bir yolcu gibi, yıllarca dolaşarak,
Bir gülüstan ararım, İrem'in bağı gibi,
Sürünerek yaşarım, kağnı dayağı gibi.

Hasan Coşgun'un oğluna cevaben yazdığı şiir ise şöyledir:

Kafa bir üzüm küpü, Çorum'un bağı gibi
Fitillenmiş yanıyor, İtalyan dağı gibi
Nefsin kokadursun, haşhaş bıçağı gibi
Gençlik çöküp erirken Urfa'nın yağı gibi
Sürünmez de ne yaparsın kağnı dayağı gibi

Zerre düşerse zekâyı yorar, değil mi oğlum
Serkeşliğin notunu kırar, değil mi oğlum
Keskin sirke küpüne zarar, değil mi oğlum
İnsan olan tepinmez, katır ayağı gibi
Sürünerek yaşamaz, kağnı dayağı gibi.

Girdiği her mesleği ifsat eden bir adam
Vazife hak tanımaz çekiştirir demâdem
Çilingir sofrasında her yerde aynı âlem
Rızkını kendi keser, ekmek bıçağı gibi
Sürünmede haklıdır, kağnı dayağı gibi

Hangi dedenden kaldı içki, bağlama çalma
Kaç defa ihtar aldın düşün, kendini anla
Masada iş beklerken sen dağlarda kuş avla[39]
Terlerin morfin saçar, Afyon'un yağı gibi
Elbette sürünürsün, kağnı dayağı gibi

37 Sorgun Kaymakamlığı, A.g.e., s. 134; Rauf Yücel, A.g.e., s. 434; Adem Koç-Burcu Coşgun, A.g.e., s. 18-20; Kaynak Kişi: Mehmet Celalettin Lekesiz, Vali, 59 yaşında, Hasan Coşgun'un torununun oğlu.
38 Said Coşgun'un şiiri 14'lü hece ölçüsündedir. Hasan Coşgun'un ona cevaben yazdığı otuz dizeden oluşan şiirin beş dizesi ise bu ölçüye uymamaktadır. Şiir aktarılırken kelimelerin sehven tahrif edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca şiirin aktarılışında kaynaklarda bazı farklılıklar bulunmaktadır. İkinci kıtadaki "zerre" kelimesi Sorgun Kaymakamlığının yayınında ve Doç. Dr. Adem Koç ve Burcu Coşgun'un çalışmasında "zerre" şeklinde iken Prof. Dr. Rauf Yücel'in derlemesinde "şerre" şeklindedir. Ancak Hasan Coşgun'un torunu Süheyla Coşgun Bal, şiirin çocukluklarından beri dinledikleri hâlinde söz konusu dizenin "Alkolün zerresi bile zararlıdır, zekâyı yorar." manasına geldiğini, bu bakımdan kelimenin "şerre" değil "zerre" olduğunu söylemektedir. Yine Sait Coşgun'un şiirinin ikinci kıtasında "cehalet" kelimesi; Doç. Dr. Adem Koç ve Burcu Coşgun'un çalışmasında ve Mehmet Celalettin Lekesiz'in elinde bulunan nüshada "cehalet" şeklinde iken Sorgun Kaymakamlığının yayınında "Hocaletin" şeklindedir. bk. Sorgun Kaymakamlığı Kültür Yayınları Dizisi: 1, Sorgun 1995, haz. Durali Doğan, 1995, s.134; Rauf Yücel, Sorgun Kökenli Değerlerimiz, Sorgun Belediyesi Yayınları: 17, 1. Baskı, 2021, s. 434; Adem Koç, Âşık Demli ve Oğlu Ali Said Coşgun, haz. A. Koç-B. Coşgun, Ben Kimim İbrahim Selman Coşgun, Ankara, 2011, s. 19-20.
39 Doç. Dr. Adem Koç, Ali Said Coşgun'un ava düşkünlüğünün de babası Hasan Coşgun'u hep rahatsız ettiğini yazar. bk. Adem Koç, Âşık Demli ve Oğlu Ali Said Coşgun, haz. A. Koç-B. Coşgun, Ben Kimim İbrahim Selman Coşgun, Ankara, 2011, s. 16.

Müftü Hasan Hilmi Coşgun'un Kabri, Odunpazarı-Eskişehir

Bütün vücut alkolik vazife aşkı ölmüş
Efrad-ı ayalinin benzi sararıp solmuş
Aşı çanağı gibi damarların zift dolmuş
İçini yakan odur, Kerem'in bağı gibi
Takılacak yer arar, çalı budağı gibi

Benim sana son sözüm, yalan söyleme oğlum,
Yuttuğun zehir, haramı yeme oğlum
Senin olmayan şeyi, koynuna koyma oğlum
Bulursun gülüstanı İrem'in bağı gibi
Ufuklarda gezersin, keşif uçağı gibi.

Hasan Coşgun; yakınlarına "Kılıç kınını kesmez." atasözüyle durumu veciz bir şekilde dile getirse de[40] oğluna verdiği bu sert cevapla esasında oğlunun şahsında dinî, ahlaki hususlarda ve özel yaşamda hem bir baba hem de din adamı olarak kırmızı çizgisini şiirin diliyle bir kez daha çizmiştir.

"Cennet Eskişehir'in Ya Altında Ya Üstünde!"

Müftü Hasan Hilmi Coşgun Eskişehir'i çok sevmiş, *"Cennet Eskişehir'in ya altında ya üstünde!"*[41] olmayı dilemiş, ömrünün son yıllarını geçirdiği Eskişehir'de 20 Ocak 1965'te Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Kabri Odunpazarı Kabristanı'ndandır. Mezar taşında ona ait olan şu dörtlük yazılıdır:

"Yaşım yetmiş sekiz oldu ne Hasan kaldı ne Coşgun
Hayatın doldu miadı bütün âzâ hemen yorgun
Sarılmış bâb-ı gufrana "Geliniz" emrini bekler,
Bütün ahbâb u yârâna selâmetler, saadetler"

Ruhu şâd, mekânı cennet olsun!

40 Kaynak Kişi: Süheyla Coşgun Bal, Emekli Öğretmen, 70 yaşında, Hasan Coşgun'un torunu.

41Kaynak Kişi: Reyhan Müftüoğlu, Emekli, 53 yaşında, Hasan Coşgun'un torunu.

Kaynakça

Cumhuriyetin 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.

Doğan, Durali, Yozgat Şair ve Yazarları, Yozgat Valiliği Özel İdare Müdürlüğü Kültür Yay., Ankara, 1988.

Doğan, Durali, Yozgat Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi, Sılam Yay., Yozgat, 2005.

Koç, Adem, Âşık Demli ve Oğlu Ali Said Coşgun, haz. A. Koç-B. Coşgun, Ben Kimim İbrahim Selman Coşgun, Ankara, 2011.

Koç, Adem, "Demlî/Deli Molla, Hasan Coşkun", Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/demli-deli-molla-hasan-coskun (Erişim Tarihi: 13/06/2021).

Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Baskı, İlmi Eserler: 11, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Öcal Oğuz, M., Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünü ve Bugünü, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

Sorgun Kaymakamlığı Kültür Yayınları Dizisi: 1, Sorgun 1995, haz. Durali Doğan, 1995.

Yunus Emre Divanı, haz. Faruk Kadri Timurtaş, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1972.

Yücel, Rauf, Sorgun Kökenli Değerlerimiz, Sorgun Belediyesi Yayınları: 17, 1. Baskı, 2021.

http://www.ahmetfakili.com/anasayfa/afakili-haber-arsivi/269-demli-molla-nin-kaymakama-hitabi.html (Erişim Tarihi: 19/06/2021).

http://www.ahmetfakili.com/anasayfa/tarihimiz.html (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

https://ankara.diyanet.gov.tr/polatli/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=90&MenuCategory=Kurumsal (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

https://eskisehir.diyanet.gov.tr/Sayfalar/personlist.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&ContentCategory=muftulerimiz (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=618 (Erişim Tarihi: 15/06/2021).

https://kars.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=149&MenuCategory=Kurumsal (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

https://yozgat.diyanet.gov.tr/sorgun/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=346&MenuCategory=Kurumsal (Erişim Tarihi: 11/06/2021).

Kaynak Kişiler:

Mehmet Celalettin LEKESİZ, Vali, 59 yaşında, Hasan Coşgun'un torununun oğlu (Görüşme Tarihleri: 22/06/2021, 23/06/2021).

Süheyla COŞGUN BAL, Emekli Öğretmen, 70 yaşında, Hasan Coşgun'un torunu (Görüşme Tarihleri: 10/05/2021, 23/06/2021).

Reyhan MÜFTÜOĞLU, Emekli, 53 yaşında, Hasan Coşgun'un torunu (Görüşme Tarihi: 25/05/2021).

Burcu COŞGUN OVALI, Grafik Tasarımcısı, 39 yaşında, Hasan Coşgun'un torununun kızı (Görüşme Tarihleri: 10/05/2021, 22/06/2021).

BİR KUR'AN ÂŞIĞI VE GÖNÜL İNSANI:
ESKİŞEHİR MUTTALİPLİ HACI HİLMİ OKUR HOCAEFENDİ

BEKİR GEREK[1*]

Onun hizmetlerinin anlatılmaya devam edilmesi, gönüllerde yaşıyor olması; onun ilim, Kur'an ve hafızlık hizmetlerinde "bir değer ve önder" olduğunu gösteriyor.

Hacı Hilmi Okur Hoca Efendi, Eskişehir Muttalip köyünde 1888 yılında doğdu. Hafızlığını küçük yaşta, köyünde tamamladı. Tahsilini 1912 yılında İstanbul'da fetva emiri Muğlalı Ali Rıza Efendi ve Fatih Dersiâmı Baydırlı Mehmet Şükrü Efendi'den icazet alarak tamamladı.

Askerliğini subay olarak yaptı. Askerliğini yaptığı dönem ise Birinci Dünya Savaşı'na veya Millî Mücadele yıllarına rast gelmektedir. Bu esnada savaşta yaralandı ve terhis oldu. Bunun üzerine Muttalip'e döndü.

Yeni Camii'de imamlık yapmaya, öğrenci okutmaya ve hafız yetiştirmeye başladı. Hafızlığın muhafazası için gece gündüz çalıştı. Haftada sadece Perşembe günleri evine giderdi. Diğer zamanlar öğrencileriyle beraber olur ve eğitim verirdi. Yeni Camii'de bir müddet vazifeden sonra Orta Camii'nde bu görevine vefat edinceye kadar devam etti.

Medreseden sınıf arkadaşı ve 1961-1964 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı yapacak olan Hasan Hüsnü Erdem 1922 yılında Hacı Hilmi Okur Hocaefendi'yi Muttalip'te özel olarak ziyaret eder ve ilmî sohbetler yaparlar.

Yine medreseden sınıf arkadaşı olan, 1936 yılında Nuruosmaniye Camii müştemilatında ilk resmî Kur'an kursu açan ve buraya hoca olarak atanan, ülkemizin seçkin âlimlerinden Reîsülkurrâ Hasan Akkuş Hocaefendi de Muttalip'te Hacı Hilmi Efendi'yi ziyaret eder; ilmî sohbetlerde ve Kur'an ziyafetlerinde bulunur. Bunların dışında da seçkin âlimler ziyaretinde bulunurlar.

1* Eskişehir İl Müftüsü

Hacı Hilmi Okur Hocaefendi'nin Kabri

Ömrünün tamamına yakınını ilme, Kur'an ve hafızlık öğretimine ve hafızlığın muhafazasına, Kur'an'ı yaşamaya ve yaşatmaya adayan Hacı Hilmi Efendi; başta Muttalip'ten olmak üzere Eskişehir, Kütahya, Nallıhan, İnegöl ve diğer çevrelerden binden fazla hafız yetiştirmiştir.

Ömrünün tamamına yakınını ilme, Kur'an ve hafızlık öğretimine ve hafızlığın muhafazasına, Kur'an'ı yaşamaya ve yaşatmaya adayan Hacı Hilmi Efendi; başta Muttalip'ten olmak üzere Eskişehir, Kütahya, Nallıhan, İnegöl ve diğer çevrelerden binden fazla hafız yetiştirmiştir.

21 Temmuz 1964 tarihinde, 76 yaşında vefat ettiğinde cenazesine Muttalip halkının tamamı; Eskişehir halkının ise büyük çoğunluğu katılmıştır. Vefat ettiğinde Eskişehir Müftülüğü yapan Abdullah Toprak Hoca onun hakkında, dünyanın aldatıcı zevklerinden uzak bir ömür sürdüğünü vurgulayan şu sözü söylemiştir: *"Ey Koca Hoca! Dünya bizi aldattı, sen ise dünyayı aldattın."*

Âlim, âbid, zâhid, hafız, Allah dostu ve bir gönül insanı olan; şehrimizin ve ülkemizin manevi hayatına büyük katkıları bulunan Hacı Hilmi Okur Hocaefendi vefat edeli 57 yıl olmasına rağmen bugün hâlâ unutulmamıştır.

Onun hizmetlerinin anlatılmaya devam edilmesi, gönüllerde yaşıyor olması; onun ilim, Kur'an ve hafızlık hizmetlerinde "bir değer ve önder" olduğunu gösteriyor. Bugün adına yaptırılan "Yatılı Hafızlık Kur'an Kursu" da bunun bir göstergesidir.

Hocamızın mekânı cennet olsun. Hayır ve hizmet sahiplerinden de Allah razı olsun. Amin!

SEKİZGEN PLANLI TÜRBELER VE "SEKİZ UÇMAK"

BURCU COŞGUN OVALI [1*]

Yunus Emre'nin "Bu cihan cehennemini sekiz uçmak eden" şiirleri gibi cennet vatanımızda ecdaddan yadigâr kalan yapılar da aynı ilham kaynağının ürünüdür.

Mimarimizin Ruhu

Orta Asya'dan süzülerek Anadolu'da biçimlenen türbeler, mimarimizin özgün ögelerindendir. Türk mimarisinin stil evrelerine bütünleyici gözle bakabilmek için büyük çaplı mimari yapıtlarımızın yanı sıra türbelerimizin de layık olduğu yeri önemle gözetmek gerekir.[2] XI. yüzyıldan başlayarak İslam coğrafyasında karşımıza çıkan[3] sekizgen planlı türbeler ise mimarimizin ruhunu kavramak bakımından irdelenmesi gereken özelliklerinden biridir. Emeğin, sabrın, zarafetin ürünü mimarimizde her bir desenin bir manası olduğu gibi sekizgen planlı türbeler de aynı ince düşüncenin ürünüdür. Bu bakımdan "suret"ten "siret"e uzanan derinlemesine bir bakış, mimarimizi tam manasıyla anlamak için önemli katkılar sunabilecektir.

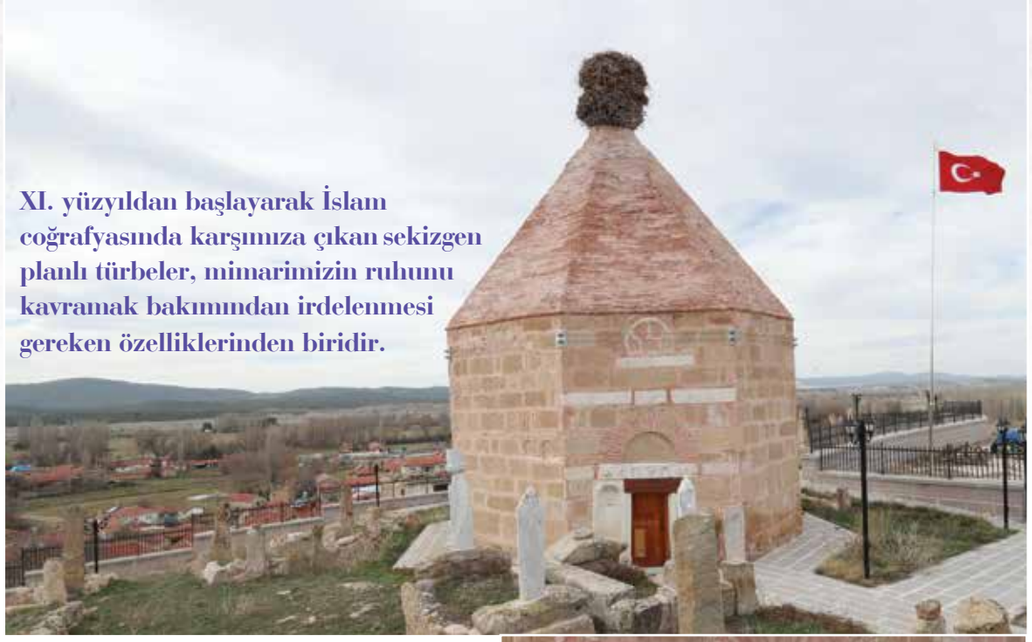
Sekizgen planlı türbelerin Anadolu dışındaki önemli örnekleri arasında Abarkuh'taki 1056 tarihli Kümbet-i Ali ile Harakan ve Burcu-Demavend (XII. yüzyılın ilk yarısı) türbeleri gösterilebilir. Anadolu'da XIV. yüzyıldan sonra ve özellikle Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen türbelerde yoğun olarak tercih edilen bir plan tipi ise tek katlı, sekizgen planlıdır.[4]

1* Grafik Tasarımcısı, Eskişehir Valiliği Özel Kalem Müdürlüğü, burcu.cosgun@icisleri.gov.tr

2 Prof. Dr. Behçet Ünsal, İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması, s. 77-120, http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1398/%C3%9Cnsal.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 01/06/2021).

3 E. Altınsapan-Y. Say-A. Gerengi, Seyitgazi İlçesinde Bulunan Üryan Baba Zaviyesi ve Türbesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, S. 61, 2012, s. 15-26.

4 A.g.m.

XI. yüzyıldan başlayarak İslam coğrafyasında karşımıza çıkan sekizgen planlı türbeler, mimarimizin ruhunu kavramak bakımından irdelenmesi gereken özelliklerinden biridir.

Himmet Baba Türbesi, Seyitgazi-Eskişehir

Gözlerimizi Eskişehir'e çevirdiğimizde ise XIII-XVI. yüzyıllara tarihlenen sekizgen planın kullanıldığı sekiz türbe görmekteyiz.[5] Bunlardan en eskisi ise Seyitgazi Kümbet Mahallesi'nde Himmet Baba Türbesi'dir. Türbenin üst katı; dıştan sekizgen, içten daire planlı iki katlıdır. Diğerleri ise tek katlı olarak inşa edilmiştir. Tablo 1'de Eskişehir'de XIII-XVI. yüzyıllara tarihlenen sekizgen planlı türbelerin adı, dönemi ve yeri kısaca belirtilmiştir.

Tablo 1. Eskişehir'de XIII-XVI. Yüzyıllara Tarihlenen Sekizgen Planlı Türbeler

Sıra	Türbe Adı	Dönem/Yüzyıl/Yıl	Yer
1	Himmet Baba Türbesi	XIII. yy.	Seyitgazi/Kümbet Mahallesi
2	Atalan Tekke Türbesi	XIV. yy.	Tepebaşı/Atalantekke Mahallesi
3	Arap Dede Türbesi	XIV-XVI. yy.	Tepebaşı /Gökçekısık Mahallesi
4	Bektaş Baba Türbesi	Anadolu Selçuklu Devleti'nin Son Dönemi	Mihalıççık/Ömer Mahallesi
5	Seyyid Battal Gazi Türbesi	1464-1465	Seyitgazi/Üçler Tepesi
6	Şücaeddin Veli	1515	Seyitgazi/Arslanbeyli Mahallesi
7	Demirtaş (Mürüvvet Ali Paşa) Türbesi	XVI. yy.	Seyitgazi/Arslanbeyli Mahallesi
8	Elveren Türbesi	XVI. yüzyılın ilk yarısı	Seyitgazi/ Üçsaray Mahallesi

5 A.g.m; bk. Erol Altınsapan-C. Parla, Eskişehir Zaviye ve Türbeleri (Selçuklu-Osmanlı Dönemi), T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; No: 2182, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2010.

Mürüvvet Ali Paşa Türbesi, Seyitgazi-Eskişehir

Sekiz cennet tasavvuru, cennetin sekiz kapısının veya sekiz tabakasının olduğuna inanılması İslâm coğrafyasında sadece mimaride değil genel olarak kültür ve sanat faaliyetlerinde ilham kaynağı olmuştur.

Sekiz katlı piramit veya koni şeklindeki yapıların İslam telakkisi çerçevesinde cennet tasviri yaparken kullanıldığı, kaynaklarda geçmektedir.[6] Mimarimizin özgün ögeleri olan türbelerde de aynı telakki zamana meydan okumaktadır. Tıpkı Seyitgazi Kümbet Mahallesi'nde bulunan Himmet Baba Türbesi gibi… Türbe; sekizgen prizma gövdeli, çift katlı, piramidal külah örtülüdür.[7]

İlk dönemlerden beri cennetin sekiz kapısının olduğu kabul edilmekle birlikte Kur'an-ı Kerim'de buna dair bir ayet bulunmamakta ancak cennetin kapılarının (ebvab) olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte bir kısmı Kütüb-i Sitte'de de yer alan çeşitli hadislerde cennetin sekiz kapısı olduğu belirtilmektedir. Aynı hadis kaynaklarının, derledikleri rivayetlere dayanarak cennet kapıları aynı zamanda cennetin bölümlerini de ifade etmiş olmalıdır.[8]

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet, tabaka boyutu olan *Adn, Dârü'l-Karâr, Dârû's-Selâm, Firdevs, Huld, İlliyyîn, Me'vâ, Na'îm* isimleri ile ve tabaka olarak değerlendirilmeyen fakat cennet kavramının yerine kullanılan *Gurfe, Hüsnâ, Hüsn-i Meâb, Mak'adü's-Sıdk, Makam-ı Emin, Mukâme, Ravza* isimleri ile yer almaktadır.[9]

Bu Cihan Cehennemini "Sekiz Uçmak" Ede Bir Söz

Sekiz cennet tasavvuru, cennetin sekiz kapısının veya sekiz tabakasının olduğuna inanılması İslâm coğrafyasında sadece mimaride değil genel olarak kültür ve sanat faaliyetlerinde ilham kaynağı olmuştur. Mesela 16 ve 17. yüzyıl Türk minyatür sanatında cennetle ilgili yapı betimlemeleri dönemlerine uygun olarak kubbeli, kemerli ve sade olarak resmedilmektedir. Tercüme-i Miftâh-ı Cifr el-Câmi'nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshasında ise cennet, iki tarafında selvi ağacı olan kubbeli küçük bir yapı şeklinde canlandırılmıştır.[10] Yine Türk ve İslam bahçe düzenlemelerinde bahçelerin dört ya da sekiz katlı ya da bölümlü olması da cennet kavramına atıfta bulunur.[11] Edebiyatta ise özellikle XIV-XVI. yüzyıllarda sekiz bölümde eser hazırlama tekniği; tezkire, tarih ve mesnevi alanında eser verenler için bir gelenek hâline gelmiştir. Türk edebiyatında Ali Şîr Nevâî'nin Mecalisü'n-Nefâis adlı eseri buna güzel bir örnektir.[12] Bunların yanı sıra şiir geleneğinde "cennet" kavramı genel boyutuyla ele alındığı gibi sekiz tabaka boyutu ile de yer almıştır.

Anadolu'da tekke ve halk şiirinin temelini atan Yunus Emre'nin şiirlerinde "cennet" kelimesinin yanı sıra Türkçesi "uçmak" ile de karşımıza çıkan "sekiz cennet"in geçtiği dizelerden birkaçı ise şöyledir:[13]

"Sen ana ümmet olıgör o seni mahrûm komaz
Her kim anun ümmetidür sekiz Cennet yiridür" (81/4)

"Yidi Tamu sekiz Uçmak
Her birinün vardur yolı
Her bir yolda yüz bin çârsû
Allâh sana sundum elüm" (184/16)

"Kişi bile söz demini dimeye sözün kemini
Bu cihân Cehennem'ini sekiz uçmag ide bir söz" (102/5)

Şiirin diliyle bu şekilde ifade edilen "sekiz cennet", taşın diliyle sekizgen plan olarak kendini gösterir. Nitekim Prof. Dr. Tülay Metin'in de ifade ettiği gibi *"şüphesiz şiirler; bir medeniyet, bir aidiyet inşa eder. Yunus Emre, şiirlerinde Selçuklu medeniyetinin derinliğini, zenginliğini muhteşem ifadelerle ortaya koymuştur. Selçukluların ustalıkla işledikleri ahşaba, taşa ve çinilere Yunus'un şiirleri nefes olmuştur."*[14] Bu bakımdan Yunus Emre'nin "Bu cihan cehennemini sekiz uçmak eden" sözleri gibi cennet vatanımızda ecdaddan yadigâr kalan yapılar da aynı ilham kaynağının ürünüdür.

Kaynakça:

Altınsapan E.- Parla C., Eskişehir Zaviye ve Türbeleri (Selçuklu-Osmanlı Dönemi), T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; No: 2182, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2010.

Altınsapan E.-Say Y.- Gerengi A., Seyitgazi İlçesinde Bulunan Üryan Baba Zaviyesi ve Türbesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, S. 61, 2012.

Arı, Muhammet, Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Konya, 2016.

Çoruhlu, Yaşar, Türk Mitolojisinin Anahtarları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

Metin, Tülay, Yunus'un Çağı'nda Selçuklu Kültür ve Medeniyeti, Fetih ve Medeniyet, Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, 2021.

Şahin, M. Süreyya, Cennet, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul, 1993.

Ünsal, Behçet, İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması, s. 77-120, http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1398/%C3%9Cnsal.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 01/06/2021).

Yaman, Bahattin, Türk Minyatür Sanatında Cennet, https://belleten.gov.tr/tam-metin/52/tur (Erişim tarihi: 01/06/2021).

Yunus Emre Divan-ı İlâhiyât, haz. Mustafa, Tatcı, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kütür Başkenti Ajansı, Semih Ofset, Ankara, 2014.

6 M. Süreyya Şahin, Cennet, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul, 1993, s. 374-376.
7 Erol Altınsapan-C. Parla, A.g.e., s.143.
8 M. Süreyya Şahin, A.g.m.

9 Muhammet Arı, Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Konya, 2016, s. 14.
10 Bahattin Yaman, Türk Minyatür Sanatında Cennet, https://belleten.gov.tr/tam-metin/52/tur (Erişim tarihi: 01/06/2021).
11 Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Anahtarları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 207.

12 Muhammet Arı, A.g.t., s. 32-33.
13 bk. Yunus Emre Divan-ı İlâhiyât, haz. Mustafa, Tatcı, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kütür Başkenti Ajansı, Semih Ofset, Ankara, 2014. (Metinde parantez içindeki numaralar, sırasıyla şiir ve beyit numaralarıdır.)
14 Tülay Metin, Yunus'un Çağı'nda Selçuklu Kültür ve Medeniyeti, Fetih ve Medeniyet, Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, 2021. S. 256-261.

GÖNÜL MEDENİYETİNİN UÇ ERENLERİ

AHMET URFALI[1*]

Geçmişe bakmak, geçmişe dönmek, geçmişi hatırlamak, geçmişin belgelerini, izlerini, insan hikâyelerini bulmak ve kendi zaman diliminin ruhuyla, düşünce ve değerleriyle çözümlemek bir kent için hayati önem taşımaktadır. Aksi takdirde kentler; köksüz, ruhsuz ve kimliksiz kalır.

Söze Allah'ın Adıyla Başlanır Ya Hak Deyip

Ruhun derinlerinde yeşeren binbir baharın adıdır gönül. İnsan, Allah'a gönül yoluyla ulaşır. Zira gönül, Allah inancının bulunduğu yerdir. Bu yüzden gönül arıdır, durudur, hiçbir olumsuzluğu içinde barındırmaz. Kin, fitne, hasetlik gibi kötü duygular kalbe girince gönül oradan ayrılır, kendine hiçbir kötülüğün bulaşamayacağı güzellikler ülkesine göç eder. Gönül güzelin peşindedir ve o güzelliği diliyle ifade eder. Aşk, gönülde tecelli eder. Gönül onunla zenginleşir. Aşk, bütün evrenin yaradılış sebebidir. Beşerî aşkın basamaklarından çıkılarak ilahi aşka ulaşılır. "Leyli, Leyli!" diyen dil, "Mevla, Mevla!" nidaları ile gerçek olan aşkı bulur. Aşk, insanın yaradılışından getirdiği bir duygudur ki mekânı gönüldür. Aşk, cemali ruh ile celali nefsi terbiye ederek kemale ulaşmaktır gönül yurdunda.

Aşk; bilen insanın sorumluluğu, paylaşmanın ilk adımıdır. Aşk bir kanatlanıştır, insanın yürek ürperişleriyle sonsuzluğa uyanmasıdır. Aşk tan ağartısıdır, gün ortası aydınlıktır. Aşk; acısına kırağı düşen sevdalıların uğunup ağlamasının hüzzamdan tutanağıdır. Aşk; çıvgın fırtınalar ortasında asude baharların yeşermesidir. Ve giydirilen ateşten gömleğe dayanma gücünün sınanmasıdır.

İnsan; gönül kırmak yerine gönül yapmayı, gönül fethetmeyi tercih ederek hem Hak rızasını kazanacak hem de iç dünyasındaki hazineleri keşfetmiş olacaktır. İnsanı değerli kılan, içindeki gönül cevheridir. Onu kaybedenler; yitiğini bilmeyenler ve kendini tanımayanlardır.

Gönlün sınırları genişledikçe hayat yeniden başlar. Engin gönüllü olanlar hayatı gerçek anlamıyla kavramış kimselerdir. Zaten insanlığı zenginleştiren ve güzelleştirenler de onlar değil midir? Onlar, gönüller fethedenler…

Yunus Emre'nin şiirlerinde gönül, Tanrı'nın insandaki yegâne tecelligâhıdır. Yunus Emre gönlü "Çalab'ın tahtı" olarak görür. Gönül yapmak, Tanrı rızasını kazanmaktır. Gönül yıkmak ise Kâbe'yi yıkmak gibi kabul edilmiştir.

Sonra Ulu Çınarın Köklerine İnilir

Uçsuz bucaksız bozkırda sert rüzgârlar eser. Üstte mavi gök, altta yağız yer sanki sonsuzluğa uzanmaktadır. Bozkır, alabildiğine çıplak ve yalnızdır. Baharı nazlıdır bozkırın. Meşeleri geç göğerir, tez geçer vakti alca güllerin. Bu yüzden yeşil, özlemlerin adıdır. Doruğu alaca karlı dağlar, kartal yuvası yalçın kayalıklar, çağnam çağnam şarıldayıp akan serin sular; sürü, yılkı ve keşiklerin otladığı derin vadilerde çayırlar... Bu yeryüzü deryasında insan tek başına zorluğun mengenesinde sıkışmıştır. Birlik ve dayanışma şuuru, kutsal töre ve yüksek ahlaki değerlerden kaynaklanan erdemli davranışlar bozkır hayatının üstün özelliklerini ifade eder.

İbrahim Kafesoğlu "Bozkırlı, çobanlığın geliştirdiği sevk-idare kabiliyet ve emretme-itaat alışkanlığını 'hayvan sürülerinden insan kütlelerine intikal ettirmek' suretiyle beşeriyet tarihinde çok etkili bir dinamizm içine girerek bambaşka bir dünya görüşü elde etme şansına erişmiştir." diyerek Türk'ün yönetme başarısındaki sırrı ortaya koymaktadır. Menghin de Kafesoğlu'nun görüşünü desteklemektedir. Atın ehlileştirilmesi, demirin bulunup kullanılması sürat kavramıyla birleştirilerek topluluklar için huzur, barış ve hoşgörünün hayata geçirilmesi sağlanmıştır. Böylece "Türkler kendilerine bağladıkları insanları idare etmek üzere yeryüzünde ilk siyasi kadroları vücuda getirmiş, ilk kanun koyucu millet olmuştur."

Osmanâşık Deresi mevkii, Tepebaşı-Eskişehir

1* Eğitimci-Şair-Yazar

Töreyle İş Görüldüğü Çağlar Gelir Belleğe

Dîvânu Lugâti't-Türk, "El kaldı, törü kalmas." (Devlet gidebilir ama töre kalıcıdır.) demektedir. Çünkü kalıcı olan töre, devleti yeniden kurabilir. Nitekim Orhun Abideleri'nde töreyi kazanmak, töreyi düzenlemek, törece yaşamak, töreyle büyümek, töreyi bırakmak, töreyi tutmak, töreyi bozdurmamak şeklinde onlarca deyim geçer.

Töre kavramı, Kutadgu Bilig'de "Küntogdı" sembolüyle anlatılmıştır. Küntogdı, anlamı itibariyle güneş manasına gelmektedir. Güneşin tabii yapısına benzetilen töre'nin yerine konulmuştur. Eserde işlenen ütopik devlet fikri içerisinde hakanı temsil etmektedir. Küntogdı=Hakan=Töre=Güneş olarak sembolleştirilmiştir. Küntogdı'nın ifadeleriyle açıklanan güneş=töre benzetmesinin ne kadar yerinde olduğu ortadadır: "Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir. Benim tabiatım da ona benzer, adalet ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez. İkincisi-güneş doğar ve dünyayı aydınlatır, aydınlığını bütün halka eriştirir, kendinden hiçbir şey eksilmez. Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan kaybolmam, hareketim ve sözüm bütün hak içindir aynıdır. Üçüncüsü-bu güneş doğunca yere sıcaklık gelir, o zaman binlerce renkli çiçekler açılır. Benim bu törem hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa kayalık dahi olsa hep düzene girer." Bütün bunlar Tanrı iradesinin tabiat nizamını tesis edişiyle törenin beşeriyeti ıslahı arasındaki tabii ahengi düşündürmektedir. Nitekim "Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir, kendisinden bir şey eksilmez. Benim de hareketim tıpkı böyledir, herkes benden nasibini alır. Bir de güneşin burcu sabittir, bu sabit dediğim, temeli sabit olduğu içindir. Güneşin burcu Aslan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz, yerinden kımıldamadığı için evi bozulmaz. Benim tavır ve hareketime bir bakın, benim de katiyen değişmez." ifadeleri de aynı yönde açıklamalardır.

Kararlar töreye göre verilir. Ulusun teminatı her şeyden önce töredir. Zira ahlaki, sosyal, siyasi ilkeler töreye göre tespit edilerek uygulanır.

Yesevi Ocağında Çiğlikler Pişer

Hoca Ahmed Yesevi, Türkçe dışında başka bir dile iltifat etmeyerek aziz milletine Hikmet adını verdiği sözlerle hitap etmiştir. Hoca Ahmed Yesevi, Arap ve Acem dil ve edebiyatını bildiği hâlde Türkçeyi tercih ederek tesiri asırlar boyunca sürecek olan kültürel bir atmosfer meydana getirmiştir. Yahya Kemal, bu hususu teyiden *"Şu Ahmed Yesevi kim? Bir araştırın, göreceksiniz. Bizim milliyetimizi asıl onda bulacaksınız."* sözlerini sarf etmiştir. Yesevi, Türk milletine ana diliyle İslam'ı öğretti. Zira başka bir dille İslam'ın gerçek yönüyle öğrenilemeyeceğini biliyordu.

Hoca Ahmed Yesevi bütün Türk dünyasını derinden etkilemiş, bir taraftan millî hasletleri öncelemiş, diğer taraftan da İslam inancını aslına uygun bir biçimde tebliğ etmiştir. Bu yüzden kendisine Pir-i Türkistan, Hazret-i Türkistan unvanları verilerek saygı ve hürmet gösterilmiştir.

Bektaşilik, Babailik, Haydarilik, Nakşibendilik yolları Yesevilik tarikatından çıkmış kollardır. Hacı Bektaş, Sarı Saltuk, Ahi Evren, Şeyh Ede-Balı, Geyikli Baba, Yunus Emre, Âşık Paşa, Aziz Mahmud Hüdayî, Niyazi-i Mısrî, Ahmed Kuddusî ve daha niceleri Ahmed Yesevi'den feyz ve ilham almışlardır. Günümüzde de pek çok şair ve yazar onun kutlu yolunun samimi takipçileridir.

Ahmed Yesevi öğretisi; Harizm sahasından Kıpçak havalisine, Maveraünnehir, Horasan ve Anadolu'ya yayılmıştır. Bütün Türklüğün samimi ve doğru bulduğu bu anlayış kısa zamanda gönüllerde yer edinmiş, sevgi ve hoşgörü esas alınmıştır. Bugün onun etkisi Türkistan bozkırlarında, Kıpçak elinde ve Oğuz alanında devam etmektedir.

Hoca Ahmed Yesevi, edebî şahsiyetinden çok düşüncesiyle, tarihî hayatından ziyade menkıbevi hayatıyla bütün Türk dünyasının en büyük ismidir. Onun gibi geniş bir sahada ve asırlarca tesirini devam ettirebilmiş bir başka şahsiyet gösterebilmek mümkün değildir. Onun Divan-ı Hikmet'inde yer alan hikmetler, iman ve düşünce birliğinin teşekkül etmesi bakımından çok önemlidir.

Ahmed Yesevi öğretisi; Türk kültür dünyası, İslam âlemi ve insanlık için yeniden üretilebilir. Ondaki Allah rızasına dayanan insan sevgisi tekrar gündeme alınabilir. Ahmed Yesevi, nefis muhasebesi yaparak kibir ve kinden uzak, sevgi ve doğruluğu esas alan bir terbiye üzerinde yoğunlaşmıştır. Cehaletin kötü bir hastalık olduğunu belirterek Allah'tan başka hiçbir varlığa sığınmamayı öğütlemiştir. Alçakgönüllü olmayı, ağırbaşlı davranmayı, iyilik yapmayı, kimsesizleri gözetmeyi, fakirleri sevmeyi ve onlara yardım etmeyi istemiştir. Bu istekler çağımızda da geçerliliği koruyan, inanmış her insanın görevi değil midir? O, Allah'tan asıl istenmesi gereken dileği belirtir: "Âşık isen gece gündüz sevgi iste." Pek çok olumsuzluğu ortadan kaldırmak için gereken şey, sevgi değil midir?

Yozlaştırılan millî kültür ögelerinin yerli yerine konulması için kök değerlerimizi yeniden bulmak gerekmektedir. Asırlardan beri Türk ufuklarının aydınlık düşüncesini ifade eden Hazret-i Türkistan Ahmed Yesevi, geleceğimizi de şekillendirmektedir. Onun düşüncelerine her zamankinden daha çok ihtiyacımız bulunmaktadır.

Üç Merkezden Yükselir Tuğlar, Sancaklar

Türkistan ana merkezinde mayalanıp olgunlaşmasından sonra Horasan'a yönelen Türk kültür ve medeniyeti bu kutlu bölgede de yeni güzelliklerle hemhâl olmuştur. Bu sebepten ikinci durak Horasan, önemli bir mekân olup erenliğin tanımıyla anılmaktadır.

İslam coğrafyacıları; Horasan halkının mütenasip vücuda sahip, zeki, çalışkan, güzel ahlak sahibi, cömert, cesur, hak ve adalet peşinde koşan, terbiyeli, nazik ve en önemlisi de din ile ilme düşkün insanlar olduğunu bildirirler.

Batı'ya yönelen Moğol istilası Horasan Erenlerini de etkilemiş, onların Anadolu'ya doğru yürümelerine vesile olmuştur. Böylece yüksek inanç ve kültür sahibi Horasan Erenleri, üçüncü merkez Anadolu'ya bereket ve rahmet yağmuru olup yağmaya başlamıştır. Anadolu'nun yeni bir doğuş için bir ruh hamlesi yapmasını sağlayacak maneviyat büyükleri akın akın geldiler ve bu topraklarda hakiki birliğin temelini attılar.

Kayı Beyi Kara Osman'ın "gölgesi âlemi tutan" rüya efsanesi Anadolu'nun ebedî yurt olmasına işaret etmektedir. Osman Gazi'nin rüyasındaki ağaç metaforu; toprakla özdeşleşmek, toprağı vatan yapmak, toprağa tutunmak, derinliklere kök salmak, dallarının gölgesi altında dağları bulundurmak, yerleşmek anlamındadır. Hakanların kutsal fethi; erenlerin barış, hoşgörü ve birlik inancıyla birleşerek Anadolu'yu güzellikler beldesi yapmayı başarmışlardır. "Köhne viraneler abad olmuş, nice kâfiri kara yerden ağ toprak" açılmıştır.

Mehmet Güneş, ana kültür havzasından sonra ikinci oluşum merkezi Horasan'ı şöyle tanımlar: "O 'Yesi güvercinleri' ki 'güneşin doğduğu yer' anlamına gelen Horasan'dan Batı ufuklarına ışık taşımak için bir sevk-i İlahi neticesi Avrupa'ya doğru şehbal açmışlardır. Onlar, Erenler Meclisi'nde ilahi aşk üzerine sohbet ederken Ahmed Yesevi'nin ocakta yanmakta olan odunları Batı istikametine fırlatmasıyla gidecekleri menzilin işaretini almışlardır." Ahmed Yesevi'nin fırlattığı köseğiler Anadolu bozkırında yeşermiş, ulu ağaçlar hâlini almıştır.

Anadolu, tarihî kayıtlarda Anatolia, Küçük Asya, Diyar-ı Rum adlarıyla anılmıştır. "Güneşin doğduğu yer" anlamına gelen Anadolu, günümüzde Türkiye'nin Asya'da kalan bölümü

Er erdemi, insanın olumlu davranışları gösterebilmesinin adıdır. İnsanlık değeri olarak karşılık bulan er erdemi, ahlaki değerlere bağlı kalarak bütün insanlığı kucaklayabilmektir. Buradaki "er" kelimesi, cinsiyet anlamında olmayıp yiğitlik, doğruluk gibi insanlara gösterilebilecek kavramların karşılığıdır.

için kullanılmaktadır. Diğer taraftan efsanelerde; Kırmızı Ebe'nin fetih askerlerine ayran ikram edip, "Doldurun yavrularım!" diyerek seslenmesi ve onların da "Ana dolu, ana dolu!" cevabından Anadolu'nun doğduğu anlatılır. Efsanelerin çözümünde kültürel kodlardan şifreler bulunmaktadır. Anadolu, gerçek anlamda anaların yurdudur.

Anadolu, tarih boyunca büyük medeniyetlerin kuruluş merkezi olmuştur. Anadolu'da yirmi civarında devlet kurulup yıkılmıştır. Doğudan batıya, batıdan doğuya bütün geçişler Anadolu üzerinden yapılmış; böylece kültürler arası etkileşimlerin buluşma noktası bu kutsal topraklar olmuştur. Anadolu'nun fethi, tarihin en büyük hadiselerinden biridir. Zira yüksek kültürlerin yer aldığı bir coğrafyayı Türk vatanı yapmak öz güvene dayanan daha büyük bir kültüre sahip olmakla mümkün hâle gelmiştir. Zaferler kılıçla kazanılır ama zaferlerin kalıcılığı kültürel üstünlük, yüksek ahlaki anlayış, ebed-müddet ülkü düşüncesi ve Hak ölçüsünde adalet kurma isteğiyle sağlanır.

Osman Turan'ın "Bu ülke, Allah'ın gurbet diyarıdır." sözü günümüzde de özel anlamını sürdürmektedir.

Kaostan Kozmosa Devlet-i Hümayun

Türk devleti; Devlet-i Aliyye, Devlet-i Hümayun'dur. Devletin kutlu yüceliği bütün dünyayı kucaklayıp sevgi çemberinin içine alır. Bu yüzden Türk devleti cihan devletidir, cihanşümul devlettir. Türk devleti, devlet-i ebed-müddettir. İ'lâ-yı Kelimetullah için nizam-ı âlemi üzere mücadele eder.

Türk milleti Uluğ Türkistan'da millî kültürle yoğrulmuş, insanlık ülküleriyle donanmış; belli bir yetkinliğe ulaştıktan sonra da "Kutsal Göç" ile görevlendirilmiş ve böylece dünyaya yayılmıştır. Dünyanın kaos buhranı yaşadığı çağlarda sevgi, dostluk, kardeşlik ilkelerini bayraklaştırarak barışın elçisi olmuşlardır. Türk'ün kültürel yapısında bulunan kozmos fikriyle dünyaya yeni bir düzen vermişlerdir. Kozmos; düzenlemek, çekidüzen vermek, güzelleştirmek, bezemek, süslemek, donatmak, dünyanın uyumlu birliğini sağlamaktır.

Kemal Üçüncü, görkemli Türk medeniyetinin boyutlarını açıklar: "Türk milleti beş bin yıllık tarihî süreç içerisinde Asya, Avrupa ve Afrika'da kontrol ettiği 55 milyon kilometrekarelik alanda barış, hoşgörü ve adaletin öncüsü olmuştur. Bu coğrafyalardaki bütün kadim medeniyetlerle kültürel ve siyasal ilişkilerde bulunmuş, tarihin kıdemli bir milletidir. Bu muazzam fütuhat sadece askerî zaferlerle açıklanamaz. Gönüllere girmek, gönülleri fethetmek Türk hâkimiyet anlayışının en belirgin özelliğidir.

Türkçede "er erdemi-insanlık değeri" ifadesi sıkça rastlanılan bir kavramdır. Erdem bir ahlak terimi olarak kullanılmıştır. Erdem, nefsin iyi huyları ve bunların ahlaki kalitesine göre dışa yansıyan adaletli davranışlar olarak açıklanmaktadır. TDK sözlüğünde erdem; ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı; fazilet, insanın ruhsal olgunluğu şeklinde ifade edilmiştir. Er erdemi, insanın yukarıda belirttiğimiz olumlu davranışları gösterebilmesinin adıdır. İnsanlık değeri olarak

Seyyid Battal Gazi Külliyesi, Seyitgazi-Eskişehir

karşılık bulan er erdemi, ahlaki değerlere bağlı kalarak bütün insanlığı kucaklayabilmektir. Buradaki "er" kelimesi, cinsiyet anlamında olmayıp yiğitlik, doğruluk gibi insanlara gösterilebilecek kavramların karşılığıdır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kaşgarlı Mahmut, "Yüce Tanrı, devlet güneşini Türk burçlarında doğdurdu. Dönenceleri onların ülkeleri çevresinde döndürdü. Bundan dolayı onları Türk diye adlandırdı. Onları çağın hakanları yapıp dünyanın egemenlik dizginlerini ellerine verdi. Onları herkese üstün kıldı, tüm insanlıkla görevlendirdi, doğruluğa yöneltti. Onlara katılanları ve onlar adına çabalayanları güçlendirdi." diyerek millî ülkünün hareket noktasını ortaya koymuştur.

Güzelliklerin Yurdu: Eskişehir

Eskişehir; Selçuklu'dan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir güzellik mekânı, güzellikler yurdudur. Bu kültür havzasında nice abide şahsiyetler yetişmiş, eserleriyle görkemli gönül medeniyetine katkı sağlamışlardır. "Bir yerin güzelliği orada yaşayanlar iledir." düsturundan hareketle bu "mülk-i hüsn"den yüceliğe erişen

Kurşunlu Külliyesi, Odunpazarı-Eskişehir

devlet adamları, bilgeler ve kahramanlar geçmişin ihtişamını vefalı oğullarına miras olarak bırakmışlardır.

Bir şehrin coğrafi konumu, doğal ve tarihî dokusu, mimari yapısı, şehirlinin ekonomik ve kültürel yaşayış biçimi, gelenek ve göreneği konusundaki özgünlüğü onun kimliğini oluşturur. Bu kimlik; asırların birikimi, gelişimi ve oluşumuyla ortaya çıkar. Bir şehri, özgün ve farklı kılan bu kimliktir. Kimlik, bellekle canlanır. Şehir; mimarisi, yolları, bitki örtüsü, tarihi, folklorik değerleri, sosyal ve kültürel hayatı ile yaşar. Şehir, insanların belleğinde yer almış yazılı, sözlü ve görsel belgelerde kayıtlıdır. Bir şehrin geleceği, geçmişinde gizlidir.

Odunpazarı-Eskişehir

Şehirler kimliğini o yerin temel kültürel değerlerinden alır. Türk illerinde her şehrin öne çıkan bir kimliği vardır. Bir beldenin güzelliği, orada yaşamış ve yaşayan insanların eserlerinde görülür. Bu açıdan bakıldığında Eskişehir'e "gönül şehri" demek yerinde olacaktır.

Eskişehir; coğrafi konumu ve binlerce yıllık kültürel mirası, demografik yapısı, çok sesli kültürel özelliği ile dünya kentleri arasında ayrıcalıklı bir konumdadır. Eskişehir, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Sivrihisar ve Seyitgazi üzerinden tanımlanmıştır. Eskişehir, genç ve dinamik nüfusu, yaratıcı enerjisinden dolayı Türkiye'nin en dinamik kentlerinden biri, belki de birincisidir. Gelişen kültür bilinci ile ülkemizin en parlak yıldızıdır. Eskişehir, yalnız Eskişehirliler için değil bütün Türk dünyası için bir kültür ve sanat merkezi niteliğindedir.

Ören yerleri, tarihî mekânları, camileri, külliye ve eski evleri, modern ve çağdaş binalarıyla

Kılıç Minaresi,
Sivrihisar-Eskişehir

Eskişehir bir Türk kenti olmanın bütün örneklerini sergilemektedir. Yine kültür ve sanat etkinliklerinin yoğun bir biçimde yapılması, Eskişehir'in kent özelliğinin ne olduğuna da işaret etmektedir. Burada eski ile yeni, tarihî olanla çağdaş olanlar yan yana, iç içedir. Dün ile bugünün ahenkli birlikteliği yarınlara doğru güvenle yürümeyi sağlamaktadır.

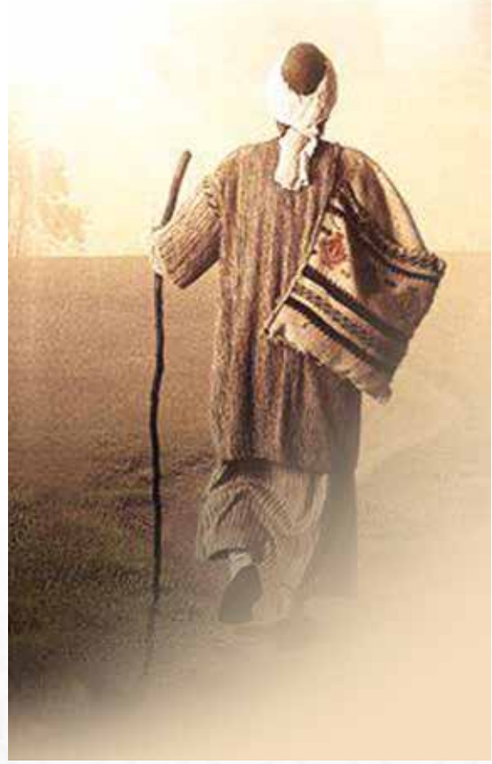
Yunus Emre İzleğinde Yola Girmek

13. yüzyıl Anadolu'nun gerçek bir aydınlanma dönemidir. Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Ahi Evran ve Yunus Emre bilge ve ulu kişilikleri ile zorluğun mengenesine sıkıştırılan Anadolu Türk insanına ümit ve müjdeler vererek hem millî birliği kurmuşlar hem de kurtuluşa ulaşmalarına vesile olmuşlardır. Bunun yanı sıra bütün insanlığı ilgilendiren evrensel değerlere vurgu yapılarak güzellik, iyilik ve doğruluğun akıl ve ruh birlikteliğine vurgu yapılmıştır. Anadolu'nun birinci fetret dönemi diyebileceğimiz 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başlarında yaşayan Yunus Emre, bu zaman diliminde pek çok siyasi, askerî, sosyal ve kültürel buhranlara tanıklık etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti otoritesini kaybetmiş; istilalar, isyanlar ve iskân sorunlarıyla boğuşmaktadır. Moğol istilası bütün acımasızlığıyla sürmekte, Haçlı Seferleri büyük sıkıntılara sebep olmaktadır. Anadolu gerek doğudan gerekse batıdan sıkıştırılmakta, Babai ve Cimri isyanları ise iç huzur ve asayişi ortadan kaldırmaktadır.

Öte yandan kıtlık ve yoksulluk had safhada hüküm sürmektedir. Yunus Emre'nin yaşadığı yıllarda Anadolu'nun henüz manevi bütünlüğü kazanılamamış, millî birlik dağılmış, Selçuklu devlet yapısı taht kavgaları sebebiyle temelinden sarsılmış, Moğol orduları her yanı ezip geçmiş, büyük bir kuraklık yurdu kasıp kavurmaktadır. Genç Osmanlı Beyliği henüz taze bir fidan olarak boylanmaktadır. Kinin, mevki ve mansıp ihtirasının at oynattığı; kardeşin kardeşe düşman

Unutulan mazi, geçmişe karşı yapılan bir haksızlıktır. O mazinin içinde zengin hazineler saklıdır. Onları bulup çıkarmak kentin sevdalılarına düşer. Bu bir heves, bir merak, bir tecessüs değildir. Adı sevda olan hiçbir olgu cılız, sığ anlayışlarla izah edilemez.

Eskişehir, bir gönül şehridir. Yunus Emre, aşkın mührünü gönüllere bu şehirde vurmuştur. Nasreddin Hoca, bilgeliğin ışığını burada uyandırmıştır. Battal Gazi, vatan kurmanın kahramanlığını bu toprakta göstermiştir. Sevgiyle hoşgörü, bilgelikle hikmet ve kahramanlıkla adalet Eskişehir'in has bahçelerinin çiçeklerindendir.

olduğu o yıllarda Yunus sanki insanları bütünleyici, birleştirici, bir potada kaynatıp birbirine kaynaştırıcı unsur olarak gösterilmiş bir Tanrı lütfu, bir Tanrı ihsanı ve armağanı, bir Tanrı rahmetidir.

Nihad Sami Banarlı "Yunus Emre, halk diliyle tasavvuf edebiyatının en büyük şairidir. Daha Orta Asya asırlarında Ahmed Yesevi ile başlayan halk tasavvuf şiiri Türkistan, Horasan ve Anadolu'da yüzyılı aşan bir işleniş çağından sonra en üst seviyesine Yunus Emre'de varmıştır." sözleriyle Yunus Emre'nin yetişme ortamlarına dikkat çeker.

O, türlü iç ve dış etkilerle parçalanmış; sükûn ve huzura muhtaç bir yurda elinde sevgi, dilinde barış reçeteleriyle sevmeyi, sevilmeyi aşılamak; kini yok etmek, sevgiye dayalı bir barış düzeni kurmak için dünyaya gelmiştir.

Yunus Emre'nin bilgi kaynağı, İslam ve İslam ile bütünleşmiş yüksek Türk kültürüdür. Türk halkı, Yunus Emre'yi her zaman içlerinden birisi olarak görmüştür.

Ahmed Yesevi Müslümanlığa yeni girmiş Türk milletine kendi öz diliyle ilk defa hitap ederek dini öğretmeye çalışmış, Yunus Emre de aynı izlekten yürüyerek bu amacı Anadolu'da devam ettirmiştir.

Gönül Şehrine Girmek

Geçmişe bakmak, geçmişe dönmek, geçmişi hatırlamak, geçmişin belgelerini, izlerini, insan hikâyelerini bulmak ve kendi zaman diliminin ruhuyla, düşünce ve değerleriyle çözümlemek bir kent için hayati önem taşımaktadır. Aksi takdirde kentler; köksüz, ruhsuz ve kimliksiz kalır.

Kent belleği, mekân ve zaman boyutuyla kentte yaşayan insanlarca ortak bir paydaya dayalı olarak üretilen maddi veya manevi değerlerin oluşum sürecidir. Unutulan mazi, geçmişe karşı yapılan bir haksızlıktır. O mazinin içinde zengin hazineler saklıdır. Onları bulup çıkarmak kentin sevdalılarına düşer. Bu bir heves, bir merak, bir tecessüs değildir. Adı sevda olan hiçbir olgu cılız, sığ anlayışlarla izah edilemez. Çünkü mazi, tarihtir ve gerçek tarih, toplumsal hafızadır; bir topluluğu oluşturan herkesin hatırladıklarını, kaydettiklerini, öğrendiklerini, araştırdıklarını bir araya getirmesiyle tam ve eksiksiz olarak ortaya konulabilir ve korunabilir.

Eskişehir, bir gönül şehridir. Yunus Emre, aşkın mührünü gönüllere bu şehirde vurmuştur. Nasreddin Hoca, bilgeliğin ışığını burada uyandırmıştır. Battal Gazi, vatan kurmanın kahramanlığını bu toprakta göstermiştir. Sevgiyle hoşgörü, bilgelikle hikmet ve kahramanlıkla adalet Eskişehir'in has bahçelerinin çiçeklerindendir.

Eskişehir, geçmişten geleceğe büyük bir mirasın taşıyıcısı olarak yürümektedir.

"Kerâmeti zâhir olmuş kişiydi ve cem'i halkın içinde mu'tekid dervîş idi."

(Kaynak: Tevârîh-i Âl-i Osmân, vr. 2b-3b; Kemal Yavuz- Yekta Saraç, Aşıkpaşazâde Osmanoğulları'nın Tarihi "Tevârîh-i Âl-i Osmân", Gökkubbe Yay. İstanbul, 2010, s. 49-50.)

19. Yüzyılda Şeyh Edebali Türbesi, Odunpazarı-Eskişehir

ROMAN KAHRAMANI OLARAK BATTAL GAZİ

YASEMİN ULUTÜRK SAKARYA[1*]

Romanların ortak özelliklerini sıralarken estetik hazdan ziyade 'sanat toplum için' görüşü ile neşredilmelerini ilk sırada zikretmek gerekmektedir. Nitekim herhangi bir edebî üslup kaygısı taşımayan bu romanların yazılmasındaki asıl amacın, tarih sevgisi ve bilinci oluşturarak Türk milletine öz güven aşılamak olduğunu bizzat yazarlarının ifadelerinden öğrenmek mümkündür.

Türk tarihi ve toprakları pek çok büyük insana ev sahipliği yaparak onları yetiştirmiş, toplumun gönlünde taht kurarak onların kahraman olmalarına vesile olmuştur. Bu kahramanlardan biri olan Battal Gazi; yiğitlik öyküleri ile dillerde pelesenk, taşıdığı meziyetler ile rol-model bir alp olmuş ve birçok edebî eserde kendisine yer bulmuştur. Battal Gazi'nin ele alındığı epik mahiyetteki *Battal Gazi Destanı* ise Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinin ardından Anadolu muhitinde teşekkül eden ilk destan olarak Türk edebiyatında yerini almıştır.

Üzerinde pek çok araştırma ve inceleme yapılmış olan *Battal Gazi Destanı*, Arapların Anadolu'ya yaptıkları akınlar sırasında Bizans ile mücadele etmesi ve İslamiyet'i yayma çabası muhteviyatı ile oluşturulmuştur. *Battalnâme* olarak da anılan eserin konusunu Anadolu topraklarındaki Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında yapılan savaşların teşkil etmesi ise o dönemde Anadolu coğrafyasının bu iki dinin mücadelesine sahne olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Destan dışındaki edebî eserlerde de yer alan Battal Gazi, bilhassa ana ekseni tarihîlik olan tarihî romanlarda da kendisine yer bulmuştur. Battal Gazi'nin ele alındığı tarihî romanlar ise şöyle sıralanabilir:

Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun *Seyyid Battal* (1929), *Battal Gazi Destanı* (1937); Ziya Şakir'in *Battal Gazi* (1943); Mehmet Faruk Gürtunca'nın *Seyyid Battal Gazi* (1966), *Seyyid Battal Gazi'nin Oğlu* (1977) ve İbrahim Ünsal'ın *Battal Gazi Korkusuz Savaşçı* (2013) adlı romanları ile üzerine en fazla eser veren Murat Sertoğlu'nun *Battal Gazi* (1967), *Battal Gazi'nin Oğlu* (1968), *Kanlı Takip* (1970), *Battal Gazi'nin Torunu* (1971) ve *Battal Gazi'nin Oğlunun İntikamı* (1972) adlı romanları bu muhteva ile kaleme alınmış tarihî romanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mezkûr romanların ortak özelliklerini sıralarken estetik hazdan ziyade 'sanat toplum için' görüşü ile neşredilmelerini ilk sırada zikretmek gerekmektedir. Nitekim herhangi bir edebî üslup kaygısı taşımayan bu romanların yazılmasındaki asıl amacın, tarih sevgisi ve bilinci oluşturarak Türk milletine öz güven aşılamak olduğunu bizzat yazarlarının ifadelerinden öğrenmek mümkündür. Söz gelimi Abdullah Ziya Kozanoğlu tarihî roman yazma amacını şöyle açıklamaktadır: *"Amacım Türk çocuklarının kalbinde kendisine adımızı, dilimizi, bayrağımızı, varlığımızı borçlu olduğumuz bir Türk kahramanının hayalini canlandırmak; kendilerine güvenmelerini, atalarıyla övünmelerini, kendilerini başarıcı görmelerini sağlamaktır."* (Kaya, 174)

İkinci özellik, Battal Gazi ile ilgili kaleme alınan bu romanların *Battalnâme*'deki olayların esas alınarak oluşturulması gelmektedir. Olay örgüsü, kişiler, zaman ve mekân gibi yapısal unsurların kurgulanmasında kaynak olarak *Battalnâme*'nin tercih edilmiş olması, kurmaca olan bu metinlerde yazarlarının gerçeklik anlayışını da ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda üçüncü sırada yer alabilecek özellik olarak destanda var olan olağanüstü özelliklere romanlarda hayli az yer verilmiş olmasını saymak mümkündür. Tarihî roman kategorisinde yer alan bu eserlerin gerçek olay ve kişilerden yararlanmaları kurmaca bir metin oldukları gerçeğini değiştirmezken olağanüstülüklerden uzak durmaları ise gerçekçi bir tavır takındıklarını somutlaştırmaktadır. Aynı zamanda olağanüstü olay ve özelliklere yer veren yazarlar da yok değildir.

Bir diğer özellik ise Battal Gazi'nin ideal bir insan tipi olarak karşımıza çıkmış olmasıdır. Rol-model olan kahraman, romanlarda gazi-veli kimliğine bürünmektedir. Zira doğduktan hemen sonra büyüyüp düşmanla yapılan savaşlara katılması, her mücadeleden galip ayrılması ve İslam dininde zor durumda kalanlara yardım etmesi ile bilinen Hızır'ın Battal Gazi'ye de yardım elini uzatması gibi olaylar hem mitolojik bir olağanüstülüğü hem de gazavât destanının özellikle-

Battal Gazi babasının intikamı için çıktığı yolda düşmanının İslamiyet ile şereflenmesini daha önemli kabul ederek intikamından vazgeçmiştir. Şemas'a söylediği şu sözler ise dinin intikamdan önce geldiğinin en güzel ispatıdır: " -Artık, seninle hiçbir davam kalmadı. Yarın ahirette Allah'ın huzurunda babamla hesaplaşırsın, dedikten sonra kılıcını alıp yürüyüverdi."

1* Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, yasemin.uluturk@sbu.edu.tr

rini göstermesi bakımından önemli unsurlardır. Aynı zamanda Battal Gazi'nin "soyca Hz. Muhammed'e bağlanarak kendisine Seyyid unvanı da verilmiş ve böylece yenilmez bir kahraman hâline gelmiş [olması], İslam dini uğruna savaşması, destana ideolojik bir kimlik kazandırmaktadır çünkü Battal'ın tek hedefi inancının bütün insanlar tarafından kabul edilmesidir." (Arak, 39)

Destani bir halk kahramanı olan Battal Gazi'ye toplumun sıradan insan vasfının üzerinde özelliklere sahip bir kimlik ve kişilik yüklemesi, onun toplumun nezdindeki değerini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Zira toplum onu kurtarıcı bir komutan, evliya bir gazi olarak nitelendirmekte, aile fertlerinden dahi üstün bir mevkide görmektedir. Bu durum ise onun mutlak iyi olarak karakterize edilmesine sebep olurken topluma yol göstererek liderlik yapması, onun kusursuz bir kahraman olarak idealize edilmesine yol açmaktadır.

Romanlarda görülen özelliklerden bir diğeri de Battal Gazi'nin güçlü ve kuvvetli olmasının yanında, dini bütün ve akıllı bir Müslüman olmasıdır. Kendi istek ve arzularını hiçbir zaman dininin önünde tutmayan kahraman, babasının intikamından dahi düşmanının İslam ile şereflenmesinden dolayı vazgeçmiştir.

Söz gelimi Ziya Şakir'in *Battal Gazi* romanında, Şemas'tan intikam almak için Amuryon Kalesi'ne fetih düzenleyen Battal Gazi komutasındaki ordu, kaleye yaklaştığında iki gruba ayrılarak kaleyi çevreler. Akşamın alaca karanlığında ateş yakan askerler, kalede yaşayan halkı fetihten önce korkutarak kendileriyle baş edemeyecekleri izlenimini vermek ister. Battal Gazi, önce Şemas ile iletişime geçerek teslim olmasını isterse de olumlu yanıt alamayınca harbi başlatmaya karar verir. Bu esnada kan dökmemek adına kalede yaşayan halkın suyunu keserek onları bıktırıp teslim olmalarını sağlama yoluna giden Battal Gazi, zeki bir asker olduğunu da ispat eder. Nöbetçi askerlerin günbegün kaybolduğunu fark ettiği anda ise olayı çözmeye karar verir ve kullanılmayan virane bir kilisenin içerisinden kaleye gizli bir geçit olduğunu tespit ederek askerleri ile düşmana oradan hücum eder. Karşısında Battal Gazi'yi gören Şemas ise ölümünün yaklaştığını anlayarak kelime-i şehadet getirerek Müslüman olur. Şemas'ın Müslüman olması Battal Gazi için fethin amacına ulaştığının bir göstergesidir. Zira Battal Gazi babasının intikamı için çıktığı yolda düşmanının İslamiyet ile şereflenmesini daha önemli kabul ederek intikamından vazgeçmiştir. (Şakir, 92-99) Şemas'a söylediği şu sözler ise dinin intikamdan önce geldiğinin en güzel ispatıdır:

"*-Artık, seninle hiçbir davam kalmadı. Yarın ahirette Allah'ın huzurunda babamla hesaplaşırsın,* dedikten sonra kılıcını alıp yürüyüverdi." (Şakir, 99)

Hülasa, romanlarda yer alan mezkûr özelliklere bakıldığında, Battal Gazi'nin İslam dinini yaymak amacıyla verdiği mücadelelerden dolayı toplum nezdinde son derece müstesna bir yere sahip olduğu görülürken, yazarların tarih sevgisi ve bilinci oluşturmak adına onu mutlak iyi bir kahraman olarak karakterize etmelerine de sebep olmuştur.

Sebep yahut sonuç her ne olursa olsun, Battal Gazi her daim, Türk tarihinin ve toplumunun mühim simalarından biri olarak varlığını sürdürecek ve nice edebî esere de kaynaklık edecektir.

Kaynaklar

Arak, Hüseyin (2010). "Kral Rother ve Seyyid Battal Gazi Destanları'nda İstanbul'u Fethetme Mücadelesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3/11, İlkbahar, s. 33-43.

Kaya, Muharrem (2001). "Cumhuriyet Döneminde Bir Battal Gazi Romanı", Folklor/Edebiyat, C. VII, S. 27, s. 171-178.

Şakir, Ziya (1943). Battal Gazi, İstanbul: Üstün Eserler Neşriyat.

"Bir gün Osman Gazi, Mihal'e 'Tarakçı Yenicesi'ne hücum edelim, sen ne dersin?' dedi. Mihal de 'Han'ım! Şimdi Sakarya Irmağı'nı geçebilmemiz için, Sorkun üzerinden Sarıkaya'dan, Beştaş'tan geçelim, zaten gaziler bize o taraftan gelirler.' dedi. Sonra 'Mudurnu vilayetini de vurmak kolay olur ve hem o vilayet mamurdur. Samsa Çavuş oraya yakın olur, ona da bildirelim. O da bir fırsat bulursa bize bildirir.' dedi. Onun söylediği gibi ettiler. Gidip ***Beştaş****'ın yamacındaki taşlara yaslandılar.* ***Şeyhine 'Su geçit verir mi?' diye sordular. Şeyh de, 'Gazilere geçittir, Allah'ın fazlı (yardımı) ile.' dedi.*** *Atların yemini önünden alıp bindiler ve su kenarına gittiler."*

(Kaynak: Âşık Paşazâde, Osmanoğullarının Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osman, haz. Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç- Prof. Dr. Kemal Yavuz, Gökkubbe Yay., İstanbul 2018, s. 55, 281.)

Beştaş Tekkesi Mevkii, Tepebaşı-Eskişehir

SAVULUN, BATTAL GAZİ GELİYOR!

FERİDE TURAN[1*]

"*Muhammedîleri* (Müslümanları) *kırıp geçirmek*" isteyenlerin karşısında Battal Gazi nasıl Hakk'ın kılıcını kuşanarak aslanlar gibi durduysa "cihat" kavramını Muhammedîlerin kalbinde kırıp geçirmek isteyenlere Battalnâme gibi sayısız eserlerimiz geçit vermeyecektir.

Gözü kara, alnı açık, yüzü aktır onun. Kötülerin korkulu rüyası, iyilerin sevdası, zalimin hasmı, mazlumun hısmı. Bu söylediklerimiz sadece bir kısmı… Ata bindiğinde Aşkar'ıyla kuşlar gibi uçar, kılıç salladığında düşmanları -nâçâr- kaçar.

O, "kahraman" demek olan "Battal"dır.

O, Hz. Ali'ye uzanan mertliğiyle "Ca'fer"dir. Allah'ın aslanı Hz. Ali'nin yiğitliğini kuşanmış "Hüseyin Gazi oğlu Cafer'dir".

O, Hz. Peygamber'in soyundan gelen "Seyyid"dir. Hani bir vakitler Mekkeli müşriklerin "Soyu kesildi (ebter), soyu devam etmeyecek." diye dil uzattığı Hz. Peygamber'in mesajını gönüllere taşıyarak onun soyunu sürdüren evlatlarından biridir.

O, Allah'ın kulu anlamına gelen "Abdullah"tır. Ve Allah'ın kulu "Abdullah", Allah'ın dinini Anadolu'da yaymaya ömrünü adamış bir "gazi"dir.

Onun kahramanlıkları dilden dile dolaşarak ve destanlara karışarak günümüze kadar ulaşmıştır. Battal Gazi'nin; Türk milletinin gönlündeki yeri ise apayrıdır.

Anadolu'yu yurt edindikten sonra milletimizin oluşturduğu destan zincirinin ilk halkası Battal Gazi destanıdır, Anadolu'daki ilk Türk destanı Battalnâme'dir.

1* Türkolog, Eğitimci-Yazar, Eskişehir Valiliği Proje Sorumlusu, feride.turan@icisleri.gov.tr
Bu yazı; Feride Turan'ın Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı tarafından 2014'te basılan "Girdim Gönül Şehrine" isimli kitabının "Battal Gazi" bölümünden derlenmiş ve revize edilmiş biçimidir.

Rahmet Eyle Cümle Ehl-i İmana

Dillere destan Battalnâme'nin ilk defa kim tarafından yazıya geçirildiği belli değildir. Onun yiğitliğini nesilden nesle aktaran destanı 11. yüzyıldan itibaren peyderpey yazıya geçirilmiş, eserin mensur (düzyazı) ve manzum (ölçülü-uyaklı) olmak üzere matbu ya da yazma birçok nüshası bulunmaktadır.[2] Ahmet Kabaklı; Battal Gazi destanının 8. asırda başlayıp İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethine kadar beş yüz yıl devam etmiş, önce Arap-Bizans, sonra Türk-Bizans mücadelesinin atmosferi içinde doğduğunu ve yüzyıllar içinde geliştiğini söylemektedir.[3]

Darendeli Bakâyî, 1769 yılında destanı manzum hâle getirip devrin sadrazamı Mehmet Paşa'ya sunmuştur.[4] Pehlivanlığı ile cihanı titreten ve aynı zamanda kerametleriyle evliya olarak benimsenen bu yiğidin destanını milletimizin hâlis hislerine tercüman olarak kaleme almış, öyle ki Seyyid Battal Gazi destanını hem okuyana hem dinleyene hem yazana hem yazdırana ayrı ayrı dua etmiştir.

Okuyanı dinleyeni ya ilâh
Rahmetinle mahşerde kıl sen penâh (B, 887)
(penâh: sığınma, sığınacak yer)

"Ey Allah'ım! Okuyanı, dinleyeni mahşerde senin rahmetinle kuşat; senin rahmetin onlara sığınak olsun."

Yazanı hem yazdıranı ya Mecîd
Kıl cehenneminden anı ba'îd (B, 888)
(ba'îd: uzak, ırak)

"Ey Allah'ım, seni cömertlik ve ululuğun kaynağı isminle çağırıyorum: 'Ya Mecîd!' Okuyanı, dinleyeni cehenneminden uzak tut."

Hatta bu duaları yeri geldikçe tazelemekte ve peş peşe isteklerini sıralamaktadır. Üstelik bir tanesinde, bir kitabın macerasını okuyucudan hareket ederek anlatır. Önce, eline geçen bu kitabı okuyanlar için dua eder şair ve rûz-ı cezada Allah'ın rahmetiyle onlara cenneti vermesini diler.

Kitâbı okuyana rahmet eyle
Ona rûz-ı cezâda cennet eyle (B, 3335)

İkinci sırada dinleyenler vardır. Kitabın satırlarında yazılanlara okuyucu ses olur ve dinleyiciye ulaştırır. Bu dinleyici okumayı bilmiyordur ya da belki de dinlemeyi tercih ediyordur. Ancak can kulağı ile Anadolu'nun İslamlaşma serüvenini dinlemiştir. Bu yüzden şair de onların ahirette azap görmeden ve "bilâ-hesap", yani hesap vermeden, doğrudan "uçmağa", yani Cennet'e girmesini ister.

Dinleyenler görmeye asla azap
Gireler uçmağa hem bilâ hesap (B, 3336)

Okunan ve dinlenen bu destanın bir yazanı vardır. Böylelikle duaya kendisini de katar şair. İki cihanda da mahzun olmamayı ve kıyamette Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmayı niyaz ediyor. Bu ümitle ve manevi bir derinlikle kaleme almıştır Battalnâme'yi.

Dü cihanda yazanı etme melûl
Hem kıyamette şefî' ola Resûl (B, 3337)

Bu kitabın okuyanı, dinleyeni ve yazanı var da böyle bir eserin vücut bulmasına vesile olan bir Allah'ın kulu yok mudur? Elbette vardır. Elle tutulan, gözle görülen bu eserin arka pla-

2 Yazımızda Burhan Paçacıoğlu'nun doktora tezi olan Bakâyî ve Abdülkadir Çolak'ın yüksek lisans tezi olan Türâbî'ye ait manzum Battalnâmeler esas alınmıştır. Bu bakımdan beyitlerin ait olduğu nüshalar (B) ve (T) kısaltmaları ile belirtilmiş, Bakâyî'de beyit numarası, Türâbî'de ise varak numarası gösterilmiştir.
3 Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı, 2. Cilt, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.152-153.
4 Gamze Kaya, Battal Gazi Destanı'nın (343-675) Çeviri Yazısı ve Metin Sözlüğü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2011, s. 4.

Ölümü Allah'a kavuşma olarak gören Battal Gazi bu gazalarda ölümden değil Müslümanların ayaklar altında çiğnenmesinden, zulme maruz kalmasından korkar. Tek endişesi budur. Ve münacat ederken, yani Allah'a yakarırken bu endişesini dile getirir:

Münâcât eyledi ki o, Ya İlâh!
Ölümden korkmazam ben,
Ya Pâdişah! (B, 4099)
Korkarım Müslümanlar, ya
Zü'l-Celal
Ayak altında kalırlar pây-mâl (B, 4100)

(Zü'l-Celal: ululuk sahibi olan, Allah / pây-mâl: çiğnenmiş, ayaklar altında kalmış)

Seyyid Battal Gazi Külliyesi, Seyitgazi-Eskişehir

nında heybetle durur aslında. Bu süreçte kendisini himaye edeni en iyi şair bilir. Onun için de aynı duayı, farklı bir ifadeyle tekrarlar: Dilerim, bu kitabı yazdıran, yarın (rûz-ı cezada) azap ve ateş görmesin.

Dilerim bu kitabı yazdıran
Görmeye yarın azab ile nîrân (B, 3338)

Hatta Allah'ın rahmetini isteme konusunda, destanın önceki beyitlerinde, sınırların geniş tutulduğu duaya da rastlanır: Âmin diyenler ve cümle ehl-i iman (iman sahipleri) da duaya dâhil edilmiştir:

Bu benim duama âmin diyene
Rahmet eyle cümle ehl-i imana (B, 616)

O hâlde biz de rahmetle andığımız Darendeli Bakâyî'nin 18. yüzyılda kaleme aldığı Battalnâme'sinde ettiği bu duaya tek bir kelime ile karşılık veriyoruz: "Âmin!" Bu destanı kaleme alan bütün isimsiz kahramanları bu vesileyle rahmetle anıyoruz.

Canıgönülden edilen bu dualar, onların kendi kitaplarına yönelik kişisel bir motivasyonun ürünü değildir. Zira kendi şahsının değil kutsal gayesinin başarısı için dua eden Battal Gazi'nin kahramanı olduğu bu destanı okuyan, dinleyen, yazan ve yazdıranların artması demek; Battalgazi ile birlikte yiğitlik, gazilik, cömertlik gibi insani ve manevi değerlerin gönül memleketimizde ebediyen hüküm sürmesi demektir.

Ben Sığınmışım Hüda'ya

Yaptığı gazalarda Battalgazi'nin yüreğinden geçenler aşağıdaki beyitte ifadesini bulmuştur:

Dedi Seyyid ey Hüdâ-yı Zü'lcelal
İşbu cengde verme mümine zevâl (B, 585)

Seyyid "Ey celal sahibi, ey büyüklük sahibi Rabbim! Bu cenkte, bu savaşta mümine zeval verme!" der ve bu yoldaki gayretinde yine Rabbine sığınır. Hem de "müdâm", yani sürekli, aralıksız…

Ben sığınmışım Hüdâ'ya müdâm
İnşa'allah muradım vere tamam (B, 307)

"Ve inşallah Rabbim muradımı tam olarak verecektir." Seyyid'in bu ümidinin kaynağı bellidir: "…Dost olarak Allah yeter. Yardımcı olarak da Allah yeter." (Nisa Suresi/45)

Aralıksız olarak gerçekleştirdiği fetihlerde aralıksız olarak Allah'a sığınan Seyyid, muradını ona tam olarak verecek yegâne dost ve yardımcıya dayanmıştır.

Ölümü Allah'a kavuşma olarak gören Battal Gazi bu gazalarda ölümden değil Müslümanların ayaklar altında çiğnenmesinden, zulme

maruz kalmasından korkar. Tek endişesi budur. Ve münacat ederken, yani Allah'a yakarırken bu endişesini dile getirir.

Münâcât eyledi ki o, Ya İlâh!
Ölümden korkmazam ben, Ya Pâdişah! (B, 4099)

Korkarım Müslümanlar, ya Zü'l-Celal
Ayak altında kalırlar pây-mâl (B, 4100)
(Zü'l-Celal: ululuk sahibi olan, Allah / pây-mâl: çiğnenmiş, ayaklar altında kalmış)

Onun Yaradan'ına olan bu yakarışlarında şu beyitler, hayatından bir enstantaneyi gözler önüne sermektedir:

Abdest alıp kılar namaz
Kaldırıp destin eder Hakk'a niyâz (T, 240a)
(dest: el / niyâz: dua)

Seyyid, abdest alıp namazını kılar ve elini kaldırıp Hakk'a dua eder. Tıpkı emrolunduğu şekilde ve emrolunduğu üzere...

"Ey iman sahipleri! Sabra ve namaza sarılarak yardım dileyin. Hiç kuşkunuz olmasın ki Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara Suresi/153)

Destanda Battal Gazi'nin "kurtarma" sahneleri onun bu yiğitliğini sergilediği durumlardan biridir. Müslümanların esir tutulduğu kaleye girer ve bir çırpıda zindanın kapısını koparır. Herhangi bir araç kullanmadan hem de… Aşağıdaki beyitler böyle bir hadiseden bahseder: Önce esirlerin durumu betimlenmiş. Esirler âh ü zâr ediyorlar, yani ağlayıp inliyorlar. Tabii ki iyi bir muamele görmüyorlardır zindanda.

O esirler ederlerdi âh u zâr
Derlerdi kim biz olmuşuz giriftâr (B, 1203)

Ancak kurtarıcıları Seyyid yoldadır ve duayı hiçbir vakit dilinden düşürmeyen Seyyid, bu kez de Mevlâ'sına şöyle yalvarıyor: Ya Mevlâ! İnayet kıl, yani yardım et. Bu esirleri sağ selamet, sağ salim kurtarayım.

Dedi Seyyid ya Mevlâ kıl inayet
Halas edem bunları sağ selâmet (B, 1205)

İşte bu bölüm çok önemlidir. Yiğitlerin yiğidi, korkusuz, gözünü daldan budaktan esirgemeyen, kelle koltukta mazlumların hayatlarını kurtaran Seyyid'in gücünü ve motivasyonunu Mevla'sından aldığı gün gibi aşikârdır. Yani "ben" diyerek, "benim" diyerek gücüne değil Mevla'sına güvenir. Zira Battal Gazi'nin bu kurtarıcı rolünü üstlenmesi bir güç gösterisi değil ulvi bir gayenin neticesidir. İşte bu manevi güçle yapışıp koparır kapıyı hemen ve esirlerin yanına girer.

Yapışıp kopardı kapıyı hemen
Esirlerin yanına girdi hemen (B, 1206)

Mevlâ'nın inayetiyle kendilerini kurtaran Battal'ı tanıyan esirler artık âzâddır, gönülleri âbâd, cümlesi şâddır.

Zindan içinden çün âzâd oldular
Bilip Battal'ı cümle şâd oldular (B, 1208)

Battal Gazi; zalimin düşmanı, mazlumun dostudur. Güçlünün değil haklının -hiç tereddüt etmeden- yanındadır. Zorda, darda kalan Allah'ın kullarının imdadına yetişir. O, gerçek dosttur. Dost demişken Battal Gazi'nin dostlarını da yâd edelim, ruhlarını şâd edelim: "Müheng", Seyyid'in sadık dostu. "Ahmed-i Tarran" en yakın gaza arkadaşlarından biri. "Tevabil" Seyyid'in lalası ve onun en zor anlarında en önemli destekçisi. Battal Gazi her konuda Tevabil'e danışır. Ve bir dost daha "Abdü'l-vehhab".[5] Ve tabi bir de "mübarek" atı Aşkar-ı Dev-zâde'si.

Elbette Yiğit Battal'ın atı da ona yakışan özelliklere sahip olacaktır. Ayağı yere değmez Aşkar'ın, neredeyse kuşlar gibi uçar:

5 A.g.t., s. 9.

Allah yolunda çok çalışıp didinin diyor Kuran-ı Kerim: "Allah'a ve peygamberine inanır, mallarımızla ve canlarımızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır." (Saf Suresi/11) Eğer bilirsek bu yolda zorlaştırmak değil kolaylaştırmak, nefret ettirmek değil müjdelemek, öldürmek değil yaşatmak için yürünür. Bu yolda bencillik değil paylaşmak, ümitsizlik değil ümit, ayırmak değil birleştirmek vardır. İçten gelen bir tebessümün sadaka yerine geçtiği bir yoldur bu. Birbirimizi sevmekten başka ücret istemeyen ve her fırsatta sevgimizi, sevdiğimizi söylememizi buyuran Hz. Muhammed'in (SAV) yoludur bu. "Kötülüğü en güzel olan davranışla savmayı" farz kılan Yaradan'ın yoludur bu. "İman edip sâlih amel işleyenler"; yani iyiliğe, güzelliğe, hayra ve barışa yönelik işler üretenler var ya, işte onların yoludur bu!

Yere değmez onun atı ayağı
Uçar kuşlar gibi "Aşkar" bayağı (T, 33a)

Ve cihanı titreten Battal, Aşkar-ı Dev-zâde'sine binip gürzünü zalime doğru çalmak ister.

Binip Aşkar-ı dev-zâdeme her dem
Çalam Sâmî süvâr gürzün zâlime (B, 4160)

Her Ne İş Eylerseniz Allah İçin

Seyyid Battal Gazi "cihat" kavramını ders müfredatına girmeden yüzyıllar önce ne de güzel açıklamıştır:

"Her ne iş eylerseniz Allah için
Eyleyesiz hasbeten li'llah için" (T, 272a)

Ömrünü "hasbeten li'llâh", yani hiçbir dünyevi menfaat gözetmeksizin, gazaya adamış Battal Gazi; yaptığınız her işte Allah için çalışın, diyor.

Allah yolunda canını dişine takarak didinmektir cihat. Ancak Battal Gazi'ninki gibi "hasbeten li'llah" olmalı. Bu yolda menfaat yükünü heybeden atmalı. Haybeden değil, heybeden atmalı. Riya da peşi sıra atlar zaten. Menfaat neredeyse riya oradadır çünkü.

Allah yolunda çok çalışıp didinin diyor Kuran-ı Kerim: "Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır." (Saf Suresi/11) Eğer bilirsek bu yolda zorlaştırmak değil kolaylaştırmak, nefret ettirmek değil müjdelemek, öldürmek değil yaşatmak için yürünür. Bu yolda bencillik değil paylaşmak, ümitsizlik değil ümit, ayırmak değil birleştirmek vardır. İçten gelen bir tebessümün sadaka yerine geçtiği bir yoldur bu. Birbirimizi sevmekten başka ücret istemeyen ve her fırsatta sevgimizi, sevdiğimizi söylememizi buyuran Hz. Muhammed'in (SAV) yoludur bu. "Kötülüğü en güzel olan davranışla savmayı" farz kılan Yaradan'ın yoludur bu. "İman edip sâlih amel işleyenler"; yani iyiliğe, güzelliğe, hayra ve barışa yönelik işler üretenler var ya, işte onların yoludur bu!

Kuran-ı Kerim; "Allah yolu" için kökü "cehd", yani "didinme" demek olan "cihad" terimini tercih etmiştir. O zamanlarda, Araplar arasında çok yaygın olan "kıtâl" (öldürme) ya da "harp" (savaş) gibi terimleri kullanmamıştır. Aksine

öldürmek kesinlikle yasaklanmıştır: "Kim bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir insanı öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir insanın yaşamasına sebep olursa bütün insanları yaşatmış gibi olur, hükmünü yazdık (farz kıldık)." (Mâide Suresi/32). Yaşatmanın esas alındığı İslam'da savaşmak ise bir şarta bağlanmıştır: "Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın." (Bakara 190)

İsminin manasında "barış" olan bir din hakkında "İslamofobi" gibi bir fobi uyduranların, "Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın" emrinin olduğu bir dini terörle ilişkilendirenlerin ve buna alet olanların elbette kurdukları tuzaklar vardır. Hz. Muhammed'in (SAV) "İnsanların can ve malları konusunda emin oldukları kimsedir" şeklindeki "mümin" tanımı gayet açık ve net iken tuzak kuranlar var ya! Bilmezler mi Allah da tuzak kurar. Nitekim tuzakları boşa çıkarandır O. Mümin tanıma ters düşen bir kalleşlikle kardeşliğe kurşun sıkanların, milletin kalbine bombalar yağdıranların tuzağını boşa çıkarır. Çünkü "Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır." (Enfal Suresi/30)

Kültürümüzde, millî hafızamızda cihat etmek, mücahit olmak bir onur vesilesidir. Bunun örneğini görmek için öyle çok geriye gitmeye gerek yoktur. "Cihat" bizzat Atatürk'ün kalemiyle Nutuk'a girmiştir bile. Gazi Mustafa Kemal Atatürk; vatan toprakları için canını, malını ortaya koyan vatanperverler hakkında "mücâhidînimiz", yani "mücahitlerimiz" der. Hatta onun Millî Mücadele'de "mücahit" diye övüldüğünü, kendisine "mücahit" diye hitap edildiğini yine Nutuk'ta görüyoruz: *(Mücâhid-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretleri)* Peki "mücahit" ne demektir? Cihat eden, demektir. Bu arada "Gazi" unvanını da unutmayalım.

Çocuklarımızı İslamofobi'ye karşı bilinçlendirmek için "cihat-mücahit" gibi kavramları okullarda yerli ve millî kaynaklardan öğrenmeleri kadar tabii ne olabilir? Battalnâmeler, bu kaynaklardan sadece biridir. *"Muhammedîleri* (Müslümanları) *kırıp geçirmek"* isteyenlerin karşısında Battal Gazi nasıl Hakk'ın kılıcını kuşanarak aslanlar gibi durduysa "cihat" kavramını Muhammedîlerin kalbinde kırıp geçirmek isteyenlere Battalnâme gibi sayısız eserlerimiz geçit vermeyecektir.

Onunla karşı saflarda savaşanların asıl maksadını destan şöyle anlatır:

Hem dedi kayser ki leşker dereyim
Muhammedîleri cümle kırayım (B, 825)

Seyyid Battal Gazi'nin Sandukası

Bizans kayseri, yani hükümdarı dedi ki: "Asker toplayayım. Bütün Muhammedîleri kırdırayım."

"Muhammedî" Müslüman'ın diğer adı… Günümüzde "Müslüman" kelimesi kadar yaygın olmasa da yabancı dil çevirilerinde görülür. Mesela Almancası "Mohammedâner"dir. Yani "Muhammed'in ümmeti" demek. Tabii Yahya Kemal'in "Ezan-ı Muhammedî" şiirini burada anmamak olmaz:

Emr-i bülendsin ey Ezan-ı Muhammedî.
Kâfi değil sadâna Cihân-ı Muhammedî.

Kayser daha sonra sözlerine şöyle devam eder: "Battal'ın derisini yüzdüreyim ve onu yedi iklim gezdireyim."

Battal'ın derisini yüzdüreyim
Yedi iklim onu ben gezdireyim (B, 826)

"İklim" memleket manasınadır. O zamanın coğrafi bilgisine göre dünyada yedi iklim vardır. *"Eskiden dünyayı dört kısım ve dörtte birinin üzerinde insan bulunduğunu farz etmişler ve bu dörtte biri de yedi kısma ayırmışlar, buna heft-iklim (yedi iklim) demişler."*[6] Yani kayser "yedi iklim" derken sadece İklim-ı Rûm'u değil o zaman varlığı bilinen İklim-i Fars, İklim-i Habeş gibi bütün memleketleri kastetmektedir. Günümüzdeki gibi söyleyecek olursak Battal'ın derisini yüzdürüp bütün dünyada gezdirmekten bahsetmektedir kayser. Oysa bu planın sadece "yedi iklim" bölümü hayata geçmiştir. Ancak Seyyid'in derisi değil adı, sanı, namı, civanmertliği yedi iklimi dolaşmıştır ve hâlâ dolaşmaktadır.

Seyyidi Battal kılıç aldı ele
Vay ona ki onun yakınına gele (B, 1491)

"Seyyid Battal eline kılıç aldığında onun yakınına gelen düşmanların vay hâllerine!" Vay ona ki kılıç kullanmakta mâhir bir yiğide yaklaşıyor. Cüneyt Arkın'ın Battalgazi'yi canlandırdığı filmleri hatırlattı bu beyit. "Savulun Battalgazi Geliyor!"… Filmlerden hatırımızda kalan bu güzel söz, büyük bir gerçeğe işaret ediyor. Onun vuruştuğu kim olursa olsun, ne kadar güçlü bir hamle yaparsa yapsın Battal Gazi aşağıdaki beyitte anlatıldığı gibi düşmanına fırsat vermiyor. Elindeki gürz ile Cafer'e büyük bir güçle, heybetle vuran düşmanı istediği sonucu alamamıştır. Aksine "mertçe" dövüşün ustası olan Cafer, bu darbeyi büyük bir sanatla, hünerle engellemiştir.

Vurdu gürzünü Cafer'e heybet ile
Cafer onu men eder sanat ile (B, 355)

Onunla baş edemeyen düşmanları, Seyyid Battal'ın başını getirecek kişiyle sahip oldukları serveti bile paylaşmaya hazırdır.

Seyyidi Battal'ın başın kim getirirse bana
Nısf-ı mülküm verem ona cümle hânmânları (B, 668)

(nısf: yarım, yarı / hânmân: ev bark, ocak)

Cihadın farklı biçimlerine şahit oluyoruz bu yiğitlik destanında. "Mertçe" dövüşün ustası olan, darbeyi büyük bir hünerle engelleyen yiğitlerin cihadının yanı sıra kalemiyle Allah rızası için cihat eden, cehd eden, didinenler de vardır Battalnâmelerde. Tıpkı şair Türabî gibi… Seyyid Battal Gazi'nin destanını kaleme alan Türabî der ki:

Rabbena parmaklarım yakma nâre
Kalem tutmak ile hem buldu çâre (T, 273a)

Şair "Rabbena, parmaklarımı cehennem ateşinde yakma. Zira çareyi kalem tutmakta buldu onlar." der.

Organların şahitlik edeceği bir gün için parmaklarım, kalem ile senin yolunda, senin

6 Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, haz. Doç. Dr. Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1992, s. 216.

Cihadın farklı biçimlerine şahit oluyoruz bu yiğitlik destanında. "Mertçe" dövüşün ustası olan, darbeyi büyük bir hünerle engelleyen yiğitlerin cihadının yanı sıra kalemiyle Allah rızası için cihat eden, cehd eden, didinenler de vardır Battalnâmelerde. Tıpkı şair Türabî gibi…

rızanı kazanmak istiyor. Şairin bu duasına tüm kalbimizle "Âmin!" diyoruz. Bu duayı bir de -nâçizâne- kendimiz için tekrarlıyoruz.

Din Yolunda Canını Etti Feda

Din yolunda canını etti fedâ
Bî-nihâye rahmet eyleye Hüdâ (B, 6367)
(bî-nihâye: sonsuz)
"Din yolunda canını feda etti. Hüda sonsuz rahmet eyleye."

Destanın sonlarına doğru yer alan bu beyit Battal Gazi'nin hem ölüm sebebini hem ölüm şeklini hem de hayatının gayesini açıklar bize: "Din yolunda canını feda etti". Nasıl öldü, niçin öldü ve niçin yaşıyordu sorularına muhataptır bu beyit.

Malatya'da başlayan ve geniş bir hayat coğrafyasında fetihlerle dolu yüz yıl süren bir ömür yine bir cenkte, Eskişehir'de tamamlanır. Eskişehir'de Mesihiye Kalesi cenginde şehit olur Seyyid Battal Gazi. Ölümünden sonra Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhusrev'in eşi Ümmühan Hatun, Battal Gazi'nin mezarının bulunduğu yer olan Üçler Tepesi'nde onun için bir türbe, cami ve medrese yaptırır; kendisi de daha sonra bu medresenin eyvanı durumundaki türbesine gömülür. Külliyenin çekirdeği Anadolu Selçuklu Dönemi'nde oluşmaya başlamış, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı Dönemi'nde eklenen yapılar ve akabinde restorasyonlarla günümüzdeki hâlini almıştır.[7] Onun şanına yakışan ve kaleyi andıran muazzam bir ziyaretgâhtır burası. Ve hâlâ nöbettedir Seyyid Battal Gazi bu heybetli kalede, şehrin manevi heyecanını korur.

Hüda'dan onun için sonsuz rahmet dilediğimiz Battal Gazi'ye türküler yakılmıştır:

Cafer artık bastı on üç yaşına
Bir güzellik geldi o gür kaşına
O boy posu değdi göğün arşına
Yaman bir silahçı oldu Cafer heyy!

Onun boyu posu -güzel bir mübalağa örneği ile- göğün arşına değer. Herkesten uzun ve herkesten iridir o. Milletimizin hafızasında bu şekilde yer etmiştir Battal Gazi. Hatta onun kaleye benzeyen türbesini ziyaret edenlerin, aradan yıllar geçse de türbe ile ilgili asla unutamayacağı unsur, 8,5 metre uzunluğundaki sandukasıdır. Battal Gazi'nin gözümüzdeki yerini ve maneviyatını temsilen konulmuş bu sandukayı görenler "Boyu gerçekten bu kadar uzun muydu?" diye sormaktan kendilerini alamaz. Sandukasının boyu sembolik dense de kılıcıyla destan yazmış, destanla dolu bir hayatı yaşamış bu kahramanın boyu hakkında söylenenlere inanmak hiç zor değil.

Onun destanını yazanlardan biri olan Darendeli Bakâyî'nin destandaki Farsça bir beyti dikkatimizi çekti. Diyor ki Bakâyî:

Der in âlem kesî bî-gam nebâşed
Eger bâşed benî âdem nebâşed

Türkçeye çevirelim.
I. Dize:
in âlem: bu âlem
der in âlem: bu âlemde
kesî: kimse
bî-gam: gamsız
nebâşed: olmaz
Cümleyi tam olarak ifade edersek şöyle deriz: "Bu âlemde kimse gamsız olmaz." ya da "gamsız kimse olmaz".
II. Dize:
eger bâşed: eğer olursa (ola)
benî âdem: insanoğlu
nebâşed: olmaz
"Eğer gamsızsa o, insan olmaz."

Ne ağır bir itham! Gam yoksa insanlık da yok. O hâlde bir derdin sahibi, bir gamın sahibi olmalıdır.

Kerametlerle dolu Battal Gazi Destanı'na tarihî açıdan bakılarak ona ait olağanüstü, insanüstü özellikler çıkarıldığında ise Allah'ın kulu "Abdullah", Seyyid Gazi; "din yolunda" dünyaya eyvallahı olmadan yüklendiği gam yüküyle "tam insan"dır. Mevla'sına dayanan, sadece O'ndan inayet isteyen Battal Gazi; Mevla'nın inayeti ve keremiyle yüreğindeki gamı çocuklarına, yani bizlere miras bırakmıştır.

Rahmet olsun Seyyid'in pâk canına
Cafer adlı gaziler sultanına (T, 272b)

Battal Gazi'nin Vasiyeti: "Yarın Yüzü Ak, Yanıma Gelin!"

Battalgazi çocuklarına, yani bizlere, üstünde titrediğimiz bir vasiyet bırakmıştır. Bu vasiyeti hem Bakâyî'nin hem de Türâbî'nin Battalnâmesi'nden okuyarak karşılaştırmalı olarak ele alacağız.

Kerametlerle dolu Battal Gazi Destanı'na tarihî açıdan bakılarak ona ait olağanüstü, insanüstü özellikler çıkarıldığında ise Allah'ın kulu "Abdullah", Seyyid Gazi; "din yolunda" dünyaya eyvallahı olmadan yüklendiği gam yüküyle "tam insan"dır. Mevla'sına dayanan, sadece O'ndan inayet isteyen Battal Gazi; Mevla'nın inayeti ve keremiyle yüreğindeki gamı çocuklarına, yani bizlere miras bırakmıştır.

Bakâyî'nin Battalnâmesi'nde Gaziler Sultanı'nın vasiyeti şöyledir:

Râh-ı dinde siz dahi edin gaza
Hiç riyâ etmeyin, isteyin rıza

Mekke'ye hem Medine'ye armağan
Gönderin nefse muti olman hemen

Hem yetim olanlara izzet edin
Hem zayıf olanlara hürmet edin

Meşveretsiz işlemen siz bir işi
Sonra pişman olup kamu teşvişi

İsten Allah'tan hidayet daima
Ta ede size inayet daima

Zâlim olanlara izzet etmeyiniz
Hayr-ı ihsan etmeyi terk etmeyiniz

Bu fenâ dünyada mağrur olmayınız
Zikr ü tâat etmekten dûr olmayınız

Ta ki size olmaya yarın 'itâb
Bunu dedi geçti gitti ey hubâb (B, 6408-6415)

Battal Gazi'nin vasiyet niteliğindeki nasihatleri Türâbî'de şu şekilde yer alır:

Her ne iş eylerseniz Allah için
Eyleyesiz hasbeten li'llah için

Bî-vefadır dünyayı dost sanmanız
Kimseye hergiz hakaret kılmanız

7 Ayşe Denknalbant, "Seyyid Battal Gazi Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, 37. Cilt, İstanbul, 2009, s. 51-54.

Hem esiri öksüzü hoş dutasız
Dahi yavuzlarla sohbet etmeniz

Cümle işte meşvere siz edesiz
İşiniz ululara söyleyesiz

Dahi her bir işte Hak'dan yardımı
İsteyip ol işte hiç çekme gamı

Bu nasihatler ki sizler tutasız
Yüzü ak yarın yanıma gelesiz (T, 272a)

Bu iki metindeki ortak nasihatleri maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Güçsüze değer verin!

Değer vereceklerinizi arasında önceliğiniz güçsüzler olsun diyor Battal Gazi. Değer vermek, uygulamaya dökerek ifade edilebilir ancak. Bir insana "Sana değer veriyorum." demenin binlerce yolu vardır, yine "Sana değer vermiyorum." demenin de… Yani mani de bulunur, vesile de. Seyyid Gazi, hürmet edeceksek, izzet-i ikramda bulunacaksak yetim, zayıf ve garipleri gösteriyor.

2. Zalim olanlara değer vermeyin!

Zalimlere dünyayı dar etmiş Battal Gazi hayatı boyunca kötülüklerle mücadele etmiş, zalim olanlara değer vermemeyi prensip hâline getirmiştir. Bu vasiyeti yerine getirmek için ele kılıç almaya gerek yoktur, adalet kılıcını elden bırakmamak kâfi. Şahit olunan bir haksızlıkta bunu reva görenin karşısında şahsi menfaatlerden dolayı susmayıp hak olan söyleniyorsa, güçlünün değil de haklının yanında duruluyorsa Battal Gazi'nin bu vasiyetini yerine getirmede önemli bir adım atılmış demektir. Tam olarak yerine getirmek için onlarla sohbeti kesmek gerek. Aksi hâlde bu, yapılan kötülükleri tasdik etmek anlamına gelir.

3. Danışmadan iş yapmayın!

"Danışan dağı aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış".

"Bin bilsen de bir bilene sor".

"Ulu sözü dinlemeyen uluya kalır".

Bu ve benzeri atasözlerinde istişare, meşveretin önemi vurgulanır. İstişare, meşveret; hem bireyi hem toplumu hem de yönetim biçimini, siyaseti de içine alan geniş bir perspektifle İslami değerler arasında yer alır. Meseleye üçüncü gözle bakabilmek için güvenilen kişilere danışmak; kişiyi hatadan, pişmanlıktan, tehlikeden koruyacağı gibi ayrıca bir topluluğu, grubu vs. ilgilendiren bir konuda problemlerin uzlaşmayla çözülmesini sağlar.

4. Sadece Allah'tan yardım isteyin!

"Eğer her işinde Hak'tan yardım istersen sonunda gam çekmezsin. Allah'tan daima hidayet isterseniz size daima yardım edecektir." diyor Battal Gazi. Onun bu nasihati Fatiha Suresi'nin şu ayetlerini hatırlattı bize: "…(Allah'ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet…"

5. Allah aşkına çalışın!

Ömrünü "hasbeten li'llâh" (hiçbir menfaat gözetmeksizin) gazaya adamış Battal Gazi, yaptığınız her işte Allah için çalışın, diyor. Allah için, Allah aşkına… Hani bir söz vardır: "Allah aşkına dendi mi akan sular bile durur." Zira Allah aşkı varsa menfaat yoktur, menfaat yoksa riya da yoktur ve nihayetinde, yapılan her işte hayır vardır. Yukarıdaki iki metin karşılaştırıldığında Türâbî'den farklı olarak Bakâyî'nin Battalnâmesi'nde yer alan "gaza etmek, Mekke ve Medine'ye yardımda bulunmak" nasihatleri, bu başlık altında değerlendirilebilir.

Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-ı Sultan Süleyman Han, 1533-1536
Seyitgazi'nin Genel Görünümü ve Seyyid Battal Gazi Külliyesi

6. Dünyayı dost sanmayın!

"Sonu yokluk olan bu dünya ve bu dünyada elde ettiğin mal mülk ve makamdan dolayı mağrur olma, kimseyi hor görme" diyor Seyyid. Zira "Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır." (Rahman Suresi/26)

"Dünya vefasızdır, onu sakın dost sanma. Bu bakımdan nefsine uyma. İbadetten uzaklaşma." diyor Hüseyin Gazi oğlu Cafer.

Zira "Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir." (Âli İmran Suresi/185)

"(Dünyalık olarak) size verilen her şey, dünya hayatının geçimliği ve süsüdür. Allah'ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?" (Kasas Suresi/60)

***

"Yarın rûz-ı mahşerde yüzünüz ak olsun!" Ne güzel bir dua! Ama bir şartla...

"Bu nasihatler ki sizler tutasız
Yüzü ak yarın yanıma gelesiz"

Yiğitler yiğidi Battal Gazi gibi gözümüzün pek, kalbimizin pak, yüzümüzün ak olması ümidiyle…

Kaynakça

Çolak, Abdülkadir, Türâbî'nin Manzum Battalnâme'si İnceleme/Metin, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2006.

Denknalbant, Ayşe, "Seyyid Battal Gazi Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, 37. Cilt, İstanbul, 2009.

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, 33. Baskı, Ankara, 2017.

Kabaklı, Ahmet, Türk Edebiyatı, 2. Cilt, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

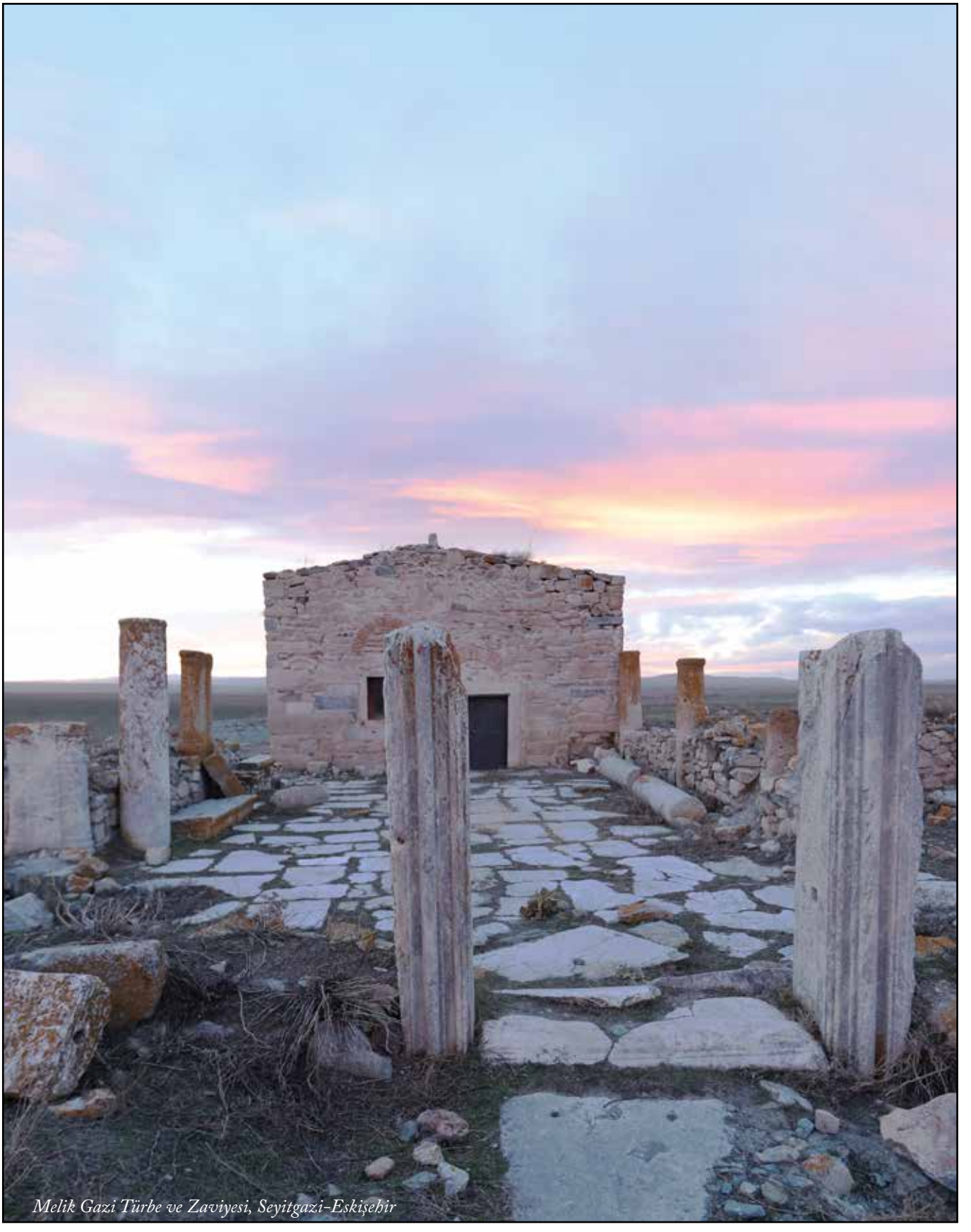
Kaya, Gamze, Battal Gazi Destanı'nın (343-675) Çeviri Yazısı ve Metin Sözlüğü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2011.

Onay, Ahmet Talat, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, haz. Doç. Dr. Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1992.

Paçacıoğlu, Burhan, Battal-nâme (İnceleme-Metin-İndeks), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1993.

Turan, Feride, Girdim Gönül Şehrine, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Ülkü Ofset, Eskişehir, 2014.

https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf (Erişim Tarihi: 23/05/2021).

Melik Gazi Türbe ve Zaviyesi, Seyitgazi-Eskişehir

T.C.
ESKİŞEHİR
VALİLİĞİ